

ESKİ MI H
VE ME İ

Prof. D

ESKİ MISIR TARİH VE MEDENİYETİ

Birinci baskı : 1956
İkinci baskı : 1987

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XIII. DİZİ — Sa. 6a

DÜNYA TARİHİ

ESKİ MISIR TARİH VE MEDENİYETİ

Prof. Dr. AFETİNAN

Metin dışında 4 harita vardır

2. Baskı

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ — ANKARA
1987

Türk Tarih Kurumu, dilimizde Tarih ve arkeolojinin bugünkü durumuna göre yazılmış bir Dünya tarihinin bulunmamasından dolayı hergün daha ziyade duyulan eksikliği gözönüne alarak, bugünkü ihtiyacı kısmen olsun karşılamak üzere, bir Dünya Tarihi yazılmasına karar vermiş ve bir plân hazırlayarak üyelerinin ve tarihle uğraşan Türk bilginlerinin yardımını sağlamıştır. Birkaç yıldan beri devam eden bu çalışmalardan sonra hazırlanan kısımların derhal basımına başlanmıştır.

Bu plâna göre, Dünya Tarihi yirmi ana bölüm içinde tahminen 39-40 ciltten ibaret olacaktır. İhtiva edeceği bahislerle cilt adetleri aşağıda gösterilen bu büyük eserin, kısa bir zamanda tamamlanması mümkün olamıyacağından, hazırlanmış olan ciltlerin sıra gözetilmeden basılarak, Türk aydınlarının istifadesine konması uygun görülmüştür.

Bu seride çıkacak eserler tam ve mükemmel olmak iddiasından uzak bulunmakla beraber, kendi tarihimize ait kısımların anakaynaklardan faydalanılarak yazılmasına çalışılmıştır. Ahval ve şartlar müsait olduğu zaman, bu eserin çok daha mükemmellerini dilimizde yazılmış görmek büyük emelimizdir.

TÜRK TARİH KURUMU

Dünya tarihi'nin ihtiva edeceği bahisler

I. —	İnsanlığın kaynakları ve ilk medeniyetler (Prehistorya).....	2 Cilt
II. —	Orta Asya (İslâm istilâsına kadar)	1 "
III. —	Çin (En eski çağlardan bugüne kadar).....	1 "
IV. —	Hind (En eski çağlardan bugüne kadar).....	3 "
V. —	Mezopotamya, Arabistan, Suriye ve Filistin (İslâmlığın çıkışına kadar).....	2 "

VI. —	Mısır (Roma istilâsına kadar)	1 Cilt
VII. —	Anadolu (Hellenistik devre kadar)	1 "
VIII. —	Ege, Yunanistan, Makedonya, İskender ve Hellenizm kralları devri.....	1 "
IX. —	İran (Arap istilâsına kadar).....	2 "
X. —	Roma	2 "
XI. —	Bizans	1 "
XII. —	Şarkî Avrupa (Eski çağlardan Ortaçağ'ın sonuna kadar)	1 "
XIII. —	İslâm tarihi (Endülüs ve Tevâif-i Mülûk dahil).	2 "
XIV. —	Ortaçağ Türk devletleri	4 "
XV. —	Ortaçağ'da Avrupa.....	2 "
XVI. —	Osmanlı İmparatorluğu	7 "
XVII. —	Yeniçağ'da Avrupa (Rusya dahil).....	3 "
XVIII. —	Yeniçağ'da Orta Asya ve Yakın Doğu'da diğer devletler	1 "
XIX. —	Amerika	1 "
XX. —	Uzak Doğu (Eski çağlardan bugüne kadar) ...	1 "

ÖNSÖZ

Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş gayesi: "Türk Tarih ve Medeniyetini ilmî bir surette tetkik etmek"tir (Nisan 1930).

Yirmi beş yıldan beri bu gayeye göre çalışan ve neşriyat yapan Türk Tarih Kurumu, aynı zamanda umumî tarih kültürünü yaymak, vazifesini de üzerine almış bulunuyor. İşte "Dünya Tarihi" serisi bunlardan biridir.

Gazi M. Kemal Atatürk, Türk Tarih Kurumunda, tarih tetkiklerini umumiyetle yeni keşif ve metodlara göre yazdırmayı hedef tutmuştur. Bu bakımdan kuruluş günlerinden itibaren Türk Tarih ve Medeniyetinin yanı başında, dünya tarihi de konu olarak işlenmiştir.

"Mısır Tarihi" de bu konulardan biri olarak, Türk Tarih Kurumu çalışmaları arasına girmiştir.

Mısır ülkesi, tarihin çeşitli devrelerinde Türk hâkimiyeti altında yaşamış, bilhassa İslâm medeniyeti camiası içinde Türk tarihinde önemli yer işgal etmiştir. Bu bakımdan Orta, Yakın ve Yeni Çağ tarihlerinde Mısır ülkesi daima, Türk tarihinin bir kısmını teşkil eder. Aynı zamanda Türk - İslâm medeniyetinin coğrafî bir bölgesi içindedir. Eski Çağ tarihinde ise, Mısır Afrika kıtasında olduğu halde, Ön Asya medeniyeti içinde yer almaktadır. Diğer taraftan bu çağda Mısır'ın tarih ve medeniyeti başlıbaşına bir mevki işgal eder. Mısır Ön Asya'nın medeniyet merkezleriyle temas ettiğinden birbirlerine olan tesirleri bakımından da tetkike ve öğrenilmeye değer.

Eski Mısır'ın ilk devirlerinde, Asya kültürlerinin tesiri müşahede edilir. Asya'dan olan göçler Mısır medeniyetinin doğuşunda rol oynamış ve yerli kültürle karışmasından Eski Çağın Mısır tarihi meydana gelebilmiştir. Meselâ, M. ö. II. binde Hiksos istilâsı da bu akınlardan biridir. Aynı zamanda demir madenini işlemesini ve ehlileştirilmiş at'ın harp arabalarına koşulmasını Hiksoslardan öğrenen Mısırlılar, Asya topraklarına mukabil taarruzda bulunarak Filistin ve Suriye'de siyasî hegemonya kurabilmişlerdir. Anadolu'nun Hitit İmparatorluğu ile diploma-

tik münasebetlerde bulunan Mısır hükümdarları, Suriye'de hegemonya mücadelesi yüzünden karşılıklı harp yapmaya ve sulh aktetmeğe mecbur olmuşlardır.

İşte bütün bu sebepler ve Asya akınlarının Mısır medeniyetindeki rolü ve Eski Çağlarda Türkiye tarihi ile olan yakın ilgisi bulunması, bizi, dünya tarihi içinde, Eski Çağ Mısır Tarih ve Medeniyetini yazmaya teşvik etti.

Bu kitap, bir tezin müdafaası değildir. Bir kısım bilginlerin ortaya attıkları nazariyelerin kabulü ile, Eski Çağ Mısır Tarih ve medeniyetinin ana hatlariyle bir kitapta toplanmasıdır. Eski Mısır tarihi hakkında pek çok neşriyat vardır. Bilhassa XIX. asırdan itibaren hiyerogliflerin okunması ve arkeolojik keşiflerin artması ile edinilen yeni bilgiler, Mısır'ın eski tarihini beslemekte ve aydınlatmaktadır.

Bu neşriyatın çoğu Türkçeye çevrilmemiştir. Eski Mısır tarihi hakkındaki bilgiler umumî tarihlerimizde yer almakla beraber, doğrudan doğruya Eski Çağ Mısır tarih ve Medeniyetini bir araya toplayan, bu tarz bir plânla, eser neşredilmemiştir.

1930 da Türk çocuklarına tarih notları serisinde "Eski Mısır Tarihi" adı altında 45 sahifelik bir broşürü, sadece talebelerime verilmek üzere neşretmiştim. Şimdi bu kitabım ise, medeniyet tarihi ile ilgili Fakültedeki ders notlarımdan ve yeni neşriyatı takiple topladığım bilgilerden bir araya gelebilmiştir. Kitap genel bilgiler ve tarihten önceki devirlerden gayrı, iki büyük kısımdan ibarettir:

Eski Mısır'ın siyasî tarihi, Eski Mısır'ın medeniyet tarihi.

Üzerinde ehemmiyetle durduğum nokta, eski Mısır halkının müşterek çalışmasiyle vücut bulan medeniyetin, çeşitli müesseselerini ve onların tekâmüllerini bir plân dahilinde, bir bütün olarak göstermektir. Böylelikle bir sülâle veya zümrenin teşkil ettiği siyasî tarihten gayrı, halkın vücude getirdiği eserlerin izahlı tarihini göstermek istedim. Bu konuları ayrı, ayrı, meselâ bir sanat tarihinde, bir tıp tarihinde bulup okumak mümkündür.

Ancak bu kitabımın asıl hedefi, medeniyet müesseselerini bir arada toplamaktır. Çünkü Eski Çağ'larda en çok yazılı ve arkeolojik vesikaları bulunan ülke, Mısır olmuştur. İklimin kurakhğı hemen bütün eserlerin mahfuz kalmasına sebep olmuştur.

Türk Tarih Kurumu'nun neşriyatı arasında "Dünya Tarihi" serisi için, bilhassa bu medeniyet eserlerini izah etme fırsatını bulduğumdan, bu cildin yazılmasını üzerime almış oldum. Bu kitapta teferruata girilmemiş, ancak anahatlariyle umumî bilgiler verilmek istenmiştir. Çok yeni neşriyatı her zaman elde etmek mümkün olmadığından bulunabilenlerle yetinilmiştir.

Türk Tarih Kurumu'na, bu eserimi neşretme imkânını verdiği için ve matbaa tashihlerinde bana yardım edenlere teşekkür ederim.

Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesinde Tarih Profesörü

Dr. Afetinan

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ .....

I. BÖLÜM

GENEL BİLGİLER

Sayfa

1 — Ön Asya Medeniyetinde Mısır'ın yeri..... 2
2 — Mısır'ın coğrafî durumu..... 8
3 — Eski Mısır halkının tavsifî ve antropolojik karakterleri: 1) Tavsifî vesikalar, 2) Antropometrik vesikalar.... 13
4 — Eski Mısır tarihinin kaynakları: 1) Klâsik kaynaklar 2) Eski eserleri tavsif eden eserler, 3) Hiyerogliflerle olan vesikalar..... 24
5 — Mısır'ın eski medeniyetine ait kaynaklar..... 27
6 — Kronoloji: Ay senesi —Güneş senesi —Hükümdar senesi. Tarihten önceki devirler için, zamanı hesaplama usulü 31

II. BÖLÜM

TARİHTEN ÖNCEKİ DEVİRLERDE MISIR

1 — Yontmataş (Paleolitik) ve Ortataş (Mezolitik) devirleri 37
2 — Cilâlı Taş devri (Neolitik)..... 40
3 — İlk madenler (Eneolotik, kalkolitik) devri..... 44
4 — Mısır'da ilk madenler devri kültürünün menşei hakkında nazariyeler: A) Antropolojik ölçüler ve mitolojik deliller. B) Arkeolojik buluntular (Keramik ve maden eşyaları) 48
5 — Mısır'da tarih öncesi devirlerinde medeniyet: A) İdarî teşkilât, B) Ekonomik hayat, C) Sosyal hayat, D) Dinî inanışlar, E) Güzel sanatlar..... 56

III. BÖLÜM

TARİHÎ DEVİRLERDE MISIR

1 — Tinitlerden önceki devir 60
2 — Tinitler devri 64
3 — Eski imparatorluk (M. ö. 2778—2413) III. ve V. sülâleler 70
4 — Birinci ara devir (M. ö. 2413—2065) ve Eski imparatorluğun sonu VI. ve X. sülâleler 74
A) İç durum ve merkezî idarenin zayıflaması 76
B) Eski İmparatorluk devrinde Mısır devletinin dış siyaseti 77
5 — Orta İmparatorluk, (M. ö. 2065—1585) XI. ve XII. sülâleler 88
6 — İkinci Ara devir ve Hiksoslar (M. ö. 1788—1580) XIII. ve XVII. sülâleler. Orta İmparatorluğun sonu. 89
Hiksoslar: Hiksosların menşei meselesi. Hiksoslar Mısır'da. Hiksosların Mısır'a getirdiği yenilikler. Hiksoslar hâkimiyetinin sonu 95
A) Orta İmparatorluk ve ikinci ara devirde iç durum. 96
B) Orta İmparatorluk ve ikinci ara devirde Dış siyaset. 99
7 — Yeni İmparatorluk (M. ö. 1580—1085), XVIII. ve XX. sülâleler 122
A) Yeni imparatorluk devrinde iç durum 125
B) Yeni İmparatorluk devrinde dış siyaset:
1 - Mısır'ın güney hududu, ... 127
2 - Mısır'ın Asya'da istilâ siyaseti ve Ön Asya devletleriyle diplomatik münasebetleri: A) Mısır'ın fütuhat devri: Filistin ve Suriye'yi istilâsı. B) Büyük Asya devletleriyle mücadele ve anlaşmalar. .. 130
a) Mısır - Mitanni mücadelesi ve münasebetleri 134
b) Asur, Babil devletlerinin durumu ve Habirrular .. 135
c) Mısır - Hatti mücadelesi 139
d) Mısır - Hatti anlaşması (M. ö. XIII. asır) 140
e) Hattuşil ile Ramses arasında yapılan muahede.. 148
8 — Eski Mısır tarihinin son devirleri (M. ö. 1085—333) XXI. ve XXX. sülâleler .....
XXI. sülâle (M. ö.1085—950) 149

XXII ve XXIII. sülâleler (M. ö. 950—730) 153
XXIV. Sülâle (M. ö. 730—715) 154
XXV. sülâle ve Asur istilâsı. (M. ö. 715—663) 158
XXVI. sülâle (M. ö. 663—525) 161
Mısır'da Pers hâkimiyeti. XXVII. sülâle (M.ö. 525-405) Son yerli sülâleler (XXVIII. XXIX ve XXX.) ve ikinci Pers hâkimiyetini sona erdiren İskender istilâsı (M. ö. 405—333)..... 162
A) Son devirlerde Mısır'ın iç ve dış durumu..... 164

IV. BÖLÜM

TARİHÎ DEVİRLERDE MISIR MEDENİYETİ

1 — **Eski Mısır'ın devlet şekli ve hükûmet teşkilâtı** 166
a) Tinitler devrinde devlet ve hükûmet teşkilâtı : Hükümdar, Hükûmet ve eyâlet teşkilâtı 169
b) Eski imparatorlukta devlet ve hükûmet teşkilâtı. 173
c) Ara ve Orta İmparatorluk devrinde idare..... 175
d) Yeni imparatorlukta idare..... 179
e) Amon başrahibinin siyasi rolü..... 181
f) Yeni İmparatorlukta tâbi ülkelerin idare teşkilâtı. 182

2 — **Eski Mısır devletinin ordu teşkilâtı** 188

3 — **Tarihî devirlerde Mısır'da Ekonomik Hayat**..... 188

a) Avcılığın ekonomi hayatında rolü 191
b) Ehlileştirilen hayvanlar ve onlardan istifade şekilleri 195
c) Tarihî devirlerde Mısır'ın ziraat hayatı..... 200
d) Endüstri çeşitlerinin Mısır'da inkişafı: Dokumacılık işleri ve giyim tarzı, Hasır ve sepetçilik, Papirüs, Dericilik, Madencilik, Marangozluk, Seramik ve taş kaplar 208
İşçilerin durumu 209
e) Yollar ve nakil vasıtaları 213
f) Ticaret 215

4 — **Eski çağlarda Mısır'ın Din Hayatı** :

Eski kavimlerde din hayatının esas prensipleri.. 216
a) Mısır'ın dinî hayatı için vesikaların mahiyeti.... 218

b) Eski Mısır'da Teokratik sistem..... 219
c) Mısır dininde Tanrı mefhumu, ilâhlar ve mitoloji.. 229
d) Rahipler, mâbetler ve âyinler..... 230
e) Mısırlıların ölüm hakkındaki telâkkileri..... 232
f) Mısır'da dinî reform, tek ilâh sistemi..... 234

5 — **Eski Mısır'da ilim :**

a) Aritmetik, geometri, astronomi, fizik ve kimya.. 239
b) Eski Mısırlıların Tıp sahasındaki bilgileri.....
1 — İnsan vücudu ve fonksiyonları hakkındaki bilgiler. 242
2 — Hastalıkların çeşitleri; yaralar ve tedavileri..... 245
3 — Hastalıklardan korunma çareleri..... 247

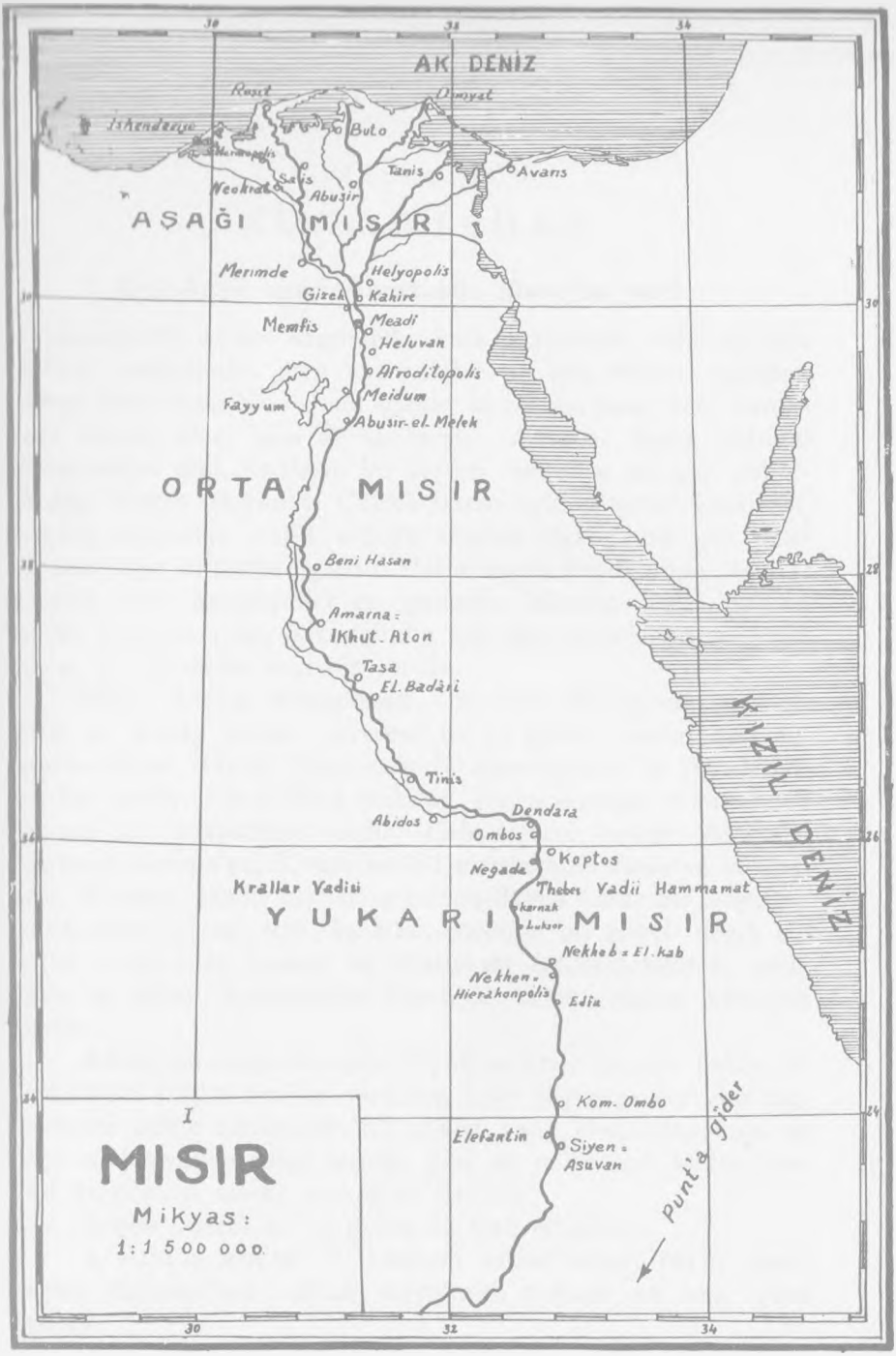
6 — **Eski Mısırlılarda yazı, öğretim ve eğitim :**

a) Eski çağlarda Mısır yazısı..... 249
1 — Fikirleri ifade eden işaretler = İdeogramlar..... 250
2 — Sesleri gösteren işaretler = Fonogramlar..... 255
b) Öğretim ve eğitim..... 258

7 — **Eski Mısır'da güzel sanatlar :**

a) Edebiyat..... 262
1 — Öğretim ve eğitim için kullanılan ahlâk düsturlarını ihtiva eden kısa cümleler. Ata-sözleri..... 264
2 — Gelecek hakkında yazılan kehânetler. Tahminler. 265
3 — Biyografya, hikâye ve masallar..... 275
Ata-sözleri ve nasihatlar..... 277
b) Eski Mısır mimarisi..... 278
1 — Eski Mısır mâbetleri :
Klâsik mâbetler, kayalıklar içine oyulan mâbetler, Güneş ilâhına mahsus mâbetler, kralların küçük mâbetleri, ölülerin âyinleri için yapılan mâbetler. 292
Eski çağ Mısır mimarisinde sütunlar..... 293
Dikili taşlar = (Obelisk)..... 295
2 — Mezar âbideler mimarisi..... 295
Şahıslara ait, mezar âbideler..... 299
Krallara mahsus mezar âbideler..... 308
3 — Eski Mısır'da sivil mimarî..... 309
4 — Eski Mısır'da Askerî mimarî..... 311

c) Eski Mısırlılarda heykeltraşlık; kabartma ve oymalar 316
Heykeltraşlık 326
Eski Mısırlılarda resim sanatı..... 330
e) Eski Mısırlılarda musiki ve raks..... 336
f) Eski Mısır'ın büyük ve küçük el sanatları..... 337
1 — Her nevi taştan ve topraktan yapılan küçük sanat eserleri 341
2 — Madenlerden yapılan küçük sanat eserleri..... 345
3 — Eski Mısır'da ev eşyalarından mobilyeler ve tuvalet takımları:
a) Mobilyeler 347
b) Tuvalet takımları 350
4 — Ziynet eşyaları ve elbise süsleri..... 357
5 — Giyim eşyası..... 361
Mısırlılarda spor..... 361
Netice ve hülâsa..... 371
Kral sülâlelerinin kronolojik listesi 376
Resimlerin ve haritaların listesi..... 382
Bibliyografya 386
İndeks 393

AK DENİZ
Rosett
Damyat
İskenderiye
Buto
Tanis
Avaris
Sais
Neokrat
Abusir
AŞAĞI MISIR
Merimde
Helyopolis
Gizeh
Kahire
Memfis
Meadi
Heluvan
Afroditopolis
Meidum
Fayyum
Abusir-el-Melek
ORTA MISIR
Beni Hasan
Amarna=
IKhut-Aton
Tasa
El-Badari
Tinis
Abidos
Dendara
Ombos
Koptos
Negada
Krallar Vadisi
Thebes
Vadii Hammamat
Karnak
Luksor
YUKARI MISIR
Nekheb=El-kab
Nekhen=
Hierakonpolis
Edfu
Kom-Ombo
Elefantin
Siyen=
Asuvan
Punt'a gider
KIZIL DENİZ
I
MISIR
Mikyas:
1:1 500 000

Harita I.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL BİLGİLER

1. Ön Asya medeniyetinde Mısır'ın yeri

Umumiyetle, dünya üzerindeki kara parçalarını, tabiî sanılan bazı vaziyetlere göre ayırmak ve bir kıta halinde mütalea etmek âdet olmuştur. Onun içindir ki bu ayrılmış olan parçalara hususî birer isim de verilmiştir. Avrupa, Asya, Afrika, Avusturalya gibi. Kıtaların bu ayrılışı ekseriya bir çok noktalardan doğru değildir. Çünkü bazen öyle bölgeler vardır ki, coğrafî bakımdan bağlı olduğu kıtadan ziyade, bir çok yönlerden diğer kıtalarla ilgilidir. Hatta bazen kendi adını taşıdığı kıtatan ayrı hususiyetler de gösterir. Bilhassa tarihî bağları başka kıtalarla daha çok ilgilidir. İşte eski tarihini göreceğimiz Mısır, bu durumda olan bir yerdir.

Mısır, Afrika kıtasındadır. Bu kıta bir üçgen şeklinde olup 37 kuzey enlem derecesi ile 35 güney enlem derecesi aralarındadır. Büyük Okyanus'larla Amerika'dan ve Avusturalya'dan ayrılır. Fakat buna mukabil güney Avrupa ve batı Asya ile çok sıkı bağlılıkları vardır. Cebelüttarık boğazı Afrika'yı (16 km.), Avrupa'ya, Süveyş ise Nil memleketini Asya'ya yaklaştırır. Akdeniz, bütün kıyıları arasında daima kolay bir ulaştırma vasıtasıdır. Onun için üç kıta arasında bir engel değil, bir birlik temin eder. Esasen üç kıtanın da Akdeniz kıyıları, şekil, iklim ve nebat hususiyetleri itibariyle hemen hemen birbirine benzer.

Afrika kıtasında bir çok büyük nehirler olduğu halde Nil vadisinden başka hiç bir mıntaka, Eski çağlarda ileri bir medeniyete sahne olmamıştır. Nil vadisi yani Mısır, dünyanın en eski medeniyetine sahip olduğu gibi, en mütekâmil kültür izlerini de çok iyi olarak muhafaza etmiştir.

Bunun sebebi şu iki nokta ile izah edilebilir:

1. Mısır'ın münbit ve ikliminin müsait oluşu, Nil'in muntazam taşmalariyle zirâat hayatının doğuşu ve ona göre inkişafı.

2. Ön Asya kültür merkezlerine yakınlığı ve buralardan Batıya olan akınlarda, Mısır'ın bu yol üzerinde bulunuşu.

İşte Mısır bu iki sebepten dolayı Ön Asya'da, en eski kültür merkezlerinden biri olarak yer almıştır. Yontma taş devri, dünyanın hemen her tarafında aynı karakter ve hususiyetlerle meydana gelmiştir. Eskilik ve üstünlük bakımından her hangi bir mıntaka diğerine tercih edilemez. Ancak cilâlı taş ve maden devirlerine geçiş ve bu medeniyetlerde ilerleme, dünyanın bazı mıntakalarında daha önce olmuştur. Ön Asya Coğrafî sahası, bu hususiyeti kendinde toplıyan bir mıntakadır. Doğudan gelen göçlerin yol uğrakları olan bu nehir vadilerinde iklimin de büyük tesiri olmuş ve en eski medeniyetlere merkezlik etmişlerdir. Mezopotamya, Anadolu, Suriye, Mısır bu eski medeniyetlerin topluluğunu teşkil ederler. Mısır Afrika kıtasında olduğu halde bu Ön Asya tarihî camiasına dahildir.

2. Mısır'ın coğrafî durumu

Mısır'ın coğrafyası, Nil'in hususiyetlerine göre izah edilebilir.

IV üncü jeolojik zaman başlarında Nil bu günkü seviyesinden çok yüksekti. Her sene taşma devrinden sonra bir rusup tabakası bırakıyordu. Bu tabakalar, muayyen bir kalınlık bırakarak nehrin iki tarafındaki, ekilebilen araziyi teşkil etmiş ve eski bir körfez olan Deltayı da bu rüsupla doldurmuştur.

Mısır Buzul devrinin doğrudan doğruya olan tesirinden masun kalmıştır, fakat buzulların yaptığı çok mühim iklim değişikliklerinden dolayısiyle müteessir olmuştur.

IV üncü zamanın başlarında Mısır iklimi sıcak ve rutubetli idi. Kuraklık tedrici olarak güneyden kuzeye doğru olmuş ve o zamandan beri Mısır, iki çöl arasında bu günkü dar ve feyizli vadi olarak kalmıştır.

Nil'in uzunluğu 6500 kilometre kadardır. Fakat hakikî Mısır denizden Asuvana kadar uzanan vadidir ki 24-31 Kuzey enlem derecesi arasındadır [1].

[1] İskenderiye—Kahire arası 209 Km. uzunluk, 900 Km. genişliktedir. Kahire'den Asuvan ise 886 Km. uzunluk, 10-20 Km. genişliktedir. Birinci

Kuzey'de Akdeniz, doğu da çöl ve Kızıldeniz, batıda Libya çölü, güneyde Nil şelâlesi, Mısırı her taraftan tabiî olarak sınırlandırmıştır. Bu sahada coğrafî bakımdan iki esaslı bölge vardır. Aşağı ve Yukarı Mısır. Bu iki bölgenin hududu Deltanın başladığı noktada, Memfisten veyahut Kahire'nin biraz güneyinden geçer. Eski Mısır'lılar da buna iki isim veriyorlardı: Vâdi ve Delta. Nübya ve Sudan ancak yeni İmparatorlukta Mısır arazisine katılmıştır. Yukarı Mısır veya Vadi çıplak ve kayalık bir arazi ortasındadır. Buna rağmen Nil kıyılarında yeşil bir arazi görülür, burada nehir suyunun ve kızgın güneşin temin ettiği hayat verici bir hava hâkimdir.

Memfisin kuzeyinde başlıyan aşağı Mısır'da yani Delta'da ise coğrafî durum büsbütün değişiktir. Burada iki çöl arası genişler, eski körfez bir yelpaze gibi yaygındır.

Dar bir vadi görmeğe alışmış olan gözler birden bire ufkun genişlediğini ve münbit sahanın göz alabildiğine uzadığını müşahede eder.

Her türlü tabiî ârızadan ârî olan bu bölgede, kanallar, toprak parçaları ve deniz kıyıları birbirine karışır. Burada berrak sema yerine sisli bir gök görünür, sıcaklık, rutubetle karışık bir serinlik arzeder. Yani Aşağı Mısır'da tamamen bir Akdeniz iklimi hâkimdir. Akdeniz'in bir yol uğrağıdır.

Görülüyor ki tabiat iki Mısır yaratmıştır: Biri Akdeniz Mısırı, diğeri Afrika Mısırı'dır.

İşte bu tabiî şartların, Mısır tarihi üzerinde mühim tesirleri olmuştur. Bu iki bölge arasında müvazene o suretle temin edilmiştir ki Yukarı Mısır'da Vadi uzunluğuna, Aşağı Mısır'da ise Delta genişliğine aynı arazi büyüklüğüne, aynı ekonomik duruma, ve aynı iskân şartlarına sahiptir. Umumiyetle bu iki Mısır bölgesi için hayatî unsur *Nil* ve *Güneş*'tir.

Herodot'un Mısır rahiplerine atfen naklettiği gibi "Mısır, Nil nehrinin bir vergisidir„ (res. 1).

Hakikaten bu nehir, Habeş dağlarından sürükleyip getirdiği rusup ile, Mısır'ın toprağını meydana getirmiştir. Taşlık arazinin üstünde uzun asırların devamınca biriken Nil'in alüv-

şelâle ile deniz seviyesi arasında 90 metre, Memfis'te 12 metre bir fark vardır.

yonlu arazisinin kalınlığı 10 - 12 metreyi bulmakta, Deltada ise bu kalınlık 25 - 30 metreye çıkmaktadır. Bu toprak potas cihetinden çok zengin olduğundan her nerede bu taşmanın rusubu bulunursa, orası münbit ve mahsuldar olur. Bu toprağa eski Mısırlılar da "kem. t — kara toprak„ Libya'nın toprağına ise "kırmızı toprak„ diyorlardı. Fakat Nil yalnız Mısır a has olan bu si-

Res. 1 — Ebu Simbelden Nil'in görünüşü

yah toprağı getirmekle kalmaz, aynı zamanda bu araziyi sular. Bütün nehir boyunca vukubulan su sızmaları (infiltration) diğer bir taraftan tekrar toprak üstüne çıkarak Nil'e katılır (Fayum ile Tebai arasındaki Bahr-Yusuf gibi). Nil'den 100 - 200 kilometre uzaklıkta bulunan Libya'daki beş vahada bu tarz yeraltı cereyanları 150 - 200 metreye kadar indikten sonra, tekrar tabiî menba imiş gibi yer yüzüne çıkmakta veyahut da sun'i olarak çıkartılmakta ve çölde bir hayat kaynağı olmaktadır.

Fakat Nil'in asıl mucizesi mevsime göre taşmasıdır. İşte bunun sayesindedir ki nehir, münbit toprağı muhafaza etmekte ve yağmurun yokluğunu giderecek rutubeti vermektedir. Eski

Mısır'lılar acaba Nil'in bu taşma sebeplerini izah edebilmişler ve bu nehrin kaynaklarının nerede olduğunu anlıyabilmişler midir ? Hayır.

Fakat bunun hakkındaki bilgiler daha bir asır evveline kadar noksan bir halde idi. Nil'in hakikî menbaı çok yeni sayılabilecek bir tarihte malûm olmuştur.

Eski Mısır'lılar, bu mukaddes suyun gökten geldiğini ve yahutta yeraltı dünyasından gizli yollarla Mısır memleketine ulaştığını sanarak onu ilâhlaştırmışlar ve "Hapi„ ismini verip insan şeklinde tasvir etmişlerdir.

Nil ismine ilk defa "Hesiodes„ te tesadüf edilir. Fakat bu kelimenin menşei bilinmemektedir.

Nil'in muntazam taşmalarını Eski Mısır'lılar iyice tesbit etmişlerdir, yalnız onun sebebi hakkında kesin bir hüküm verememişlerdir. Grek yazarları bu konu için bazı sebepler göstermek istemişlerdir. Bunlardan bir kısmına göre, kuzey rüzgârları, Nil'in denize dökülmesine engel olarak nehrin taşmasını sağlıyordu, bazılarına göre ise, arzı çevreliyen büyük Okyanus'un, yani Nil'in çıktığı kaynağın çoğalmasiyle hasıl oluyor sanılıyordu. Bir üçüncü izaha göre ise, yukarı vadide karların erimesinden dolayı Nil taşıyordu. Fakat bu kadar sıcak ve kızgın olan güneş altında karın mevcudiyeti nasıl tahayyül edilebilirdi ? Çünkü Nil'in kaynaklarına doğru kayıkla çıkılsa, tam dört ay daima çöl sıcaklığının hâkim olduğu görülür. Binaenaleyh eski zamanlarda Nil'in bu muntazam taşma hadisesinin izahı insanı memnun ve ikna edidci bir mahiyette değildi.

Bu gün taşma hadisesinin sebepleri şu suretle bilinmektedir. Nil'in kaynak sahasını teşkil eden Büyük göller mıntakasiyle Habeş yaylasına muayyen devirde muntazam (périodique) yağmurlar yağmaktadır. Yağmurların en fazla düştüğü zamanlar, güneşin ekvatordan en uzak olduğu günlerdir.

Bu yağmurlar esnasında Ak Nil yavaş yavaş kabaran suyunu çok uzun olan vadisinde ilerletmeğe başlar. Nisan başlarında Hartum'dan geçer, Haziranın ilk günlerinde Elefantin'de bulunur ve yeşil bir dalga, nebat kırıntılarıyle dolu olarak taşmanın başlangıcını haber verir. Bir ay içinde Mavi Nil kırmızı suyunu gönderir. Bu su Habeş arazisinden getirdiği topraktan dolayı kırmızıdır ve şiddetli olarak sel halinde akar.

İşte bu Ak ve Mavi Nil'in suları Haziran ayında güneşten yanmış olan toprağın üzerini kaplar, buna eski Mısır'lılar "Hayat suyu„ derlerdi.

Hazirandan Eylüle kadar yüz güne yakın bir zamanda Nil yükselir; Yukarı Mısır'da 13-14 metreyi, Aşağı Mısır'da ise 7 - 8 metreyi bulur. Memleket su içindedir.

Nihayet Kasım 10'a doğru sular azalır ve nehir eski yatağına çekilir. Bu durum gelecek senenin Haziranına kadar böyle devam eder. Bu suretle Nil, dört ay toprağı kendi hâkimiyeti altına alır. Bu toprak taşmadan sonra ekilmeye ve çabuk mahsûl vermeye hazırdır.

Bu taşma hadisesi eski Mısır'lılar üzerinde çok büyük tesirler yapmıştır. Bilhassa en eski dinî edebiyat, bundan ilham almıştır. VI ıncı sülâle zamanında ehramlar üzerine hâkkedilen yazılarda:

"Dalgalarla çarpışan Nil (Hapi)'i görenler titreşirler. Fakat çayırlıklar güler, kıyılar yeşillenir, çünkü Allahların vergisi gökten yere inmektedir. İnsanlar ibadet ederler, ilâhların kalpleri inşirah bulur ve heyecanlanır.„ Tep devrinde yazılan bir başka parçada ise:

"Hapi sana selâm olsun, ki bu topraktan çıkıp Mısır'a hayat vermek için geliyorsun, sen ki geldiğin yeri karanlıklar içinde saklıyorsun. Râ'nın yarattığı arazi üzerinde sen yayılırken, senin gelişinin şarkısı okunur, sen ki, bütün susuzlara su ve hayat verirsin v. İlâh...[1]„

Fakat Nil yalnız Mısır'a iyilikler getirmez, aynı zamanda zararı da olur. Geçtiği her yerde, her şevi alıp götürür ve mahveder. Hudutlar kalmaz. Onun için buraya ilk yerleşenler evvelâ bu halden korunmanın çaresini bularak, yüksek tepeciklere köylerini kurmuşlardır. Tarlalar yüksek barajlarla ayrılıp, taşma zamanında yol olarak istifade edilmiştir. Bu bakımdan, ilk kadastro ve hendese esaslarını burada buluyoruz. Fakat Nil'in bu periodik tasması bazı zamanlarda hiç olmaz. Meselâ III üncü sülâleden Cezer bunu şöyle ifade ediyor: "Ben ümitsizlik içindeyim. Çünkü benim zamanımda Nil yedi sene müddetle hiç taşmadı. Buğday yok, tarlalar kuru, hiç bir yiyecek kalmadı„. v. s.

[1] A. Moret — 1937, s. 35 - 36.

Buna mukabil eğer taşma büsbütün de fazla olursa o da kötüdür. XXIII üncü sülâle zamanında III üncü Osorkon bunu şöyle anlatıyor: "Bütün vâdi bir deniz gibi su içinde, mabetler su dalgaları altında, insanlar ördeklere döndü, sel içinde yüzücü oldular[1]„.

Nil'in gerek fazlalığını ve gerekse azlığını gidermek için eski Mısır'a yerleşenler çare aramışlardır. İlk kral Menese atfedilen Memfis barajı fazla taşmayı önlemek için yapılmıştır.

Mısır'ın coğrafî durumunda Nil'den sonra Güneşin ikinci unsur olduğunu işaret etmiştik.

Hakikaten Nil memleketi için, güneşin tesiri çok önemlidir. Günün güneşli olan zamanları yaz ve kış aynıdır. Etraftaki çöllerin kuraklığından dolayı burada rutubet hemen hiç yoktur, hava daima berraktır. Bilhassa yukarı Mısır'da güneşin zaferini hiç bir bulut örtemez. Güneş, ay ve yıldızlar burada bütün parlaklıklariyle görülürler. Herodot'un yazdığı gibi "Yukarı Mısır'da daimî bir yaz hâkimdir„ yağmur hemen hiç yağmaz. Yalnız mart ve nisan aylarında ender olarak ve şiddetli fırtına ile sağnak halinde düşer. Sıcaklık, rutubetli olmadığı için en yüksek derecesi bile insana o kadar tesir etmez.

Geceleri çöl havasının serinliği hâkim olur ve yağmur yerine çiğ düşer. Yazın kuzey rüzgârları muntazam olarak estiğinden güneşin şiddetli sıcaklığını hafifletir.

Deltada bu geniş ve sulak ovada, güneşin tesirini, aynı suretle mütalea edemeyiz. Burada denize yakınlığın ve kıyı olmanın tesiriyle mutedil Akdeniz iklimi hâkimdir. Su buharları güneşin parlaklığını örter. Kış yağmurları devamlı olabilir ve rutubet derecesi fazladır.

Fakat umumiyetle Mısır denilen bu arazide güneşin insanlar ve nebatlar üzerinde çok müsbet tesirleri vardır.

Bu güneş şuaları mikropları öldürür, insan ömrünü uzatır, kalplere inşirah verir. Sıcaklık hayat şartlarını sadeleştirir, nebatın üremesini kolaylaştırır. Bunun içindir ki Güneş sembolü bütün eski eserler üzerinde temsil edilmiştir. Çünkü eski Mısır'lılar için güneş dünyanın kralı gibi telâkki edilmiştir. O güneş ki hem korkunç, hem de iyilik getiren sıcaklığı verir ve

[1] A. Moret — 1937, s. 37-38.

insanların maddî ve manevî hayatına tesir eder. Kâinatın hâkimi, nizamın ve hakkın sembolüdür. Eski Mısır'lıların edebiyatında ve dininde güneş çok mühim yer işgal etmiştir.

İşte Eski Mısır medeniyetinin doğup inkişaf ettiği coğrafî muhitin belli başlı hususiyetleri bunlardır.

3. Eski Mısır halkının tavsifî ve antropolojik karakterleri

Eski Mısır tarihinin cereyan ettiği coğrafî bölgede oturmuş ve yaşamış olan halkın ilmî bakımdan izahını yapmak lâzımdır. Çünkü bir medeniyetin vücut bulması için, bir çok âmillerin birbirini tamamlaması şarttır. Coğrafî durum orada yerleşen insanlara bir zemin hazırlar, fakat asıl o şartları müsait bir hale getiren ve medeniyeti inkişaf ettiren insan cemiyetidir. Afrika kıtasının sadece bu Nil bölgesinde eski ve mütekâmil bir medeniyetin inkişaf edebilmesi, buraya yerleşen halkın ırkî kabiliyetile ahenkli bir surette gitmiştir.

Mısır denilen ülkede eski çağlarda yaşamış olan halkın bugünkü ilim metodlarile izahını yapabilmek için elde bulunan vesikalar şunlardır:

1. Tavsifî vesikalar.
2. Antropometrik vesikalar.

1. *Tarihî vesikalar :* Tarihî devirlerde Mısır'ın duvar resimlerinde ve kabartmalarında renkli olarak insan portreleri çizilmiştir. Bunlar binlerce yıl önce müşahede suretiyle yapılmış etnografik malzemeyi teşkil ederler ve tetkik edilmeleri lâzım gelmektedir.

XIX uncu sülâle zamanında, kral mezarlarının duvarlarını süsleyen resimler arasında Mısır'lılar dünya yüzünde dört ırkın mevcut olduğunu kabul etmişlerdir.

1. Mısırlıları kırmızı renkle (Rot-en-ne-rome).
2. Asya'lıları yahut Samileri sarı ile (Namu).
3. Güney'lileri yahut Zencileri Siyah ile (Nahsi).
4. Libya'lıları, Batılı veya Kuzeylileri mavi gözlü, sarı sakallı (Tamhu). olarak resmetmişlerdir Her bir tip, kendilerine mahsus giyimlerile birbirinden farklı yüz karakterlerini göstererek yapılmıştır[1] (res. 2).

[1] A. C. Haddon — 1945, s. 4-5,

Mısır'lılar bu dört tipten başka insan resimleri yapmışlarsa da bunların hüviyetlerini tayin etmek güçtür.

Bu çeşit vesikalar bize tavsifî karakterler hakkında fikir verirler. Ancak bu gibi vesikalar üzerinde kesin bir hüküm vermek mümkün değildir. Bunlar sadece, bize Eski Mısır'lıların insan tiplerine ait müşahedelerini ve bizzat kendilerini bunlar-

Res. 2 — Eski Mısırlıların resmettikleri insan tipleri
(XVIII ve XX inci sülâleler zamanı)

dan ayıran vasıfları belirtmeleri bakımından önemlidir.

Mısır'da yaşamış ve bu eski medeniyeti yaratmış olan insanların fizik tiplerini araştırmak ve bilmek için uğraşılmıştır. Bunun için evvelâ ele alınan vesikalar resimlerle heykellerdir. Çünkü bilhassa heykeller dinî inanışlar icabı olarak yaşayan insanların sadık bir benzeri olması lâzım geldiğinden bu gibi eserlere ehemmiyet verilmiştir.

Mısır'da ilk yapılmağa başlıyan heykellerde, insanlar uzun yüzlü, kısa saçlı ve ince dudaklı bir tipte gösterilmişlerdir.

III üncü sülâleden itibaren ise tam manasiyle heykeller görülmektedir. Bu sülâlelerin kral heykelleri acaba ayni antropolojik ölçüye dayanan birer vesika olarak ele alınabilir mi? Şüphe yok ki hayır. Fakat bunlar etnik tiplerin bir benzerini verdikleri için nihayet tavsifi karakterler bakımından bir örnek addedilebilirler. Burada ehemmiyetle kaydedicek nokta, ilk

sülâlelerin heykel tiplerinin, Mısır'da bugün yaşamakta olan yerlilere tamamen benzer olduklarıdır. Bunun için tipik misal Eski İmparatorluk devrinden kalan meşhur "Şeyh ül-Beled„ heykelidir (res. 3).

Ağaçtan yapılmış olan bu heykel, yuvarlak kafa ve yüz biçimi ile iri gözlü, düz burunlu, elmacık kemikleri çıkık, orta

Res. 3 — Eski Mısırlı tipi (Şeyh ül-Beled).

boylu ve şişman sayılan bir tipi temsil etmektedir. Fakat nihayet bu müşahedeler tavsifî mahiyettedir, antropolojik karakterlerle ahenkli sayılmazlar. Eğer heykel sahiplerinin iskelet veya mumyaları üzerindeki ölçüler bir ayniyet gösterebilirlerse bü-

yük kıymetleri o zaman olacaktır.

Bu günkü ilmî metodlarla insan ırkları tetkik edilirken ölçü ve fotoğraf yanında müşahedeye istinad eden tavsifi karakterler de ele alınmaktadır.

Bu bakımdan Mısır'lıların tavsifî mahiyet taşıyan vesikalarından çıkan netice şu olabilir:

Eski Mısır'lılar etraflarında yaşıyan insanlardan farklı bir tip ve renge maliktirler. Bugün Mısır ülkesinde yaşıyan insanlardan bir kısmı bu eski cetlerine benzemektedirler.

2. *Antropometrik vesikalar:* Diğer cihetten asıl ilmî metodlarla eski Mısır halkının antropometrik tetkikleri müsbet neticeler verebilir.

Bunun için lâzım olan belgeler, Mısır'ın her devrinden kalan iskelet ve mumyaların ölçülerek elde edilebilen sonuçlarıdır.

Mısır'ın mezarları bu bakımdan epey malzeme vermiştir. Fakat bunların hepsi tam manasiyle tarihlenememiştir[1]. Çıkan iskelet ve mumyaların arkeoloji metodlariyle devirleri tayin edilmeli ve bundan sonra antropometrik tetkikleri yapılmalıdır; ancak bu takdirde tarihin her devrinde yaşamış insanlar hakkında o zaman tam bilgi edinilebilir. Halbuki bu çeşit vesikalar sistemli bir surette tetkik edilmiş değildir.

Bu şartların tam gerçekleşmemesi yüzünden eski Mısır halkının fizik tipleri ve bunların hangi kavim zümresile akraba olacakları kesin olarak bilinemez. Ancak diğer arkeolojik ve tarihî delillerle, zaman zaman Mısır ülkesine bir takım muhaceretlerin vuku bulduğu bilinmektedir. Bu duruma göre bazı esasların göz önünde tutulması icabetmektedir. İlk devirlerden itibaren vukua gelen muhaceretlerin, bir memleket halkı üzerinde fizik karakteri değiştirebilecek kadar kütle halinde olup olmadığı tesbit edilmelidir. Çünkü bazı hallerde bu istilâlar sadece hegemonya kuran idareci bir zümreye münhasır kalabilir, veyahut bazen de büyük bir kabilenin yer değiştirme ihtiyaciyle hareket ederek, başka bir ülkeye yerleşmesiyle neticelenir.

Mısır'da ta en eski devirlerden itibaren bu her iki hal

[1] E. Pittard — 1924, s. 509-525.

vuku bulmuştur. Yani büyük halk kütlelerinin yerleşmeleri olduğu gibi bazen başka bir medeniyete sahip olan bir halk zümresi Mısır'a gelerek asırlar boyunca iktidarı ellerinde bulundurmuştur. İşte bütün bu tarihî olaylar göz önünde bulundurularak Mısır halkının ırkî vasıfları tayin edilebilir.

Kronolojiye göre Eski Taş devrinden itibaren bir sıralama yaparsak, Mısır'da bu devreden kalma insan fosili henüz bulunmamıştır. Ancak Nil'in taraslarında bu ilk insanların yapmış olduğuna delil olan taş ve kemik âletlere tesadüf edilmiştir.

Bundan sonra yerleşik bir hayata sahip olanlar, Yukarı ve Aşağı Mısır arazisinde, arkeolojik vesikalardan anlaşıldığına göre, iki ayrı medeniyete sahip olan insanlardır.

"Yukarı Mısır'da Birinci kültür adı verilen ve (s. d. 30 - 38) arasında devam eden devreye ait mezarlarda bulunan iskeletlerin tetkikine göre bu halk, uzun kafalı (dolichocephale) ve uzun boylu, insanlardır. Fakat bunlar arasında geniş (brachycephale) ve orta (mesaticephale) kafalı insanlara da tesadüf edilmektedir. Burada Afrika'lı tip yanında deniz yolu ile gelmiş Asya'lılar da vardır.

İkinci medeniyet Aşağı Mısır'da yani Delta'da inkişaf etmiştir (s. d 39 - 63). Bu halk doğrudan doğruya Asya'dan gelmiş ve ilk olarak Delta'yı iskân etmiştir.

Mezarlardan çıkan iskeletlerin tetkikine göre bunlar geniş kafalı (Brachicephale) ve güneydekilere nazaran daha kısa boyludurlar.

Bu dağlı (Alpin) ırka mensup olan insanlarla, Asya'nın brakisefal tip insanlarının menşei müşterektir. Bu tarih öncesi medeniyetler her iki Mısır'da IV üncü bin yıllarına kadar evvelâ ayrı ayrı inkişaf etmiştir, sonraları ise bir birine karışmıştır. İşte bu suretle iki ayrı tipte olan insanlarda bir karışmaya tabi olmuşlardır„ [1].

Mısır'ın tarih öncesi medeniyetlerinin ırkî tipleri antropometrik tetkiklere göre böylece hülâsa edilebilir.

Tarihî devirlere gelince, tetkik edilen insan tipleri daha ziyade hükümran olan sülâlelere ait olanlardır.

Eski İmparatorluktan itibaren olan vesikalar üzerinde

[1] A. Moret — 1941, Cilt I, s. 49 - 55 - 62 - 160.

yapılabilen antropometrik tetkiklere göre bu insanlar uzun kafalıdırlar.

Fakat bunlar arasında geniş kafalı olanlara da tesadüf edilmektedir. Bilhassa yeni İmparatorluk devrinde bu ırk karakterini taşıyan insanların çoğaldığı görülür.

Mısır'ın eski devirlerinde yaşamış olan halkın gerek tavsifî gerekse antropometrik karakterlerine göre iki tip insanın yaşamış olduğu anlaşılıyor.

Teferruatlı tarifleri yapılmış olan bu tiplerden biri uzun boylu ve uzun kafalıdır, diğeri ise orta boylu ve geniş kafalıdır.

Ancak eski Mısır halkının tam ilmî bir surette ırk tipini tayin etmek için daha sistemli tetkiklerin çoğalmasını beklemek lâzımdır. Biz burada şimdiye kadar yapılabilenler üzerinde bir hülâsa vermiş olduk.

4. Eski Mısır tarihinin kaynakları

Eski Mısır tarihi için kaynaklar pek çok ve çeşitlidir. Mısır, tarihin en uzak fecrinden Romalıların eline düşünciye kadar, büyük bir medeniyete beşik olmuş, orijinal hüviyeti ile dünya tarihinde daima büyük bir yer işgal etmiştir.

Mısır'ın Ön Asya'nın siyasî ve medenî teşekküllerile olan türlü temasları onu bir taraftan Asya kıtasına, diğer taraftan ise Ege ve Yunanistan âlemine bağlamıştır.

Bu suretle eski Mısır tarihinin kaynakları, bir taraftan bol miktarda kendi ülkesinde bulunurken, diğer taraftan da bu temas ettiği memleketlerde vardır.

Mısır medeniyetinin inkişaf ettiği kronolojik çerçeve içinde, tarihî vesikaları mütalea etmek lâzım gelmektedir. Bizzat Mısır memleketi vesika bakımından hem zengindir ve hem de iklimin kuraklığı dolayısile bunlar iyi muhafaza edilebilmiş bir durumdadır.

Tarih her türlü vesikaların incelenmesi demek olduğundan en önemli cihet, bu vesikaların mahiyetini belirtmektir. Mısır için teferruatlı ve sistematik bibliyografyayı bir çok kitaplarda bulmak imkânı vardır [1].

[1] E. Drioton et J. Vandier, — 1938, s. V-XLIV.

Mısır'ın Eski Zamanlar tarihine ait kaynakları, üç grupta toplanabilir :

1. Klâsik kaynaklar.
2. Eski eserleri tâsvir eden yazılar.
3. Hiyerogliflerle olan vesikalar.

Bunları sırasiyle gözden geçirelim:

1. *Klâsik kaynaklar :* Bir asır öncesine gelinceye kadar, Eski Mısır tarihini kendi öz vesikalarından okumak mümkün değildi, ancak yabancıların yazılarından ve müşahedelerinden bilgi edinilebiliyordu. Önce klâsik kaynakların mahiyetini araştıralım:

Pers istilâsını (M. ö. 525) takip eden devirde Grek tarihçileri Mısır'a gitmişlerdir. O sırada gördüklerini tasvir ettikleri gibi, Mısır'ın eski tarihine ait topladıkları bilgileri de yazmışlardır. Bunlardan Miletli Hekate (Hecateos, M. ö. 520) Mısır'ı ziyaret etmiş ve Tep (Thebes) şehrindeki rahiplerden "Şecere — Genealogie„ adlı kitabı ile Libya tarihi'ni yazmak için malûmat toplamışdır.

Herodot Greklerle Pers'ler arasındaki harp sebeplerini araştırırken Mısır'a da gitmişdir (M. ö. 450 yıllarına doğru). Orada, birkaç haftasını geçirerek tetkikler yapmış ve eserinin iki ve üçüncü kitaplarını Mısır'a tahsis etmiştir [1]. Heliopolis, Memfis ve Tep rahiplerinden sorduğu şeyler, bilhassa Mısır tarihinin menşeine aittir. Menes'in ilk kral olduğunu söyliyen rahipler, bir kitaba istinaden "340„ kral ismi daha saymışlardır. Herodot eserinde, bu krallardan önce ilâh kralların Mısır'da hâkim olduklarını ve buralara ait efsaneleri de kaydetmiştir.

Bu topladığı malûmattan gayrı, Herodot kendi müşahedelerini de tesbit etmiştir. Bunlar o zamanki halkın yaşayış tarzı, âbideler ve efsaneler hakkında kendi görüş ve mütalealarıdır.

Büyük İskender'in Mısır'ı zaptından sonra (M. ö. 332) Grek tarihçileri için burası daha serbest bir saha olmuştu. Bilhassa Ptolemeler zamanında devletin de ehemmiyet verdiği Mısır tarihi üzerinde sistemli olarak çalışılmıştır. Bunlardan en mühimi Maneton'un tarihidir. M. ö. III üncü asırda

[1] Herodot tarihi, 1941, cilt I, kitap II, ve III. s. 139 dan itibaren.

Ptolomeler sarayında yaşayan Maneton, Mısır'ın en meşhur tarihcisidir. Fakat bu gün onun yazdığı tarih elde mevcut değildir. Yalnız bazı parçaları Josef tarafından nakledilmiştir. Yahudi tarihcisi olan Josef (I inci asırda)'e göre büyük rahip ve kâtip olan Maneton Mısır'lıdır. Hiyeroglif kaynaklara dayanarak "Aegyptica„ sını meydana getirmiştir. O, bununla Grek'lere kendi memleketinin eski tarihini, dinini ve ananelerini, âdetlerini anlatmak istemiştir. Eski Mısır tarihinin bir kadrosunu çizmiş, sülâleleri tarihlerile bildirmiştir.

Bu tarihten zamanımıza kadar ulaşan parçalar Josef'in kitabındaki Yahudilerin Mısır'dan çıkışlarına ait olanlarla, diğer bazı müelliflerin verdikleri hülâsalardır. Epitome[1] denilen bu hülâsalarda, sülâlelerin listesi ile, bunların meşhurlarının kaç yıl hüküm sürdüğünü ve bazı vakaların kısaltılmış hikâyeleri yazılıdır. Fakat kopye edenler hepsi ayrı ayrı sayılar vermişler ve bu suretle sülâlelerin hüküm sürdükleri zamanlar efsanevî rakamlar haline girmiştir. Kopyeler de birbirine uymamaktadır.

Bu kuru malûmat hiyerogliflerin çözülmesine kadar pek mühim değildi Bunların kıymeti orijinal vesikalarla mukayese etmek imkânı elde edildikten sonra anlaşılmıştır.

Manetondan sonra Sicilyalı Diodor'un tarihinden bahsetmek icabeder. M. ö. 60-57 yılları arasında Mısır'ı ziyaret eden Diodor'un Mısır tarihi hakkında yazıları ve müşahedeleri tarihî bir kıymeti haizdir.

Grek coğrafyacıları da Mısır'la alâkadar olmuşlar ve sülâlelere dair bilgiler vermişlerdir.

Eratosten (M. ö. 275-194) Tep'teki arşivden faydalanmak otuz sekız kral ismini Mısırcadan Grekçeye tercüme etmiştir.

Strabon (M. s. 27) birinci şelâleye kadar Mısır'ı ziyaret etmiş ve coğrafyasının XVII inci kitabını Mısır'a hasretmiştir. Verdiği coğrafî bilgiler ve tasvirler enteresan ve doğrudur.

Plutark'ın (Plutharchos) (M. s. 120) İsis ve Osiris hakkında

[1] Epitomeler muhtelif tarihlerde Grek ve Lâtin müverrihleri tarafından verilmiştir: S. Julius Afrikanus M. S. 220; Kayseri piskoposu Özeb «Eusebe» M. S. 270-340 ; İstanbul patriği kâtibi Jorj Sensel «Georges Syncelle» M. S. 800.

yazıları vardır. Bu eser sistemli bir surette yazılmıştır ve bir çok cihetlerden hiyeroglif metinlerle de ayniyet göstermektedir.

Eski Mısır tarihi hakkında bilinen klâsik kaynaklar hemen hemen bunlardan ibaret idi.

Tarihci, coğrafyacı ve filozof müellifler eski Mısır medeniyetini araştırmışlar ve topladıkları bilgilere, gördüklerini de katarak yazmışlardır. Avrupa için Roma ve Yunan medeniyetleri ne ise, Grekler için de eski Mısır öyle olmuştur. Ancak bu yazılarda, hakikî vakalarla efsaneler, aynı seviyede tutulmuşlardır.

İşte eski Mısır tarihi bu suretle tarihin gölgeli bir devri olarak asırlarca meçhul kalmıştır.

2. *Eski eserleri tasvir eden yazılar :* Mısır bizzat kendi kendine eski eserleri ve ayakta duran mabetleri, dikili taşları, heykelleri, mezarları ile bunların üzerindeki hiyeroglif işaretleriyle bir şeyler anlatıyordu. Bunlar anahtarları kaybolmuş dilsiz birer şahit gibi idiler.

İslâm dininin kurulmasından ve intişara başladığı devirden itibaren, müslüman müverrihler Mısır ülkesi ve onun eski ve yeni devirler tarihi ile ilgilenmişlerdir. Fakat bu eserlerde efsane ve tarih birbirine karışmaktadır. Müslümanlar için Mısır'ın hususî bir ehemmiyet kazanması "Kur'an„ da muhtelif vesilelerle bu memleketten bahsedilmesindendir. Ayrıca da Mısır'ın İslâm siyasî hâkimiyetine girişi bu memleket ile olan ilgiyi çoğaltmıştır. Bu Arap ve Türk islâm devletlerinin hükümdarları daima Mısır'ın tarihi ve eski defineleri hakkında bilgi toplamışlardır. Hatta bunlardan bazıları bu eski Mısır âbideleri hakkında yerlilerden izahat almışlar ve kazılar dahi yaptırmışlardır[1]. Abbasî halifesi Memun (IX uncu asır) Mısır'da ehramlardan birini açtırmıştır. Bu araştırma için izahat verilirken, ehramın plânı hakkında bir fikir edinilmekte ve orada bulunan hazinenin büyük değeri belirtilmektedir. Mısır'ın eski tarihî devirlerine ait İslâm - Türk müverrihlerinin verdikleri bilgiler, Koptlar arasında yaşayan ananelerin toplanmasiyle mümkün olmuştur. Hatta okunması unutulmuş bu yazılar hakkında ihtiyar bir Kopt'un şu sözleri kaydedilmiştir:

[1] El-Makrizî, *El-Hitat*, Cilt 1, s. 40 - 42.

yazıları vardır. Bu eser sistemli bir surette yazılmıştır ve bir çok cihetlerden hiyeroglif metinlerle de ayniyet göstermektedir.

Eski Mısır tarihi hakkında bilinen klâsik kaynaklar hemen hemen bunlardan ibaret idi.

Tarihci, coğrafyacı ve filozof müellifler eski Mısır medeniyetini araştırmışlar ve topladıkları bilgilere, gördüklerini de katarak yazmışlardır. Avrupa için Roma ve Yunan medeniyetleri ne ise, Grekler için de eski Mısır öyle olmuştur. Ancak bu yazılarda, hakikî vakalarla efsaneler, aynı seviyede tutulmuşlardır.

İşte eski Mısır tarihi bu suretle tarihin gölgeli bir devri olarak asırlarca meçhul kalmıştır.

2. *Eski eserleri tasvir eden yazılar :* Mısır bizzat kendi kendine eski eserleri ve ayakta duran mabetleri, dikili taşları, heykelleri, mezarları ile bunların üzerindeki hiyeroglif işaretleriyle bir şeyler anlatıyordu. Bunlar anahtarları kaybolmuş dilsiz birer şahit gibi idiler.

İslâm dininin kurulmasından ve intişara başladığı devirden itibaren, müslüman müverrihler Mısır ülkesi ve onun eski ve yeni devirler tarihi ile ilgilenmişlerdir. Fakat bu eserlerde efsane ve tarih birbirine karışmaktadır. Müslümanlar için Mısır'ın hususî bir ehemmiyet kazanması "Kur'an„ da muhtelif vesilelerle bu memleketten bahsedilmesindendir. Ayrıca da Mısır'ın İslâm siyasî hâkimiyetine girişi bu memleket ile olan ilgiyi çoğaltmıştır. Bu Arap ve Türk islâm devletlerinin hükümdarları daima Mısır'ın tarihi ve eski defineleri hakkında bilgi toplamışlardır. Hatta bunlardan bazıları bu eski Mısır âbideleri hakkında yerlilerden izahat almışlar ve kazılar dahi yaptırmışlardır[1]. Abbasî halifesi Memun (IX uncu asır) Mısır'da ehramlardan birini açtırmıştır. Bu araştırma için izahat verilirken, ehramın plânı hakkında bir fikir edinilmekte ve orada bulunan hazinenin büyük değeri belirtilmektedir. Mısır'ın eski tarihî devirlerine ait İslâm - Türk müverrihlerinin verdikleri bilgiler, Koptlar arasında yaşayan ananelerin toplanmasiyle mümkün olmuştur. Hatta okunması unutulmuş bu yazılar hakkında ihtiyar bir Kopt'un şu sözleri kaydedilmiştir:

[1] El-Makrizî, *El-Hitat*, Cilt 1, s. 40 - 42.

"Bu yazıları yazan bilginler göçtüler. Mısır ülkesini bir çok milletler aldı. Nihayet halkına Kopt ve Rum harflerinin şekillerine benzeyen Rum yazısı hâkim oldu. Koptlar Rum harflerinin kendi harflerine karışmış olması dolayısiyle bunu okuyabilirler; çünkü Rum ve ilk Kopt yazısından kendi yazılarını çıkarmışlar. Bu suretle eski cetlerinin yazıları gitti ve bunu artık bilmez oldular. İşte bu yazı ehramların, mâbetleriin (berabî) üzerinde bulunan yazılardır. „[1]

İşte bu örnekte de görüldüğü gibi, müslüman yazarlar eski tarih üzerinde işittiklerini zaptetmişler ve Mısırın eski devirlerinden kalan eserler hakkında çeşitli bilgiler toplayarak onlara dair yazılar yazmışlardır.

Aynı zamanda Tulunoğulları devrinde hafriyat işleri hükümet emri altına alınmışı.

Osmanlılar devrinde Evliya Çelebi, Mısır'ın eski devirleri için efsanevî mahiyette izahat vermiştir[2].

Bunlar bizi metodlu tarih kaynağı bakımından tatmin edici değilse de, müşahedeye dayanan tavsifler yanında ananelerin toplanmış olması bakımından değerlidirler.

Diğer taraftan bu okunması unutulmuş resim yazıları bazı meraklıları cezbetmiş ve bunların kopyeleri dahi neşredilerek tanıtılmak istenmiştir. XVII-XVIII asırda "Pockoke„, "Ch. Perry„ gibi seyyahlar, bu âbidelerin kopyelerini almışlar ve gördüklerini tasvir ederek yazmışlardır. Fakat bilhassa yazılar üzerindeki anlaşılmadan yapılan kopyeler, birer karikatür mahiyetinde kalmış ve eski Mısır yazısı hakkında yanlış fikir vermiştir.

Yine aynı asırda cezvit rahiplerinden "Kircher„ bu hiyeroğlifler üzerinde durmuş, Kopt dilinin eski Mısır dili ile münasebeti olduğunu anlamıştır. Fakat eski Mısır yazılarını okumağa gelince, bunda kapalı bir kapıya tesadüf ederek ilerisini görememiştir.

1809 dan itibaren "Mısırı tasvir„ namı altında bir seri kitaplar çıkmağa başlamıştır. Bunlar Napolyon Bonapart'ın Mısır seferine (1798) iştirak eden tetkik heyetinin semereleri idi. Bonapart Mısır'ı Avrupa medeniyetinin bir geçit noktası telâkki ederek orasını zaptetmek istemişti. Siyasî maksatlarını kolay-

[1] Ebu'l-Mahasin Yusuf b. Tangribirdi (1411-1469), 1929, cilt I s. 40-41

[2] Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1938 cilt X, s. 5-15.

laştırmak için de ilmî tetkikler yapılmasını düşündü. Birinci gayesi Akkâ'da Türklere yenilmesile suya düştü, fakat diğeri ilerledi ve Mısır tarihi bundan çok kazanç buldu. Bu heyetin vazifesi iki guruba ayrılmıştı:

1. Mısır'ın tabiî ve coğrafî durumunu tetkik etmek.
2. Mısır'ın tarihi üzerinde araştırmalar yapmak.

Tarihî bilgiler için bütün eski âbideler rölöve edilmiş, bunları izah eden yazılar da levhalara eklenmiştir[1]. Bu eserlerin tenkid edilen cihetleri, mimarî doğruluğa mukabil hiyerogliflerin tamamı tamamına uygun olmayışıdır.

3. *Hiyeroglif vesikalar:* Hiyerogliflerin çözülmesi meselesine gelince:

İskender'in Mısır'ı zaptından sonra eski Mısır dili ecnebi bir maskeye bürünmüştü. Grek alfabesiyle yazılan Mısır dili Kopt adını almıştı. Roma İmparatorluğunun sonuna kadar üç türlü yazı revaçta olduğu anlaşılıyor: Hiyeroglif, Grek, Kopt.

Hiyeroglif sistemi IV üncü asırda sona ermiştir. Grek yazısı islâm istilâsından (VII inci yüzyıl) sonra kullanılmaz olmuş, onun yerine arapça geçmiştir. Fakat koptça hıristiyanların kilise dili olarak yaşamış ve bilhassa manastırlarda, kilisede ve mekteplerde bu durum XIX uncu asra kadar devam etmiştir.

Hiyeroglifler hakkında klâsik eserlerde müphem bazı tariflere tesadüf ederiz. Herodot bunlara "mukaddes harfler„ der.

Bizanslılar zamanında rahip "Tzetzes„ hiyeroglifli lûgatten kopyeler çıkarmıştı.

Asırlar boyunca hiyeroglifler üzerindeki tetkîkler devam etmişse de müsbet bir neticeye erişilememişti.

XVIII inci asrın sonlarına doğru, bazı eski unutulmuş yazıların okunması ve çözülmesi üzerinde müsait bir muhit doğmıya başlamıştır.

Anketil dü Peron = "Anquetil du Perron„ (1771) pehleviceye dayanarak, Avesta dilini ve eski Pers yazısını çözdü. Grotefend (1802) Persepoliste çivi yazılarındaki has isimleri okudu.

Remusat, Çin hiyeroglifleri üzerinde incelemeler yaparak bazı esasları tespit etti.

[1] Description de l'Egypte, ou recueil des observations et des recherches. Paris 1809 vol. 3 ve 4.

Mısır yazısına gelince; bunu okumak için iki şart lâzımdı:

1. İki dille yazılmış "bilingue„ vesika bulmak

2. Eski dilin devamı sayılabilecek bir lehçeyi konuşan veya yazan halkın bulunması.

İkinci şart Kircher tarafından bulunmuştu (1643).

1. Birincisi ise (Ağustos 1899) Reşit taşının ele geçmesile kabil olmuştur. Bu vesikada üç türlü yazı tespit edilmiştir:

En alttaki Grekçe yazı Ptolemelerden V inci Epifan (M. ö. 196) tarafından Mısır mabetlerine verilen fermandı. Grekçe yazıda aynı fermanın diğer başka iki yazı ile tekrar edildiği belirtiliyordu. Bunlardan biri Hiyeroglif denilen mukaddes yazı ile diğeri de Halk yazısı addedilen (demotik) sistemle yazılmıştı.

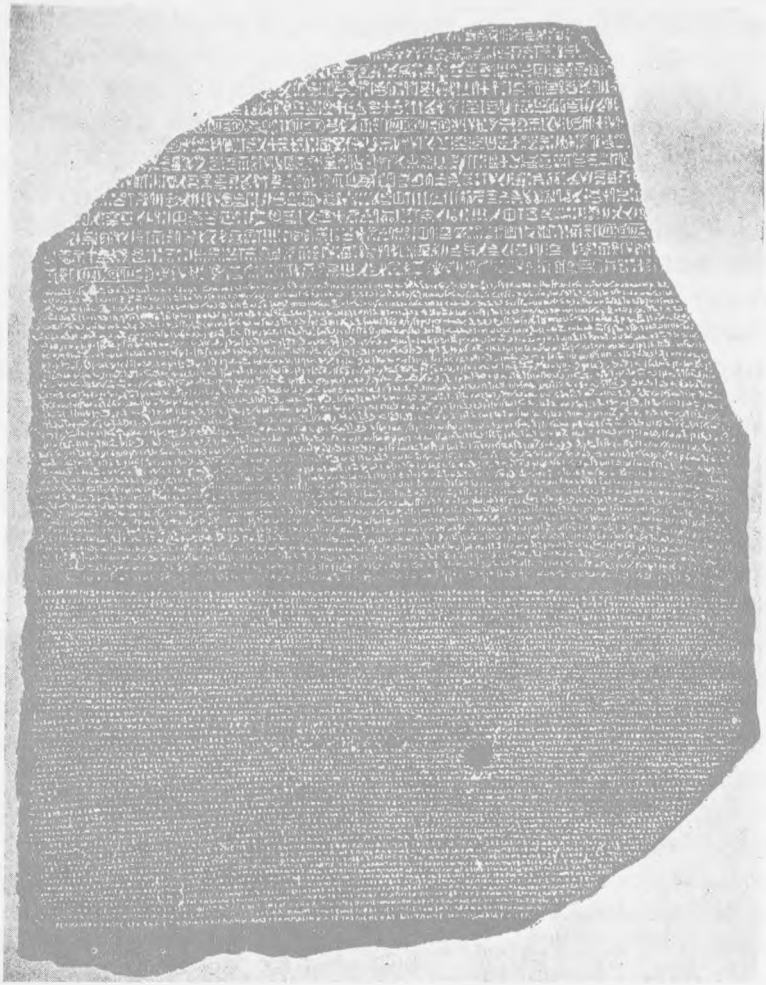
Bu vesikanın bulunmasile (Res. 4) bir çok noktalar hal yoluna girmişti:

Bir kere kelimelerin manası Grekçe verilmişti, sonra sanıldığı gibi hiyeroglif yalnız dinî mahiyette bir yazı değildi. Demotik sistem gibi idarî işlerde de kullanılıyordu. Şimdi iş alfabesini bulmağa kalıyordu. Bu mesele üzerinde muhtelif âlimler çalışmağa başladılar. "Sylvestre de Sacy„ ve İsveçli "Akerblad„ demotik yazı üzerinde çalışıp bir neticeye vardılar. İngiliz "Young„ hiyeroglifler üzerinde çalışmağa başladı ve 1814 te kartuş (oval çerçeve) içindeki yazıların kral isimleri olacağını buldu. Fakat fonetik esasları çözemedi. Bu sıralarda Fransız âlimlerinden "Champollion„ Eski Mısır yazısı için büyük bir ilgi gösterdi. Daha önce olan çalışmaları hep gözden geçirmişti. "Sacy„ ve "Young„ın has isimler üzerindeki buluşları da kendisine bazı yollar açmıştı. Bu suretle "Champollion„ çalışmalarile şu neticeleri elde etti:

1. Hieratik, Hiyeroglifin kısatılmış şeklidir. Demotik doğrudan doğruya hiyeratikten çıkar. Binaenaleyh bu üç şekilde (hiyeratik, demotik, hiyeroglifik) görünen yazıların esası birdir.

2. Diğer taraftan Champollion Grek harflerile, hiyeroglif harflerini hesapladı. Bunlar Grek harflerinden daha çok idiler. Buna göre her şekil sadece bir fikrin ifadesi değildi.

Champollion Reşit taşındaki has isimleri daha önceki vesikalarla da mukayese ederek şu neticeye varıyordu: Hiyeroglifler de "Ra ve Thot„ da olduğu gibi hem sembolik, hem "Sm„ veyahut "S„ gibi fonetik harf işaretleri vardır.

Res. 4 — Reşit «Rosette» taşı

Bu kompleks sistem hem şekilli, hem sembolik ve hem de harf olan fonetik unsurları bir arada bulunduruyordu. Aynı metinde, aynı cümlede ve aynı kelimede bu her üçü de kullanılmıştır [1].

[1] Champollion'un «Precis du système hieroglyphique» in de (1824) bu hususta etraflı bilgi verilir.

Böylece Champollion 1822'de hiyerogliflerin anahtarını bulmağa muvaffak oldu.

1828 - 29 da bizzat Mısır'da âbideler üzerinde çalışmış ve keşfini teyit eder vesikalar bulmuştur [1].

Hiyerogliflerin çözülmesinden sonra eski Mısır tarihinin tetkikleri çok daha hızla ilerlemiye başladı.

Prusya Hükûmeti tarafından bir heyet, Mısır'da tetkike memur edildi (1842). Lepsius, üç seneye yakın bir zamanda bir çok tarihî metinleri diğerlerine ilâveten bulmuş oldu.

Bu devirde arkeolojik faaliyet o kadar ileri gitmemişti. Yalnız koleksiyon meraklıları Mısır biblolariyle zenginleşiyorlardı.

Metodlu hafriyat 1850 da "A.Mariette„ ile başlar. Kendisi evvelâ Memfis Serapeum'unda Apis öküzlerinin mezarlarını buldu. Bundan sonra "Mariette Pş.„ bir çok kazılar yaptı.

XIX uncu asrın sonlarında bir çok keşifler bir birini takib etti. Bu arada tarihten önceki devirlerin de üzerinde çalışmalar ve araştırmalar yapıldı. Nil teraslarında prehistorik devirleri tesbit eden vesikalar bulundu. XX inci asırdaki araştırmalar eski Mısır tarihini bir çok cihetlerden daha çok aydınlatmıştır.

Eski Mısır vesikalarında doğrudan doğruya tarih analleri bulunmadığından siyasî tarihi muhtelif cins vesikalardan kurmak icabetmektedir. Şimdiye kadar ele geçen vesikalar iki çeşittir:

1. Geçmişi de içine alan yazılar.
2. Yalnız bir devrin hadiselerini izah eden vesikalar.

1. Birinci kategoridekiler ender olmakla beraber, çok kıymetli bilgiler vermektedirler. Sakkara listesi, Karnak'taki Amon mabedinin ecdat odası listesi, Abidos'taki liste (res. 5) bu çeşit vesikalardır. Bunlara "Kral tabloları„ veyahut ölen krallar listesi denir. XVIII inci ve XIX uncu sülâleler zamanında yapılan bu listeler birbirinin aynı değildir. Her hükümdarın kendi intihabına göre ecdat kral isimleri sıralanmıştır.

[1] Bu vesikalar için Champollion'un şu eserlerine bakınız:
Grammaire Egyptienne.
Dictionnaire hieroglyphique
Les monuments de l'Égypte et de la Nubie.

Geçmişi anlatan en mühim vesikalardan biri de "Palermo Taşı„ adı verilen metindir (res. 6).

Res. 5 — Abidos'ta I inci Seti mabedindeki kral listesi.

İki yüzü de yazılı olan bu vesikanın, ilk bulunan parçası Palermo'ya götürüldüğü için bu isimle anılmaktadır. Sonradan dört parça daha bulunmuş ve Kahire müzesine nakledilmiştir. Üçü palermo taşının kısımlarıdır, fakat diğeri başka bir metine aittir.

Bu vesikada, her kralın kartuşu yanında o devre ait hadiseler kaydedilmiş, Nil'in her seneki taşma derecesi de tesbit edilmiştir. Bundan dolayı kronoloji için esaslı bir vesikadır. Çünkü her kralın ölüm günü tesbit edilmiş olduğu gibi, ondan sonra gelen kralın da taç giyme töreni yazılmıştır. İlk sülâlelerin tarihi için çok mühim bir vesika olan bu taşın, diğer noksan olan parçalarının da bulunması temenni edilir.

"Torino Papirüsü„ denilen metin de bu katagoriden bir vesikadır (res. 7). Kronoloji için çok ehemmiyetlidir. II inci Ramses (M. ö. 1300) devrinde yazılan bu vesika ilk krallardan itibaren olan listeyi vermektedir.

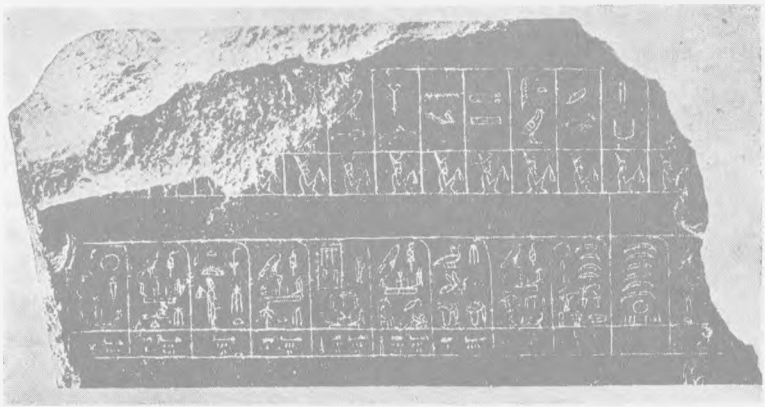
Evvelâ dünya yüzünde hükümranlık etmiş ilâh krallardan başlıyarak, insan krallara kadar gelmekte ve bunları gruplara ayırmaktadır. Fakat Maneton'un sülâlelerine tekabül etmemektedir. Her kralın saltanat müddeti yıl hesabile konmuştur Sonra da ay ve gün yazılmıştır. Her grup sonunda kırmızı mürekkeple yekûn toplanmıştır. Bu Papirüs Sakkara listesine benze-

mekte ve iki bin yıllık bir devrenin tarihini kaplamaktadır. Bu kadar mühim olan bir vesika maalesef tam olarak ele geçmemiştir.

Bu vesikalar Maneton'un Epitome'lerile mukayese edilirse I den VIII inci sülâleye kadar şu rakamlar bulunur:

	Kral	Yıl
Torino papirüsü	53	955
Manethon'un Epitomeleri	145	1643
Sakkara listesi	36	
Abidos kral listesi	39	

Bunlardan hiç birinin diğerine uymadığı görülüyor. Bulunan diğer bazı anıtlarda başka kıral isimleri de bildirilmektedir. Bu uygunsuzluklar bilhassa Eski imparatorluk ile Orta imparatorluk arasındaki devirdedir. Bu ara devirlerde esasen karışıklık ve haricî istilâlar sebebile mutazam vesikalar yoktur.

Res. 6 — Palermo taşı.

2. Yalnız bir devrin hadiselerini izah eden vesikalara gelince:

Bu nevi vesikalar çok ve sayısızdır, fakat dağınık bir haldedir. Küçük "skarebeus„ lardan granit kolos'lara ve kabartmalara kadar, Keramiklerden ziynet eşyalarına, dikili taşlardan en küçük bir yazı parçasına kadar olan belgeler tarihin bir kısmını izah eder.

Bu vesikaların üzerinde kral isimlerinin yanında muhtelif hadiseleri izah eden yazılara tesadüf edilir. Bunların bir kısmı parça parça bir hadisenin izahıdır, fakat bazen de bir hükümdarın bütün bir devrini kaplar. Meselâ II inci Ramses'in hayatı gibi. III üncü Tutmes'in harplerinin tafsilâtı Karnak mabedinin duvarlarına yazılmıştır.

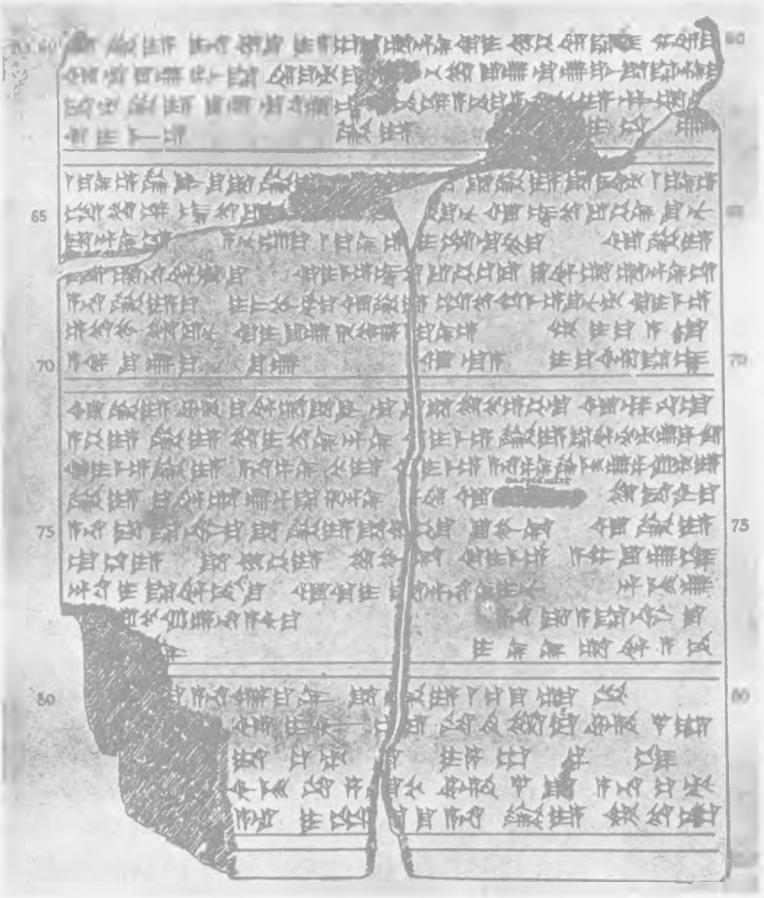
Res. 7 — Torino papirüsü.

Hususî şahısların verdikleri şecereler (jenealoji) de tarihi kontrol edecek mahiyette vesikalardır. Amarna mektupları diplomatik vesikaların en ehemmiyetlilerindendir. XVIII sülâlenin III üncü ve IV üncü Amenofis'in Suriye ve Palestin'deki vassal hükümetlerle olduğu gibi Hatti, Mitanni ve Asur gibi müstakil devletlerle de mektuplaşmalar olmuştur (res. 8). Bu vesikalar M. ö. XIV üncü asırdaki Ön Asyan'ın umumî durumunu da izah etmektedir.

Bu misaller bize Mısır'ın eski siyasî tarihi için nasıl vesikalara malik olduğumuzu göstermektedir. Yoksa bütün vesikaları burada sıralamanın imkânı yoktur. Eski Mısır'ın büyük noksanı, Romalılar ve Yunanlılarda olduğu gibi tarihcisi bulunmamasıdır. Bundan dolayı siyasî tarihin bazı safhaları karanlıktır. Bu tarih öyle bir iskelettir ki, daha bir takım azaları noksan bulunmaktadır. Fakat 4000 yıllık bir tarihin, daha bir asır öncesine kadar büsbütün karanlık olduğu ve çok az bilindiği düşünülürse, yine mühim bir boşluğun dolduğu görülür.

5. Mısır'ın eski medeniyetine ait kaynaklar

Medeniyet tarihi, bir milletin bütün varlığını izah eden bir kısımdır. Siyasî olaylar dahi medeniyetin ileri ve geri olmasına bağlıdır. İmparatorluk tarihleri medeniyetin tekâ-

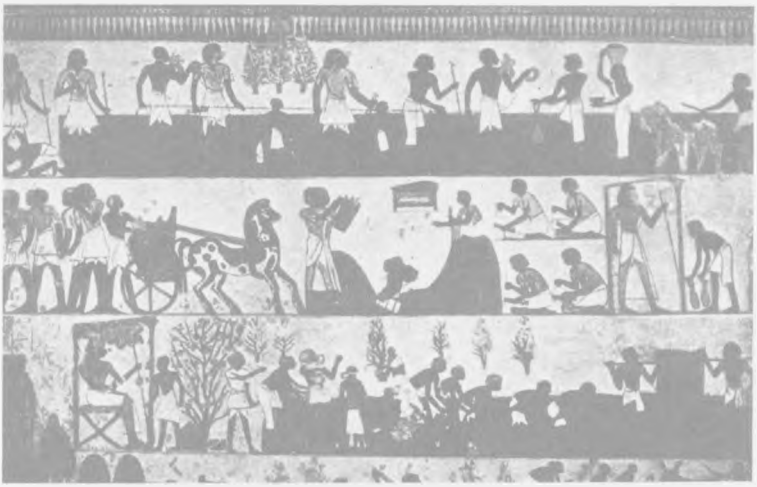
Res. 8 — Amarna mektuplarından biri.

mül derecesine göre inkişaf eder. Bunun içindir ki medeniyet tarihi, siyasî tarih yanında, kültür tarihini izah eden ve anlatan en önemli bahislerdir. Siyasî hayatın temeli olan fikir

ve iktisat hayatı bilhassa mühimdir. Bunun için Mısır medeniyeti tarihi hakkındaki kaynakları da kısaca gözden geçirmek icabeder. Bunlarda da aynı sırayı takip edebiliriz.

1. Klâsik kaynaklar.

Herodot, Diodoros, Strabon v. s. in verdikleri tavsif ve izahlardan âbidelerin o zamanki durumlarını öğrendiğimiz gibi, halen mevcut olanlarla mukayese etmek imkânını da buluyoruz.

Res. 9 — Thebes'de bir asilzade mezarın la günlük hayata ait resimlerden biri.

2. XVIII. ve XIX uncu asırlardaki tavsifî yazılar ve kitaplar, bize epey malûmat verip, mukayese zemini hazırlarlar. Bütün dünya müzelerini olduğu gibi, Mısır müzelerini de dolduran eşyalar, eski Mısır medeniyetinin şahitleridir.

3. Bugün yerlerinde bulunan eserler üzerinde pek çok teferruat ve tafsilâta tesadüf edilir. Meselâ, hususî şahısların mezar duvarlarına yaptırdıkları, her günkü hayatın muhtelif safhalarını tersim eden tablolar gibi (res. 9).

Eski Mısırlıların inanışlarına göre, mumyalanmış cesedin yanında yaşamıya devam eden ruh, hayatındaki sahneleri belirten bu resimlere bakarak zevk duyacaktır. Meselâ, mezarla-

lın içinde yiyeceklerin de bulunması, insanların ebediyen yaşamasını temin etmek içindir.

Bu mezarlardan bir kısmı hemen hiç bozulmadan zamanımıza kadar muhafaza edilebilmiştir ve duvarlarında çeşitli sahneler resimlerle gösterilmiştir. Bunlarda, esas itibariyle ziraatçi bir halkın hayatı görünür; hayvan yetiştirmek, ziraat yapmak, bağcılık, bahçivanlık, balıkçılık, avcılık gibi meşguliyetlerden gayri çömlekçilik, madencilik, marangozluk, duvarcılık, gibi zanaatlerle heykeltraşi, resim, müzik, dans, oyun, jimnastik gibi güzel sanatlar ve askerî talimler en ince teferruatına kadar gösterilmiştir.

Bu suretle, adeta Mısır'ın eski hayatı gözümüzün önünde canlanıyor ve yaşıyor gibidir.

4. Kazılarda meydana çıkarılan eserler: Bunlar bir taraftan en eski devrelerde resimleri olmayan kısımları izah ederler, diğer taraftan da muhtelif devirlerde resmedilmiş olanları tamamlarlar. İlk devreler için prehistorik çakmak taşından yapılmış âletlerden başlıyarak, son devrelerdeki en ince kuyumculuk eşyalarına kadar ziynet eşyaları, ziraat aletleri, sanat erbabının aletleri, giyim eşyaları, mobilyalar, vazolar, müzik âletleri, ev eşyaları, mutfak levazımı, velhasıl yaşamak için neler lâzım ise hepsi arkeolojik araştırmalarda bulunmaktadır.

5. Yazılı vesikalara gelince: Mısır'lılar pek çok yazı yazmışlar ve bunlar bugüne kadar muhafaza edilmiştir. Papirüs ruloları içinde bir çok mektuplar, hesap kâğıtları, kontratlar, adlî muameleler, hekim dosyaları, coğrafyaya ait yazılar ve bilhassa edebî parçalar vardır. İşte bütün bu saydığımız vesikalar eski Mısır medeniyetini bize gösterir ve canlandırırlar.

6. Kronoloji

Tarih, hadiselerin zaman içindeki seyrini, birbirleri ardınca sıralayarak anlatır. Onun için hadiseler kadar, zaman mefhumu da önemlidir.

Zaman, gece ve gündüzün olduğu gibi, mevsimlerin de tekerrür etmesiyle arzın hareketine göre ölçülür ve hesaplanır. Bugün, bütün dünya milletlerinde kullanılan takvimdeki hesaplama usulü asırlarca süren tecrübelerin mahsulüdür.

Eski Mısırlılara gelince: Toprağa yerleşip ziraatle uğraşmaya başladıklarından itibaren, zaman içinde mevsimlerin tekerrürünü hesap etmeğe mecbur olmuşlardır. Ziraatcı bir halkın uzun müşahede ve tecrübeleri neticesinde, önceden hesaplanıp bilinmesi icabeden, bu mevsimlerin yekûnu bir yılı teşkil ediyordu. Mısır yazısında sene, bir palmiye yaprağının kıvrımı ile, aylar ise bir hilâl şekli ile, günler, 12 saat gece ve 12 saat gündüze bölünmüş güneş kursu ile gösterilmişlerdir. Hafta taksimatı yoksa da, Eski İmparatorluk devrinde dinî bayramların tören günleri için yarım ay ve dörtte bir ay hesabı yapılmıştır[1]. Mısır takviminde üç esas vardır. 1. Ay senesi. 2. Güneş senesi. 3. Hükümdar senesi.

1. *Ay senesi*: Ayın küçülüp büyüme olayının müşahedesinin zaman mefhumu için esas alınabileceği düşünülmüştür. Tabiî bir kronometre olan ayın bu durumuna göre hesaplanan günler, seneyi tamamlamak için ince bir dikkate muhtaçtır. Fakat bu devre 29 gün 12 saat 44 dakikalık bir ay hesabı verdiğinden mevsimlere bölünememiştir ve sâbit bir kronoloji verememektedir. Bundan dolayı ay hesabı Mısır'da dinî âyinler için bir kronoloji esası olmuştur ve buna göre 354 gün bir yıldır.

2. *Güneş senesi*: Güneş senesi de tamamen astronomik müşahedelere dayanır. Bunda alınan esas daha sâbittir. Mısır'da Sotis-İzis (Sirius = Büyük Köpek burcu) yıldızının güneşle beraber ufukta aynı seviyede doğduğunun Memfis'ten görüldüğü sabah (19 Temmuz) senenin ilk günü addedilmiştir. Otuzar günlük on iki aya bölünen 360 güne beş ilâvesiyle sene tamam oluyordu. Görülüyor ki bu hesap dahi hakikî güneş senesine tekabül etmiyordu. Çünkü Sotis yıldızının güneşle beraber doğuşu dört senede bir gün gecikiyordu. Bu hesaba göre 1460, senede bir yıl gibi bir fark meydana geliyordu. Senenin birinci günü olarak Sotis bayramı kutlanırken (19-20 Temmuz) Memfis'te Nil'in ilk taşma alâmetleri beliriyor ve "Yeni suyun ilk dalgası„ kuru toprağı susuzluktan kurtarıyordu.

Bu ilk hadisenin, biri gök yüzünde, diğeri Nil memleketinde, aynı zamanda vukubuluşu, Mısırlı'lar üzerinde büyük

[1] A. Moret — 1941, S. 108.

tesir yapmıştır, ve bunların birbiriyle ilgili olduğunu daima düşünmüşlerdir. Ehram metinlerinde "Bitkilerin yeniden canlanmasını Sotis yaratıyor„ denilmektedir. Hakikaten bu unutulmayan gündedir ki Nil suları Mısır'a yeni bir hayat getirmekte, bir devre bitmekte ve yenisi başlamaktadır.

Bu iki tabiî hadisenin tekabül ettiği bu günü sene başı yapmak, Mısırlı'lara çok cazip gelmiştir. Onun için Mısırlı'lar bu durumun yeniden vukubulacağı zamana kadar geçen devreyi bir yıl itibar etmişlerdir.

Bu suretle Nil'in muntazam taşması, bu hesap için işe yaramıştır. Nil, Mısır çiftçisinin bir nevi zaman nâzımı olmuştur. Bu taşma hadisesine göre yıl, üç eşit mevsime bölünmüştür:

1. Taşma; Haziran ortasından Ekim ortasına kadar.
2. Ekme; Ekim ayı ortasından Şubat başlarına kadar.
3. Hasat; yahut sıcak aylar. Şubattan Hazirana kadar.

İşte gerek çiftçilerin, gerekse astronomların müşahadeleri, bu hesapları doğru bir şekilde tesbit etmeğe yaramıştır. Bu suretle Mısırlılar kronoloji için ilerî bir bilgiye sahip olmuşlardır.

Ancak yukarıda da işaret ettiğimiz gibi dört sene sonunda Sotis yıldızının güneşle beraber doğması, yılbaşının ikinci gününe, sekiz senede ise üçüncü gününe tesadüf ediyordu. Bu suretle takvim senesi kâinatın mekanik durumuna tâbi olunca, sene hesabı gayri muayyen bir hale geliyor demekti. Diğer taraftan takvim, ne Nil'in taşma zamanının başlangıcını, ne de mevsimleri tam olarak her sene karşılamıyordu. 1460 Sotiak senesi, 1461 hakikî takvim senesine tekabül ediyordu. Bu suretle Mısır tarihi boyunca M. ö. 4241, 2781, 1321 seneleri ile M. s. 141 senesinde bir intibak hasıl olması lâzım gelirdi. Bu hal Mısırlıların müşahadesinden kaçmamıştır. Bu ahenksizliği tashih etmek için her dört senede, bir altıncı gün ilâve etmek gerekmiştir. Fakat bunu yaptıklarına dair bir vesikaya tesadüf edilmiyor. Yalnız Ptolemeler zamanında M. ö. 238 de III üncü Everjet'in bir emriyle, her dört senede bir gün daha fazla ilâve edilmesi yazılmıştır.

Bundan önce bu hesabın yapılıp yapılmadığı bilinmemekle beraber, Ptolemelerden önceki devirlerde bayramların listeleri, gerek papirüslerde gerekse mabet duvarlarında, her iki sene aynı zamanda kaydedilmiştir.

Bundan şu anlaşılıyor ki, hükümet teşkilâtı ve rahipler 365 ve bir çeyrek günlük sâbit bir takvim kullanıyorlardı. Bu suretle ziraat bayramları mevsimlerine tam olarak tesadüf ediyordu. Yani Ekme ve Hasat törenleri tam zamanında yapılmış oluyordu.

Bu takvimin esas itibariyle Aşağı Mısır'da icadedilmiş olduğu anlaşılıyor. Çünkü eğer Yukarı Mısır'daki astronomların Sotis yıldızının güneşle beraber doğmasını müşahede etmiş olsalardı, Koptos'ta bu başlangıç tarihinin 15 Temmuz olması lâzım gelirdi. Bu takvim, Delta kültürünün kurucuları tarafından hesaplanmış ve kendi mahallî (Memfis) müşahedelerinde elde ettikleri tarih başlangıcı olan 19 Temmuzu, bütün Mısır'a kabul ettirmişlerdir[1].

3. *Hükümdar senesi*: Bu sene her kralın tahta çıktığının ilk gününden itibaren hesaplanır ve bunlar resmî yıl addedilirdi. Metinlerde ekseriya hem güneş hem hükümdar senesi aynı zamanda kaydedilmiştir. Bu türlü vesikalardan izah ettiğimiz senelerden hangisi kaydedilmişse, ona göre hesaplanarak tarihler bilinmektedir. Yalnız Mısırlılar, herhangi bir tarihî hadiseyi esas alarak seneleri birbiri ardı sıra toplamamışlardır. Onun için devamlı bir kronoloji sırası yoktur. Hatta ilk zamanlarda XII inci sülâleye kadar, kralların saltanat yıllarını herhangi bir hadise ile adlandırmışlardır. Meselâ bir zafer, bir âbidenin yapılışına tesadüf eden sene, bir bayram senesi gibi. Fakat XII inci sülâleden itibaren her hükümdarın tahta çıktığı tarih, resmî sene için bir başlangıç addedilmiştir.

Bu esaslara göre, Mısır tarihinin 4.000 yıllık bir kronoloji sini yeniden kurmak için her kralın hükümran olduğu senelerin adedini gösteren abideler ve yahutta kıral listelerinin tamamını elde etmek lâzımdır. Bu çeşit vesikalar tam olmamakla beraber bazıları mevcuttur.

Görülüyor ki, takvim üzerinde eski Mısırlılar epeyce uğraşmışlar ve birçok esaslar kurarak doğru hesaplamayı bulabilmişlerdir[2]. Bu suretle Mısır kronolojisini Önasya kronolojisi ile mukayese etmek imkânı elde edilmiş oluyor. Aynı za-

[1] A. Moret, 1941 — S. 109-112.
[2] Ed. Meyer, T. II. 1914 - S. 27-38.

manda o devirlerdeki tarihî olayları kronolojik bir sıraya göre takip etmek kolaylığına da malik bulunuyoruz:

Tarihten önceki devirler için, zamanı hesaplama usulü:

Tarihten önceki devirlere gelince, yazılı vesikalar yerine tarihleme vasıtası çanak çömleklerdir. "Flinders Petrie„ arkeolojik buluntulara dayanarak mezarları tarihlemek için seramik tiplerini tasnif etmiştir.

"Sequence Date = Date de succession„ dediği bu sistemi S. D. rumuziyle göstermek âdet olmuştur.

Petrie, mezarları ve buralarda bulunan eşyayı 30 - 80 gibi oldukça dar bir sayı çerçevesine sıkıştırmıştır. 80 rakkamı I.inci sülâleyi, yani öntarihin bitimini işaret eder. 1 - 29 arasındaki tarihler, ilerde elde edilecek daha eski çağlara ait buluntular için bırakılmıştır. Petrie'nin sisteminde 30 dan baslayan ve I inci kültürün bitimi olarak kabul edilen 38 rakkamı önemli bir dönüm noktasıdır. 39 ile başlayan II inci kültür Petrie'ye göre S. D. 63 'e kadar devam eder ve bu noktadan I inci sülâleye yani 80'e kadar devam eden III üncü kültür başlar. Scharff ise bu III üncü kültürü kabul etmiyerek sadece I. ve II inci kültür diye ayırır.

Demekki arkeologlar tarih öncesi devirlerine bir kronoloji tesbit etmek lüzumunu hissetmişler ve bu usulü kullanmışlardır. Biz de burada o devirler hakkındaki yazılarımızda bu rakkamları S. D. rumuzu ile gösterecğiz ve yanlarına da mümkün olan yerlerde takribî tarihler koyacağız.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHTEN ÖNCEKİ DEVİRLERDE MISIR [1]

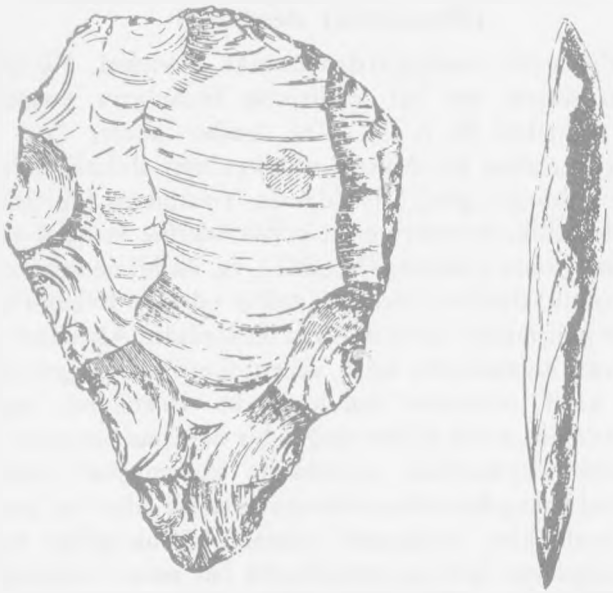
1. Yontmataş (Paleolitik) ve Ortataş (Mezolitik) devirleri

Mısır'ın yazılı vesikalardan önceki devirleri, Nil boyunca uzanan taraslarda ve Nil vadisinde insanların yaşamalarile başlar ve takriben M. ö. IV. bine kadar sürer. Son yarım asırdaki araştırmalar bu devreyi oldukça aydınlatmış bulunuyor. Avrupa'da olduğu gibi, Mısır'da da Yontmataş (Paleolitik) ve Ortataş (Mezolitik) devirlerine ait kültür izlerine tesadüf edilmektedir. Ondan sonra Cilâlıtaş (Neolitik) ve ilk Madenler (Eneolitik veya Kalkolitik) devirleri birbirini takip ederler. Paleolitik devirlerin kültür gelişmeleri iklim durumu ile ilgilidir. Afrikanın kuzeyi Buzullar arası zamanlarda sıcak ve rutubetli idi. Bu gün çöl olan sahalarda kesif ormanlar bulunuyordu. Buzulların teşekkülü zamanlarında ise, sıcak iklime doğru bir değişme olmuştur. Kuzey Afrika iklimi yağmurların azalmasile kurumuştur. Suların bu çekilişi, Yontmataş devrinin sonlarına tesadüf eder ve buralarda yaşayan mahlûklar muhtemel olarak büyük göller mıntakasına çekilmişlerdir. İşte bu zamanlarda Nil suları azalmağa başlamıştır. Nil'in bu çekilmesinden hasıl olan taraslarda yontmataş âletlerine tesadüf edildiği için buralarda insanların göçebe olarak hayat sürdükleri tahmin ediliyor (res. 10).

Bu devre boyunca şimdi çölleşmiş olan Nil kollarının vâdilerinde ve bunların etrafındaki sahalarda çeşitli bitkiler yetişiyordu. İşte buralarda avcılıkla geçinen ilk insanlar, yaşıyorlardı. Bugünkü Nil vadisi bu devirlerde sular altında idi. Bu çöl tarasların kilometrelerce uzanan kısımlarında Yontmataştan âletler adeta serpilmiş bir haldedir. Teb'de krallar vâdisinde

[1] Mısırın Tarihten önceki kültürleri için son çıkan, E. I. Baumgartel'in The Cultures of Prehistoric Egypte, Oxfort 1947 adlı eserini henüz elde edemediğimizden, yeni bazı değişiklikler olup olmadığını tahkik imkânını bulamadım.

(res. 11) bu çeşit âletlerden binlerce toplanmıştır [1]. Abidos (Flinders Petrie) Nag Hamadi (Vignard) ve Kurnah'da (Schweinfurth) paleolitik âletler bulunmuştur [2]. Henüz hiç bir insan iskeleti bulunmadığı ve jeolojik istratigrafi tesbit edilmediği için bunları tarihlemek mümkün olmamış ise de, tipik paleolotik âletler olduğu şüphesizdir. Şelleen, Aşölleen, Musteriyen tipler çok barizdir (res. 12).

Res. 10 — Yontmataş devri âletlerinden bir el baltası.

Ancak vadiden Deltaya doğru Nil taraslarının en yükseğinden başlıyarak aşağı doğru büyük bir merdiven gibi inildikte, Yontmataş aletler bir istratigrafi vermektedir. Yani en eski Şelleen tip aletler yukarlarda, Aşölleen ve Musteriyen tipler ise daha aşağı taraslarda bulunmaktadır.

Fayum ile Kahire arasında çeşitli yerlerde alt ve orta paleolitik âletlere tesadüf edilmektedir. Deltanın başladığı yerde ise bu durum değişir.

[1] J. de Morgan - 1926 I. II, S. 1-31.
[2] Reallexikon der Vorgeschichte I. cilt, s. 48 v. d.

Kahire civarında Abbasiye tepesinde[1] istratigrafik bir istasyon tesbit edilmiştir. 10 metre derinlikte Preşelleen âletler, 5 - 3 metre arasında Şelleen, 3 - 1 arasında Aşölleen, satha yakın tabakada ise, Musteriyen âletler bulunmuştur.

Res. 11 — Teb'te Kıral mezarlarının bulunduğu vadiden bir görünüş.

[1] Bovier - Lapierre - 1924.

Alt paleolitikten orta ve üst paleolitiğe geçiş iklim değişikliği ile olmuş, ormanlarda avcılıkla yaşayan insanlar yavaş yavaş vadilere yayılmışlardır. Mısırda, üst paleolitiğin en güzel alet tiplerine tesadüf edilir. Üst paleolitik bu devirdeki Avrupa'nın kültür safhalarından olan Orinyasiyen, Solutreen Magdeleniyen devirlerine tekabül eder.

Diğer bir endüstri, Tunus'da Kapsa denilen yerde bulunmuştur. Bunlar çok küçük (microlithe) taş aletlerdir. Kapsiyen tip Suriye ve Palestinden başlıyarak Afrika kuzeyinde çok inkişaf etmiştir.

Res. 12 — Batı Avrupa (A. C.) ve Mısır (D. G.) 'dan Alt paleolitik çağına ait çakmak taşı âletler.

Bu kültürün Mısır'da bulunuşu ise yeni araştırmalarla ortaya çıkmıştır. Uzun zamanlar paleolitik ile neolitik arası Mısır'da bir boşluk olduğu sanılmakta idi. Bu devrin karakteristik âletleri çakmak taşından ok uçları ile kemikten iğnelerdir. Nag-Hamadi ve Sebil'de Orinyasiyen âletlerle beraber Sebiliyen adı verilen Kapsiyen âletlere de tesadüf edilmiştir. Tovrah ve Heluan'da (Bovier-Lapierre ve J. de Morgan) bulunan âletler, Orinasiyen ile Kapsiyen devirlerini katerlendirir ve bunlar birbirini takip ederler. Geniş kalçalı ve büyük göğüslü "Steatopyges„ kadın heykelcikleri de bu devrin eserleridir.

Mısır'ın Yontmataş devirleri için şu neticeyi çıkarabiliriz: Bu devirlerden kalma ırk tipini belirtecek, insan iskeleti bulunmamıştır. Alt paleolitik endüstrisi (Şelleen, Aşöleen, Musteriyen) Nil vadisine uzak olan en üst taraslarda dağınık olarak ve bir de Abbasiye'de bu devreleri sırasile takip eden istratigrafik bir istasyon bulunmuştur. Demek ki Mısır'da da, dünyanın diğer

bölgelerinde olduğu gibi, bu devre endüstrisi bir biri ardınca tekâmül safhası geçirmiştir. Üst paleolitiğe gelince (Orinyasiyen, Solütreen, Magdeleniyen) Mısır'da bunlar sırasile ve birbiri ardınca görülmezler. Mağara hayatı yoktur. Çünkü burasının iklimi bu devrede rutubetten kuraklığa doğru bir değişme göstermiştir. Mezolitik devre için karakteristik âlet tipleri Kapsiyen veya Sebiliyen adı verilen küçük taş (microlithe) âletlerdir ve Avrupa'nın üst paleolitik ile Mezolitik kısımlarına tekabül ederler. Bu çeşit endüstri Nil vadisine daha yakın olan taraslarda bulunmuştur. Fayumla Kahire arasında da durum aynıdır. Demek oluyor ki Yontmataş devrinde insanlar Nil'in taraslarında göçebe bir hayat sürmüşlerdir ve sular Nil vâdisine doğru çekildikçe insanlar da bunu takiben daha aşağılara yayılmışlardır.

Bu devrelerde Delta henüz tamamen teşekkül etmediğinden, bataklık bir halde olan bu yerlerde, coğrafî durumun bugünkü şekilde olmaması yüzünden, insanların yaşamış olduğuna dair belgeler bulunmamıştır.

2. Cilâlıtaş devri (Neolitik)

Afrika'da başlıyan kuraklık neticesinde iklim git gide sıcaklaşmış, Mısır bugünkü iklim durumuna Neolitik devrin sonunda gelmiştir.

Atlantikten Kızıldenize kadar çölleşen bölgelerde hayat, yalnız suyun çekildiği vadilere inhisar etmiştir. Yani Nil vadisi ve Libya vahaları gibi. Bitkiler (Flora) dikenli ve kökü dikine olarak toprağa gömülen nevilerine; hayvanlar (Fauna) ise, kemiricilerle sürüngenlere ve bir de deve kuşuna münhasır kalmıştır. Kuru ve sıcak olan bu iklimde, tebahhurat azalmış ve yağmurlar hemen hiç yağmaz olmuştu. Su olmayan yerlerde ise artık insan yaşıyamazdı. Halbuki sulak vadi ve vahalarda hemen her nevi hububat, çiçekler ve hayvanlar bulunuyordu (res. 13).

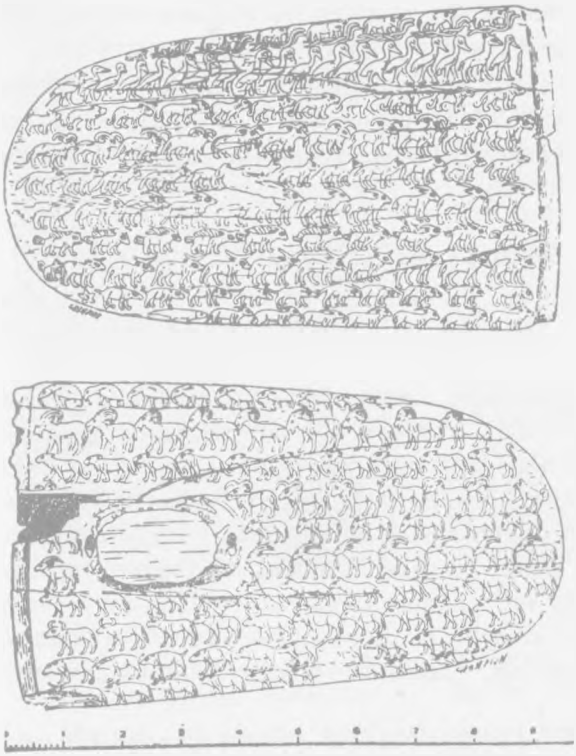
Bu sıralarda Nil vadisinde hayat şartları elverişli bir vaziyette inkişaf etmiştir. Bazı prehistoriyenler saf Neolitiği Mısır'da kabul etmiyorlardı [1]. Fakat Fayum'da Möris gölü civarında cilâlı taş âletler ve kaba yapılı kırmızı ve dekorsuz çanak çöm-

[1] J. de Morgan - 1926, Tome II, s. 32-51.

lekler bulunmuş[1] ve mutfak kalıntılarında öküz, keçi, domuz kemikleri ve balık kılçıkları ile deniz hayvanlarının kabuklarına ve kumluklar içinde de hububat silolarına tesadüf edilmiştir.

Bu tarihten sonra El-Omari (Bovier-Lapierre) ve El-Bâdari'de (Petrie) Neolitik istasyonlar keşfedilmiştir. Bu suretle Mısır'da da Neolitik kültürün varlığı anlaşılmıştır.

Neolitik devir, Mısır için hakikî bir yerleşme devridir. Neolitik köyler, tepeciklerde ve tarasların aşağı kısımlarında münbit alanlarda kurulmuştur. Binlerce yılın rusupları bu köycükler üzerine yığılmıştır.

Res. 13 — Tarihî devirlerin başlangıcında Mısır'da yaşayan hayvanları gösteren fildişi bıçak sapı.

Bu devre ait eserlerin bulunabilmesi için bu sun'î tepecikler üzerinde yükselen köylerin, ana toprağına kadar inmek icabetmektedir. Fakat bunlar içinde rusubun yığıntı tesirinden hariç kalmış bazı Neolitik istasyonlara rastlanabilir, bunlar çöle daha yakın ve vadiden uzaktırlar. Bu yerleşme yerleri Aşağı Mısır'da Kahire civarında El-Omari,

[1] Miss Thompson-1925.

Deltanın batı kıyılarında Merimde, Beni-Salame, Fayyum'da Dimeh, Kom-Uşim ve Kasres-Sagha, Yukarı Mısır'da ise Tâsa, Tukh gibi merkezlerdir.

Bu yerler rusup yığıntılarından masun kaldığı için, hâfirler tarafından daha kolaylıkla araştırılabilecek durumdadırlar.

Bu devrenin mühim değişikliği âletlerdedir. Kapsiyen devrin mikrolit âletleri yerine, çakmak taşından daha büyük aletler kullanılmaya başlanmıştır. Cilâlı taş âletlerle beraber iki tarafı işlenmiş ok ve ok uçları da bulunuyordu (res. 14 a b)

Bu devrenin en karakteristik taş âleti ise, cilâlı baltalardır (res. 15). Aynı zamanda kemikten yapılmış iğneler ve oltalar da vardır. Dokumacılık ve sepet işleri bu devrede başlamıştır. Sanatta en mühim ilerleme çömlekçiliğin keşfidir. Bu sanat Aşağı ve Yukarı Mısır'da ayrı ayrı gelişir.

Delta'da (Merimde) el ile yapılmış çanak çömlekler çoğunlukla süssüzdür. Yalnız bazen kenar taraflarına tırnak ucu ile yapılan izler, veyahut palmiye yaprağı şeklinde çizgiler bulunur.

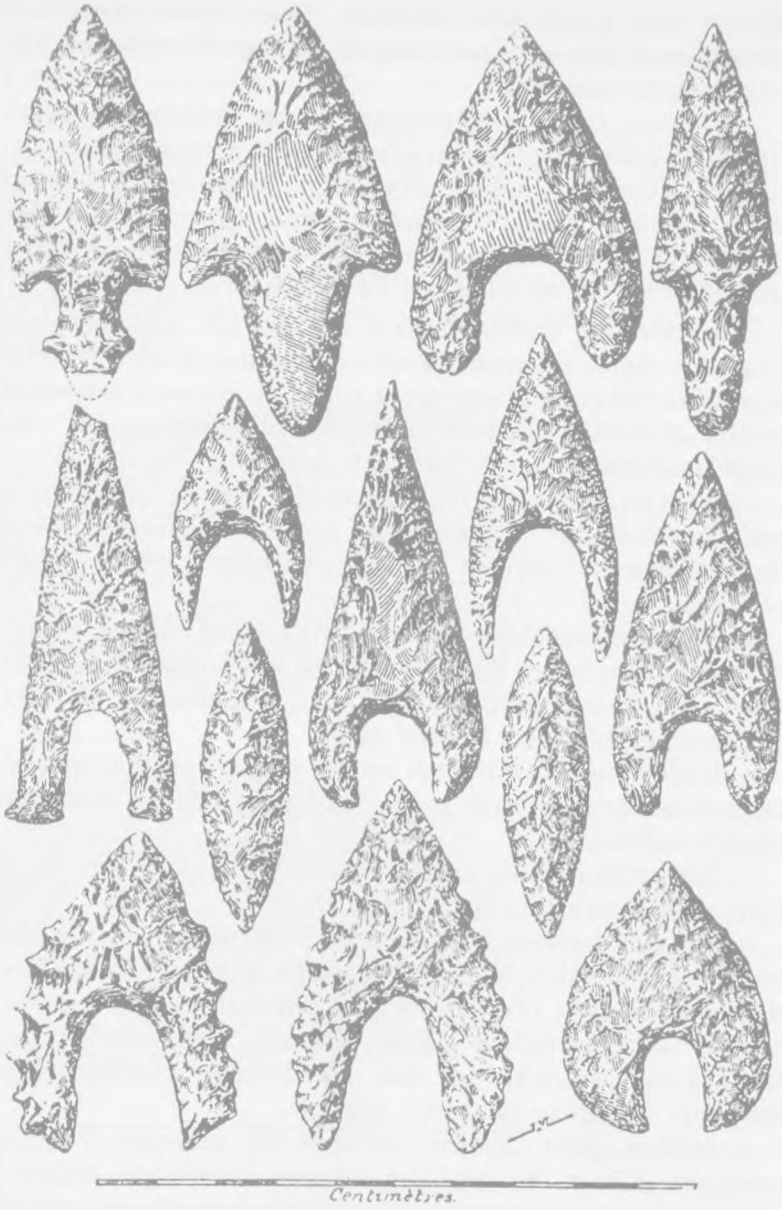
Bu kaba çömlekler yanında bir de içleri kırmızı ve siyah renkli olanları vardır. Bunların şekilleri epey çeşitlidir. Bazı küçük vazoların yan taraflarında çıkıntılı, düğme veya ip delikleri bulunan, ilk kulplulara tesadüf edilir.

Vadide ise (Tasa) siyah renkte pek iyi pişirilmemiş, fakat üzerlerinde beyaz çizgili süsler, jeometrik şekiller olan çanak çömlek bulunuyor.

Dimyat'ta (Schweinfurth) 25 - 30 metre derinlikte bu devreye ait izlere rastlanmıştır.

Bu son buluntu ile Delta'da bu devre medeniyetinin varlığı tesbit edilmiş oluyor. Bu suretle Mısır'ın Kuzeyi (Merimdiyen) ve Güneyi (Tasiyen) kültür bakımından ayrı ayrı hususiyetler taşır. Bu farklar çanak çömlek işçiliğindedir. Kuzey, Güneye nazaran daha çok ileri bir tekniğe maliktir. Fayum ise Delta kültürüne benzerlik gösterir.

Hülâsa, Mısır Cilâlıtaş devrinde ilk yerleşme belgelerini vermiştir. Köyler bu devirden itibaren kurulmıya başlamıştır. Bu suretle üst üste yaşayacak olan medeniyetlerin arkeolojik delillerinin, derinliğe, gittikçe eskiye doğru inmekte olduğu müşahede edilir.

Res. 14 a — Fayum'da bulunan çakmak taşından ok uçları.

3. İlk madenler (Eneolitik, Kalkolitik) devri

Bu devrin hususiyeti, taş aletlerle beraber madenlerin de kullanılmasıdır. Nübyadan Deltaya kadar uzanan Nil vadisinde (J. de Morgan, G. Legrain, Amélineau, Flinders Petrie ve arkadaşları, Junker, Reisner ve Scharff) yapılan kazılarda bu devreye ait eserler meydana çıkarılmıştır. Bilhassa bulunan mezarlar, Neolitikten tarihî devre kadar, maddî ve içtimaî hayatın değişikliğini çok iyi belirtmektedir.

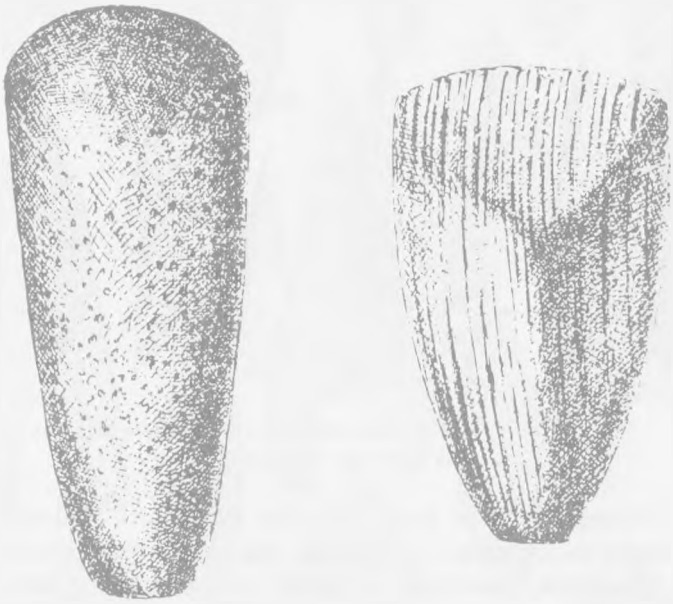
Res. 14 b — Abidos mezarlığında ve Heluande bulunan çakmak taşı ok uçları.

Cilâlıtaş devrinde bakır ve altın madenleri bulunuyordu, fakat bunların kullanışı ve çakmak taşının yerini tutması, madenler (Eneolitik) devrinde mümkün olabilmiştir. Çakmak taşından yapılmış ok ve dişli sapan uçları gibi âletler, tarihî devirlerde de kullanılmıştır.

Madenlerin işlenmeğe ve âlet olarak yapılmıya başlamasiyle, insanların yaşayış tarzı değişmiştir. Mısır'da cilâlıtaş devrinde olduğu gibi, madenler devrinin başlangıcı için de, biri güney, diğeri kuzeyde olmak üzere iki merkez kabul etmek lâzımdır. Ayrı ayrı inkişaf eden bu merkezlerden ilk olarak güney Mısır'dakini ele alalım:

Köy harabeleri ve mezarlar, güney Nil vadisini bu devrede yerleşik bir hayata tamamen kavuşmuş olduğunu anlatıyor. Dağınık olmakla beraber El-Kab, El-Badâri, Hiyerokom-

polis, Negada, Ombos, Koptos, Abidos gibi daimî yerleşme yerleri de vardır. Yukarı Mısır yolları üzerinde bulunan Negada güney bölgesinin merkezi addedilir. Bu devrenin güney kültürüne umumiyetle I. Negada kültürü adı verilmiştir; S. D. 30-38)[1] arasına tarihlenen bu devre kültürü, ev yıkıntılarındaki günlük eşya ve mezarlardaki ölü hediyeleriyle tanınmaktadır. Ölüler hoker durumunda gömülmüşlerdir. Baş güneye, yüz batıya yönelmiş olarak konan cesetler, bakır iğnelerle tutturulmuş hasır veya keçi derisine sarılmışlardır.

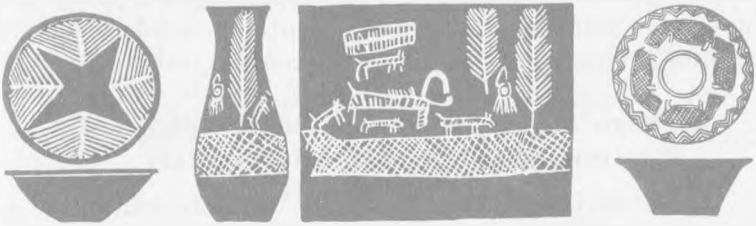
Res. 15 — Neolitik devrin cilâlı baltalarından.

Ölülerin yanında çanak çömlek, silâh ve süs eşyası olmak üzere çeşitli hediyeler bulunmuştur. Negada tipi olarak tavsif edilen elle yapılmış keramiğin, içi ve ağız kenarı siyah, dışı

[1] Flinders Petrie'nin «Sequence Date» dediği tarihleme sistemini bugünkü «daha geniş bir malzeme bolluğu» karşısında kâfi derecede tatminkâr bulmıyanlar vardır (Kurt Bittel, Ön Asya tarih öncesi çağları, H. Çambel tercümesi, 1945, s. 38,). Ancak bunun yerine başka bir sistemin konmadığını göz önünde tutarak ve bütün yayımlarda şimdilik böylece yer aldığını düşünerek «S. D.» ı kullanmayı zarurî buldum.

koyu kırmızı ve perdahlıdır. Bir de kırmızı perdah üzerine krem boyalı ve koyu renk üzerine beyaz çizgi ile yapılmış çeşitli resimler bulunur (res. 16).

İkinci Negada kültürü denilen müteakip devirdeki çanak çömlek tipleri ise, dalga kulplu olanlarla, kahverengi zemin üzerine kırmızı boyalı kaplardır. Bunlarda gemi ve hayvan tasvirleri bilhassa mütekâmil bir safha gösterir. Bu gemi şekillerinin Mısır'da kullanılanlardan ziyade Mezopotamya'nın Cemdet-Nasr devrindekilerle benzerlikleri görülür. Taş kaplar kısmen eski şekillerin bir devamı ise de, yeni biçimlerde olanlar da göze çarpmaktadır.[1]

Res. 10 — Koyu zemin üzerine beyaz süslü çanak-çömlek örnekleri.

Aşağı yani Kuzey Mısır'ın bu devrelerdeki kültür merkez ise Meadi'dir (Heluan ile Kahire arası), Bu devreye ait diğer arkeolojik buluntu yerlerinden, Abusir el-Melek, Gerze en önemlileridir.

Arkeolojik belgelerin bulunduğu yerlerde, mimari kalıntılar ve mezarlar, güneyden farklı bir manzara gösterirler. Güneyin basit mezar çukurları yerine, etrafı tuğla ile örülmüş, dört köşeli ve hediyeler için hususî yerleri olan bu mezarlarda, ceset, yine hoker durumda, baş güneye, yüz batıya doğru, bazen de başı kuzeye, yüzü doğuya doğru olmak üzere, hasıra veya kefene sarılmıştır.

Bilhassa çanak çömlek tekniği bu kültürde çok üstündür, ve çeşitli işlere yarayan kaplar yapılmıştır. Bütün mutfak eşyası ziraî ve sınaî âletler, ölülerin yanına konan kaplar, gerek şekil ve gerekse süs itibarile çok orijinaldirler ve S. D. 39-80 ortasına tarihlenir.

[1] Kurt Bittel - 1945, s. 34-35.

Bunlar başlıca iki seri olarak mutaleâ edilir:

1 — Açık renkli silindirik veya oval gövdenin iki taraflarında kulp yerine tutmaya yarıyan çıkıntılar bulunan vazolar.

2 — Açık zemin üzerine jeometrik ve tabiî resimlerle bezenmiş kırmızı boyalı, kulpları delikli testi ve vazolar. Bunlara süslü çömlekler adı verilmiştir (res. 17).

Bu çağda, şekilleri keramik vazolara benzer renkli taşlardan oyulmuş kaplar da yapılmıştır. Çok rağbet gören bu çeşit taş kapların, tarihî devirlerde de devam ettiği görülecektir.

Bu devir kültürünü yaratanlar mezarlarındaki iskeletlerin ölçülerine göre brakisefaldirler[1]. Bu Kuzey kültürü yavaş yavaş Güneye nüfuz etmiştir. İşte böylece Mısır'ın tarih öncesi devirleri antropolojik ve arkeolojik delillere dayanarak tesbit edilebiliyor.

4. Mısır'da ilk madenler devri kültürünün menşei hakkında nazariyeler.

Bu ilk devirlerde Mısır'ın Delta ve Vâdi kültürleri ayrı ayrı esaslara tâbi olarak inkişaf etmişlerdir. Mısır'ın ilk maden çağının menşei üzerinde çeşitli nazariyeler ileri sürülmüştür. Bu medeniyet yerli midir, yoksa bir muhaceret yolu ile mi gelmiştir? soruları, arkeolog ve tarihcileri meşgul eden bir mesele halindedir.

Bu sorular her bakımdan kesin olarak halledilmiş olmamakla beraber, bazı esaslar tesbit edilmiş bulunuyor.

Mısır'da ilk madenler çağı kültürünün yerli bir tekâmül eseri olmadığı meselesi bilhassa önemlidir. Onun için iki cepheden tetkik lâzımdır:

A — Antropolojik ölçüler ve mitolojik deliller.

B — Arkeolojik buluntular (Keramik ve maden eşyaları).

A — Bulunan iskeletlere nazaran ırk durumunu Kuzey ve Güney olarak iki ayrı kısımda ele almak icabeder. Kuzeye maden işlemesini bilen halk gelip yerleşmiştir. Bunların yukarda gördüğümüz gibi antropolojik karakteri brakisefal olmalarıdır[2].

[1] A. Moret - 1941, s. 41.

[2] Bu bahis için bak. s. 8-13.

Bu tip insanlar Akdenizi iskân eden dağlılardır. Bunlar bugünkü Alp'li tipin mümessilleridirler. O çağlarda ise Sumer'lerin bir kolu olduğu bazı bilginler tarafından kabul ediliyor[1]. O halde Sumerlerle müşterek bir cedde malikdirler. Badari ve Amrah kültürlerinde Afrikalı elemanlarla Asya'lılar birbirleriyle mücadele halindedir ve Gerze kültürü tamamen Asya karakterlidir[2]. Bu iki kültürü yaratanlar arasında ırk bakımından ilk zamanlarda büyük farklar olduğu anlaşılıyar.

Res. 17 — Süslü resimli çanak-çömlek tipleri.

Arkeolojik vesikalar, Eneolitik devrede Ön ve Orta Asya ile yakın bağlar gösteren bir kültür dalgasının evvelâ kuzey Mısır'ı istilâ edip orada yerleştiğini, daha sonraları da

[1] A. Moret - 1941, Tome I, s. 62.
[2] M. Brion - 1937, s. 225-226.

güneye nüfuz ettiğini teyit ederler. Zira bu yerleşme yerlerindeki araştırmalardan Doğu ve Batıyı ifade eden yazı işaretlerinin ilk zamanlar Deltada bulunan iki Nom'un amblemi olduğu tesbit edilmiştir. Demek ki bu iki Nom çevresinde biri Deltanın doğusunda ve diğeri batısında olmak üzere iki devlet teşekkül etmişti. Sonraları, birleşen bu iki siyasî varlık Güneye doğru inerken sağ tarafları Batı işaretini, sol tarafları ise Doğu işaretini göstermiştir.

Deltanın bu iki devleti birleştikten sonradır ki Güney Nom'ları üzerine istilâ ve hâkimiyet kaygusu başlamıştır. Bu istilâyı arkeolojik delillerden maada, mitolojik deliller de teyid etmektedir. Meselâ Delta havalisinin en eski ilâhlarından olan ve şahin şeklinde tasvir olunan güneş ilâhı Horus, Mısır mitolojisinde Güney Mısır'ın en eski ilâhlarından biri olduğu anlaşılan Set'i (Negade) uzun mücadelelerden sonra mağlup ederek öldürmektedir. Bu hal hakikî akının ilâhlara da teşmilidir.

Negada'daki buluntulardan (S. D. 42) bu yeni gelenlerin daha kısa boylu, mezatisefal ve brakisefal oldukları anlaşılıyor. Petrie, Elliot Smith ile beraber, muhaceretin Elam'dan Pers körfezi yolu ile Mısır'a gelmiş olduğunu kabul ederler [1].

B — Arkeolojik buluntular (Keramik ve Maden eşyalar) :

Mısır'ın Eneolitik devrine ait keramiklerin ve madenî âletlerin tetkiki bazı nazariyelere yol açmıştır. Bu çeşit eşyaların tekniği, şekilleri ve süsleri itibariyle yerli bir tekâmül seyrine tâbi olmadığı düşünülmektedir. Bu itibarla çeşitli mukayeseler yapılmaktadır. Mısır'ın keramik tipleri umumiyetle şöyle mütalea edilebilir:

1. Kırmızı ve dış satıhları perdahlanmış, içleri siyah olanlar. Bu çeşitler, Nübya'da tarih öncesinden tarihî devirlere kadar devam etmiş olduğundan, Mısır'daki örnekleri bunlarla mukayese edilir (Scharff). Bu itibarla Mısır'da görülenlerin irtibat noktasının Nübya'da aranmasına işaret edilmektedir [2].

2. Kırmızı zemin üzerine açık sarı ile yapılmış veya açık zemin üzerine koyu kırmızı boyalı bir takım şekil ve nakışlardan, nebat, hayvan ve insan resimleri olan keramikler. Bu

[1] J. de. Morgan - 1926, s. 248-338.
[2] A. M. Mansel - 1938, s. 16.

resimlerden bazıları Mısır coğrafî karakterine uygundurlar. Ancak gemi tiplerinin yapılışı Mezopotamya'daki örneklere benzemektedir. Gemiler Mısır'ın yerli üslûbuna uymamaktadır.[1] Bu nakışlı keramiklerin Mısır'da evveliyatsız olarak mütekâmil bir şekilde ortaya çıkması, bunların başka bir yerden gelen insanlar tarafından getirilmiş olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir. Bu eserlerdeki üslûp ve şekiller Ön Asya'da Mezopotamya kültrüleri ile ilgilidir. Ancak menşe meselesi için şu kanaatı şimdilik kaydetmek yerinde olacaktır. " Bakırla birlikte üzerleri boyalı ve nakışlı vazolar ortaya koymuş olan ilk kültürler, Orta Asya'da meydana gelmiş (Anav), bunlar buradan beşinci binde doğuya (Çin) Güneye (Hindistan, Blücistan, Efganistan), batıya (Ön Asya) yayılmışlardır. Ön Asya'dan bir kol, belki Anadolu üzerinden Ege bölgesi ve Avrupa'ya geçmiş, başka bir kol ise Suriye'ye Filistin üzerinden Mısır'a kadar uzanmış ve burada tetkik ettiğimiz ikinci kültürün yayılmasında başlıca rolü oynamıştır„[2].

Böylece boyalı ve süslü keramiklerin menşei, yayılış sahası ve Mısır'daki durumu tespit edilmiş oluyor (S.D. 40). Arkeolojik belgelere dayanarak bu devirde Asyalıların Mısır'ı evvelâ kuzeyden istilası ve sonraları bütün vadiye de yayılmaları neticesi çıkarılabiliyor. Çünkü bu süslü ve boyalı keramikler Eneolitik devrin sonlarında bütün Mısır'a şamil olmuştur. Mısır sanayiinde büyük bir inkişafa mazhar olacak olan mavi veya yeşil emayın uzak menşei bu devirdedir.

Bu keramiklerden başka arkeolojik buluntular arasında bir de Orta Asya'dan gelen "lapislazuli„ lacivert taşdan yapılmış eserler vardır ki, bu maddeyi bilenler tarafından işlendiğine bir delildir.

Yine bu ilk devirlerde beliren silindir mühürler tamamile Mezopotamya tesiri gösterirler. Eneolitik devirden sonra tarihî çağlarda Mısır'da silindir mühürler artık kullanılmamıştır [3].

Madenlerin işlenmesine gelince, bu da Mısır'a hariç bir yerden gelmiştir ve S. D. 40 dan sonra bakır, çakmak taşı aletlerin yerini tutmağa başlamıştır. Bu ilk zamanlarda

[1] Kurt Bittel - 1945, s. 34.
[2] A. M. Mansel - 1945, s. 20.
[3] Kurt Bittel - 1945, s. 37.

bakır nadir olduğu için küçük eşyalar yapılmıştır. İğne, çengelli iğne, balık oltaları, marangozluk aletleri gibi. Bakır ve altın madenlerini işlemesini bilen bir halkın Deltaya yerleşmesile maden sanayii Mısır'da da başlamıştır.

İşte antropolojik, arkeolojik, mitolojik delillere istinaden eski Mısır tarihinin bu Eneolitik devir kültürünü Asya menşeine bağlamak lâzım gelmektedir.

5. Mısırda Tarih Öncesi devirlerinde medeniyet

En eski Mısır'ın yazılı devirlerinden önceki kültür hayatını araştırmak için ele alacağımız vesikalar tamamiyle arkeolojik buluntulara münhasırdır. Ancak kazılarda meydana çıkan eserler, tarihî devirlerdeki siyasî ve dinî metinlerle mukayese edildiği zaman, birbirini tamamlamakta ve bazen de teyid etmekte olduğu gürülür.

Yontmataş (Paleolitik) devrindeki Mısır halkı göçebe ve avcıdırlar. O sıralarda Nil daha geniş bir vadide aktığından insanlar kıyılardaki ormanlarda dağınık olarak yaşıyorlardı. Kuraklık neticesinde nehir suları çekilmiş ve göçebe halk da suyu takip ederek daha aşağılara inmişlerdir.

Bu devrenin kültür izleri yalnız yontulmuş çakmak taşları ve kemik âletlerdir.

Cilâlı taş (Neolitik) devrinde ise durum değişir. Daralan vadide ilk köyler kurulmuş ve çanak çömlek işçiliği ilk defa olarak ortaya çıkmıştır. Bunların delâletile bugün o çağlara bir tarih vermek (S. D. 1-80) imkânı elde edilmiştir.

A. İdarî teşkilât: Mısır'ın siyasî tarihi hakkındaki yazılı kaynaklar (Maneton, Torino Papirüsü vs.) ilk bilinen krallardan önce Tanrılar ve Kral-Tanrılar devrini kaydederler. İşte böylece bu devir yazılı belgelerde izah edilmemiş ve Mısır tarihinin mitolojik kısmını teşkil etmiştir. Biz bu çağı arkeolojik delillere dayanarak izah etmeğe çalışacağız. ilk araştırılacak nokta Neolitik devre insanlarının bir idarî teşkilâta malik olup olmadığıdır.

Ziraatle geçindiği için, toprağa bağlanmak zorunda kalan halk, ilk köyleri kurmuş ve bunlar zamanla büyük kasabalar

haline gelmişlerdir. Hatta köylerin bazı birleşmiş parçaları, eyaletleri teşkile doğru gitmiştir. Bu birlikler ilk yerleşme hayatından başlıyarak kurulmuş ve bütün eski Mısır tarihinde varlıklarını muhafaza etmişlerdir. Yunan'lılar bunlara "Nomos„ demişlerdir; öyle tahmin edilir ki bu eyaletler ayrı ayrı bir totem etrafında toplanarak siyasî bir otonomiye dahi malik olmuşlardır. Bunlar birbirlerinden totem işaretlerile ayrılıyorlardı. Nomların totemleri hangi cins hayvan veya şey ise, ona göre adlandırılırdı. Meselâ köpek, yılan, uçan kartal gibi hayvanlar veyahut Memfis'in güneyinde Bıçak, batısında Beyazduvar; Teb'in güneyinde Horüsün taht Nomları gibi. Mısır'ın bütün tarihî devirlerinde, vilâyet adı olarak kullanılmış olan bu emblemlerin etrafında, daha önceleri kabilelerin klan halinde yaşamış olmaları düşünülebilir.

Res. 18 — Üst sırada II. kültürün kırmızı boyalı kapları. Altta taş kaplar (sayfa 44'deki izahlara bakılmalı).

VI. ıncı sülâleye ait ehram metinlerine göre, ilk zamanlarda Mısır halkı "Saru„lar tarafından idare edilirdi. Bunlar ihtimalki kabilelerin "ihtiyarlar meclisi» idi [1]. Klanların paleolitik

[1] A. Moret — 1937, s. 46.

devirden sonra toprağa yerleşmeleriyle ilk idarî teşekküllerin çekirdeği kurulmuştur. Arazi bölünmüş ve her klan belirli yerlere yerleşmiştir. Bu ilk teşekküllere Mısır metinlerinde "Spat„ denir, yani taksim etmek manasına gelir ve şu şekilde gösterilirdi, bunun üzerine de totem işareti konurdu. Her Nom bir merkezle onun çevresindeki araziden ibaret olup büyüklükleri 30-40 kilometre uzunluğu geçmezdi. Bu birlikler bir taraftan işletilen arazi bölümünü, diğer taraftan da idarî teşkilâtın ilk örneğini gösterir. Her Nomun bir Tanrı sembolü vardır; ve böylece dinî teşkilât ile ziraî teşkilât yan yana görülür. Bu Nomların adedini VIII. inci sülâle zamanındaki bir fermandan öğreniyoruz. Yukarı Mısır'da 22, Aşağı Mısır'da 20 Nom olduğu kaydedilmiştir [1].

Sonraları Kuzey ve Güneydeki Nomların aralarında birleşmiş oldukları anlaşılıyor. Eneolitik devrede güney Vadide bir krala tâbi olan Nomların merkezi Nekheb (El-Kab) şehridir, kralın sembolik tacı bir beyaz külâhtır.

Delta'nın kralına "Luti„ denir ve bir arı resmi ile temsil edilirdi. Horüsün şehri olan "Pe„ (Buto) de oturan bu şef, önü düz ve tuğlu, arkası sivri olan kırmızı bir taç giyerdi.

Bu krallar devrine "Horüse hizmet edenler„ adı da verilmiştir. Bütün bunlara ait işaretleri Eneolitik devrin çömlekleri üzerinde, kemik ve şistten yapılmış kabartma paletlerde çeşitli hayat sahnelerini temsil eden resimlerde görebiliriz. Şefler totemlerini taşırken tasvir edilmişlerdir (Res. 19).

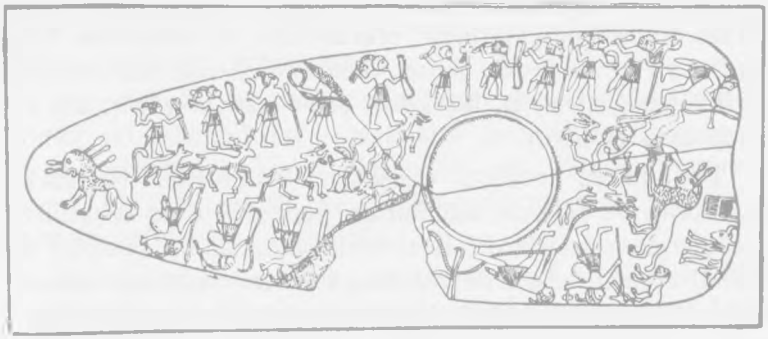
Arkeolojik delillerden, S. D. 40 doğru, kuzey kültürünün, güneye tesir yaptığı anlaşılıyor. Delta'daki ilâhlar, yukarı Mısır ilâhlarının yerine veya yanına geçmiştir. Kuzeyin Tanrıları Oziris ve Horüs Set'in idaresinde birleşerek Güneyi zaptetmişler ve oralarını kolonize etmişlerdir. Yukarı Mısır'da bu birleşmeden sonra süslü kermanik tipleri yapıldığını gördük. Bu devir olaylarının M. ö. V. inci binde vuku bulduğu kabul edilir [2].

B — *Ekonomik Hayat*: Mısır'da Ekonomi hayatı da ilk toprağa yerleşme ile başlar. Aşağı Mısır bu bakımdan da ileri

[1] A. Moret - 1937 s. 52-67.
[2] Drioton et Vandier - 1938. s. 47.

gitmiştir. Çünkü Delta arazisi ziraate daha müsaittir. Delta Afrika ve Asya'nın yol uğrağı olduğu halde, Yukarı Mısır vadisi nisbeten münzevi bir durumdadır, ve bu kısımda avcılık hayatı daha revaç bulmuştur.

Eneolitik devirde ise her iki bölgede ziraat iyice yerleşmiştir. Çünkü, iklim değişikliği yüzünden av hayvanlarının azalması, Nil halkını topraktan istihsal yapmağa zorlamıştır.

Res. 19 — Şistten yapılmış bir palet.

İlk köylere yerleşenler arazi şekline uyarak toprağa sahip olmuşlar ve onu kıymetlendirmişlerdir. Taşma mevsimlerini hesaplamak, suları düzenlemek ve barajlar yaparak susuz zamanlarda istifade etmek fikri, ziraat hayatının bir icabıdır.

Nil halkının bu suretle esas meşgalesi, tâ Neolitikten itibaren ziraat olmuştur. Hemen her türlü medeniyet hayatı, bunun icaplarından doğmuştur.

Endüstri kısmına gelince, bunlarda örnekler epeycedir.

Dokumacılık, Neolitikte icat edilmiş ve müteakip devirlerde daha büyük bir inkişafa mazhar olmuştur. Badari'de bulunan kenevir parçaları, muntazam dokunmuş kumaşların örneğidir.

Marangozluk işlerinden pek az şey bugüne kadar gelebilmiş ise de, Badari'de karyola enkazı ile tabut parçalarına tesadüf edilir. Bilhassa madenden yapılmış marangozluk âletlerinin çokluğu, bu sanatın ileri gitmiş olduğunu isbat etmeğe yarar.

Yazıdan önceki Mısır'ın, idarî teşkilâtı ve ekonomik hayatını böylece tesbit ettikten sonra diyebiliriz ki, Mısır medeniyeti bu devrelerde temel atmış, Asya'dan gelen insanların bilgi-

lerile, Deltanın bataklıkları kurutulmuş ve yerleşme hayatı inkişaf etmiştir. Bu medeniyet öncüleri Yukarı Mısır'a da giderek, ora halkına bildiklerini öğretmişlerdir. Ancak bu birleşme olduktan sonra Mısır'a has bir medeniyet inkişaf edebilmiştir.

C — *Sosyal hayat:* Paleolitik devrede Mısır halkı, totemik guruplar halinde klanlar teşkil etmişlerdir.

Bu klan hayatında esas olan, göçebe insan topluluğudur. Neolitik devirlerde ise toprağa yerleşme esastır. Nomlara bölünen toprak parçalarında oturan halk, iş bölümüne tâbidir. Başşehir ve çevresinden ibaret olan eyaletlerde halk, köylü ve şehirli diye ayrılmayıp, bir kısmı şehir işlerini görür, bir kısmı da toprakta çalışırdı.

Tarlada ve avcılıkta çalışanlar, gündüzleri Nomlara ait olan toprak ve sularda bulunurlar, geceleri ise ya başşehire veya köylerine sığınırlardı. Kral-rahip yanında bir rahipler sınıfı teşekkül etmiştir. Şehirde çalışmaya mecbur olanlar, memurlar tacirler ve sanatkârlardır. Hükûmet teşkilâtını idare edenler, âdaleti tevzi ederler, vergilerin ve ziraatin kontrolü işleriyle uğraşırlardı.

Prehistorik çanak çömlekler ve paletler üzerindeki resimlerden de sosyal hayat hakkında bilgi edinilebilir. Bunların üzerindeki çeşitli resimlere göre, o devirdeki hayatı gözönünde canlandırmak mümkündür. Meselâ Nil'in coğrafî hususiyetini gösteren manzaralar, kum yığınları, Nil'in dalgaları arasında gemi tipleri, o muhitte yaşayan vahşî ve ehlî hayvanlar, avlanırken erkekler, gündelik işlerini yaparken veya dinî bir törende kadınlar resmedilmiştir. Bunların yanında her Nomun totemi de gösterilmiştir.

Şehir ve köylerdeki ev tiplerine gelince, bunlar arkeolojik kalıntılardan restore edilebilir. Meselâ Badari köyünde hafif malzemeden yapılmış, yuvarlak ve beyzî kulubeler enkazı bulunmuştur. Merimde'de ise kerpiçten yapılanlar daha mütekâmil bir şekildedir. Ev yapı tiplerinde de kuzey ve güney mıntıkaları birbirinden farklıdır.

D — *Dinî inanışlar:* Arkeolojik deliller, bu en eski çağların dinî inanışları için tamamen müsbet bir fikir vermezler. Ancak bazı buluntuları, dinî bir mahiyet göstermesi bakımın-

dan sıralıyabiliriz. Meselâ Badari'de gayet itina ile kefenlere sarılmış hayvanlara ait mezarlar bulunmuştur. Bunlar çakal, boğa, koç, ceylan gibi hayvanlardır.

Prehistorik devirlerin bir kültü addedilen bu gibi hayvanlar, tarihî devirlerde de mukaddes sayılmışlardır. Yine Badari'de insan mezarlarında hayvan başlarını gösteren muskalar (amulette) bulunmuştur.

Çanak çömlek ve paletler üzerindeki resimlerden anlaşıl dığına göre de, bazı Nomlarda bayrak olarak taşınan direklere hayvan heykelleri konmaktadır.

Bazen de bu hayvanlar yarı insan şeklinde yapılırlardı. Bu işaretler iki mânalıdırlar : Nomların mukaddes totemleri, diğeri de idarî ayrılıkların ifadesidir. Bu belgelere göre her Nomun bir ilâhı vardır ve o ilâhın resmi veya heykeli aynı zamanda politik bir semboldür.

Bazen bu ilâh politik işaretten ayrıdır. Meselâ Yukarı Mısır'da VI. ıncı Nom'daki totem timsahtır, ayrıca da bir inek ile temsil edilen Hathor bulunur.

Bu duruma göre Nom'ların bazilerinde iki türlü patron vardır: Biri Nomun eski mahallî totemidir ki, mevkiinden düştüğü halde hâtırasına hürmeten yine mukaddes addedilmektedir, diğeri ise Nomun yeni dinî patronudur. Bu, bazen insan, bazen hayvan şeklinde, bazen de her ikisi yanyana gösterilirdi.

Bir de hem Nomun hem de şehir ve köyün ayrı ayrı totemleri bulunurdu. Hakikatte Nomun ilâhı şehir ilâhlarına hâkim olanıdır. Bunlar bazı değişikliklerle tarihî devirlerde de aynı kalmışlardır.

Mâbetlere gelince, en eskileri yine resimlerde görüldüğü gibi ve arkeolojik buluntulardan anlaşıldığına göre, kerpiçten yapılmış binalardır. Şehrin ortasında inşa edilen bu mâbed'e Nomun ve şehrin mukaddes ilâhlarının timsalleri konurdu.

Ölü gömme âdetlerinde de dinî fikirler hâkimdir. Mezarlara edilen itinadan, Mısır'lıların öldükten sonra başka bir hayatın başladığına inandıkları anlaşılıyor. Çünkü hayatta iken lâzım olan yiyecek ve kullanılacak eşyayı cesetle beraber koymuşlardır. İskeletlerin yatış istikametinin kuzey ve güneyde farklı oluşu dinî inanışın bir icabıdır.

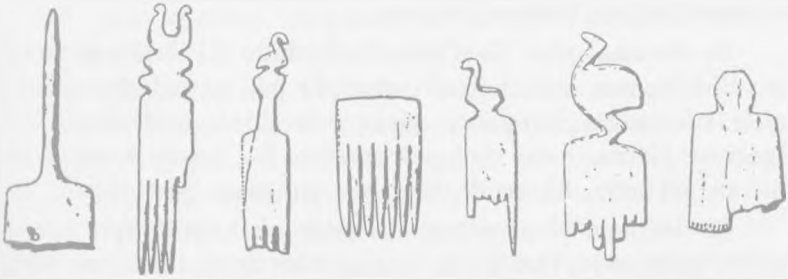
Tarihten önceki devirlerde teşekkül eden dinî hayat, tarihî devirlerin başlangıcında, bu esaslara dayanarak bir tekâmül seyri takip edecektir.

E — *Güzel sanatlar:* Nil memleketi, Eneolitik devirde sanat hayatına girer.

Neolitikteki çalışmalar ancak, yalnız işe yarayacak aletlerdedir. Halbuki Eneolitik köy ve sitelerde güzel sanatları rağbetlendirecek zaman ve zeminin mevcut olduğu anlaşılıyor.

Çok malzeme bulunmamakla beraber, umumî bir fikir edinmek mümkündür. Badari'deki mezarlarda ziynet eşyalarının türlüleri bulunmuştur. Madenden işlenmiş renkli taşlardan kolyeler, kemerler, bilezikler, fil dişinden tuvalet eşyaları birer sanat eserleridir.

Mezarlara koymak için işlenen küçük figürinler ilk heykelciliği doğurmuştur. Bunlar için tercihan kullanılan madde fil dişidir. Uzun dişli tarakların üzerindeki hayvan figürleri bilhassa dikkate değer (res. 20).

Res. 20 — Fildişi ve kemikten taraklar.

Şistten yapılmış paletler de birer güzel sanat eseridir.

Fil dişinden, kemikten ve şistten yapılmış parçalar o devrin kabartmacılığını gayet güzel belirtmektedirler (res. 21).

Teriomorf vazolar süslü çömlekler bu devrelerde çok önemli yer işgal ederler.

Resimli çömlekler S. D. 62 den sonra azalmıya başlar ve nihayet hiç yapılmaz olur. Fakat teriomorf vazolar sonraları daha güzel şekiller alırlar.

Bilhassa çarkla yapılanları pişirmek, bu eşyalara daha dayanıklık vermiştir. Tecrübe edile edile daha tekâmül eden

bu keramikler insanların hayat tarzı üzerinde de mühim tesirler yapmıştır. Çünkü bunlar her türlü ihtiyaç için kullanılabiliyordu. Tek mahzuru kırılması idi. Bu kırık parçalar (Ostrakon) hatta yazılı devirlerde bile işe yaramışlar, ailenin günlük hesap işlerini hatırda tutabilmek için kullanılmışlardır. Hatta papirüsler pahalı olduğu zamanlarda da bu keramik parçaları üzerine yazı yazılıyordu.

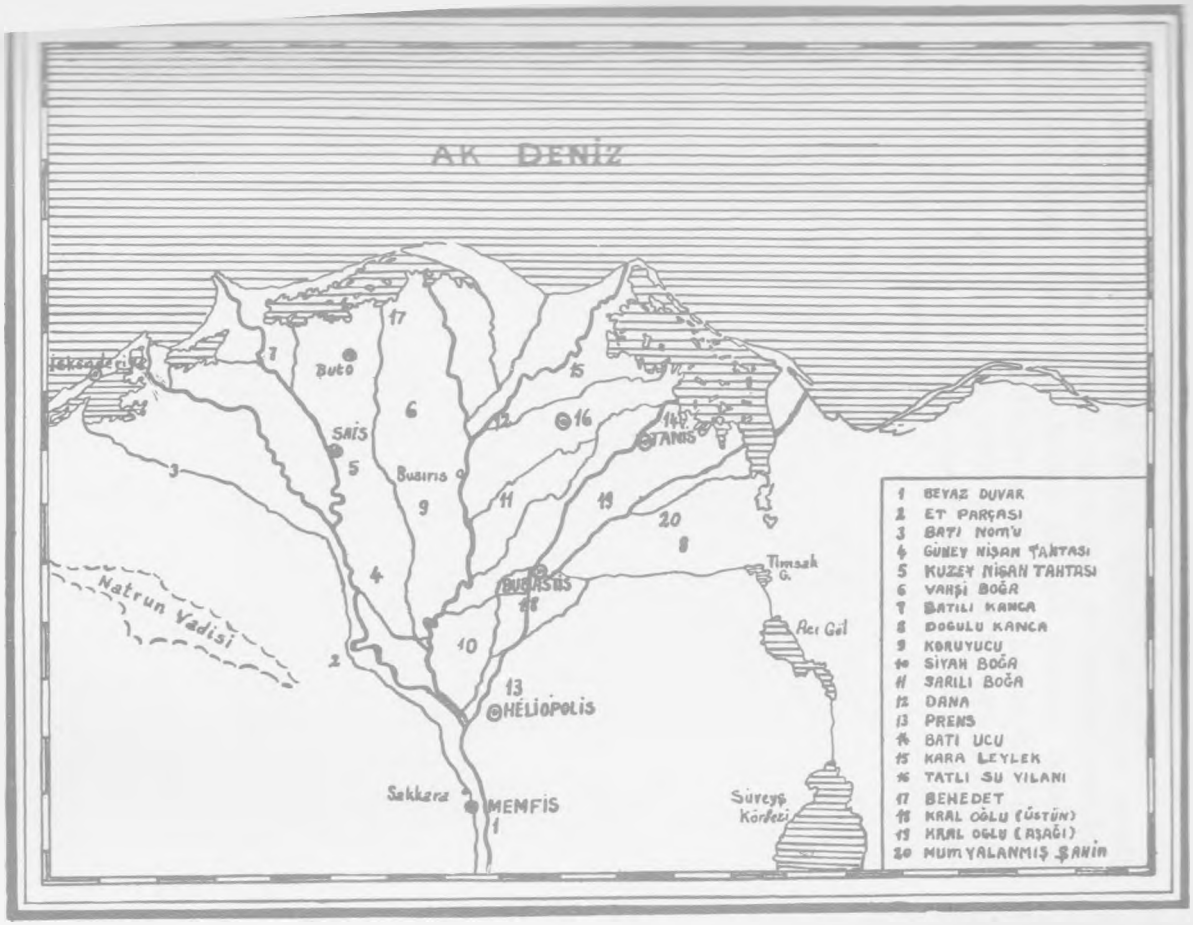

Res. 21 — Şistten boya Paleti.

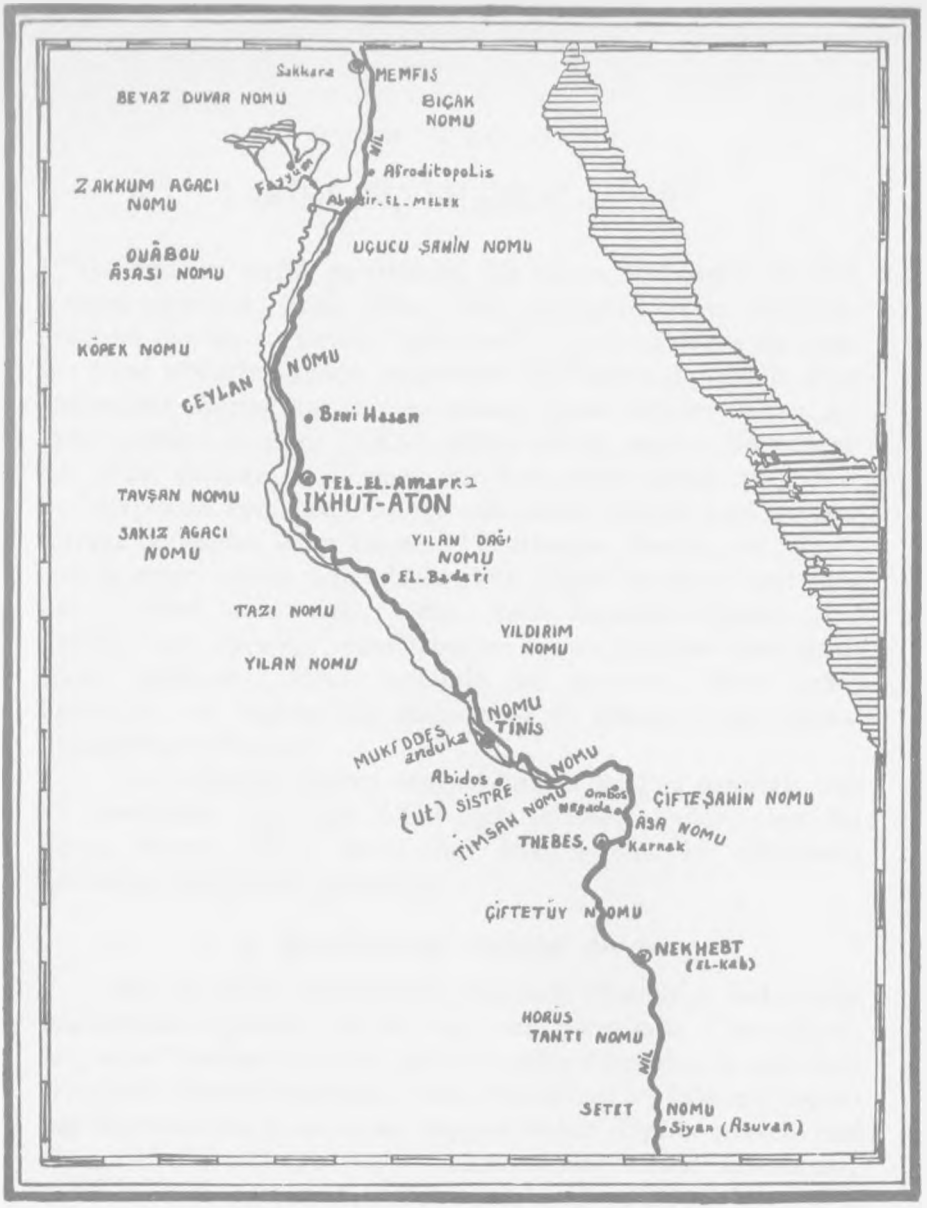
Madenlerden yapılan lüks eşyaya gelince, bunlar mezarlardan kolaylıkla çalındığı için fazla örnekler bulunmamıştır. Ancak bulunabilenler arasında, altından yapılanlarda ileri bir teknik ve zevkin mevcudiyeti anlaşılmaktadır.

Görülüyor ki Mısır'da bu en eski devirlerde güzel sanatlar doğmuş, türlü safhalardan geçerek inkişaf etmiş ve tarihî devirlere bir temel olmuştur.

İşte böylece Mısırın tarih öncesi kültür safhalarını, geniş hatlariyle tespit etmek imkânı mevcuttur. Bu izahlar yeni buluntularla daha çogalabilir. Ancak burada vermek istediğim esaslar, medeniyetin çeşitli bölümlerine göre, bugün Eski Mısır hakkında ne gibi bilgilere sahip bulunuyoruz, onu açıklamak ve bilhassa bu ilk devirlerin Asya menşeine dayanan kısımlarını tebarüz ettirmektir.

Harita II — Aşağı Mısır: Deltada ilk kurulan Nomoslar (Siteler).

Harita III — Yukarı Mısır : Nil vadisinde ilk kurulan Nomoslar (Siteler).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TARİHÎ DEVİRLERDE MISIR

Eski Mısır'ın tarihî devrelerini bir takım bölümlere ayırmak âdet olmuştur. Eski, Orta, Yeni İmperatorluklar diye yapılan bu ayırma, en umumî bölümlerdir, bunların içinde de değişen kıral ailelerine sülâle numaraları verilmiştir. Bu suretle Pers hâkimiyeti devrine kadar olan zaman içinde hüküm süren kırallar silsilesi otuz bir (XXXI) sülâle olarak sayılır. Bu bölümler, tarihi yazmak ve okumak için kolaylıklar temin ettiğinden, bu kitapta da aynı usul kabul edilecektir. Ancak eski imperatorluğa tekaddüm eden kısımlar "Tinitlerden önceki„ ve "Tinitler„ devirleri olarak adlandırılacaktır. Diğer taraftan birer intikal devirleri olan Eski, Orta, Yeni İmperatorlukların Ara devirleri yer alacaktır, çünkü bunlar ayrıca üzerinde durulacak siyasî olaylardır. Mısır tarihinde bu devreler, birer dahilî karışıklık ve hegemonya mücadelesi ile geçmiş önemli siyasî değişiklikler olmuştur.

Yeni imperatorluktan sonraki zaman ise, Son devirleri teşkil etmektedir. XXI den XXXI inci sülâleye kadar olan bu devre, Mısır'ın çökme devri olup Mısır'lı olmıyan sülâlelerin hâkimiyet kurdukları zamandır.

1. Tinitlerden önceki devir

Mısır'ın tarihî devirlerinin fecrinde Nomlar'ın birleşmeğe başladıklarını gördük. Bu devreye yazılı belgelerde "Tanrı-Kralları„ veya "Horüse tapanlar„ saltanatı adı verilir. Memfis arşivinde "Horüs'ün hizmetkârlarının„ listesi bulunmuştur. Palermo taşının baş kısımlarında, kırmızı tacı taşıyan dokuz kişinin sadece ismi okunmaktadır ve başka hiçbir izahat yoktur. "Tinitlerden önceki„ devir diye de adlandırılan bu tarih başlangıcında kuzey ve güneydeki Nomlar evvelâ aralarında birleşmişlerdir. Delta da yirmi Nom iki devlet haline gelmiş ve sonraları bu iki siyasî teşekkül bir başa tâbi olmuştur. Burada "Horüs„ ün himayesinde olan kral, kırmızı bir taç giyerdi. Bu devletin, merkezi

"Buto„ idi ve güney sınırı ise takribi olarak Memfis Nomundan geçerdi.

Güney vadide ki yirmi iki Nom da önceleri iki grup halinde görülmüşler, sonraları bunlar da tek devlet halinde birleşmişlerdir. Buradaki kral, deriden olması lâzımgelen beyaz uzun bir külâh giymektedir. Bu kralların isimleri tablolarda yazılı değildir. Ancak Hierakonpolis mâbedinde bu krallar için yapılan, oymalı silâhlarda resimle gösterilen sahneler vardır. Bunlar en eski krallara ait ilk vesikalardır. İçlerinden biri akreple temsil edilmiştir. Güney krallığının son devirlerine ait tarihî olayları gösteren bir takım eserler mevcuttur. Bunlar arasında bilhassa şistten yapılmış paletler mühimdir. Bunların üzerinde harp ve av sahneleri gösterilmiştir. Hayvanlar arasında arslan ve ejderlerden mâda, türlü kuşlar da resmedilmiştir. Asya'ya has hayvanların da bulunuşu Mezopotamya ile bir münasebete delâlet eder. Müstahkem şehirler ve bunların etrafında cereyan eden muharebeler tasvir edilmiştir. Bunlar ilk resimli yazılardır. Bu taş levhalardan birinde bir Nom kralının diğerine karşı mücedele ettiği gösterilmiştir. Bu durumdan şu anlaşılıyor ki, Horüs'e tapanlar saltanatının sonlarına doğru Mısır'da, bir takım ihtilâller çıkmış ve krallar bunları bastırmak için çarpışmışlardır. Mısır'da bu devirde ilk devletin esası kurulmuştur.

Bu ilk krallar, şahsında devlet otoritesini toplayan ilâhî kuvvete sahip hükümdarlardır. Dünya yüzünde Horüs'ü temsil etmektedirler. İşte bu sebepten bir de ilâh ismi taşımaktadırlar. Şahin şekli yalnız kralı değil, aynı zamanda ilâh mefhumunu da ifade etmektedir. Bu devirler mitolojik rivayetlerle karışmaktadır.

Hierakonpolis'te ki kazıda bulunan eserlere göre, bu iki devletin biribirine karşı hâkimiyet iddiasında olduğu anlaşılıyor. Güneyin bir çok şehirlerini, kuzeyden gelen ilâhlar himaye etmektedir. Meselâ Anubis köpeği, batı Deltada iken Abidos'a, Deltanın doğusundaki Tot, Hermopolise, İsis-Hathorda güney Nomlarına geçmiş, bu suretle Osiris'e her yerde tapılmağa başlanmıştır. Abidos'ta bu durum sulh yolu ile temin edilmiş, fakat daima silâhla korunmuştur.

Bütün Mısır'ın hâkimi olan, bu Horüs'e tapanlar saltanatı, yine eski devletin ikilik esasına hürmet etmişlerdir. Bilhassa dinî âkideler ve ananelerde bu devrelere ait kabartma levhalardaki resimlere göre, Yukarı Mısır'ın bir kralı, Aşağı Mısır'ı birleştirmek istemiştir. Bu şehrin ismi bilinmemekle beraber, daima bir akreple temsil edildiğinden buna "Akrep-kral„ adı verilir. Bu kralın mücadelesi bir zaferle neticelenmişse de, Aşağı ve Yukarı Mısır'ın birleşme alâmeti olan iki tacı bir arada taşıyamamıştır. İhtimal ki bu Akrep-Kralın hakimiyet sınırı Deltanın başladığı yere kadardır.

Res. 22 — Narmer'e ait iki yüzlü bir levha.

Bu kralın muhtemel helefi Narmer iki memleketi birleştirmek için daha çok uğraşmıştır. Hierakonpolis'teki mezarı içinde bulunan bir levhada onun mücadelesi ve zaferi resimlerle tesbit edilmiştir. Bu palette Yukarı Mısırın külah şeklindeki tacını taşıyan Narmer, Şahin Horüs'ün himayesi sayesinde muvaffak olduğu ve aynı taşın arkasındaki resimde ise kralın bu sefer aşağı Mısır'ın tacını giydiği gösterilmiştir (res. 22). Bu resmedilmiş sahneler anlatıyor ki Narmer, Menes'ten önce hakikî birleştirici kraldır.

Bu suretle iki Mısır, Vadi ve Delta bir siyasî otorite etrafında birleşmiş oluyor. Bu resimle anlatılan sahneler, ilk tarihî yazılı belgeleri teşkil etmektedirler. Neolitik ve Eneolitikte Delta, Vadiye sulh yolu ile nüfuz etmiş ve iki kültürü birleştirmiştir, tarih başlarında ise Vadi birleşik devleti, Delta ile mücadele etmiş ve onu siyasî otoritesine tâbi kılmıştır.

2. Tinitler devri

I. inci Sülâle : Mısır ve Grek kaynakları, 1 inci sülâleyi kuranın Menes olduğunda ittifak ederler. Fakat biz yeni arkeolojik vesikalara dayanarak, iki Mısır'ı birleştirenin Narmer olduğunu gördük.

«Menes»

Bu duruma göre Menes (Mena - Mini) 1 inci sülalenin ilk kıralıdır Mısır'ın siyasî birliğini kuvvetlendirerek 1 inci ve 2 inci sülâleleri teşkil edenlere ise, Maneton Tinit sülâlesi der, bu isim Tinis veya This hükûmet merkezinden gelir; ve "Tanrı-kıral**lar**„ dan sonra, ilk insan kralların hükümranlığı ile başlamış sayılır.

Tinis şehrinin yeri bulunmamıştır. Abidos yakınlarında olması çok muhtemeldir. Çünkü bu ilk kralların mezarları ve onlara ait yazı ve eşyalar burada bulunmuştur. Ancak buradaki kral isimleri Maneton'daki listeden farklıdır. Mısır kralları bu ilk zamanlardan itibaren üç isim taşırlar: 1 — Horüs 2 — İki tacı taşıyan, 3 — Yukarı ve aşağı Mısır'ın hâkimi. Bu lâkapların yanında şahsî isimleri de mevcuttur.

Meselâ Menes'in lâkabı "Akâ„ dır ve manâsı muharip, demektir ve bir şahin ile temsil edilir.

Menes'e atfedilen Mısır birliğinin M. ö. 3315 yılında vuku bulduğu tesbit edilir[1]. Ancak bu takribi tarih çesitli hesaplama usullerine göre değişmektedir. Meselâ bazı müellifler bu başlangıcı M. ö. 3197 yılına koyarlar[1]. Mısır vesikaları bu devirde Delta ve Vadinin birleşmiş olduğunu ve Nübya'ya karşı büyük bir zafer kazanılmış olduğunu bildirmektedir.

Herodot, Menes'e şunları atfetmektedir: Memfis civarında bir baraj yaptırarak oralarını oturulabilir bir hale getirmiştir.

[1] Drioton et Vandier-1938. s. 136.

Memfis şehrini kurmuş ve ilâh Ptah'a ithaf edilmiş bir mâbet yaptırmıştır. Vakıa Memfis ismi sonradan verilmişse de bu şehrin beyaz bir sur içinde, mabedi ile beraber daha o zaman mevcut olduğu anlaşılıyor, Bu site Beyaz duvar Nom'u diye de anılır. Memfis iki Mısır'ın birleştiği yerde olduğu için stratejik kıymeti daima önemli olmuştur, Deltayı ve Vadiyi bir otorite altında birleştirmeğe muvaffak olan bu ilk hükümdarın, buna ehemmiyet vermesi dikkate değer. Abidos'ta bu devreye ait kral mezarlarındaki yazılı taşlarda 1 inci sülâleye ait kral isimleri okunur. Bu ilk kralların kullandıkları taştan, bakırdan, altından silâh ve süs eşyaları, mobilyaları ve vazoları da bulunmuştur.

II inci Ramses zamanına ait bir kitabe, Menes'in Memfis'teki, Ptah mabedinden bahsetmektedir. Abidos'ta ve civarında bu devreye ait pek çok vesika bulunmuştur. Memfis kalesinin Menes ve halefleri tarafından, birleşik devletin merkezi olarak kullanıldığı da anlaşılıyor.

Bu devirde Hiyeroglif sistemi artık tamamen yerleşmiştir, ve bütün hadiseler bunlarla yazılmaktadır. Merkezileşen monarşinin sembolik ifadesi olan "Güney ve Kuzeyi kabul etmek„ adı verilen bir sahnede kralın huzuruyla iki devleti birleştirme töreni icra edilir. Diğer vesikalardan bazıları tarihî vakalardır, bazıları da türlü törenlere aittir.

Bunlardan en önemlileri, Nübyalılar üzerine olan bir galibiyettir. Diğer bazı kısımlarda ise, Mısır'lıları ve Nübyalıları krala tebaiyet ederken gösterir. Bu yazılardan birisinde, Sais şehri ilâhesine bir mâbet hediye edilir. Bu ilâhenin adı, Aha'nın eşi Neithhotep adına eklenmiştir. Buna göre Deltadan olan kıraliçe, iki memleketin birleşmesini sağlıyan siyasî mânada bir izdivaç yapmıştır. Mabedin kuruluşu da Delta ve Vadiyi biribirine kaynaştırmak için yapılmış bir harekettir.

Menes'ten sonraki kral, Khent andını taşır. Mezarında çok güzel eşyalar bulunmuşsa da tarihî malûmat verecek bir şey yoktur. Ananeye göre bu kral bir anatomi kitabı yazmıştır. Yılan Kral lakâbiyle anılan Cet ise bunu takip eder ve mezar taşı Mısır sanatının ilk şaheseridir.

Bir de bu kralın ismi vadiden Kızıl Denize giden kervan

yolu üzerinde bir kayaya yazılmıştır. Bu bize şunu bildirir: O zamanlarda Mısır kralına tâbi kervanlar o yoldan ticaret yapıyorlar ve kendi krallarının adını kayalar üzerine hâk ediyorlardı. Bu kervanların hedefi, o taraflarda bulunan madenleri işletmek için olsa gerektir. Bu krala ve yahut onun zamanına ait bir mezar Gize yakınında bulunmuştur; çünkü Set ismine burada da rastlanmıştır. Bunlardan sonraki I inci sülâleye mensup diğer dört kral Udimu veya Den Anzib, Semerkhet, Ka daha iyi tanınmaktadırlar. Bilhassa bu hüküm darlar devrinde daha çok vesika vardır. Meselâ Palermo taşında bu kralların taç giyme törenleri yazılmıştır. Bilhassa iki memleketin birleşmesi hadisesi sembolik olarak daima tasvir edilir. Bazı eserler üzerinde ise ilk tarihlemeler kaydedilmiştir. Bir çok hadiselerin bir yıl içinde geçtiğini anlatmak için, vesikayı yazan, bir kenara yıl işareti koymuştur. Firavun Udimu devrinde vadinin sembolik ifadesi olan Kamış ile Deltanın Arı resmi birleştirilir ve kral lâkabına ilâve edilir. Yine aynı kral dağlardan gelenlerle mücadele eder, bu sahne ihtimal ki Sina yarımadasına bir hücumu gösterir. Buradaki düşman olarak tasvir edilen tipler ta XII inci sülâleye kadar olan devirlerde tasvir edilenlere benzerler. Sina'ya gidişi yazan ilk vesika Semerkhet zamanındadır.

Bu krallar devrinde Set bayramları yapılmağa başlanmıştır ve ilk defa Udimuye ait vesikalarda bu tören görülür. Udimu'nun baş veziri Hemaka'nın adına yukarı Mısır vesikalarında çok rastlanmaktadır. Mezarı Sakkara'da bulunmuştur ve ilk defa onun eşyaları arasındadır ki, Apis öküzünün resmi görülür.

Bu sülâlenin son kralların en mühim, tarihî hadiseleri bu Set törenleri ile Sinaya yapılan seferlerdir. Bu devir hükümdarları beyaz ve kırmızı taçları giymekle memleket birliğini temin etmiş oldukları anlaşılır. Abidelerde Firavunun yanında bir generalin temsil edilmesi de bu birliğin askerî bir devlet olduğunu belirtmektedir.

I inci sülâlenin kral isimleri çok değişiktir. Üç türlü vesikaya göre bu adlar şöyle karşılaştırılabilir:

Âbidelerde Horüs adı		Kral adı	Kral listesinde	Maneton'da
Ahâ	=	Manes	Menes	1 — Menes
Khent	=	Ka	Atoti I	2 — Atotis
Zet			Atoti II	3 — Kenkhenes
Den	=	Hesepti	Atoti III	
Anzib	=	Merbapen	Hesepti	4 — Kenefes
Smerkhet	=	Samsu	Merbapen	5 — Uzafais
Kâ	=	Sen	Samsu	6 — Miebis
			Kebehu	7 — Semempses
			Biuneter	8 — Ubientes

II nci Sülâle: Bu sülâle değişikliğinin sebebi nedir? Bunu anlamak mevcut vesikalara göre bu gün için mümkün değildir. Ancak bu sülâlenin ilk hükümdarları, mezarlarını Memfis'te yaptırmışlardır. O halde devlet merkezleri de buradan uzak olmasa gerektir. II inci sülâle Firavunlarının mühim rolleri yoktur. Palermo taşı bile bunlar için tarihî hadiseler kaydetmez.

Bu sülâle, Memfis'le daha çok alâkalı görülürse de yine Tinitli sayılır. Yalnız bu sülâlenin, Peribsen adındaki kralı Horüs yerine Set ilâhı sembolünü kullanmıştır; mezarı da Abidos'tadır, sarayının üzerine Horüs'ü temsil eden Şahin yerine Set ilâhının sembolünü koydurmuştur. Bununla demek istemiştir ki kendisini kral yapan, Deltanın ilâhı olan Horüs değil, fakat ondan önce yukarı Mısır'da hakim olan Set ilâhıdır. Bu hal Mısır tarihinde bir defa vaki olmuş ve sonra da unutulmuştur. Yalnız bu sülânenin son kralı her iki ilâhı barıştırmış olarak temsil edilmiştir.

Tinit devrinin son Firavunlarını temsil eden II inci sülâle zamanında Mısır, sulh ve sükun içindedir. Palermo taşı yalnız, dinî törenlerden, halk şenliklerinden ve vergilerden bahseder. En mühim hadise Horüs yerine Set'in geçmesidir, fakat bu da uzun sürmez. II'inci sülâle için Maneton, dokuz kıral ismi verir. Mısırın iki tacı bu sülâle devrinde de birleşmiş olarak görülür. Ancak son devirlere doğru Delta da ihtilaller baş göstermiştir.

Bu iki sülâle ile Tinit devri sona erer. Fakat görülüyor ki bu devrenin siyasî tarihi için vesikalar yeter derecede tafsilatlı değildir. Ancak bu sülâlelerin de memleket birliğini

temin ettiği anlaşılıyor. Medeniyet eserleri için ise vesika daha fazladır, fakat onları ileride göreceğiz.

3. Eski İmperatorluk (M. ö. 2778-2413)

III ve V. inci Sülâleler: Eski İmperatorluk tâbiri, Tinit devri henüz efsane telakki edildiği zaman kullanılmıştır. Kuzeyli yani Memfisli veya Heliopolisli kralların hâkim olduğu bu devrenin siyasî tarihi, sulh ve refah içinde geçer. Bu sülâlelerin kralları kudretli insanlardır ve hâkimiyetleri üzerinde herhangi bir münakaşa bahis mevzuu değildir. Bu devrin politikası hariçte bir zafer aramak değil, dahildeki servetlerin işletilmesiyle, insan enerjisini kıymetlendirmekdir.

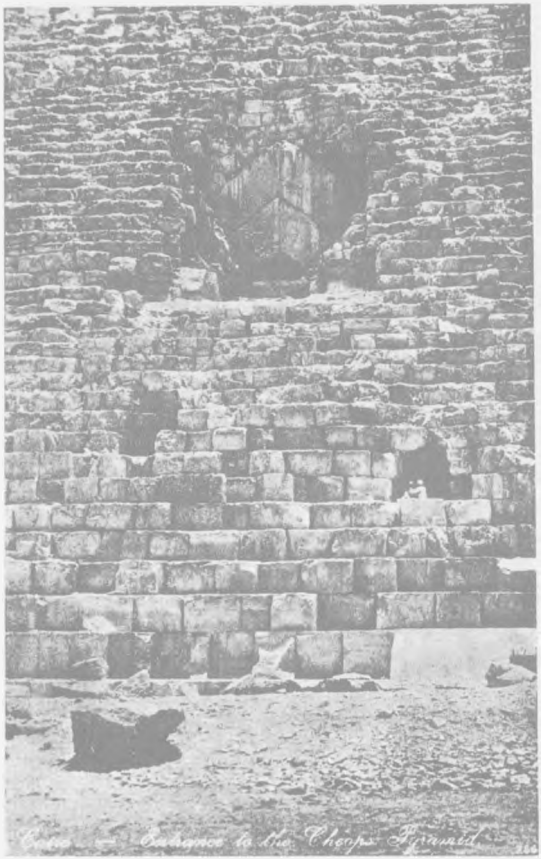
III üncü Sülâle: Bu devre, III üncü sülâle ile başlar. Memfisli prensler hâkimiyeti ellerine almak için daha II nci sülâle zamanında uğraşmışlar ve nihayet iki tacı birleştirerek bir yeni sülâle kurmağa muvaffak olmuşlardır. Bu sülâle değişikliğinde şiddet kullanılmamış ve büyük ihtilâller olmamıştır. İhtimal ki anlaşmalarla bir sülâleyi diğer biri takip etmiştir. Bunlar da Horüs lâkabını taşımışlardır.

Maneton bu sülâleden dokuz kral ismi sayar ve bunlara 214 yıl verir. Fakat bu isimler âbidelerdekine tekabul etmez. Bu hükümdarlar devrinde mühim siyasî hadiseler kaydedilmemiştir. Yalnız Nekherafes - (Babaü) zamanında Libya'lıların bir ihtilasından bahsedilir; fakat semavî bir hadise karşısında istilacıların korkarak Mısır topraklarından kaçmış oldukları kaydedilmiştir.

Baş vezir İmhotep, bütün Mısır tarihi boyunca meşhur olmuş ve Sais devrinde ise bir ilâh mertebesine yükselmiştir. Hekimlikteki bilgisi sayesinde Mısırlıların bir Eskülap'ı olmuş, taşların yontularak âbidelerde kullanılması icadı (Res. 23) ona atfedilmiştir, aynı zamanda da yüksek bir edip sayılırdı. III üncü sülâleyi şöhretli kılan, kral Ceser ile veziri İmhotep'tir.

Ceser'ın Sakkara'daki meşhur kademeli ehramı ilk büyük âbidedir (Res. 24). Bu kral zamanında Sina yarımadasına bazî seferler yapılmış ve bunlar Maghara vadisindeki kayalıklarda yazılmıştır. Diğer taraftan bu Firavunun hâkimiyeti, pek kati olmamakla beraber, Nübya'ya kadar da uzamış olduğu söyle-

nebilir. Buna ait olan vesika Ptoleme'ler zamanında Ceser'e atfen yazılmış olduğundan ihtiyatla kaydedilmelidir.

Res. 23 — Yontma taşlarla yapılmış ehram duvarı

Ceser'den sonraki III üncü sülâle kralları hakkında söylenecek bir hadise yoktur. "Hu„ yahut "Huni„ adını taşıyan son kral Sakkara'nın güneyindeki Dahşur'da, kademeli ile düz arasında bir intikal devri mimarisi sayılan, bir ehram yaptırmıştır.

IV üncü sülâle: Bu sülâlenin kurucusu Snefrudur. Sülâle değişikliği hemen hiç hadisesiz geçmiştir. Huni'nin ölümünden sonra ona akraba olan bir aile IV üncü sülâleyi kurmuştur. Maneton'a göre bu sülâle kralları sekiz tanedir, 284 yıl hüküm sürmüşlerdir. Palermo taşı, IV üncü sülâlenin ilk kralı Snefru hakkında epey malûmat vermektedir. Bu kral çok faal bir şahsiyettir. Dahilde, bunun zamanı bolluk ve zenginlik devri olarak karakterlenir. Kendisi iki ehram yaptırmıştır. Bu devirde hususî şahısların dahi mezarları birer âbidedir.

Bu sulh ve sükûn devrindeki iç idarede hükûmet teşkilâtının mükemmel surette işlediği anlaşılıyor.

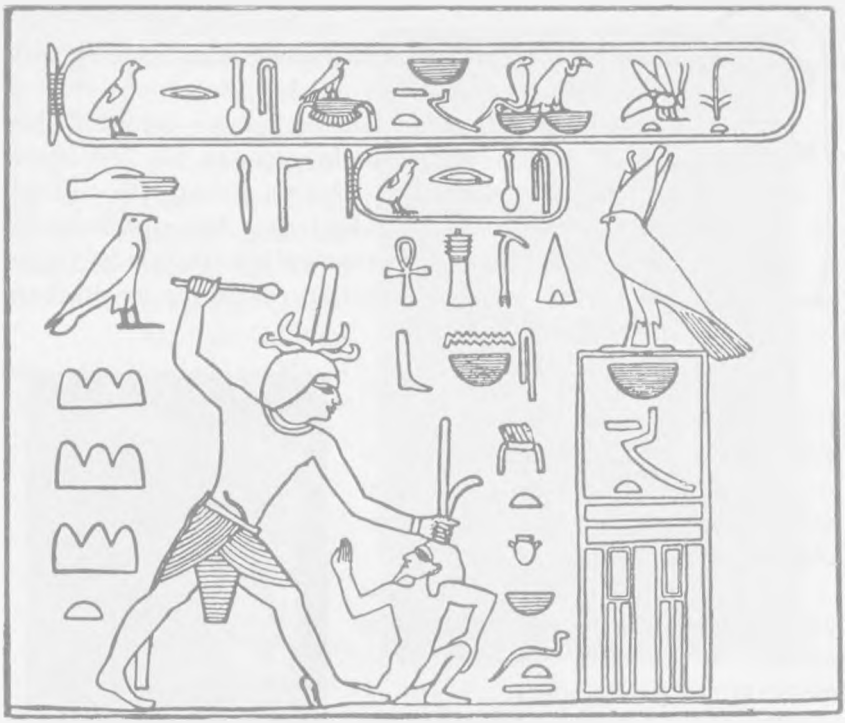
Res. 24 — Kuzey Sakkara'da Kral Ceser'in kademeli ehramı.

«Snefru»

Palermo taşı, bu kral zamanında Mısır hudutlarında bazı seferler yapıldığını yazmıştır. Nübya'ya yapılan seferde bir çok ganimetle beraber 7.000 esir alındığı kaydedilmiştir. Libya'ya yapılan seferden ise 11.000 esir ve 13.000 hayvan alınmıştır. Diğer taraftan Snefrunun Sina'ya da sefer yaptığı Maghara vadisindeki kaya âbidesi üzerinde gösterilmiştir (Res. 25). Yine Palermo taşına göre Snefru, Mısır'da yaptırdığı birçok âbideler, mâbetler, surlar ve evler için hariçten malzeme getirtmiştir. Bilhassa Suriye'den alınan sedr veya diğer nevi ağaçlar bunlar arasındadır. Aynı vesikanın yazdığına bakılırsa, Kral bronzdan ve altından heykellerini yaptırmıştır. Her halde şu anlaşılıyor ki, Snefru devri Mısır devleti için bir zenginlik, refah ve ilerleme devridir.

Bundan sonraki kralların adları en çok tanınmış şahsiyetlerdir. Çünkü isimleri yaptırdıkları büyük ehramlarla beraber daima yaşamaktadır: Keops, Kefren, Mikerinos. Bu üç

Res. 25 — Snefru Sina'da bir bedeviyi tedip ederken gösterilmiştir. İki Mısırı birleştirici sembol olan taç, doğan kuşunun başındadır.

krala büyük ehramların yapıcıları diye de isim verilir. Yunan kaynakları bu Firavunları birer müstebit olarak tavsif ederler ve bilhassa büyük ehramların yapılabilmesi için halkı angarye olarak çalıştırmışlar ve eziyet etmişlerdir, diye yazarlar.

Buna mukabil Mısır vesikaları bu hükümdarlardan saygı ile bahsetmişlerdir. Çünkü bu üç kral hakkındaki bilgiler, sadece onların zamanında devlet memurluğu etmiş kimselerin, mastabalarında yazılmıştır. Diğer tarihî vesikalarda, Keops zamanında Sin'ya yapılan seferin izahından gayri bir şey yoktur. Palermo taşında ise bu kısımlar çok bozuk ve okunaksız bir haldedir.

Fakat asıl bu krallar zamanından kalan mimarî ve diğer eserler göz önünde tutulursa, bu gibi şeylerin yapılabilmesi için kuvvetli şahsiyetlerin iş başında bulunmuş olmaları şarttır.

Keops »

Keops (Khufu) Snefru'nun oğludur. Ondan sora Kral olmuş ve yirmi üç yıl hüküm sürmüştür. Zamanında devlet şekli tam mutlak bir sistem haline gelmiş ve kral yer yüzünde yaşayan bir ilâh telekki edilmiştir. Keops'ın "Ra„ yı üstün ilâh olarak kabul etmiş olduğu anlaşılıyor. Maneton'a göre, Keops diğer ilâhları ehemmiyetten düşürmüş, Heredot'a göre ise bazı mabetleri kapatmış ve kurban kelimesini men etmiştir.

Bununla beraber Keops'un ilâhlaştırılmış şahsiyetinin hatırası, bütün eski Mısır tarihi boyunca yaşamıştır (Res. 26). Keops'un en meşhur eseri, büyük ehramı kendisine mezar olarak yaptırmasıdır.

Res. 26 — Fildişinden yapılmış Keops'un başı

Bu hükümdar zamanında Sina yarımadasına askerî bir sefer tertip edilmiş ve oradaki madenler Mısır menfaatine işlettirilmiştir.

Kefren

Kefren (Khafre) büyük ehram yaptıranların ikincisidir. On sekiz yıl hüküm sürdüğü rivayet edilen bu Kralın zamanında zikredilecek tarihî malûmat yoktur. Ancak meşkur isfenksin bu devirde yapıldığı farzediliyor.

İsfenks, başı insan şeklinde büyük bir arslan heykelidir. Ehramların yanındaki tabiî bir kayalığa oyulmuştur. Bu eser, krallığın bir sembolu telâkki edilmektedir. Anıl kralın kendisini temsil eden heykelleri ise devrin birer şaheseri addedilirler (Res. 27). Heredot tarafından nakledilen rivayete göre ise, bu kral da Keops gibi müstebit bir hükümdardır. Fakat, bu rivayetleri teyid edecek tarihî vesikalar yoktur. Yalnız Kefrenin hâkim olduğu devirde de Mısır birliğinin tam olduğu ve monarşik idarenin mükemmel surette işlediği anlaşılmaktadır.

«Mikerinos»

Mikerinos (Menkaure) büyük ehram yaptıranların sonuncusudur. Onun Mısırlılara bıraktığı hatıra âdil ve dindar bir insan oluşudur. On sekiz yıl hüküm sürdüğü kaydedilen Mikerinos'un zamanında, Mısır devleti ve birliği sükun ve asayış devri içindedir. Ancak onun son yıllarına doğru din meseleleri üzerinde bir kriz başgöstermiştir.

Res. 27 - Kefre nin heykeli

Heliopolis rahipleri büyük kudret sahibi olarak, siyasî nüfuz elde etmeğe başlamışlardır. Mikerinos'un halefleri tarihî bir iz bırakmamışlardır. Meselâ Didufri zamanına ait Palermo taşındaki izahlar, sadece dinî bayram ve törenleri yazmıştır. Nihayet IV üncü sülâle bu rahip sınıfının kudret kazanmasiyle sona ermiştir.

V inci sülâle: Bu sülâle, Aşağı Mısır'ın dinî bir merkezi olan Heliopolis'lidir. *Ra*'nın oğulları lâkabile iktidarı ele almışlardır. Maneton bu sülâleden dokuz kral sayar ve 218 yıl hâkim olduklarını ve bunların Mısır dininin hakikî kurucuları olduklarını söyler. Bu sülâle ile Mısır krallığı daha ziyade teokratik bir karakter almıştır.

Uzerkof bu sülâlenin ilk kralıdır ve yeni esaslara göre iç teşkilâtı düzenlemeye mecbur olmuştur. Bundan sonra gelen kralların hepsi kudretli ve faaldirler. Memleket içinde birliği kuvvetlendirdikleri gibi, hudutlarda da bu durumu yabancılara hissettirmişlerdir. Libya ve Sudan taraflarından Mısır'a girmek

isteyenleri önlemişler ve Filistin taraflarından sokulan göçebelere karşı gelmişlerdir. Sina'daki madenleri muntazaman işletmişler ve Mısır ticaretini korumak ve komşularına karşı kuvvetli bulunarak, kendilerini saydırmak için, denizde de bir filo teşkil etmişlerdir.

Diğer taraftan dahilde inşaat devam etmektedir. Büyük ehramlar artık yapılmıyorsa da, sanat ve süs kısmı daha zengin ve çeşitlidir. Mabetler, bilhassa güneş ilâhına mahsus olanlar, büyük çaptadırlar. Mısır vesikalarına göre idarî teşkilât, tafsilât bilinmemekle beraber, muntazamdır ve memleket için hayırlı neticeler vermektedir. Sulh ve intizam bütün Nil memleketinde hüküm sürmektedir. Memurlar, yakından veya uzaktan bir rahip sınıfına mensupturlar ve memleketin eyiliği için çalışmışlardır.

«Unas»

Bu sülâlenin son kralı Unas, otuz yıl hüküm sürdükten sonra, doğrudan doğruya halef bırakmadığı için, iktidar başka ellere geçmiş ve eski imperatorluğun haşmetli devri bu sülâle ile sona ermiştir.

Hülâsa, Eski İmperatorluğu teşkil eden III üncü, IV üncü ve V inci sülâleler hakkında, bazen çok tafsilâtlı, bazan de çok az malumatımız olan kısımlar vardır. Bu boşluklar Eski Mısır tarihinde salnameler "annal„ olmamasından ileri gelmektedir.

Fakat umumiyetle görülüyor ki, Eski İmperatorluk devrinde Mısır birliği kuvvetlenmiş, sulh ve refaha kavuşulmuş ve medeniyet eserleri meydana getirilmiştir.

4. Birinci Ara devir (M. ö. 2413-2065)
Eski İmparatorluğun sonu

VI. ve X uncu Sülâleler : Bu devirde mühim idarî ve siyâsî değişikler olduğu için, VI ıncı sülâleden XI inciye kadar geçen üç asırdan fazla bir zaman, eski Mısır tarihinde "Birinci Ara Devir„ diye adlandırılır. VI ıncı sülâle Eski İmperatoluğun bir devamı addedilebilirse de, Ara devrin karakteristik vasıfları, bu sülâlenin son hükümdarları zamanında belirmiş olduğundan, "Birinci Ara devri„ni bu sülâle ile başlatmış oluyoruz.

VI inci Sülâle : Heliopolisli kralların yerini Memfis'li olanlar almış ve VI ıncı sülâleyi teşkil etmişlerdir. Bu sülâle değişikliği bir karışıklık neticesi olmamıştır. Sebepleri bilinmemekle beraber, sadece hükümdar ailesinde bir değişme olmuştur. VI ıncı sülâle kralları, daha sönük olarak, evvelkilerin gittikleri yolu takip etmişlerdir. Maneton, 203 yıl hüküm süren bu sülâle krallarının altı tane olduğunu kaydetmiştir.

« Teti »

Sülâlenin ilk kralı olan Teti'nin siyasî faaliyeti hakkında yazılı vesika çok azdır. Sakkardaki ehram mezarının duvarlarına, dinî mahiyette olan dualar yazılmıştır. Bu sülâlenin kurucusu olan firavundan kalan ve en çok ilgi çeken vesika, bir yüz maskesidir, bununla binlerce yıl önce yaşamış olan bir şahsın yüz hatlarını müşahede etmek mümkün olmaktadır. Bundan evvelki kralların ancak heykellerini tanıyoruz; halbuki Teti'den ele geçen maske öldüğü vakit alınmış yüzünün mulajıdır.

Çok genç öldüğü anlaşılan bu kral kendi muhafızları tarafından katledilmiştir. Oğlu küçük olduğu için, altı yıl müddetle Uzerkare adında biri kral mevkiindedir.

«I. inci Pepi»

I inci Pepi adıyla yarım asra yakın hüküm süren Teti'nin oğlu kudretli bir kraldır. Mısır'ın her tarafında yaptırdığı mâbetlerde adı okunur. Delta'da Tanis'de olduğu gibi, birinci şellâlenin kaynakları üzerinde, Sina madenlerinde ve taş ocakları bulunan Hamamat vadisinde, bu kralın ismine tesadüf edilir. O, bizzat âdaleti tevzi etmiş olarak kaydedilir.

İdarî işlerde en muktedir memurları kendisi seçmiştir. Mısır'ın muhtelif yerlerinde dinî merkezler ve mâbetler kurmak için fermanlar çıkarmıştır. Bu mâbetlerin harabeleri Tanis, Abidos, Dendara ve Koptos'tadır. Kralın Nekben şehrinde, tabiî büyüklükte bakırdan bir heykeli bulunmuştur.

I. inci Pepi, bir ordu teşkil etmiş ve donanmaya da daha çok önem vermiştir. Nübya'ya, Mısır'ın hâkimiyetini tanıtmak ve Yukarı Mısır'da sükûnu temin etmek için, kuvvet göndermiştir. Bu ordulara Uni adında biri kumanda etmiş ve harplerin taf-

silâtını yazılı olarak tesbit etmiştir. Mısır'ın, her eyâletinden toplandığı kaydedilen bu kuvvetler hakkında verilen rakkamlar, ihtiyatla kabul edilmek icabeder.

I. inci Pepi zamanında Asya seferi de ehemmiyet kesbeder. O zamana kadar tedafüî olan politika, muntazam ordu teşkiline başlandığından beri tecavüze geçmiştir. Bu harpler Maghara vadisindeki madenlerin işletilmesini temin etmek maksadiyle yapılmış olsa gerektir. Bu askerî seferler hakkında tafsilât verilirken ordunun sayısı on binlere çıkarılır.

İlk harp büyük bir zaferle sona ermiş olduğu kaydedilmiş ise de, bedevîler yeniden mücadeleye başlayınca, Uni'nin kumandası altındaki ordu, bu istikamette beş defa sefer yapmaya mecbur olmuştur. Bu kumandanın son seferi, bilhassa kayda değer. Çünkü yeni bir strateji kullanarak, Asya bedevilerini yıldırmak ve mağlubiyetlerinin kesin olmasını temin etmek için, onları arkadan vurmak üzere tertibat almıştır. Yazdığı yer isimleri tesbit edilmemişse de, bu seferin Filistin'e kadar uzandığı anlaşılıyor. Askerlerini gemilerle naklederek, sahilde bir yere çıkarmış ve bu suretle bedevilerin geri hatlarında harp ederek onları şaşırtmış ve mağlup etmiştir.

I. inci Pepi'nin şahsiyeti ve zamanındaki olaylar, Uni'nin hatıralarını yazması sayesinde daha çok bilinmektedir. Bilhassa harp hatıraları ve verilen tafsilat çok mühimdir. Uni doğu seferinden dönerken hiç bir sivilin malına ilişilmediğini ve köylerin de yağma edilmediğini iftiharla yazmıştır. Uni kendi biyografisini mezarındaki duvarlara hâk ettirmiştir. Bu meyanda Uni'nin âdaletine bırakılan saraydaki bir iskandaldan da bahsedilir. Kraliçeyi ilgilendiren bu meselenin ne olduğu pek açığa vurulmamıştır.

«Merenre»

I. inci Pepi, Abidoslu Kuhi isminde birinin kızıyla evlenmiştir ve ölümünden sonra, büyük oğlu yedi yaşındaki, Merenre kısa bir zaman hüküm sürmüştür. Bu kraldan yine Uni'nin biografisinde bahsedilir. Uni, onun zamanında güney valisi nasbedilmiştir. Kendisi buralarını o kadar iyi idare ettiğini yazar ki, bu zamanda hiç bir köy, hiç bir aile birbirleriyle kavga etmemiştir.

Uni bilhassa granit taş ocaklarının işletilmesine

ve ehramların, mâbetlerin yapılmasına nezaret etmiştir. Bu işler için lâzım gelen taşları birinci şellâleden, Tel-El Amarna yakınlarından tedarik ettirmiştir. Bunları nakletmek için lüzumlu olan kayıklar oralarda yapılmıştır.

Uni'nin anlattıklarından, bir vezir kumandan veya valinin memleketi nasıl idare ettiğini, nerelere seferler yaptığını ve ne gibi işlerle uğraştığını teferruatiyle anlıyoruz.

Bundan sonra, yine Uni kadar mühim, diğer bir şahsiyet ortaya çıkar ve onun işlerini devam ettirir. Adı Elefantinli Khufhar'dır ve o da biografisini yazmıştır. Bunun seferleri ikinci şellâleden aşağı olan memleketlere karşıdır. Bu memleketler o zamana kadar Mısır'lılar tarafından tanınmamıştı ve "Ruhlar ülkesi„ diye anılırdı. Khufhar buralara dört sefer yapmış ve Habeşistan'a mahsus eşyaları ganimet olarak getirmiştir. Fil dişi, günlük, abanoz, pars derisi ve saire. Üçüncü seferden dönüşünde, zaptettikleri yerlerin şeflerini, birinci şellâleye gelmiş olan on iki yaşındaki krala takdim etmiştir. Genç kral bundan sonra Memfis'e dönerken hastalanmış ve ölmüştür. Memfis'teki ehramına konan kralın mumyası iyi bir halde bulunmuştur.

»II. inci Pepi«

Bundan sonra altı yaşında olan kardeşi II inci Pepi (Neferkere) tahta çıkarılmıştır. Mısır'da hükümran olan kralların en uzun zaman yaşamış olanıdır (94 yıl).

Dördüncü seferini Sudan illerine yapan, Khufhar yeni hükümdara, muvaffak olarak döndüğünü haber vermiştir. Bundan sonra merkezi Elefantin'de olan güney ili valisi Sabni adında birisinin hâtıraları başlar. Mısır'ın Nübya'ya doğru akınlarını anlatan Sabni, halasının ikinci şellâlede öldürülmesi üzerine, kralın da yardımı ile, o taraflara yapılan seferi idare etmiş ve ordunun gidişini tasvir etmiştir. Bu hâdiseden şu anlaşılıyor. Aşağı Nübya'da Mısır hâkimiyetini tanımak istemiyen asî kabileler vardı ve onları takip etmek için güney valisi daima uğraşmakta idi.

Yine bu arada Punt memleketine yani Somalı sahillerine, yapılacak bir sefer için, Kızıldenizde donanma hazırlanmıştır.

Fakat, bedeviler bu kuvveti bir sürpriz yaparak basmışlar ve halkı katliam etmişlerdir. Kral bu haberi alınca, derhal başka bir kumandan tayin ederek, intikam almak için kuvvet göndermiş ve muvaffakıyet temin edilmiştir.

II inci Pepi (Neferekere) nin son devirleri VI ıncı sülâle için bir zaaf olmuştur. Yaşlı kralı, gittikçe kuvvetlenen vali ve prensler artık dinlememektedirler. Memleket karışıklık içine düşmüştür.

Eyaletlerde valiler irsî olarak idareyi ellerinde tutmuşlar ve bu hal bilhassa son zamanlarda umumî bir kaide haline gelmiştir. Meselâ, Elefantindeki eyalet valisi çok kuvvetlidir ve kendisini küçük kral addeder. Bunun gibi olan diğer küçük kralların saray teşkilâtı vardır, emirleri altında bir çok memurlar bulunur, dinî, adlî, askerî, malî işlerde bizzat merkeze tâbi olmadan idareyi ellerinde tutarlar.

Merkezdeki asıl hükümdar ise, bu hali takviye etmiş, eskiden merkezden gönderilen memurlar yerine, eyalet valisine selâhiyet vermiştir. Meselâ Uni, bir çok vazifeler yaptıktan sonra, I inci Pepi zamanında bütün güney eyaletlerine şâmil olmak üzere, "güney valisi„ adını almıştır. Bütün Yukarı Mısır, Elefatinden, Afroditopolis'e kadar bunun kontrolu altında addedilmiştir. Fakat sonraları, mahallî Nom valileri bu selâhiyeti ellerine almışlar ve merkezle bağlılıkları günden güne zayıflamıştır. İşte bu hal, Feodalite idaresinin VI ıncı sülâle zamanında kurulduğunu göstermektedir. Bu suretle, Eski imperatorluk ile Orta imperatorluk arasındaki karışık devir, VI ıncı sülâlenin zamanında hazırlanmıştır.

A — İç durum ve merkezî idarenin zayıflaması.

Eski imperatorluğun güttüğü politikayı umumî hatlariyle gözden geçirirsek, bu Ara devri anlamak daha kolaylaşır.

Dahilde önceden müstakil olan Nomlar, Eski İmperatorluk zamanında monarşik bir idare etrafında toplanmıştır. Merkezî otorite bütün Mısır'a şâmil olmuştur. Hükümdar bütün iktidarı elinde bulundururdu. Nomların idaresi için merkezden memurlar gönderilir, vergiler kral adına toplanır ve angaryeler idare edilirdi. Fakat VI ıncı sülâle zamanında bu hal de-

ğişmiştir. Kralların ilk zamanlarda küçük olmasından II. inci Pepi'nin de yaşlılık senelerindeki zaaflarından istifade ederek, Nom valileri istiklâl hevesine düşmüşler ve makamları irsî usule tâbi tutmuşlardır. Bu suretle Mısır, feodal sisteme dönmüş, ve iç idare dağınık bir şekil almıştır. Anarşi hüküm sürmeğe başlamış, korku her tarafa sirayet etmiştir. Çiftçiler ziraat yapamaz olmuşlar ve kıtlık başlamıştır. Bu düzensizlik daha ziyade Memfis eyaleti ile Orta Mısır bölgelerindedir. VI ıncı sülâlenin son iki hükümdarı II inci Merenere ve kıraliçe Nitokris zamanında durum böylece devam etmiştir.

VII, VIII, IX ve X uncu sülâleler: VII inci sülâle için, Maneton yetmiş kralı yetmiş gün hüküm sürmüş olarak gösterir. Bazen de VI ıncı sülâlenin son iki kralını bu VII inciden sayarlar.

VIII inci sülâle için ise her vesika ayrı ayrı yazmıştır. Maneton isim vermeden 18 kral geçmiştir der. Abidos listesi 17, Torino papirusu 8 isim verir.

Sakkara tablosunda ise VI inci sülâleden sonra, atlayarak XI inci sülâleye geçilmiştir.

Bu zaman çevresindeki siyasî olaylar için vesikalar susmaktadır. Her halde Mısır, yukarda izah ettiğimiz gibi, bir karışıklık devrindedir ve bu hal daha da devam edecektir.

IX uncu ve X uncu sülâleler aynı zamanda hüküm sürmüşlerdir. IX uncu sülâleyi teşkil edenler, Herakleopolistendirler ve Orta Mısır arazisinde hâkim olmuşlardır. X uncu sülâle ise Thebes'tendir ve Yukarı Mısır'a hâkim oldukları anlaşılıyor. Bu duruma göre, kuvvetlenen güney valiliği, hakimiyeti eline almıştır.

Memfis'te ise Delta'ya da şâmil olarak, VI ıncı sülâleden devam edegelen, fakat otoriteleri gayet zayıf kralların ailesinden olanlar bulunmaktadır. M. ö. 2240 yıllarına doğru Mısır şu durumdadır:

Kuzeyde, Delta, Asyalıların elinde VI ıncı sülâle,

Ortada Herakleopolislilerin idaresi altında IX uncu sülâle.

Güneyde Thebes krallarının hükmü altında X uncu sülâle.

Bu hal bir asra yakın böylece devam etmiştir. İki sülâlenin aynı zamanda yaşadığı ve iyi geçindiği farzedilebilir.

Ancak Mısır'ın bu üç hâkimiyet sınırına bölünmesi, dahilî isyanların bir neticesi ile olmuştur. Valiler merkezi kudretsiz görünce, istiklâl ilân etmeği bir zaruret telâkki etmişlerdir.

Bu dahilî isyanların sebeplerinden biri, Eski İmperatorluk devrinde Mısır'ın daimî ve muntazam bir ordusu olmamasındandı.

Memfis'li krallar askerî bir kuvvete dayanmamışlardır. Asayişi muhafaza etmek için Nübyalı ufak bir kuvvete sahiptiler. Sınırlardaki harpler için ise, nomlardan muvakkat ordular teşkil etmişlerdir. Böylece kuvveti elinde bulunduran nomlar sonraları merkezin zayıf idaresine karşı gelebilmişlerdir.

B — Eski İmperatorluk devrinde Mısır devletinin dış siyaseti :

Cağrafî durumu ve toprağın bereketli oluşundan dolayı ilk devirlerde kendi ahalisine yeter bir halde bulunan Mısır devleti, memlekette birliği temin ettikten sonra komşulariyle temas etmiştir. İlk zamanlar da Mısırlılar, Nübyalıların, Libyalıların ve Asyalıların Nil memleketine olan akınlarını durdurmak istemişlerdir.

Sonraları ise komşulariyle, kendilerinde bulunmıyan malları değiştirmek yolunu bulmuşlar ve bu suretle ticarî münasebetler temin etmişlerdir.

Eski imperatorluk zamanında dış siyaset daha kesin bir şekil almıştır. Bazı hallerde Mısır kralları güneyde sınırlarını genişletmek istemişler, Nübya arazisinde ikinci şellâleye kadar da uzandıkları olmuştur. Fakat zaman zaman, yine burada itaat etmek istemiyenler olmuş ve bu vesile ile seferler tertip edilmiştir.

Güney memleketleriyle (Sudan, Nübya) olan münasebetler bu devirde tamamen ticarî mahiyette olmakla beraber, Mısırlı sülâleler buranın halkı arasından ücretle asker topladıkları için, bu memleketleri kısmen vassal addetmişlerdir.

Diğer taraftan, yine güneyden Kızıldeniz yolu ile, Arap yarımadasına ticaret maksadiyle temaslar yapılmıştır.

Doğu sınırlarında ise evvelâ Sina yarımadasındaki bakır madenleri gelir. Bunlara bedeviler musallattırlar, bundan dolayı orasını emin bir vaziyete getirmek lâzımdı. Sina yarımadasın-

daki bakır madenleri Mısırlıları her devirde ilgilendirmiş ve o mıntakayı elde tutmak için tedbirler almışlardır. Onun için oraya karşı daima seferler yapılmış, hatta bir defasında donanma ile Filistin kıyılarına asker çıkararak bedevileri arkadan vurmak istemişler ve muvaffak ta olmuşlardır.

Doğu seferlerlerinin Eski imperatorluk zamanındaki hedefi tamamen iktisadîdir. Yoksa bir istilâ harbi düşünülmemiştir.

Aynı zamanda, Suriye Kıbrıs ve Girit adaları bu ilk devirlerde Mısır'ın ticarî münasebet temin ettiği ülkelerdir.

Fakat bu devirde bu memleketlerin Mısır hükümdarlarının tâbiiyeti altında oldukları, hiçbir suretle düşünülemez. Dış münasebetler sadece ticarî mahiyettedir.

Eski imperatorluğun son zamanlarında ise, yâni Ara devrinde haricî siyaset bahis mevzuu değildir, çünkü asıl dahilde birlik bozulmuş ve Mısır bir bütün olmaktan uzaklaşarak feodal bir devreye girmiştir.

5. Orta İmperatorluk (M. ö. 2065-1585)

XI. ve XII. inci Sülâleler: Orta İmperatorluk Mısır'ın yeniden birliğe kavuşmasile başlamıştır. XI. ve XII. inci sülâleler zamanını kaplar.Birinci Ara devirde gördük ki, üç sülâle Mısırın muhtelif bölgelerinde aynı zamanda hüküm sürmüşlerdir. Bu durum, M. ö. III üncü binin ikinci yarısında böyledir. Fakat daha uzun zaman devam etmemiştir.

XI. inci sülâle : Bu sırada, bugün Luksor denilen, Greklerin Thebes Mısır'lıların Uast dedikleri şehirden bir prens kendisini hükümdar ilân ederek Antef adını almış ve ilk zamanlarda IX uncu ve X uncu sülâlelerin hâkimiyetini tanımış ise de, sonraları bilhassa X uncu sülâlenin tamamen zâfa uğramasile, bütün Mısır'a hâkim olmak iddiasile XI nci sülâleyi kurmuştur. Bu sülâlenin ilk prenslerinin lâkapları, sadece "Nom Şefi„ dir. Fakat sonraları, Yukarı Mısır kralı, ikinci şellâleye kadar ve nihayet bütün Mısır'a hâkim olmuştur. Hattâ bu sülâlenin son zamanlarında Sina'ya ve kuzey Suriye'ye dahi sefer yaptıkları kaydedilir.

Bu sülâlenin biri birini takip eden kral isimleri ve başardıkları işler hakkında sarih bilgi yoktur. Kronolojik katiyet ise daha çok şüphelidir.

Torino Papirüsü yüz altmış yılda altı kral; Maneton ise kırk üç yılda on altı kral ismi verirler.

Fakat diğer bazı yazılarda, bu krallardan elli yıl hüküm süreni olduğu yazılıdır. Bu duruma göre, tahmin edilebilir ki Torino Papirüsü XI inci sülâlenin yalnız son krallarını saymıştır ve onları ancak bütün Mısır'a hâkim addetmiştir. Maneton ise yalnız son ikisinin toptan tarihlerini ve hepsinin kaç tane olduğunu kaydetmiştir. Bu vesikalar, son iki kralın kesin olarak bütün memlekete hâkim olduklarını belirtiyorlar.

Bu XI inci sülâle Eski İmperatorluğun başlangıcı addedildiği için, bilhassa yeniden Mısır birliğini nasıl kurdukları üzerinde durmamız icabeder:

Antef adındaki Thebes'li kral, elli yıl müddet Güneyde hâkim yaşarken, IX uncu sülâleden dördünün ismi de aynı zamanda geçer. Bunların üçüncüsü olan Kheti veya Akhthoes zamanında Güney kralı isyan etmiş ve bir kaç yıl süren bir harp yapmıştır. Harp iki tarafın anlaşmasile sona ermiştir. Antef galip gelmişse de yine diğerinin vassalı olarak kalmıştır. Bu iki şahsiyet hakkında epey yazılı vesika vardır. Khetinin bu harp sonunda veliahtına yazdığı bir nasihat mektubu bilhassa dikkate değer:

"Muvaffak olmak istersen, sözlerinde diplomasiyi kullan, çünki bir kral için dil kılıç gibidir ve söz her silâhtan daha müessirdir. Mâhir bir hatibi hiç kimse iğfal edemez. Tebalarının sevgisile dayanıklı bir âbide yaptır, fakat hudutlarını takviye et, çünkü gelecek için hazırlıklı olmak iyidir..... Cesaretle dolu olan bir hayata saygı göster, çünkü kendine karşı olan müsamahan, kendi kendini bir sefil yapar..... Bu hayat çabuk geçer, uzun değildir, mesut olanlar hatıralarda yaşayanlardır. Bundan dolayı, bir kral için milyonlarca insana malik olmak hüner değildir, fakat iyi bir insanın hatırası, ebediyen devam etmelidir....

Senelerin çokluğuna kıymet verme, çünkü Allahlar için bir hayat bir saat kadardır. İnsan öldükten sonra da yegâne hazinesi olan eserleriyle, bâki kalacaktır. Doğru ol ki, adın daima yaşasın. Ağlayanları teselli et, dulları koru, baba evinden ve arazisinden kimseyi atma, haksız yere cezalandırmaktan çekin... Asîl bir kimsenin oğlu ile diğerleri arasında fark gözet-

me; sana sadık olanları ehliyetine göre değerlendir...„ diye öğütlerde bulunur. Güney ile olan harplerden bahsederek Tinis şehrinin zaptedildiğini anlatırken de şöyle der :

"Benim zamanımda bir felâket oldu, Tinis bölgesi istilâ edildi, bu durum hakikatte benim hatam yüzündendir, bu hal olduktan sonra ben hatamı anladım.... Bu sana da bir ders olsun.... Güney insanlarına fena muamele etme. Onlar kabahatli değillerdir, doğru yolda ve haklı idiler„ .

Bu sözlerle de anlaşılıyor ki Kheti bilgili, düşünceli, dindar ve siyasî bir kraldır. Halbuki rakibi Antef daha dürüst, doğru, az bilgili, fakat daha aklı selim sahibidir.

Bu anlaşmazlık iki tarafın da iyi niyeti ile halledilmiştir ve XI inci sülâlenin ilk prensleri bu suretle IX uncu ve X uncu sülâlelerin vassalı kalmış oldukları anlaşılıyor.

IX uncu sülâlenin son hükümdarı vâris bırakmadan ölünce bu sülâle fiilen sona ermiştir.

Thebes'de II. inci Antef sonra da Mentuhotep, krallık alâmeti olan kartuş içine adları yazılarak, XI inci sülâleyi teşkil ettiler

Deltadaki X uncu sülâle ise bu zamanda artık tamamen bir anarşiye düşmüş, sık sık değişen krallar birbirini takip etmiştir. Bu devreyi tasvir eden bir vesika, durumu şu şuretle anlatır :

"İnsalar krallığa karşı isyan etmeğe cesaret ettiler. Kanunsuz adamlardan bir kaçı, krallıktan memleki mahrum etmek istediler. Memleketin fakirleri zenginleşti ve mülk sahiplerinin ellerinden malları alındı.... Prens çocukları duvarlara çarpılıyor.„

Her şehir, "Üzerimizde hâkim olanları atalım„ diye istiklâlini ilân ediyordu. Bu durum karşısında şaşırmış olan insan diyor ki: "Allahın nerede olduğunu bilsem, ona dua ederdim„. Memlekette hak ve adalet ismen mevcuttu; insanlar iyi yapıyoruz diye fenalık yapıyorlardı.

Eski intizam kaybolmuştur, gürültü yatışmıyor, gülmeler durmuştur, yalnız mırıltılar ve ağlamalar memleketi dolduruyor..... Saray bir dakikada devrilmiştir ; kral halk tarafından atılmıştır[1]. „

[1] A. Weigall. 1935. S. 65, 66, 67.

"Hırsızlar her taraftadır. Kapılar, sütunlar ve duvarlar yangının şikârıdırlar. Abanoztan olan kâseler parça parça edilmiştir, kıymetli akasya ağaçları kesiliyor, prensler sefalet içindedirler, açlık çekiyorlar, asîl kadınların yiyecekleri yoktur. Vücutalrını paçavralar örtüyor çok feci durumdadırlar. İnsanlar ot yiyorlar... Pislik bütün memlekette hüküm sürüyor, hiç kimse artık beyaz keten giymiyor. Mahkemelerde kanunlar mecmuasını dışarı atıyorlar ve umumî meydanlara ayaklariyle itiyorlar. Bürolar soyulmuştur, memurlar katledilmiştir, evrak götürülmüştür. Her şey harabe halindedir„ .

"Kim bu ateşli hale biraz serinlik getirecektir?„ diye istimdat eden bu yazının sahibi şöyle diyor; "O insan, halkın çobanı olacaktır, ve onun hiç günahı olmıyacaktır. Eğer sürüsü dağılırsa, o, onları toplamağa çalışacaktır.„[1]

Bu halin imdadına, güneyden çıkan bır kurtarıcı gelmiştir.

II inci Mentuhotep bu durumu düzeltmek isteyerek kuzeyi istilâ etmiş ve hâkimiyetini buralara tanıtmıştır. Fakat bu sırada ölmüştür. Onun halefi II inci Mentuhotep kendisini bütün Mısır'ın hâkimi ilân etmiştir. Bu devirde Thebes sitesi başkent olarak mühim siyasî bir merkez haline gelmiş, yanındaki Karnak mevkiinde ise, mahallî mabut olan Amon'un etrafında toplanan, dinî bir site haline gelmiştir.

XI inci sülâlenin kurucusu olan Antef kitabesinde şöyle der: "Amon mâbetlerini nefis keislerle doldurdum, mihraplar diktirdim, merdivenlerini yaptırdım, kapılarını tamir ettirdim, mukaddes yerler kurdum.„ Bunları yapmakla kralın gayesi, doğduğu şehri ihtişamlı bir baş şehir haline getirmekti; Halefi II inci Mentuhotep, buna devam etti ve Mısır'a lâyık bir merkez yapmağa çalıştı.

VI ıncı sülâleden beri güney memleketleri âbideler cihetinden ihmal edilmişti. Bu zamanda kuzeyden mütehassıslar getirildi ve sanat yeniden inkişaf etti. Nil'in sol sahilinde o devirden itibaren âbidevî mezarlar yapılmağa başlandı. Kayalıklar içinde oyulan kraliçelerin mezarları değerli birer âbidelerdir. II. inci Mentuhoptep'in kayalıklar arasında muazzam bir surette yapıl-

[1] A. Weigall - 1935 - s. 67.

mış ehram âbidesi bilhassa zikre değer. Bu kralın saltanatı kırk altı yıl sürmüştür ve zamanı XI. inci sülâlenin en parlak devridir.

III. üncü Mentuhotep zamanında ise en mühim hadise, Punt memleketine bir sefer heyeti gönderilmesidir.

Bu sefer heyetinin başkanı Henu, seyahat hakkında türlü şeyler yazmıştır. Evvelâ çölden Kızıldenize çıkışta, bedevî kabilelerle dövüşmeyi anlatır ve yolda her askerin bir günlük yiyecek ve içeceğinin miktarını kaydeder (yirmi ekmek ve iki testi su). Kızıldenize varıldığı zaman gemiler inşa edilmiş ve bir çok kurbanlar kesildikten ve ilâhlara hediyeler takdim edildikten sonra, denize çıkılmıştır. Uzun sürmüş olan bu seyahatten muvaffakiyetle dönülmüş ve memlekete çok miktarda eşya ve günlük getirilmiştir.

Bu hükümdar zamanında Nil kâfi miktarda taşmadığı için büyük bir kıtlık olmuştur. Bu devreden kalmış hususî bazı mektuplara göre, kıtlıktan ne kadar sıkıntı çekildiği anlaşılıyor. Meselâ Mısırın kuzeyinde oturan biri, güneyde bulunan annesine şöyle yazıyor: "Nasılsın? Benim için merak etme. Ben hayattayım ve eyiyim, fakat bütün memleket açlıktan ölüyor. Ben senin için mümkün olduğu nisbette erzak tedarik ettim, fakat Nil yine çok alçak değil mi? Kızma ama, yarı ölmek, bütün ölmekten eyidir„.

Annesi, cevabında, oğluna nasihat veriyor. Mümkün olduğu kadar derinleri kazdırarak topraktan istifade edilmesini ve çok kuvvet sarfederek çalışmasını tavsiye ediyor.

XI. inci sülâlenin son iki hükümdarı IV. ve V. inci Mentuhoteptir. Sakkara ve Abidos kral listelerinde XI. inci sülâleden yalnız bu iki kralın ismi yazılmıştır.

V. inci Mentuhotep zamanında kendisini gölgede bırakan veziri Amenemhat vardır. Resmî vesikalarda bunun hakkında o kadar kuvvetli şeyler yazılmıştır ki, bu sırada memlekette hakikî hâkimiyet bu vezirin elinde olduğu anlaşılıyor. Onun resmî lâkapları şunlardır:

"Varis prens, sitenin valisi, büyük yargıç, inşaatın büyük şefi„. Aynı zamanda Amenemhat kralın nedimi unvanile sarayda ihtiram mevkiinin sahibi addedilirdi. Bu itibarla, büyükler yere kadar eğilerek kendisine selâm verirler, halk ise secde ederdi.

Vezir Amenemhat, Hamamat vadisine bir sefer yapmıştır. Bundan maksat oradaki ocaklardan taş getirtmektir. Fakat bu sırada bedeviler isyan etmişler, doğu ve batı sınırlarını tehdit etmeğe başlamışlardır. Libya çöllerinden gelenler, Mısırlıların tarlalarını tahrip ve yağma ediyorlardı. Mısır'da ise bundan evvelki hükümdar zamanında olduğu gibi, Nil yine taşmıyor ve kıtlık hüküm sürüyordu. Bu durumun neticesi olarak, dahilde isyanlar görülmüş ve asayişsizlik baş göstermiştir. İşte bu kritik zamanda Kral ölmüş veyahut tahttan indirilmiştir. Bu suretle M. ö. ikibin yıllarına doğru V. inci Mentuhotep XI. inci sülâlenin son kralı olmuştur [1].

XI. inci sülale krallarından «Antef» ve «Mentuhotep»'in kartuşu

Ancak Orta imparatorluk başlangıcında bu XI. inci sülâle ile Nil memleketinde yeniden birlik kurulmuş ve geniş mikyasta bir imar faaliyetine başlanmış olduğu tespit edilmiştir.

XII. inci sülâle (M. ö. 2000 - 1787): Bu sülâle devri, Mısır tarihinin en iyi tanınmış bir zamanı addedilir. Çünkü tarihî vesikalar itibariyle, gerek iç durumu, gerekse dış siyaseti aydınlatacak çeşitli yazılar mevcuttur. Ayrıca bu zamanın medeniyet eserlerinden kalan edebî yazılar ve sanatkârane âbide ve eşyalar hakkında bilgi edinmek mümkündür. Orta İmparatorluğun XII. inci sülâle devri, Mısır tarihinde ikinci bir yükselme zamanını kaydetmiştir.

XII. inci sülâle hükümdarlarının isimleri Amenemhat veya Sesostris olarak biri diğerini takip etmiş ve babadan oğula intikal etmiştir. İlâh isimlerini kral ünvanlarına ekleyerek kullanma âdeti Mentuhotep ile başlamıştı. Fakat asıl XII. inci sülâle kralları ile bu hal daha çok önem kazanmıştır. Bu sülâleden dört Amenemhat yaşamıştır ki, bu isim Thebes ilâhı Amon'a atfedilir, diğer üç Sesostris ise yine Thebes ilâhelerinden Useret ile müşterektir. Fakat bu ilâhenin kültü hiç bir

[1] XI. inci sülâlenin kral isimleri birbirini muntazam olarak takip etmediği için her kitapta ayrı ayrı alınmıştır ve ekseriya biri diğerine uymaz. Fakat şu anlaşılıyor ki, bu sülâleden beş Mentuhotep hükümdar olarak yaşamıştır.

zaman bütün Mısır'a yayılmamıştır. XII. inci sülâle krallarının müşterek karakterleri enerjik olmalarıdır. Onlar dahilde ve hariçte mücadele etmişler ve vazifelerini müdrik olarak devleti idare etmişlerdir. Bunlardan bilhassa I. inci Amenemhat ile III. üncü Sesostris en şöhretli olanlarıdır. Çünkü birincisi bu sülâlenin kurucusu olarak kuvvetli bir şahsiyet sahibidir, diğerinin zamanında ise, bu sülâle ile Mısır medeniyeti en parlak devrine ulaşmıştır.

I inci «Amenemhat»

I. inci Amenemhat bu sülâlenin ilk kralıdır. Ancak bir gâsıp olarak mı, yoksa Mentuhotep ailesiyle akrabalık tesis ettiğinden dolayı mı tahta çıkmıştır? bu cihet meçhuldür. Fakat XI. inci sülâlenin son hükümdarı V. inci Mentuhotep zamanında onun en kudretli bir vezir olduğuna yukarda işaret etmiştik. Amenemhat Aşağı Mısır'ın karışıklığından istifade ederek, kuvveti eline almış ve son hükümdar ortadan kalkınca yeni bir sülâle kurmaya muvaffak olmuştur. Onun iktidara geçmesiyle Mısır'da bir çok değişiklikler olduğu görülmektedir.

Evvelâ bir şans eseri olarak, Nil taşmış ve hüküm süren kıtlık bertaraf edilmiştir. Amenemhat'ın tahta çıkışı bir bolluk senesi ile başlamıştır. Başkent ismen, Thebes şehri kalmışsa da, bu sülâle krallarının oturdukları yer, Vadi ile Deltanın birleştiği arazide olmuştur. Memfis'in 25 kilometre kadar güneyinde, bir yer seçilmiş ve burada askerî ve siyasî karargâh kurularak hükümdarın sarayı inşa edilmiştir. Bu merkeze "iki memleket fatihi„ mânasına gelen "Iz-tavi„ veya "Iti-Tau» adı verilmiştir. Amenemhat kendinden evvelki ananeye riayet etmemiş değildir. Netekim bu sülâle krallarının taşıdıkları isim ve lâkaplarda Thebes ilâhlarının adlarının kullanıldığına işaret etmiştik.

I. inci Amenemhat'ın ilk işi, Aşağı Mısır'da âsayiş ve intizamı iade etmek olmuştur. Bunun için, doğudan Mısır topraklarına yerleşmeğe gelmiş olan bedevileri kovmuş[1] ve tekrar gelmelerine mâni olmak için Delta'nın doğusundaki sınır boyunca, büyük bir duvar inşa ettirmiştir. Maksadı bu kabilelerin Mısır'a gir-

[2] Bu hadiseyi mukaddes din kitaplarında yazılan peygamber İbrahim hakkındaki izahlarla mukayese etmek icabeder.

mesini men etmekti. O, aynı zamanda Nübya ve Libya'ya karşı da bir takım seferler yapmıştır.

I. inci Amenemhat tahta çıktığı zaman elli yaşına gelmiş bulunuyordu. Hükümdarlığının yirmi birinci senesinde, yetmiş yaşına geldiği zaman, oğlunu krallığa iştirak ettirmek istemiştir. Fakat bu sırada kendisine karşı yapılan bir suikast teşebbüsünden çok müteessir olmuş ve oğluna, tebaâlarına karşı çok şiddetli davranmasını tavsiye etmiştir. Oğlu ile müşterek saltanatta on sene kadar beraber yaşamış ve bu suretle de kendi ailesini 213 yıl hüküm sürecek olan yeni bir sülâle için hazırlamıştır. İhtiyar hükümdar öldüğü zaman, oğlu Sesostris batı çöllerindeki kabilelere karşı seferde idi, hemen acele olarak merkeze dönmüş ve yeni bir isyan hareketini önlemiştir. Bu arada, kendisinden şüphe edildiğini sanarak, kaçan, saraya mensup Sinuhet ismindeki bir şahıs, yazdığı hatıralarında kralın ölümü üzerine saraydaki durumu tasvir eder ve bazı tarihî olayları izah etmeğe çalışır. Bu zatın yazıları Orta İmparatorluk tarihnin en güzel sergüzeşt hikâyelerinden biridir[1].

Res 28 — «I. inci Sesostris»in heykeli

«I. inci Seostris»

I. inci Sesostris (M. ö. 1970 - 1939) XII. inci sülâlenin ikinci kralı olup, asıl ismi Kheperkare Senusret-'tir; (Res. 28) Helen kaynaklarında kendisine Sesostris denmiş ve daha çok bu isimle tanınmıştır.

Libyalılara karşı harp etmekte iken babasının yerine

[1] Sinuhet Amenemhat'ın ölümü üzerine saray içindeki sükûnet ve kederi açık bir ifade ile anlattıktan sonra, kendisinin nehirden kayık ile geçtiğini, sonra ölen kral tarafından inşa edilen duvar boyunca geçebilmek için nöbetcilerden nasıl kaçtığını, nihayet Filistin ve Suriye çöllerinde susuzluktan ölmek üzere iken, Mısır'da daha evvel bulunmuş olan bir reisin, onu tanımasıyle kendisine edilen itibarı ve misafirperverliği anlatır. Nihayet Kuzey Suriye'de bir prensin kızı ile evlenen Sinuhet ihtiyarlar, fakat Mısır hükümdarı tarafından çağrılarak tekrar memleketine döner.

tahta çıkan I. inci Sesostris, krallığı zamanında Nübya'ya bir sefer yapmış ve buradaki kabileleri mağlûp ederek ikinci şellâle civarında Halfa vadisinde bir zafer âbidesi diktirmiştir. Bu suretle VI ncı sülâle krallarının Nübyayı elde etmek gayeleri bu sülâle devrinde tahakkuk etmiş oluyordu.

Mısır'lıların güneydeki bu dar ve münbit olmayan vadiye nüfuz etmek istemelerinin başlıca sebebi, oralarda bulunan altın madenlerini işletmek için o yerleri ellerinde bulundurmak gayesidir.

Bu hükümdar zamanında pek çok âbide ve mâbetler yapılmıştır. Kendi mezar ehramı İti-Tau şehri yanındadır.

I. inci Sesostris de yetmiş yaşına geldiği zaman, oğlunu hükümdarlığa iştirâk ettirmiş ve dört yıl beraber olarak krallık mevkiinde kalmışlardır.

«II. inci Amenemhat»

«II. inci Sesostris»

II. inci Amenemhat ve II. inci Sesostris birbirlerini takiben tahta çıkmışlardır. Bunların zamanlarında (M. ö. 1936 - 1887) XII. inci sülâle ailesinin kuvvetle memlekete hâkim olduğu anlaşılıyor.

Ancak II. inci Sesostris güney hudutlarında Sudan'ın isyan hareketi ile karşılaşmıştır. Burası I. inci Sesostris tarafından zaptedilerek bir eyalet haline getirilmişti. II. inci Sesostris zamanında ise Sudan kuvvetleri ikinci şellâleden sonraki araziyi tamamen zaptetmişler, hatta buradan Mısır'ı dahi tehdit etmeğe başlamışlardır.

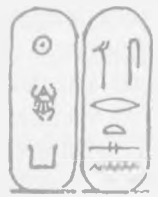
Bu tehlikeyi önlemek için güney vadide mühim askerî tedbirler almak icabetmiştir. Bilhassa müstahkem duvarlar inşasına baş vurulmuş ve bunlardan biri, Nil'in doğu sahilinde birinci şellâle yanında yapılmıştır. Bu suretle istilâcıları önlemek ve Nil vadisinden madenlere kadar uzanan yolu emniyet altında bulundurmak için bu duvarlar yanında askerî tedbirler alınmıştır. Aşağı Nübya'da ise, birinci ve ikinci şellâleler arasında üç yerde, bir diğeri de El-Kâb mevkiinde, kale duvarları yapılmıştır. Kerpiçten yapılmış olan bu duvarların enkazını bugün dahi görmek mümkündür.

mesini men etmekti. O, aynı zamanda Nübya ve Libya'ya karşı da bir takım seferler yapmıştır.

I. inci Amenemhat tahta çıktığı zaman elli yaşına gelmiş bulunuyordu. Hükümdarlığının yirmi birinci senesinde, yetmiş yaşına geldiği zaman, oğlunu krallığa iştirak ettirmek istemiştir. Fakat bu sırada kendisine karşı yapılan bir suikast teşebbüsünden çok müteessir olmuş ve oğluna, tebaâlarına karşı çok şiddetli davranmasını tavsiye etmiştir. Oğlu ile müşterek saltanatta on sene kadar beraber yaşamış ve bu suretle de kendi ailesini 213 yıl hüküm sürecek olan yeni bir sülâle için hazırlamıştır. İhtiyar hükümdar öldüğü zaman, oğlu Sesostris batı çöllerindeki kabilelere karşı seferde idi, hemen acele olarak merkeze dönmüş ve yeni bir isyan hareketini önlemiştir. Bu arada, kendisinden şüphe edildiğini sanarak, kaçan, saraya mensup Sinuhet ismindeki bir şahıs, yazdığı hatıralarında kralın ölümü üzerine saraydaki durumu tasvir eder ve bazı tarihî olayları izah etmeğe çalışır. Bu zatın yazıları Orta İmparatorluk tarihinin en güzel sergüzeşt hikâyelerinden biridir[1].

Res. 28 — «I. inci Sesostris»in heykeli

«I. inci Seostris»

I. inci Sesostris (M. ö. 1970 - 1939) XII. inci sülâlenin ikinci kralı olup, asıl ismi Kheperkare Senusret-'tir; (Res. 28) Helen kaynaklarında kendisine Sesostris denmiş ve daha çok bu isimle tanınmıştır.

Libyalılara karşı harp etmekte iken babasının yerine

[1] Sinuhet Amenemhat'ın ölümü üzerine saray içindeki sükûnet ve kederi açık bir ifade ile anlattıktan sonra, kendisinin nehirden kayık ile geçtiğini, sonra ölen kral tarafından inşa edilen duvar boyunca geçebilmek için nöbetcilerden nasıl kaçtığını, nihayet Filistin ve Suriye çöllerinde susuzluktan ölmek üzere iken, Mısır'da daha evvel bulunmuş olan bir reisin, onu tanımasiyle kendisine edilen itibarı ve misafirperverliği anlatır. Nihayet Kuzey Suriye'de bir prensin kızı ile evlenen Sinuhet ihtiyarlar, fakat Mısır hükümdarı tarafından çağrılarak tekrar memleketine döner.

tahta çıkan I. inci Sesostris, krallığı zamanında Nübya'ya bir sefer yapmış ve buradaki kabileleri mağlûp ederek ikinci şellâle civarında Halfa vadısında bir zafer âbidesi diktirmiştir. Bu suretle VI. ıncı sülâle krallarının Nübyayı elde etmek gayeleri bu sülâle devrinde tahakkuk etmiş oluyordu.

Mısır'lıların güneydeki bu dar ve münbit olmayan vadiye nüfuz etmek istemelerinin başlıca sebebi, oralarda bulunan altın madenlerini işletmek için o yerleri ellerinde bulundurmak gayesidir.

Bu hükümdar zamanında pek çok âbide ve mâbetler yapılmıştır. Kendi mezar ehramı İti-Tau şehri yanındadır.

I. inci Sesostris de yetmiş yaşına geldiği zaman, oğlunu hükümdarlığa iştirâk ettirmiş ve dört yıl beraber olarak krallık mevkiinde kalmışlardır.

«II. inci Amenemhat»

«II. inci Sesostris»

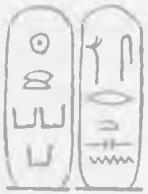
II. inci Amenemhat ve II. inci Sesostris birbirlerini takiben tahta çıkmışlardır. Bunların zamanlarında (M. ö. 1936 - 1887) XII. inci sülâle ailesinin kuvvetle memlekete hâkim olduğu anlaşılıyor.

Ancak II. inci Sesostris güney hudutlarında Sudan'ın isyan hareketi ile karşılaşmıştır. Burası I. inci Sesostris tarafından zaptedilerek bir eyalet haline getirilmişti. II. inci Sesostris zamanında ise Sudan kuvvetleri ikinci şellâleden sonraki araziyi tamamen zaptetmişler, hatta buradan Mısır'ı dahi tehdit etmeğe başlamışlardır.

Bu tehlikeyi önlemek için güney vadide mühim askerî tedbirler almak icabetmiştir. Bilhassa müstahkem duvarlar inşasına baş vurulmuş ve bunlardan biri, Nil'in doğu sahilinde birinci şellâle yanında yapılmıştır. Bu suretle istilâcıları önlemek ve Nil vadisinden madenlere kadar uzanan yolu emniyet altında bulundurmak için bu duvarlar yanında askerî tedbirler alınmıştır. Aşağı Nübya'da ise, birinci ve ikinci şellâleler arasında üç yerde, bir diğeri de El-Kâb mevkiinde, kale duvarları yapılmıştır. Kerpiçten yapılmış olan bu duvarların enkazını bugün dahi görmek mümkündür.

Güney Mısır ahalisi bu hücumdan çok korkmuşlar ve daimî bir endişe içinde kalmışlardır.

II. inci Sesostris doğu çöllerinde bulunan bedevî kabilelerin reisleriyle iyi ve dostça geçinmeyi gaye edinmiştir.

«III. üncü Sesostris»

III. üncü Sesostris (M. ö. 1887 - 1850) bu sülâlenin en meşhur hükümdarı olmuştur. Onun hatırası Mısırlılarda büyük bir fatih olarak kalmış ve hattâ sonraları bir ilâh mertebesine çıkarılmıştır. Bu hükümdarın ilk hallettiği mesele, Sudan'ı istilâ ederek, ikinci şellâlede Mısır devleti sınırını tesbit etmek olmuştur. Dört kere yapılmış olan askerî seferin tafsilâtını veren yazılar mevcuttur. III. üncü Sesostris bu yeni sınırda üç büyük kale duvarı yaptırmış ve ayrıca bir sınır taşı da diktirmiştir. Bu vesikada yazıldığına göre, hiç bir zenci, ne kayıkla nehirden, ne de sürüleriyle kara yolundan, hususî müsaade almadan Mısır'a geçemezlerdi. Bu kesin zaferden bir kaç sene sonra, III. üncü Sesostris bizzat bir kitabe yazdırarak güneyli kabilelerden korkmanın ne kadar yersiz olduğunu, hattâ bunların cesur insanlar olmadıklarını yemin ederek söyler.

Böylece Mısırlı krallar, müstahkem mevkiler kurarak daimî askerî tedbirler almışlar ve Nübya'yı yüzyıllar boyunca ellerinde bulundurabilmişlerdir.

III. üncü Sesostris zamanında deniz seferleri yapıldığı da kaydedilmiştir. Kızıldenizde, doğu Afrika'da Punt ve Arabistan kıyılarına doğru gidildiği ve diğer taraftan da Suriye'nin güney hudutları boyunca seferler yapıldığı tespit edilebiliyor. Bu devir kitabelerinde, Punt memleketleri ile yapılan ticarî ve fikrî münasebetlerden bahsedilmekte ve bu ülkelerden Mısır'a getirilen maddeler zikredilmektedir.

Fakat, fatih lâkabını alan III. üncü Sesostris'in müsbet faaliyeti bilhassa güneyin kara kısmında olmuş, böylece o taraftan gelecek istilâ tehlikesi bertaraf edilmiştir ve buradaki vadilerde veyahut dağlarda, gerek taş gerekse maden ocaklarını işletebilmek için asayiş ve emniyetin tam olmasına dikkat edilmiştir. Bu suretle III. üncü Sesostris Orta İmparatorluk devri krallarının

şöhretli hükümdarı olmuş ve Mısır devletinin güney sınırlarını esaslı olarak tespit edilebilmiştir.

III. üncü Amenemhat

Bu sülâlenin son meşhur kralı III. üncü Amenemhat'tır (Res.29) ve onun ismi büyük bir iş ile ilgilidir. Onun zamanında Mısır ülkesinin ziraî ekonomisi üzerinde itina ile uğraşılmıştır. Bunlardan en mühimi, Fayyum vahasındaki bataklıkta, büyük bir su deposunun yapılmış olmasıdır. Bugünkü Kahire'nin seksen kilometre güneyinde ve Nil'in batısında bulunan bu vahadaki Möris gölünün yapılmasiyle, o devirde bütün Orta ve Aşağı Mısır'ın su işleri tanzim edilmiştir. Bunu yapmak için, III. üncü Amenemhat ve mühendisleri, Nil suyunun bir kanalla bu depoya taşırılmasını sağlamışlardır. O devrin en büyük buluşu ve mühim başarısıdır. Kanal boyunca III. üncü Amenemhat'ın heykelleri dikilmiştir. Bu su hazinesinin yakınlarında, 300 metre uzunluğundaki bir yere, büyük binalar yaptırılmıştır[1]. Bunlar, mâbetler, evler, bürolar ve depolarla avlulardan müteşekkildir. Bu binaların (labyrenthe) uzun uzadıya tasvirini Herodot, Strabon ve Pline yazmışlardır III. üncü Amenemhat'ın ehram mezarı burada inşa

Res. 29 — III. üncü Amenenhat

[1] Fayyum su deposunu besleyen kanalın adı «Bahr-i Yusuf» dur. Eğer İncil'de yazılmış olan Peygamber İbrahim'in hikâyesini bu olay ile karşılaştırılırsa, Yusuf'un bu kanal işinde vazifeli olduğu ve isminin bu suretle yer aldığı tahmin edilebilir.

edilmiş ise de bundan başka bir ikinci ehramı da Memfis mezarlıklarındadır. Bu hükümdar zamanında yine Sudan tarafı ile uğraşılmış ve Mısır devletinin hududu üçüncü şellâleye kadar uzanmış olduğu tahmin ediliyor.

Sina yarımadasındaki bakır madenleri ocaklarında, sükûnetle çalışılmış ve o taraftan bir istilâ sıkıntısı olmamıştır.

«IV üncü Amenemhat»

III. üncü Amenemhat 43 yıl hüküm sürdükten sonra yerine oğlu IV. üncü Amenemhat geçmiş ve kısa bir müddet (M. ö. 1800 - 1792) devletin başında bulunabilmiştir.

Sülâlenin son hükümdarı, kraliçe Sebeknefrure adiyle tahta çıkmıştır (M. ö. 1791-1788). Bu son iki hükümdar diğerlerinin yanında sönük şahsiyetlerdir.

Halbuki XII. inci sülânenin ilk kralları büyük işler başarmışlar ve namlarını ebedileştirecek eserler bırakmışlardır. Eğer güney seferini istisna edersek, bu devre daha ziyade sulh içinde geçmiştir.

6. İkinci Ara devir ve Hıksoslar (M. ö. 1788 — 1580)

Orta İmparatorluğun sonu

XIII. üncü ve XVII. inci sülâleler : Mısır'ın Eski çağ tarihinde, XII. inci sülâleyi takip eden devreler en karanlık ve karışık olan kısımlardır. Çünkü, yine Birinci Ara devirde olduğu gibi, Mısır'ın devlet birliği bozulmuş, dahilî karışıklık yüzünden idare intizamsız bir hale gelmiştir. Bu devrenin tarihî vesikaları da pek yoktur. XII. inci sülâlenin ne gibi sebepler altında inkıraz bulduğu açık olarak bilinmiyor. Ancak son hükümdar vâris bırakmadığından yeni bir aile etrafında XIII. üncü sülâlenin kurulmuş olduğu sanılıyor. Maneton bu devreye onbeş asırlık bir zaman verir, halbuki bu kısım esas itibariyle iki yüzyılı geçmez. XIII. ve XIV. üncü sülâleler ikinci Ara devrin ilk safhasını teşkil eder. Ondan sonra bir asırlık zamanda Hiksos hakimiyetinden sıyrılmak için yerlilerin kurtuluş savaşları olur.

Sebekhotep

XIII. üncü sülâlenin ilk hükümdarı Amenemhat-Sebekhotep (Sekhemere - Khutani) adını taşır. Bunun kral ailesine mensup olduğu hatta kraliçe Sebeknefrure ile evlenmiş bulunduğu ihtimalinden bahsedilir. Bu suretle XII. inci sülâle ile bir akrabalık kurmuş ve gâsip mevkiinden çıkmış sayılıyordu. Hattâ bu sülâlenin diğer kralları bile XI. ve XII. inci sülâlenin hükümdar isimlerini yeniden kullanmakla, onların meşru selefleri olduklarını göstermişler ve bununla da övünmüşlerdir.

XIII. üncü sülâlenin merkezi Thebes'dir. Maneton bunlar için hiç isim vermez, sadece 60 kralın 453 yıl hüküm sürdüğünü kaydeder. Bunların içinde âbidelerile de tanınan Neferhotep ve Sebekhotep isimleri zikredilebilir.

Torino papirüsünün bu sülâlenin kral adlarını ihtiva eden kısmı çok bozuk ve okunaksızdır, fakat uzun bir liste olduğu anlaşılıyor. Halbuki diğer vesikalardaki listeler çok az isim verirler.

Herodot ise, bu sırada on iki firavunun aynı zamanda hüküm sürdüğünü anlatır.

Bütün bu karışık ve birbirine uymayan vesikalardan şunu anlıyoruz ki, bu devrede kudretli hükümdarlar yoktur. Fakat Delta'daki XIV. üncü sülâle, belki de ilk zamanlar Güney krallığına bağlı idi. Ancak sonraları Yukarı ve Aşağı Mısır iki ayrı krallık haline gelmiştir.

XIV. üncü sülâle için Maneton yetmiş altı kral ve 184 yıl vermiştir. Bazı âbibeler ve skarabeus (hamam veya mayıs böceği şeklinde yapılan mühürler) larda bu sülâlelerin hükümdar isimleri yazılıdır.

M. ö. II. inci binin birinci yarısında Mısır devleti kendi içinde parçalanmış ve zâafa uğramış bir halde iken, Delta kısmı doğudan istilâ edilmiştir. Maneton bu yabancılara, Hiksoslar der.

Hiksoslar

Hiksosların menşe-i meselesi — M. ö. II. inci binde Önasya sahası, bir çok kavimlerin hareketlerine ve muayyen yerlerde yerleşmelerine sahne olmuştur.

Bu kaynaşmanın neticesi olarak Mısır'ın doğu-kuzey kısmı istilâya uğramış ve M. ö. on yedinci yüzyılda, bir asır kadar devam edecek olan bir yabancı hâkimiyet devri kaydedilmiştir. Bu kavmin menşei hakkında çeşitli nazariyeler vardır:

Yeni İmparatorluk devrinde kraliçe Haçepsut'un Beni-Hasan'daki kitabesi bunları "Amu„ yani Suriye'li sâmi kavimler olarak gösterir. Maneton'un tarihinde "doğudan gelen meçhul bir ırk„ diye kaydedilir. Zamanımızın muhtelif tarihçileri ise, antropolojik, arkeolojik ve filolojik delilleri tefsir ederek, bu kavmin Sâmilere, Elamlılara, Hattilere, Hurrilere ve Mitannilere dayandığını ileri sürerler.

Ancak, Hiksosların bunlardan hangi kavme bağlı olabileceklerini halletmek için, Önasya'daki araştırmaların daha aydınlık bir safhaya girmesi ve bazı düğümlü meselelerin hal edilmesi gerektir. Bundan başka Mısır'da, bu kavme ait bazı vesikaların da ortaya çıkması beklenilmelidir. Hiksosların hâkimiyeti sona erdiği vakit, onlardan kalan her şey yerli Mısırlılar tarafından tahrip edilmiştir. Fakat bu kavmin kullandığı dile ait vesika bulunduğu takdirde, sadece ilâh ve kral isimlerine dayanan nazariyeler daha emin kaynağa sahip olacaktır. Antropolojik ve arkeolojik delillerin ise, daha önemle ele alınması lâzım gelmektedir. Çünkü ırk bakımından gerek Mısır'daki Hiksosların, gerekse Önasya'da, o sıralarda yaşamış olan kavimlerin esaslı tetkikleri elimizde bulunmak icabeder.

Bugünkü vesika durumuna göre, Hiksosların Önasya'ya yerleşen kavimlerden büyük bir ihtimalle, Hurrilerle akraba oldukları, Suriye ve Filistin yolu ile güneye doğru olan akınlarında buralarda bulunan Sâmilerle de karışmış oldukları düşünülebilir. Bu suretle M. ö. II. binin birinci yarısında, Önasya'da vukubulan kavimler hareketinin bir neticesi de, Hiksosların Mısır'ı istilâ etmeleri ve burada bir asra yakın hâkim olmalarıdır.

Hiksoslar Mısır'da. — Mısır'ın Deltasında yerleşmiş olan bu kabile reisleri, dahilî karışıklıktan istifade ederek M. ö. 17 inci asrın sonlarına doğru iktidarı ele almışlardır.

Thebes'te XIII. üncü sülâle; Delta'da ise XIV. üncü sülâlenin iktidarsız kralları memleketi idare etmeğe çalışırken, Hiksos kralları da XV. ve XVI. inci sülâleleri teşkil etmişlerdir.

Doğrudan doğruya bunların zamanından kalan vesikalar çok azdır, çünkü sonradan tahrip edilmiş olduğuna işaret etmiştik. Yazılı vesika olarak en uzun izah Maneton'dadır. Bilindiği gibi, Jozef'in naklettiği bu tarihin bir çok yerleri kısaltılarak alınmıştır, halbuki Hiksoslara ait olan parça, daha uzun olarak nakledilmiştir. Bu vesikanın başlangıcında XIII. üncü sülâlenin son krallarından biri olan Diodumes isminde birinden bahsedilmektedir ve Jozef'in ifadesine göre:

"Bu kralın hükümdarlığı zamanında nedendir bilinmiyor, fakat ilâhî gazep üzerimizde esmeğe başladı ve birden bire yabancı bir ırktan olan halk doğudan gelerek harp etmeksizin ve hiç bir zorluk karşısında kalmaksızın, memleketimizi istilâ etmek cesaretinde bulundular. Bunlar yerli şefleri tevkif ettiler, şehirleri vahşiyane yaktılar, mâbetleri yıktılar, yerlilere zulûm yaptılar, kimisini boğdular, kadın ve çocukları esir aldılar. Nihayet Salitis adında, kendilerinden birini kral yaptılar, O, Memfis'te Aşağı ve Yukarı eyaletlerden vergiler toplamış ve mühim yerlerde garnizonlar kurmuş, ev bilhassa doğuyu tahkim etmişti. Çünkü günden güne kuvvetlenen Asurlular bu taraftan krallığını istilâ edebilirlerdi. Salitis Seth nomunun coğrafî mevkiini ehemmiyetli görerek Avaris şehrini yeniden kurmuş ve duvarlarla tahkim etmiştir. Burasını muhafaza için 240,000'e yakın asker yerleştirdi. Kendisi buraya, buğdaylarını ölçmek, çalışanların ücretlerini vermek ve askerî manevralar yapmak için yazları geliyordu. Bu manevralardan maksat ecnebileri ürkütmekti.

Bu kavme "Hyksos„ denirdi. Mânası "Çoban krallar„dır. Mukaddes dilde Hik=kral bayağı dilde "Sos„ çoban demektir, iki kelimenin birleşmesile Hiksos olmuştur„[1].

Bu metinde bir de şu teferruat vardır. Salitis 19 yıl hükümdarlıktan sonra öldü, İkinci kral Bnôn 44 yıl tahtı işgal etti. Onun halefi Apakhnas 36 yıl ve 7 ay hükümdar oldu; sonra Apofis 61 yıl ve İannas 50 yıl bir ay, bunlardan sonra Assis 49 yıl 2 ay hükümdar oldular.

Josef, Maneton metnini hülâsa ederek "Bu krallar ve halefleri 511 yıl Mısır'ın efendileri oldular diye kaydediyor.

[1] A. Moret—Histoire Ancienne, Tome I. 1941 sayfa 470-71. (Fl. Josephe, C. Apionem; dans Oeuvre trad. par Léon Blum. 1902) 15.

Sonra Thebes ve sair Mısır kralları bu çoban krallara karşı uzun ve çetin bir harbe girişerek Mısır'ı kurtardılar„ [1] demektedir.

Bu izahların verdiği bilgiler, diğer vesikalarla kısmen teyid edilmiştir. Ancak Kronoloji'de dört asır bir fazlalık vardır. Gerçi hiyeroglifli vesikalarda bu istilâyı anlatan metinler yoktur, fakat Mısır'ın yıkıcı ve kanlı bir istilâya sahne olduğunu, hemen bundan sonraki vesikalar daimâ imâ ederler ve bunlara da "Asyalı Amular„ denir. Bunlar Mısır ilâhlarının ve Nil ahalisinin şiddetli düşmanı addedilmişlerdir. Onun içindir ki, bir asır sonra, I inci Tutmosis Mısır'lıları korkudan ve felâketten kurtardığını hatırlatır, kızı kraliçe Haçepsut, Amular zamanında Delta'da tahrip edilen mâbetleri tamir ettirmekle övünür. Böylece Yeni imparatorluk zamanındaki vesikalar da bu istilâdan bahsetmişlerdir.

Bir de Maneton'un "Hiksos„ kelimesi için verdiği izah şekli tamamen doğru olmasa gerektir. Çünkü kelimenin ek kısmı "shasu = göçebe, çoban„ olmayıp, yine Mısır dilinde "Khasut = ecnebi memleket„ olduğu daha kuvvetli bir ihtimal dahilindedir. Hatta bu kelime XII. inci sülâle zamanında "Ecnebilerin reisi„ manasına olarak, Beni-Hasan'da gösterilen yabancı reislerin getirdikleri hediyeleri tasvir sahnesinde, kullanılmıştır.

Hiksosların istilâ ve hâkimiyet devri tarihlerine gelince, bu hususta rivayetler muhteliftir. Torino papirüsü ve diğer kral listelerine göre bu devir M. ö. 1788-1580 seneleri arasındadır. Fakat bugün umumiyetle Hiksosların siyasî hâkimiyet devirlerinin 1680-1580 yılları arasında olduğu kabul edilebilir. İlk yerleşmeleri ise, "400 yıl„ dikili taşı adını taşıyan yazılı sütunda 1730 yıllarına doğru diye kaydedilmiştir.

İşte menşeleri ve Mısır'ı istilâ tarihleri henüz kesin bir şekilde halledilmeyen bu Hiksoslar, merkezleri Avaris şehri olmak üzere XIV. üncü sülâleyi ortadan kaldırarak kendileri XV. inci sülâleyi kurdular. Fakat ilk kral Salitis'in siyasî merkezi Memfis idi. Bundan sonra daha beş kıral ismi Maneton'da zikredilmiştir. Bu isimler diğer vesikalarla karşılaştırıldığında, az çok farkla aynı kökler bulunmakta olduğu görülür.

[1] A. Moret—Histoire de la Nation Egyptienne. s. 275-276.

«Apofis»

Hiksos krallarından Apofis, Apepi namile Bubastis'de bir sütun diktirmiştir. Thebes'de de krallık adı yazılmış bir vazosu bulunmuştur.

İannas, Khian veya Hian ismini taşıyan şahıs, Hiksosların en kudretli hükümdarıdır. Ünvanlarında "Şu memleketleri kucaklıyan„; "Yabancı memleketlerin Şeyhi„ gibi terkipler bulunuyor. Bu hükümdarın ismi Bubastis'te büyük bir heykelin kaidesinde yazılı olarak bulunmuştur. Hatta Babil'de bulunmuş olması muhtemel bazalttan küçük bir arslan heykeli üzerinde, Giritte, Knosos sarayında su mermerinden bir vazoda, Filistin'de skarabeus mühürler üzerinde, Hian ismine rastlanır[1].

İşte bu dağınık vesikalara dayanarak Hiksosların Babil'den Girite kadar, bir cihan devleti kurduklarını iddia etmişlerdir. Fakat bu faraziyeyi ihtiyatla karşılamak icabeder, çünkü sadece bu delillerle, Hiksos hükümdarlarının büyük bir imparatorluk kurmuş olmaları isbat edilemez[2].

Hiksos krallarının Mısır'daki hâkimiyet sınırları, vadi boyunca güneye kadar uzandığı muhakkaktır. Bunların zamanında XIII. üncü sülâlenin Thebes'deki hâkimiyetleri sona ermiştir. Fakat Hiksosların bütün hâkimiyetleri müddetince yukarı Vadiye sahip olup olmadıkları için, bir hüküm vermek güçtür. Hian'a ait âbidelerden başka, diğer krallar adına bir şey bulunmamıştır. Ancak Deltaya tamamen hâkim olan Hiksoslar, XVI. ıncı sülâleyi de teşkil etmişlerdir. Güneyde Mısırlı prensler Hiksoslar aleyhine teşkilâtlanmayı temin edebilmişler ve onlarda XVII. inci sülâleyi kurabilmişlerdir.

XVI. ıncı Hilkos sülâlesi ile XVII ıncı yerli sülâleler arasındaki münasebetlere ve harplere ait olan vesikalar, papirüsler üzerinde yazılı olarak bulunmuştur.

Hilksosların en son kralları zamanında, onlar da zâafa uğramışlar ve eski muharip karakterlerini kaybetmişlerdir. İlk zamanlarda yerli Mısır kültürüne ve dinine muarız iken, sonraları âdet ve ananelerde tamamen Mısır'lılaşmışlar ve Set ilâhı başlıca Tanrıları olmuştur.

Hiksosların Mısır'a getirdiği yenilikler : Hiksoslar Mısır'a

[1] Ed. Meyer — Tome II. 1914 - S. 354-355.
[2] Götze —Der Alte-Orient 27, s. 22.

bazi yenilikler getirmişlerdir. Bunlar bilhassa harp tekniğine ait olan malzemede görünür. Hiksos muharipleri demir veya bronzdan düz kılıç, eğri pala, kama, geniş ve uzun uçlu mızrak kullanıyorlardı. Bu sağlam ve ağır silâhlar karşısında Mısır'lıların bakırdan veya çakmak taşından olan ok uçları ve baltaları hafif kalıyordu.

Diğer taraftan mühim olan şey, Hiksosların harp arabalarının atlarla koşulmasıdır. Bu atlı arabalar daha önce Mısır' da bilinmiyordu. Hızlı ve korkunç istilâ, işte bu bilinmiyen harp silâhları ve vasıtaları sayesinde olmuştu. Atın bu kadar mahirane kullanılması ise, bozkırların atlı kavimlerine mensubiyete de işaret edebilir.

Demir madeninin, bu kavim tarafından kullanılması ve bilinmesini göz önünde tutarak, Hilkosların doğu veya güney Anadolu'dan geldikleri ileri sürülmüştür [1].

Hiksoslar bu yenilikleri kendileriyle beraber Mısır'a getirmişler, fakat aynı zamanda yerlilere öğretmişlerdir. Karşılık olarak onlar da, Mısırlıların bildikleri şeylerden istifade etmişlerdir. Bilhassa mahallî ilâhları kendi Tanrılarının üstüne çıkarmışlardır. Meselâ Set tanrısı Hiksosların baş ilâhı olmuştur. Hiksosların son devirlerinde onlar da yabancı namı altında tamamen Mısır'lılaşmışlardır.

Hiksos hâkimiyetin sonu : Hiksos kralları bütün Mısır'a hâkim olup vergi almışlardır. Fakat Yukarı Mısır'da daima yerli nom prensleri mevcudiyetlerini muhafaza etmişler ve bunlar sadece ismen Thebes'deki prenslere tâbi görünüşlerdir.

Hiksoslara karşı, Mısır prensleri, Thebes kralları etrafında toplanmışlardır. XVII. inci sülâleyi teşkil eden bu kralların rolü, bilhassa Mısır'lılar içinde, yabancı kralların hâkimiyetine karşı, millî hisleri uyandırmak ve bunları memleketlerinden kovmak için harekete getirmektir. Bu sülâle prensleri ilk zamanlarda Hiksos krallarının vassalı idiler. Fakat sonraları, Sekenere zamanında Hiksoslarla geçimsizlik baş göstermiş ve çarpışmalar olmuştur. Sekenere'nin mumyasından da anlaşıldığı gibi, o bir çok harp yaraları alarak ölmüştür. Bu mücadele, bunun halefi Kames zamanında daha şiddetlenmiştir.

[1] A. Moret—Histoire de la Nation Egyptienne. s. 279.

"Karnarvon tableti,, adıyla maruf yazıda, bu hususta izahat vardır [1]. Kames etrafındakilere şikâyette bulunarak : " Niçin bir taraftan Avaris'te bir yabancı, diğer taraftan Nübya'da bir zenci hâkimiyeti paylaşamalılar?,,. O, bunları bertaraf edeceğini bildirir. Fakat etrafındakiler harp taraftarı değildirler. Çünkü harbin sonu ne olacağı belli olmaz diyorlar. Fakat bu mukavemete rağmen, Kames ordusunu toplar, Hermopolis'in kuzeyinde düşmanlarını mağlûp eder. Memfis'e kadar gidip gitmediği belli değildir. Böylelikle, Güney kralının şahsî cesareti sayesinde bu ilk muvaffakıyet kaydedilmiştir. Kardeşi ve halefi, Ahmosis zamanında ise son ve kesin netice alınmıştır.

Avaris'in zaptı hâdisesi, bu kral zamanında yaşamış olan El-Kab'lı bir denizcinin mezarındaki yazılardan öğreniliyor.

Ahmosis'in birinci saltanat yılında vazife gören bu denizci, Avaris'in zaptını ve Hiksosların Filistin'e sürüldüklerini anlatır. Bu anlatış subjektif bir izahtır. Fakat tarihî değeri de yok değildir. Öyle anlaşılıyor ki, Thebes kralları bu yabancıları memleketlerinden çıkarmak için epey uğraşmışlar ve neticede muvaffak olmuşlardır. Hiksos hakimiyeti bu suretle II. inci binin yarısında sona ermiştir (M. ö. 1585).

A — Orta İmparatorluk ve ikinci Ara devirde iç durum

Üç asra yakın bir devreyi kaplayan XI. ve XII. inci sülâleler zamanında eskiye nazaran iç idarede büyük bir değişiklik olmuştur. I. inci Ara devirde memleket içinde görülen karışıklığı bertaraf etmek isteyen krallar, merkeze daha sıkı olarak bağlı bir idare kurmuşlardır. Onun için feodalite rejimi tamamen kalkmış ve eyalet prenslerinin iktidarı gittikçe ellerinden alınmıştır. Hatta sonraları, nomlar da yerli prenslerin idarî meselelerde hükmü hemen hiç kalmamıştır. Orta İmparatorluk devrinde tamamen merkeziyetçi ve monarşik bir rejim hüküm sürmüştür. Bu devreler nisbeten sulh içinde geçtiğinden, umumî menfaatlere yarayan büyük inşaat işleri yapılabilmiştir. Meselâ Fayyum'daki Möris gölü gibi. Güney kale duvarları ise, haricî tehlikeye karşı koymağa yaramış ve memleket bu tedbirler sayesinde sükûna kavuşmuştur.

Halbuki, İkinci Ara devir dediğimiz XIII. ve XIV. üncü

[1] E. Drioton ve J. Vandier—1938, s. 292.

sülâleler zamanında bu birlik tekrar bozulmuştur. Onun içindir ki XIII. üncü sülâleyi güneyde, XIV. üncü sülâleyi ise kuzeyde, aynı zamanda yaşamış görüyoruz. Bu suretle Mısır devletinin iç durumu, bir asır (M. ö. 1788 - 1680) kadar bir zamanda, karışıklık ve asayişsizlik içindedir. İşte bu esnada Deltaya yerleşen Hıksosların bir asırlık (M. ö. 1680 - 1585) askerî ve siyasî hâkimiyetleri, Mısır için yabancı bir kavmin iç idareyi ellerine alması demektir. Hiksos krallarının idare tarzı, askerî kuvvete dayanmıştır ve siklet merkezi Delta'da olmuştur.

B — Orta İmparatorluk ve İkinci Ara devirde dış siyaset

Orta imparatorlukta dış memleketlerle olan münasebetler daha fazlalaşmıştır. Çünkü ticarî ihtiyaçtan gayrı, Mısır'ı tehdit eden istilâ hareketleri yüzünden, devletin bir takım tedbirler alması lâzım gelmiştir.

Memlekette birliği kurduktan sonra, XI. inci sülâle hükümdarları, birinci derecede Nübya'ya hâkim olmak istemişlerdir. Çünkü Nübya'nın istiklâli, Mısır için daima bir tehlike sayılmıştır.

Birinci Ara devirde, Mısır ülkesindeki karışıklıktan istifade eden Nübya, istiklâlini elde etmişti. Orta İmparatorluk zamanında, ise, Asuvan'ın güneyinde harp edilmiş ve Nübya üzerine doğru seferler tertip edilmiştir.

Bu sülâleden III. üncü Mentuhotep, Dendarah güneyinde Dür-el-Ballas'daki bir mâbedin duvarlarına bu seferler hakkında kitabeler yazdırmıştır. Eksik olmakla beraber, bu yazılar XI. inci sülâlenin güneyde meşgul olduğunu anlatmaktadır. Diğer taraftan da Kızıldenize çıkacak olan yolu, emniyet altına almak istemişlerdir. Bunun için bir taraftan Hamamat vadisindeki taş ocaklarını işletmek, diğer taraftan Kızıldenizle olan birleşmeyi, esaslı bir yolla temin etmek gayesi güdülmüş ve bu suretle Punt memleketi ile ticaret münasebetleri inkişaf etmiştir. Bu maksatla, evvelâ çöldeki göçebe aşiretleri inkıyat altına almak lâzım gelmiştir. Ayrıca da yolda kuyular açtırmak ve sarnıçlar yaptırmakla, buradan geçecek olan, gerek ordu gerekse ticaret kervanları için tertipler alınmıştır.

XII. inci sülâle hükümdatları güneyde istilâ ve taarruz siyaseti takip etmişlerdir. Nübya ülkesi, Mısır devletinin öteden-

beri zaptetmek istediği yerdi. XI. inci sülâle zamanında Mısır hududu Asuvan'dan elli kilometre aşağıya inmiyordu. Fakat I. inci Amenemhat orduları daha güneye doğru ilerlemişlerdir. I. inci Sesostris ise üçüncü şellâleye kadar uzanmıştır. Bu seferlerin gayesi, oralardaki altın madenlerinin bulunduğu yerleri ele geçirmek olduğunu yukarda gördük.

Fakat II. inci Amenemhat ve II. inci Sesostris zamanlarında bu memleketlerle uğraşılmadığı anlaşılıyor.

III. üncü Amenemhat buraların istilâsına başlamış ve dört askerî sefer yaparak, burada Mısır'ın otoritesini yeniden kurmuştur. Bu kral zaptettiği yerleri muhafaza edebilmek için bir çok kaleler inşa ettirmiş ve aynı zamanda Sudanlıların Nübya arazisine girmemelerini temin maksadiyle, ciddî tedbirler almıştır. İşte bu suretle Nübya memleketi muhafaza altına alınmış ve oraları, Mısır devleti arazisi içine alınarak, bir sömürge olmuştur.

Bu suretle Eski Mısır devletinin, ordu kuvveti ile zaptederek, hudutları içine aldığı ilk memleket Nübya olmuştur.

Mısır'ın batı hudutlarına gelince, burada durum büsbütün başkadır. Çünkü, Libya memleketi göçebe kabilelerin dolaştıkları bir sahadır. Libyalılar uzun müddet Mısır'lılar için can sıkıcı bir komşu olmuşlardır. Fakir ve verimsiz bir ülke olan Libya'da oturan göçebe kabileler, Nil memleketine akınlar yapmayı daima hedef tutmuşlardır.

III. üncü Mentuhotep ve I. inci Amenemhat bunlara karşı mücadele etmişlerdir. Yaptıkları harpler neticesinde, bu sülâle hükümdarları zamanında, Libyalılar, artık bir tehlike olmaktan çıkmışlardır. Fakat zaman zaman Mısır kralları bu memleketin vahalarına, askerî sefer heyetleri göndererek onları korkutmuşlar ve onlara daima bir baskı altında olduklarını hissettirmişlerdir. Bu suretle, Mısırın batı hududunda tehlikeli bir komşu devlet mevcut olmamıştır.

Buna mukabil Doğu - kuzey istikameti, Mısır devleti için daima meşgul olunacak bir cihettir. Çünki evvelâ ticarî bir zaruret, Mısır devletini o tarafa yönelttiği gibi, Mısırı tehdid eden istilâ hareketleri de daima o istikametten gelmiştir.

Orta imparatorluk devrinde de, Sina yarım adasındaki bakır madenleri muntazam bir surette Mısırlılar tarafından işletilmiş ve bu yerlerin muhafazasını tamamiyle Mısır devleti üzerine almıştır.

Asya memleketini Deltaya bağlayan yol, Mısır için daimî bir endişe kaynağıdır. Bu bakımdan Orta İmparatorluk devrindeki hükümdarların siyasî meşguliyetleri arasında önem verdikleri bir cihet de burasıdır.

Bu taraftan gelen akınlara Mısırlılar düşman nazariyle bakmışlardır. X. uncu sülâle zamanında Delta yakınlarına yerleşmiş olan kabilelerle harpler olmuştur. Bundan dolayı XII. inci sülâle kralları bu tarafa büyük bir duvar inşa ettirerek (Prensin duvarı) Deltanın doğu hududunu muhafaza altına almak istemişlerdir. Bu duvarın yaptırılması I. inci Amenemhat zamanına rastlar. Bundan sonra III. üncü Sesostris'e kadar Asya ile harp bahis mevzuu değildir. Sadece bu devirde, bedeviler Mısır memleketine zaman zaman girme teşebbüsünde bulundukları için, Mısır kuvvetleri tarafından bunları cezalandırma seferleri yapılmıştır. Bazan bu bedeviler Mısıra iş aramak için gitmişler, orada valiler ve yüksek memurlar tarafından hizmetkâr ve esir olarak kullanılmışlardır.

III. üncü Sesostris zamanında büyük bir sefer, ta Filistin içlerine yöneltilmiştir. Fakat buralarda Mısırlıların hâkimiyet kurmuş olduklarına delâlet eden vesikalar mevcut değildir.

Fenike memleketi ile olan dostane münasebetler Mısırın bu devre tarihinde zikre değer. Çünkü XII. inci sülâle kralları Suriye ve Biblos ile daimî temas halindedirler. Bilhassa bu dostça münasebetler birinci Ara devirden sonra daha sıklaşmıştır, hatta Fenike'de Mısır'ın eyalet memurlarına benzeyen lâkaplar (ha-ti-a) taşıyan hiyeroglif metinlere tesadüf edilmiştir. Bu memurların burada idarî işleri ellerinde bulundurduklarına dair başka vesikalar olmadığından, burasının bir Mısır sömürgesi halinde idare edilip edilmediği hakkında, kesin hüküm verilemez. Ancak şu anlaşılıyor ki, XII. inci sülâle zamanında Mısırın Biblos üzerindeki tesiri her bakımdan çok büyüktür. Yeni arkeolojik kazılar bunların delillerini vermektedir[1].

Bu devirde Mısır, Ege adalariyle de münasebettardır. XII. inci sülâle zamanında bilhassa Girit ile olan ticarî alış verişler hakkında bir çok vesikalar mevcuttur. Girit kültürünün tesiri, mühürler ve vazolar üzerinde görülmektedir. Bu ticarî münase-

[1] Otto Eissfeld- 1943, s. 465 not 2.

betler, şüphe yok ki iki memleket arasında rekabet doğurmuş ve bu bakımdan aralarında mücadeleler de kaydedilmiştir.

V. inci Mentuhotep'in veziri Henu, Giritlilerle mücadele ettiğini ve onları iktidarsız bir hale getirdiğini ima eder tarzda yazılar bırakmıştır.

Bulunan dağınık vesikalardan anlaşıldığına göre, Ege adaları ve bilhassa Girit ile deniz yolundan ticarî münasebetler olmuştur ve biribirleriyle anlaşabilmek için Mısırlı memurlar diğer dilleri de öğrenmişlerdir. Girit'ten gelen en güzel ticarî eşyalar arasında, Abidos kral mezarlarında bulunan Ege uslûbunda fevkalâde güzel "Kamares„ vazoları önemlidir.

Bu memleketlerin Mısır'ın siyasî hâkimiyeti altına girmiş olduğunu farzedemeyiz. Çünkü Mısır devleti bu devirde sadece iç birliğini kuvvetlendirmiş, bu saydığımız dış memleketlerle de dostça kültürel ve ekonomik münasebetler kurarak ticarî hayatını inkişaf ettirmiştir.

İkinci Ara devirdeki dış siyasete gelince, esasen iç birliği bozulan Mısır devleti XIII. üncü sülâle zamanında, yine Libya ve Sudan memleketleriyle uğraşmışsa da, vaziyetin nasıl tecelli ettiğini anlamak müşküldür.

Hiksoslar zamanında ise Mısır ülkesinden gayri yerlerde bir dış siyasetin mevcudiyetine delil olabilecek vesikalara malik değiliz. Ancak yukarda da işaret ettiğimiz gibi, çok zayıf bazı arkeolojik buluntulara dayanarak bir Hiksos Cihan devletinden bahsedilmiştir. Hatta bu İmparatorluğun hudutlarının Babil'den Girit'e kadar yayıldığını ileri sürmüşlerdir.

Elde mevcut olan bu mahdut vesikalarla, böyle bir Hiksos devletini kabul etmek pek güçtür.

Bu itibarla, Hiksoslar sadece Mısır'da siyasî bir mevcudiyet gösterdiklerinden, simdilik elde mevcut delillere göre, bunların zamanında bir dış siyasetten bahsedilemez.

7. Yeni İmparatorluk XVIII. inci ve XX. inci sülâleler (M. Ö. 1580—1085)

Yeni imparatorluk adı verilen devre, eski Mısır tarihinde en önemli bir yer işgal eder. XVIII. ile XX. inci sülâlelerin hükümran olduğu zaman beş yüz yıl kadar sürmüştür (M. ö. 1580—1085).

Bu devrenin iki önemli karakteri vardır: 1. Dahilî idarede tamamen monarşik oluşu. 2. Hariçte, bilhassa kuzey doğuda fütuhat. Böylece Önasya devletleriyle harp ve sulh yollariyle temas edilmiş ve Mısır merkez olmak üzere. Filistin ve Suriye, tâbi bir hale getirilmiştir. Bilhassa XVIII. inci sülâle krallarının siyasî fikirlerine göre, Asyadaki muvaffakiyetlerle, o taraftan gelecek herhangi bir istilâyı önlemek kabil olacaktı. Hiksosların istilâsı onlara acı bir ders vermiş oluyordu. Ancak Asya'da zaptedilen ve temas edilen memleketlerin Mısır kültürüne tesiri gittikçe fazlalaşmıştır. Geniş bir imparatorluğun kurulmasından doğan zenginlik Mısır'ı fevkalâde ihya etmiştir.

Bu devre için resmî yazılar, kral listeleri ve biyografiler, diplomatik muhabereler gibi vesikalar oldukça çoktur.

XVIII. inci Sülâle (M. ö. 1580—1320): Bu sülâleyi teşkil eden Thebes kralları Hiksosların vassalı iken, onlara karşı isyan hareketini hazırlamışlar ve Mısırlıların başına geçerek harp etmişlerdir.

« Ahmosis »

Muvaffakiyeti tamamlıyan Ahmosis (Ahmes) hem XVII. inci sülâlenin son hükümdarı hem de XVIII. inci sülâlenin ilk kralı sayılır. Bu suretle o, bir taraftan kurtarıcı, diğer taraftan da yeni bir devrenin kurucusu addedilir.

Maneton bu sülâleye, 259 yıl hüküm sürmüş olarak 15 kral ismi verir. Ahmosis bunlardan hariç tutulur. Abidos ve Sahkara tabloları ile XII. inci sülâleden beri arası kesilmiş olan kral listelerinde XVIII. inci sülâleyi I. inci Ahmosis'ten itibaren başlatırlar.

Torino papirüsünde XIV. ıncı sülâleden sonraki kısımlar okunamıyacak halde bozulmuştur. Bunlara mukabil bu sülâle hükümdarlarının, mumyalanmış cesetlerinden hemen hepsi muhafaza edilmiştir. Tarihleme için ise Mısır âbidelerinden ve yazılarından çıkarılan neticelerle Doğunun o sırada mevcut diğer devletleriyle olan münasebetlerden senkronizm yapmak kabildir. Bütün bunlardan çıkarılan neticeye göre M. ö. 1580—1320 yılları arasında XVIII. inci sülâlenin 14 hükümdarı yaşamıştır. Bu sülâlede kadınların da mühim rolleri olmuş ve gerek hükümdar olarak, gerekse Ana-kraliçe mevkiinde devletin yükselmesine çalışmışlardır.

XVIII. inci sülâlenin ilk kralı Ahmosis Avaris'i zaptettikten sonra, düşmanı Filistin topraklarında da takip etmiştir. Bu seferin tafsilatı deniz subayı Ahmes'in El-Kâb'daki mezarının duvarlarında yazılmıştır. Bu vesikada Filistin ve Fenike sahillerine denizden asker nakledildiği ve Şarahon kalesinin üç sene müddetle muhasara edildiği bildirilir. Ahmosis'in bu Doğu seferinden alınan intiba, Mısır ordusunun hariç memleketlere sefer yapabilmesi için ona göre hazır olması lâzım geldiğidir. Bilhassa muhasara usullerini bilmek, silahlarda değişiklik yapmak, harp nakil vasıtalarını karada ve denizde Asyalılarınkine rekabet edecek bir tarzda hazırlamak icabediyordu. Bu lüzum, Hiksoslarla mücadele esnasında da belirmişti. Millî krallar unvanını da alan XVII. inci sülâle hükümdarlarının hedefi, Hiksosları askerî kuvvete dayanarak mağlûp etmekti. Bir asır müddet buna çalıştılar. Muvaffakiyet elde edildikten sonra da, Mısır'ın iç teşkilâtını yeniden tanzim etmek lüzumunu hissettiler.

Bu suretle Thebes şehri hükûmet merkezi olarak kaldı. Ahmosis, memleketin yabancı istilâsından kurtulması şerefine, ilâhlara karşı minnettarlığının bir ifadesi olarak, bir çok mabedleri tamir ile yenilerini de inşa ettirmiştir. Harpler neticesinde zayıf düşen memleketin yeni baştan tanzimi için sarfedilen gayretleri vesikalar belirtmiyorsa da, Mısır'ın az zamanda refaha kavuşması hem kıralın ve hem de galibiyetten istikbal için emin duruma gelen halkın çalışmaları, önemli olsa gerektir. Ahmosis M. ö. 1558 yılına doğru ölünce, yerine I. inci Amenofis geçti ve babasının başladığı işlere devam etti.

«I. inci «Amenofis

I. inci Amenofis'in kısa süren saltanatı zamanında yaptığı askerî hareket, yalnız Nübya'ya karşıdır ve Libyalıları hudutlardan püskürtmüştür. Bu hükümdarın adı öldükten sonra, her kral gibi resmen ilâhlaştırılmıştır.

Fakat başkent ehalisi I. inci Amenofis'in ve Ana-kraliçe Nofritari'nin hatıralarını uzun müddet hürmetle anmışlar ve onları şehirlerinin patronu addetmişlerdir. Amenofis'in halefleri de onun yolunu takip etmişlerdir.

«I. inci «Tutmosis

Oğlu I. inci Tutmosis Mısır için büyük fetihler devrini açmıştır (M. ö. 1530—1520). Surye'yi istilâ etmiş, Fırat boylarına kadar giderek orada sınır taşları diktirmiştir. Sonra da ordusunu Sudana sevkederek Mısır'ın öteden beri uğraştığı Güney mıntakası Nübya ve Sudan memleketlerini eyalet halinde birleştirmiş ve oralara "Kuş„ adını vererek Mısır devleti sınırlarına katmıştır.

I. inci Tatmosis'in Suriye'deki muvaffakiyeti ve Fırat boylarına kadar gidişi Asya'da Mısır hakimiyetinin yayılması için, bilhassa mühim olmuştur. Suriye'ye doğru ilerlemekle Mısır devleti Mezopotamya ve Anadolu'nun büyük devletleriyle karşılaşmış oluyordu. Böylece XVIII. inci sülâle zamanında, Ön Asya devletlerinin bazılariyle siyasî anlaşmalar yapılmış, bazılariyle ise harp edilmiştir.

Suriye II. inci binin yarısında Önasyadaki büyük devletler için daima bir rekabet yeri olmuştur. Buradaki küçük beylikler ise Filistin ve Suriye birliğini kendi kendilerine kurmaktan çok uzaktırlar. Bu itibarla onlar Ön Asya devletlerinin siyasetine âlet olmuşlardır. I. inci Tutmosis'in Asya seferinden dönüşünde bir çok ganimetler getirmesi, Mısır halkına büyük tesirler yapmıştır. Fakat bu sefer hakkında sınır taşlarından başka, teferruatlı yazılı vesikalar bulunmadığı için, fazla bir şey bilmeğe imkân yoktur. I. inci Tutmosis öldüğü vakit (M. ö. 1520) tahta varis iki kişi bırakmıştı. Birisi kral ailesine mensup olan karısından doğan kızı Haçepsut, diğeri başka bir karısından olan oğlu II. inci Tutmosis'dir.

«II. inci «Tutmosis

II. inci Tutmosis erkek varis olarak tahta çıkınca üvey kardeşi olan Haçepsut ile evlenmiştir. Bu suretle kendisi daha meşru bir hükümdar sayılacaktı.

II. inci Tutmosis kısa süren hükümdarlığı zamanında silik bir şahsiyet olarak kalmıştır (M. ö. 1520—1505). Çünkü Haçepsut'un taraftarları, hakikî meşru hükümdarın Kraliçe olduğunu ileri sürmüşlerdir.

II. inci Tutmosis'in ilk zamanlarında Üçüncü Şellâledeki

zencilerin isyanı budut askerleri tarafından bastırılmıştır. Kral bunun üzerine Birinci Şellaleye kadar gitmiş ve oradaki durumu emin bir hale getirmiştir. Bundan sonraki yıllar sulh içinde geçmiştir.

Kraliçe Haçepsut iktidarı gitgide daha çok eline almış ve babasının kendisini tahta vâris bıraktığını iddia etmiştir. II. nci Tutmosis'in Haçepsut'tan iki kızı olduğu için tahta varis olan oğlu, diğer bir karısındandı. O da Karnak'taki Amon-Ra mabedinde rahip bulunuyordu. Oradaki rahiplerin bir hilesi olarak, dinî bir âyin esnasında Ra heykeli genç rahip prensin önünde eğilmiş ve bu suretle II. nci Tutmosis, sağlığında oğlunu tahta iştirak ettirmiştir. Bundan az sonra ölen II. inci Tutmosis'in yerine oğlu III. üncü Tutmosis resmen hükümdar ilân edildiğinde Kıraliçe Haçepsut'un kızı ile evlenmiştir. Yeni kral küçük yaşta olduğundan Haçepsut vasiye kraliçe olarak yerinde kalmış ve memleketi o idare etmiştir. Bilhassa III. üncü Tutmosis'in hükümdar ilân edilişinin dokuzuncu yılında, asîller de kraliçe ile birleşerek, Haçepsutu hükümdar ilân etmişlerdir. Bu suretle O, bütün krallık lâkaplarını almış ve böylece III. üncü Tutmosis büsbütün gölgede kalmış ve böylece hiç bir işe karıştırılmamıştır.

«Haçepsut»

Haçepsut'un zamanı harpsiz geçmiştir (M. ö. 1505—1483). Hemen hemen hiç bir yere ordu gönderilmemiştir. Fakat buna mukabil memleket içinde çok ve büyük inşaat yapılmıştır. Hiksosların tahrip ettiği mabetlerin tamir edildiğini resmî vesikalar kaydeder. Karnakta iki büyük dikili taş Haçepsut tarafından yaptırılmış ve üzerine kendisi tarafından kitabeler yazdırılmıştır. En mühim inşaat Thebes'in karşı sahilinde iki yüksek kayalık arasında yaptırılan mabettir. Bu gün buna Deir-el Bahrî adı verilir ve eski Mısır'ın en güzel ve muhteşem âbidesidir. Kraliçe - Hükümdar bu mabedin etrafına diktirmek için, kıymetli ağaç fidanlarını getirmiye memur bir heyeti, Punt memleketlerine göndermiştir. Mabedin duvarlarında bu seferin tafsilatı resmedilmiştir.

Bu devre ait yazılarda, en çok Kraliçenin babası olan I. inci Tutmosis'in adı geçer. II. inci ve III. üncü Tutmosis'ler-

den nadir olarak bahsedilir. "Kral- Haçepsut„ memleket idaresini kendisine sadık olan, bir memurlar gurubuna havale etmiştir. Bunların başında meselâ Mimar Senmut, hem vezir hem de Amon'un rahibi sayılırdı. Amon rahibini elde etmek ve ona iktidar vermek bilhassa mühimdi; çünki III. üncü Tutmosis'in Amon rahipleri arasında taraftarları vardı. Aynı zamanda bu rahipler sınıfının memleket siyasetinde büyük rolü oluyordu. III. üncü Tutmosis'in, Haçepsut zamanındaki durumu kat'î olarak bilinmiyor. İlk zamanlarda nâip halasının yanında adı zikredilmiş ise de, sonraları hiç anılmaz olmuştur. Haçepsut'un son zamanlarında ordu içinde, onun sulhperver siyasetinden memnuniyetsizlik başlamıştı; bu halden istifade etmesini bilen III. üncü Tutmosis Haçepsut'un da rızasiyle Delta'nın doğu sınırında toplanan ordunun başına geçmiştir.

Bu sıralarda 60 yaşında olan Haçepsut ölmüş (M. ö. 1483) ve Tutmosis derhal başkente gelerek, kendisini yeniden kral ilân ettirmiştir.

«III. üncü « Tutmosis

III. üncü Tutmosis ilk zamanlarda, ölen kraliçeye hürmet göstermiş ise de, sonraları kinine mağlûp olarak onun hatırasını tamamen ortadan kaldırmak için adını her yerden sildirmiştir. Bu hal büyük Fatih III. üncü Tutmosis için bir zâaf eseridir. Çünkü Haçepsut'un uzun hükümdarlık yıllarında, Mısır'da yapılmış olan işler, onun hatırasını tarihe maletmişti. Sulhperver bir siyaset takip etmiş olan Haçepsut, memleketin birliğini korumuş, idareyi muntazam olarak yürütmüş ve memlekette büyük ve çeşitli inşaat yaptırmıştı.

III. üncü Tutmosis yalnız başına kral olduğu zaman, evvelâ Haçepsut taraftarlariyle çıkan geçimsizlikleri halletmiş ve onları ortadan kaldırmıştır Bir yıl kadar Thebes'de bu işlerle meşgul olmuş ve dahilî idareyi yeniden tanzim ettirmiştir.

III. üncü Tutmosis (M. ö. 1484—1450) Haçepsut'tan sonra hükümdarlığı bilfiil ele almış ve Mısır devletini en büyük fütuhat devrine ulaştırmıştır. Bu kral ordusunun başına geçerek Filistin ve Suriye'ye doğru ilerlemiş, yirmi yıla yakın bir müddet, her ilk baharda bir ordu ile doğu-kuzeye sefere çıkmıştır. Bu harp-

lerin sonunda Mısır devletinin hakimiyet sınırları genişlemiştir. Buradaki beylerin oğullarını rehin olarak Mısır'a getirmişler, bu suretle babalarının sadakatini ve senelik haraçlarını muntazaman almayı temin etmişlerdir.

Nübya tarafında bu zamanda, büyük bir hareket yoktur; buradaki halk vergilerini Mısır devletine muntazaman ödemişlerdir.

Kıbrıs ve Ege adaları ile güneyde Punt memleketi Mısır'lıların kendi vesikalarında dedikleri gibi mallarını vassallık nişanesi olarak göndermiş oluyorlardı. Halbuki bu memleketlerle olan münasebetler ve bağlar daha çok ticarî mahiyette olsa gerekir.

Res. 30 — III. üncü Tutmosis'in büstü.

III. üncü Tutmosis devri, Mısır için en muhteşem ve en parlak bir devir olarak tarihe geçer (Res. 30). Bilhassa onun hariçteki otoritesi, Mısır devletine bir üstünlük vermiştir. Zaptedilen memleketlerden akan servetle de, Mısır'da daha çok inşaata ehemmiyet verilmiş, III. üncü Tutmosis başkenti olan Thebes'i güzelleştirmek için uğraşmıştır. Karnak'taki Amon mabedini büyütmüş, duvarlarına, askerî seferlerinin tafsilâtını yazdırmıştır. Bu vesikalar tarih için çok önemlidir. Çünkü bu seferlerin, Mısır'lılar tarafından izah şekli, bütün teferruatiyle elde edilmiştir. İnşaat yalnız Thebes'de değil bütün imparatorluk hudutları dahilinde yapılmıştır. Bu suretle III. üncü Tutmosis'in son saltanat seneleri bilhassa, bu gibi eserlerin meydana getirilmesini sağlamıştır.

Ölümünden bir yıl önce III. üncü Tutmosis oğlu II. inci Amenofis'i tahtına şerik yaptığından kral değişikliği memleket içinde bir hadiseye sebebiyet vermemiş oldu.

«II. inci Amenofis»

II. inci Amenofis ve ondan sonra tahta çıkan IV. üncü Tutmosis aynı politikayı takip ettiler (M. ö. 1450 — 1405). Bunların zamanlarında büyük hadiseler kaydedilmez. Ancak Suriye'deki isyan etmek isteyen bazı prenslerin tedip edilmeleri için askerî hareketler yapılmıştır. Yine bu krallar zamanında mühim olmayan bazı inşaat yapılmıştır. Bunların içinde Gize'deki büyük Isfenks'in kumlardan temizlenmesi ve bunun hatırası olarak anıtın ayakları arasına konan büyük kitabe zikredilebilir.

II. inci Amenofis'in Asya seferi, Mısır'ın hakim olduğu memleketlere komşu olan devletler üzerinde, büyük tesir yapmıştır. Bu arada Mitanni devletinin Mısır ile bir dostluk kurması, sadece bu askerî seferlerden çekinmesi neticesi değildir; aynı zamanda, kuvvetlenmekte olan Hatti devletine karşı Güneyden bir müttefike dayanma siyasetidir. Bu kral zamanında Mısır ile Mitanni arasında bir dostluk muahedesi yapılıp yapılmadığı bilinmiyorsa da, Mısır vesikalarına göre, Mitanni şefleri Mısır'a hediyelerle gelmişler ve Firavun'ların himayesine sığınmışlardır. Tabiî bu bir taraflı vesikaları ihtiyatla kabul etmek lâzımdır.

«IV. üncü Tutmosis»

IV. üncü Tutmosinin tahta geçmesiyle (M. ö. 1425 (?)) Suriye isyanları yeniden başlamış gibi görünürse de, Mısır kralının Asya'da ordusu ile bir sefer hareketi yapması asayişin düzelmesine sebep olmuştur. Bu sefer dönüşü Mısır'a bir çok Suriyeli esir getirilmiştir. Çünkü Mısır'da, bilhassa yeni İmparatorluk zamanında, Suriyeliler mahir işçiler olarak tanınmışlardı. IV üncü Tutmosis'e ait yazılı bir vesikada bu Suriyelilere kale duvarları yaptırıldığı kaydedilir.

Bu kral zamanında en mühim siyasî olay Mitanni ile daha sıkı dostluğun kurulmuş olmasıdır. Tel-el-Amarna vesikalarından anlaşıldığına göre, IV. üncü Tutmosis ile Mitanni kralı Artatama arasında mektuplar teati edilmiştir. Bunun neticesinde Mitanni kralının kızlarından biri (Mutemuia) IV. üncü Tutmosis ile evlenmiştir. Bu kral aileleri arasındaki akrabalık

iki devleti müttefik bir hale getirmiş ve bu suretle Mitanni, Hatti devletine karşı kuvvetli olmaya çalışmıştır.

Mısır kraliçesi olan bu Mitanni prensesinin oğlu, III. üncü Amenofis unvaniyle Mısır tahtını işgal ettiği devirde, Ön Asya'nın umumî siyasî durumu en iyi bilinen bir safhadır.

«III. üncü «Amenofis

M. ö. 1405'te ölen IV. üncü Tutmosis'in yerine III. üncü Amenofis geçtiğinde, Mısırı en zengin ve parlak bir devirinde buldu (M. Ö. 1405-1370).

III. üncü Amenofis te Mısır hükümdarlarının meşhurlarındandır. Mahir bir diplomat olan bu kral aynı zamanda iyi idareci ve dirayetli bir devlet adamı idi. Dedeleri gibi büyük fütuhat yapıp Mısır devletine arazi kazandırmamış ise de, mevcut vassallerini iyi idare etmiş ve onları itaat altında bulundurmuştur. Zamanında hiç bir isyan hareketi kaydedilmemiştir.

III. üncü Amenofis'in hükümdarlığının ilk on senesinde Nübyaya bir sefer ile, her sene yapılan arslan avcılığı hareketleri vardır. Bu av sahneleri skarbeuslarda tespit edilmiştir. Vassal memleketin valileri, ki ekseriya yerlilerden oluyordu, Mısır devlet merkezine her zaman muntazaman raporlar göndermişlerdir. Aynı zamanda komşu devletlerden, Asur, Babil ve Mitanni kralları da Mısır hükümdarı ile iyi münasebetler temin etmeği arzu etmişlerdir. Bu devletler arası münasebetleri Tel-el-Amarna tabletlerinden anlıyoruz. Bu mektuplar bize, eski çağın en değerli diplomatik arşivi hakkında bilgi vermektedir. Bu devre Mısır kral ailesi, yine komşu devletlerin kral aileleriyle akrabalıklar kurmuşlardır. Bu vasıta ile devletler arasında anlaşmalar ve ittifaklar olmuştur. III. üncü Amenofisin evlendiği Tiy ismindeki kraliçenin Suriyeli olduğu kaydedilir. Bu kral zamanındaki zenginlik ve bolluktan istifade edilerek Thebes şehri en büyük lüks hayata sahne olmuştur. Sarayların ve âbidelerin kalıntıları ihtişam devri eserleridir. Mimar Amenemhotep'in plânı üzerine yapılmış olan Luksor mabedi dünyanın en büyük mabetlerinden biridir. Fakat bu kadar zenginliğe ve refaha kavuşan Mısır memleketi devletin dış siyaseti bakımından dinamik vasfını kaybetmek üzere idi.

«IV. üncü Amenofis»

M. ö. 1370'de ölen III. üncü Amenofis'in yerine oğlu IV. üncü Amenofis geçti. Bir müddet annesi Tiy'in vesayeti altında kalan IV. üncü Amenofis devri, (M. ö. 1370-1352) Mısır tarihi için büyük bir değişiklik gösterir. İç siyasette din reformunu esas mesele olarakeline alan IV. üncü Amenofis bu fikre, babası devrinden beri sahip bulunuyordu.

Mısır'da bir çok ilahların başında Amon ilâhı bulunuyor ve resmî dinde, onun kültü başta geliyordu. Mısır devletinin yeni imparatorluk devrinde genişlemesiyle bir çok kavimler bu hegemonyaya girmiş bulunuyorlardı. Bunların hepsini tatmin edebilecek, yeni bir din mefhumu gerekti. Çünkü eski çağ kavimlerine dinî inanışlar daima hakim olmuştur.

Güneşe tapmak ve onu mukaddes addetmek fikri bütün eski kavimlerde müşterek olan bir esastır. Ancak IV. üncü Amenofis zamanına kadar Mısır'da bu kült, Amon ilâhı yanında Aton ilâhı, ikinci derecede kalmıştır. Daha III. üncü Amenofis zamanında Aton kültü rağbet bulmıya başlamıştı. Fakat Amon'un baş mevkiinin yerine geçecek durumda değildi; yalnız Mısır panteonuna bu ilahın kültü de önemli bir surette katılmıştı.

IV. üncü Amenofis'in hükümdarlığı zamanında ise, Aton kültüne birden bire büyük bir ehemmiyet veriş, şüphe yok ki bu kralın şahsî dindarlığı neticesi olduğu gibi, siyasî bir manası da vardır. Sülâle değişikliklerinde vuku bulan kavgalarda, hükûmet otoritesinin gevşediği zamanlarda, Amon rahipleri daima büyük bir kudret kazanmışlardı.

IV. üncü Amenofis iktidara geçer geçmez ilk iş olarak Amon başrahibinin siyasî kuvvetlerini kaldırmak oldu. Fakat bu kâfi değildi, tahta geçişinin dördüncü yılında başkentini Thebes'den kaldırarak, Amon rahiplerinin tesirinden büsbütün kurtarmak istedi. Orta Mısır'da yeni bir başkent kurdu: Akhet-Aton (Tel-el-Amarna); bu ismin manası "Güneşin ufku„ demekti. Kendisi de Akhnaton lâkabını kullanmıya başladı.

Bu yeni şehirde Akhnaton'un başlıca uğraştığı mesele, yeni dini kurmak ve onun peygamberliğini yapmaktı.

Bu din monoteist idi, yani tek ilaha tapılıyordu, ve eski resmî dine nazaran çok sade idi. Ne bir heykel ile temsil edilirdi, ne de kapalı bir mabedi vardı. Üstü açık olan mabedinde Güneş bizzat şualariyle gelir ve iyiliklerini her tarafa saçardı. Heliyopolisin Ra kültü de bu fikirde bir olduğundan, onun rahipleri bu yeni resmî dini takviye ettiler.

Yaratıcı sıfatı verilen Aton ilâhının akidesi tabiat aşkı idi; tabiatın da en kuvvetli unsuru güneş olduğundan, onun şualarına ibadet ve ona yapılan kasideler bilhassa önemlidir ve bir devrede Mısır edebiyatının şaheserleri sayılırlar[1].

«Res. 31 — Kraliçe Nefertitinin renklerle süslü meşhur büstü».

Akhnaton'un son devirlerine ait olan bilgiler noksandır. Kesin olarak bilinen şudur: Bu kralın karısı olan, Mitamin prensesi (Res. 31) kraliçe Nefertiti'den yalnız iki kızı vardı[2]. Onun için kral kendisine şerik hükümdar olarak büyük kızı Meritaton'un kocası olan damadı Semenkhare'yi seçmiştir.

Hükümdarlığının son yıllarında ise Amon rahipleriyle yeniden anlaşmayı istemiş olması ihtimalinden bahsedilir. Çünkü IV üncü Amenofis'in Semenkhare'yi Thebes'e göndermiş olması bu suretle izah edilmektedir.

Halbuki Kraliçe Nefertiti bu yüzden gücenmiş ve kocasından ayrı yaşıyarak Aton dinine sadık kalmıştır.

Akhnaton'un damadı ile müşterek saltanatı üç yıl sürmüş ve ikisi de hemen hemen aynı zamanda ölmüşlerdir. Yerine

[1] Bu dinî reform hakkında etraflı izahlar, bu kitabın IV üncü bölümünde medeniyet bahsinin «Din hayatı» kısmında verilecektir.

[2] Bu Kraliçe bir Mitanni prensesi idi. Mitanni Kralı Tuşratta ile, Mısır Kralı arasında bu prensesin Mısıra gönderilmesi hakkında mektuplar gönderilmiştir. Onun Mitanni'deki adı Tadukhepa olarak kaydedilir. Mısırda ise «Güzel geldi» manasına olan Nefertiti denmiştir.

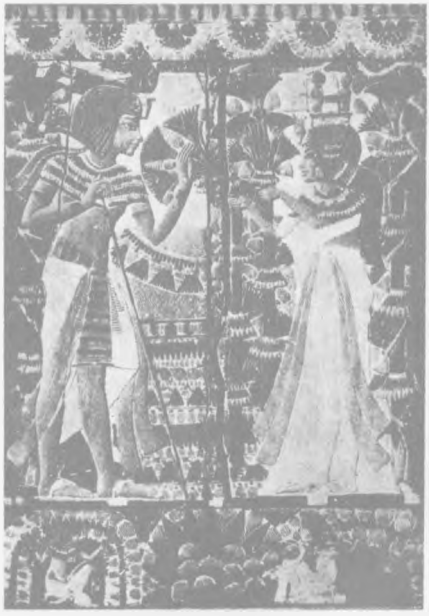
diğer damadı Tutankhaton hükümdar olmuş ve o da üç yıl kadar Tel-el-Amarna'da kalmıştır. Bundan sonra yine hükûmet merkezinin Thebes'e nakledildiği görülüyor. Thebes'de yeni kral Aton dinini terkederek Amon'u baş ilâh tanıyor ve onun kültünün resmî din olarak kabul ediyor ve bundan sonra da Tutankhamon lâkabını taşımıya başlıyor.

Altı yıl da bu merkezde hükümdarlık ettikten sonra pek genç iken ölen Tutankhamon krallar vadisine gömülmüştü. Onun tarihî mühim bir rolü olmamakla beraber, mezarının hiç soyulmamış olarak arkeologlar tarafından bulunması, kendisini bu gün meşhur Firavunlar arasında saydırmaktadır.

Çünkü mezarında bulunan eşyalar, Kahire müzesinin en büyük salonlarını doldurmaktadır. Sanat ve kıymet bakımından değerleri çok büyüktür. Bu eşyaların medeniyet tarihi yönünden incelenmesi Mısır tarihine büyük kıymet kazandırmıştır. (Res. 32).

Bu arada bir tarihî olayı da kaydetmek icabeder: Anadolu'da Boğazköy arşivindeki belgelere göre, adı bilinmiyen bir Mısır kraliçesi, Hatti kralı Suppiluliuma'ya bir mektup göndererek oğullarından birini kendisine koca olarak istemiştir. Kraliçe kendisinin oğlu olmadığını ve Piphururias'dan dul kaldığını bildiriyordu.

Bu adı Mısır kralları arasında bulamıyoruz. Ancak bu olayın tarihlerini karşılaştırabiliriz. Bu kraliçenin Akhnaton'un dul karısı Nefertiti olması ihtimali kuvvetlidir. Çünkü Tutankhamon Thebes'e gidince kendisi Tel el- Amarna'da yalnız kalmıştı. İlk mektubuna cevap

Res. 32 — Tutankamonun mezarından çıkan eşyalar arasında ona ait resimlerden.

alamıyan kraliçe ikinci bir mektupla dileğini tekrarlar ve Hatti kralı oğullarından birini gönderir. Fakat genç Hatti prensi daha yolda iken öldürülmüştür. İhtimal ki böyle bir aile bağının doğuracağı siyasî neticeleri düşünerek bu suikastı General Horemheb yaptırmıştır.

Horemheb, XVIII. ci sülâlenin en kuvvetli şahsiyetidir. Amarna dış politikasının durgunluğunu gideren ve bilhassa Asya'da zaptedilmiş olan yerleri muhafaza etmeğe gayret gösteren, General Horemheb olmuştur. Bununla beraber Akhnaton'nun iktidarsız halefleri zamanında ilk zaaf alâmetleri başlamıştır.

Tutankhamon'dan sonra Akhnaton'un eski bir memuru olan Ay tahta geçerek, Mısır devletine dört yıl hükümdarlık etmiştir.

Bu yeni kral Amarna çağının tanınmış bir şahsiyetidir. Hattâ Amarna'da kendi namına yaptırmış olduğu mezarındaki resimlerden anlaşılıyor ki, kral ailesinin samimî bir uzvudur ve karısı Tiy sarayda "Süt ana„ lâkabını taşımıştır.

Tahta geçmeğe hak kazanması ise, Tutankhamon'dan dul kalan prenses Ankhesenamon ile evlenmesiyle olmuştur. Bu olay, son zamanlarda bulunan bir yüzükte her iki ismin de kartuş içinde yazılmasından anlaşılmaktadır. Halbuki diğer taraftan asıl Thebes'deki kral mezarında Ay'ın yanında, kraliçe olarak kartuş içinde Tiy'in adı yazılmıştı. Her halde Ay'ın hiç bir kuvvet ve kudreti olmadan ve meşrû varislik hakkının da şüpheli olarak bulunması Horemheb'in müsamahası yüzünden olsa gerektir. Ay'ın ölümiyle XVIII. inci sülâle ömrünü bitirmiş sayılır.

Halbuki Maneton'a göre XVIII. inci sülâlenin son hükümdarı Horemheb'tir. Akhnaton zamanında askerî meslekle yükseldiği ve kumandan olarak Nübya'ya ve Asya'ya seferler yaptığı kaydedilir.

XVIII. inci sülâlenin son devirlerinde Filistin'i Mısır idaresinde tutmaya muvaffak olduğundan, bu kudreti dolayısiyle Mısır'da kendisine büyük bir otorite temin etmiştir. Horemheb Akhnaton'un halefleri, Tutankamon ve Ay zamanında mevkiini aynı suretle tutabilmiş ve Amon rahipleri arasında da taraftar kazanmıştır.

«Horemhep»

Harembep Amon ilâhının mucizesine dayanarak rahiplerin manevî yardımı ile, Ay'ın halefi olmuş ve bu suretle tahta çıkmıştır. Kral olunca, Horemhep, evvelâ yeniden teşkilâtı düzeltti. Aton dininden kalma bütün izleri ortadan kaldırarak yeniden eski dinî rejimi kurdu. Tutankhamon'un ve Ay'ın Amon kültüne dönüş vesikalarını kendine mal ederek, kendisinin saltanat yılı başlangıcını III. üncü Amenofis'in ölümünden sonra saydırmıştır.

Horemheb eğer yalnız bu gasıplığı ile kalsa idi, Kral olarak fena bir şöhrete malik olacaktı.

Karnak mabedinin batı kolundaki onuncu pilonunda, Horemheb'in fermanı diye anılan yazıda, bu hükümdarın tahta geçtiği zaman halkın sefaletini ve ona karşı alınan iyi tedbirleri anlatır. Anarşi içinde olan idareyi Horemheb şiddetli tedbirlerle düzenlemiş ve bunu da Mısır halkının sükûnu ve iyiliği için yaptığını bu fermanında beyan etmiştir.

Bundan şu anlaşılıyor ki Akhnaton'dan itibaren, idare başı boş bırakılmış ve bu serbestiyetten umumun menfaati yerine memurların menfaati öne geçmiş ve nizam bozulmuştur. İşte bu halleri bertaraf etmek ve bir kaç kişinin menfaati yerine ekseriyetin memnun oluşunu temin etmek, Horemheb'in başardığı işlerdendir.

Haremhep hükümdarlık mevkiini işgal ettiği devirde, askerî kuvvete dayanarak Asyada seferler yapmamıştır. Çünkü O, bir general olmakla beraber devletin başında bulunduğu zaman fütühattan ziyade iç idarenin tanzimine önem vermiştir.

Horemhep'ın saltanat yılları, Anadoluda meşhur Hatti imparatoru Suppiliuluma'nın oğlu II inci Mursil (M. ö. 1346-1320) zamanına rastlar.

Böylece XVIII. inci sülâle, Horemheb'in saltanatının M. ö. 1320 yıllarına doğru sona ermesile bitmiş ise de, onun kudretli şahsiyeti ile kurmuş olduğu nizam yeni bir sülâleye de yol açmıştır. Bu itibarla Haremhep aynı zamanda XIX ıncı sülâlenin kurucusu addedilir. Fakat o kendi ailesinden saltanata bir varis bırakmamıştır.

XIX. uncu Sülâle. (M. ö. 1320 - 1200): Bu sülâleyi kuran I. inci Ramses ile Horemheb arasında bir akrabalık olup olmadığı bilinmiyor. Yalnız, bu sülâle değişikliği esnasında iç idarede, her hangi bir hadise kaydedilmez. Çünkü Horemheb daha önce devlet nizamını yeniden düzenlemiş ve iç idarede birliği temin etmiş bulunuyordu.

I. inci Ramses

Yeni kral I. inci Ramses, Delta'da Tanis şehrinin yerlisi olan kudretli bir aileye mensuptu. Onun içindir ki bu sülâle kralları, Tanis şehrini, yazlık merkez edinmiş ve orasını bir çok âbidelerle süslemişlerdir.

Esasen, I. inci Ramses'in babası Setos, askerlikte temayüz etmiş bir şahsiyet idi. Oğlu da aynı meslekte yetişmiş ve Horemheb zamanında bir çok şerefli lâkaplar almıştı. Hatta hükümdar Horemheb'in, kendisine halef olarak, bu vezirini seçmiş olması büyük bir ihtimal içindedir.

I. inci Ramses hükümdar olduğu vakit esasen yaşlanmış bir insandı, saltanatının ilk yılında oğlu Setos'u kendisine halef nasbetti ve bu suretle XIX. uncu sülâlenin kendi ailesinden devamını temin etmiş oldu. Onun saltanat yılının en önemli olayı, Karnak mabedinin büyük salonunun inşasına başlanmasıdır. Bu muazzam âbidenin yapılmasına I. inci Setos tarafından devam edilecek ve ancak II. inci Ramses zamanında tamamlanabilecektir. I. inci Ramses devrinde böyle büyük bir inşaata başlanması, memleket birliğinin tam olduğuna ve ekonomik durumun elverişli bulunduğuna delâlet eder. Buna mukabil I. inci Ramses zamanında (M. ö. 1320 - 1318). siyasî mühim hadiseler yoktur.

I. inci Setos

Onun yerine geçen oğlu I. inci Setos, her bakımdan Firavunlar içinde en büyüklerinden biri olarak tarihte yer almıştır (M. ö. 1318-1299). Dahilî idarede otoritesini temin etmiş ve buna dayanarak dış memleketlerle uğraşabilmiştir. I. inci Setos, Mısır'ın güney ve batı sınırlarını emniyet altına almayı hedef edinmişti. Nübya'daki Mısır hâkimiyetini Horemheb kuvvetlendirmişti; fakat Mısır'ın güney sınırındaki asayişin düzenlenmesi

işini temin etmek için, I. inci Setos kısa bir sefer yapmayı lüzumlu buldu.

Batı sınırlarında ise Libya'lı kabilelere karşı yapılan bir tedip hareketinden sonra, onların Nil vadisine inmelerine mani olunmuş oldu.

Aynı zamanda I. inci Setos hükümdarlığının ilk senelerini, Mısır'ın Asya'da kaybetmiş olduğu kolonilerini geri almak için uğraşmakla geçirdi. Kendisi kuvvetinin en büyük kısmını Asya seferine hasretmişti. Suriye'yi güneyden kuzeye muzafferane geçti, ve burada istiklâllerini yeniden ellerine almış olan beylikleri idaresi altına aldı. Bu suretle Anadolu'daki Hatti devleti hudutlarına kadar gitmiş oldu.

Doğuda ise Yukarı Fırat'taki Babil ve Asur krallıklariyle temas etti. Bu suretle I. inci Setos zamanında Mısır, hiç olmazsa dış görünüşe nazaran, bütün kudretini yeniden elde etmiş oluyordu.

I inci Setos'un seferlerinin tafsilâtı,Karnak mabedinin duvar oyma resimlerinde gösterilmiştir. Bu sahneler çok büyük bir tarzda ve mübalagalı denecek bir surette tasvir edilmişlerdir.

Res. 33 — I. inci Setos iki ilah arasında ; O mabud'un önüne diz çökmüş, bir çok seneler hükümdar olacağına dair ondan söz almaktadır. (karnak mabedinde)

Mısır'da bu hükümdar zamanından kalma pek çok âbidevî eser vardır.Çünkü bu dış muvaffakiyetler sonunda temin edilen sulh devrinde, Mısır kralı, asıl ana vatanda bir çok eserler inşa ettirmek fırsatını bulabilmiştir. Abidos'-

taki mabet, Karnak'taki büyük sütunlu salon, bunların mühimlerindendir.

I. inci Setos'un Asya'da yeniden hakimiyet kuruşu bir kaç safha arzeder:

Mısır'ın hegemonyası Filistin ve Suriye'de IV. üncü Amenofis ve halefleri zamanında zâfa düşmüş, ve nihayet hiç denecek dereceye inmişti. Bu esnada Büyük Hatti kralı Subbiluliuma, Mitanni'yi elde etmiş ve Suriye'de, daha önceleri Mısır'ın vassalı olan, prensliklerden bazılarını da kendi tarafına kazanmıştı.

I. inci Setos saltanatının birinci senesinde (M. ö. 1318) yaptığı ilk Asya seferi neticesinde, Filistin ve Suriye sahillerinde hâkimiyetini tanıttı. İkinci seferinde ise, Oront vadisine girdi. Mısır'lılar ilk defa olarak Hatti'lerle karşı karşıya harp ederek Kadeş şehrini zaptettiler. Hattuşaş (Boğazköy) vesikaları, bu harp için bir bilgi vermemekle beraber, bu hadiseden sonra Amurru kralı Benteşina'nın Hatti devletinin vassalı veya müttefiki olmadığını kaydediyorlar. Demek ki, iki büyük devlet arasında tampon bir devlet olan Amurru, bir tarafa hiyanet edişi ile harbin neticesinde âmil olmuştur.

Fakat Kadeş'in az zamanda Hatti'ler tarafından tekrar geri alınmış olması, Mısır hâkimiyetinin burada uzun sürememiş olduğuna bir delildir.

Neticede Mısır'lılar Amurru ülkesinin sahillerinde Likas'a kadar ve Oront vadisinin bir kısmında ancak hâkimiyet kurabildiler. Bu suretle I. inci Setos Suriye'nin güney yarısını Kenaneline bağlıyabilmiş ve Mısır hâkimiyetini buralarda yeniden kurmuştu.

I. inci Setos M. ö. 1298 e doğru öldü. Kahire müzesinde bulunan mumyası, hâkim şahsiyetinin çizgilerini belirtir. Ona oğlu II. inci Ramses halef oldu. Esasen bu hükümdar gençliğinden beri, ordunun başında olarak babasiyle iktidarı paylaşmış bulunuyordu.

II. nci Ramses

Bütün eski devir Mısır kralları içinde II. inci Ramses'in hatırası en canlı olarak yaşar. O, yaptığı eserlerin çok üstünde ve mübalâgalı bir şöhret kazanmıştır. Bu durumun bir kaç sebebi vardır:

Çok uzun süren, 66 yıl, bir hükümdarlık devresi yaşamıştır (M. ö. 1298-1232).

Aynı zamanda saltanatı esnasında pek çok bina ve abide yaptırmıştır. Onun kendi devrine ait eserlerde adı yazılı olduğu gibi, daha önce yapılmış olanlarda da, diğer isimleri kaldırtarak kendi adının kartuşunu kazdırmıştır. Mısır'da, II. inci Ramses'in ismi olmayan hemen hiç bir eski site yoktur.

On altı yaşında tahta geçmiş olan II. inci Ramses enerjik, müteşebbis ve kendine çok güveni olan mağrur bir karaktere sahipti.

İktidarı eline aldığı zaman, Suriye'deki siyasî durum Mısır'ın aleyhine olan bir safhaya girmişti. Hatti devletinin kuvvet ve kudreti son yıllarda fevkalâde çoğalmış, Hatti imparatoru Muvatallu, güney sınırında Kadeş'e kadar ilerlemiş ve orasını yeniden ele geçirmişti. Bu şehir Şam'a 150 km. mesafede Oront nehrinin batı kıyısında kurulmuştu ve III. üncü Tutmosis'in harpleri zamanından beri askerî ehemmiyeti haiz bir yer olmuştu.

Res. 34 — II. inci Ramses'in heykeli.

Hatti ordusu ise her bakımdan Mısır ordusu ile eşit bir durumda idi. Hattâ harp arabalarının hafifliği ve ordu teşkilâtı bakımından Mısır ordusuna üstün dahi sayılabilirdi.

Bu asır, (M. ö. XIII) Mısırlılar ile Hatti'lerin, Suriye üzerinde hegemonya üstünlüğünü elde etmek için, giriştikleri bir rekabet mücadelesi ile geçmiştir.

Çünkü Hatti imparatorluğu çok kuvvetli bir devlet halinde Anadolu'da hudutlarını genişletmiş, hatta bazı siyasî teşekkülleri kendi tarafına müttefik olarak kazanmıştı.

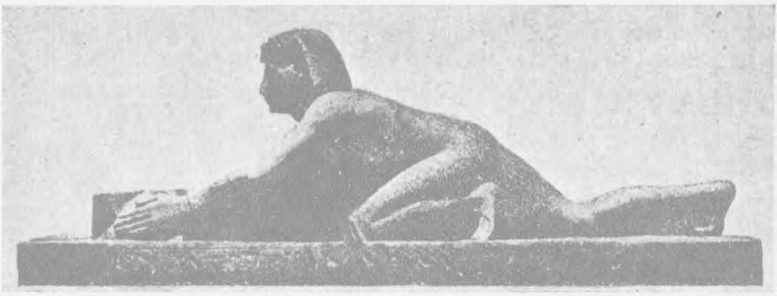
Anadolu'nun bu kudretli devletinin siyasî maksadı, Suriye'de Mısır hâkimiyetini kaldırarak, oradaki beylikler üze-

rinde kendi otoritesini kurmaktı. Diğer taraftan genç Mısır hükümdarı ise, bu maksadın gerçekleşmesine engel olmak için Hattilerle savaşmıştır.

Böylece II. inci Ramses devri Mısır tarihinde Hatti'lerle mücadele ve münasebet devri olarak vasıflandırılabilir. Çünkü savaş ve meydan muharebelerinin neticesinde iki devlet arasında ebedî dostluk için bir sulh muahedesi akdedilmiştir. (M. ö. 1278) aynı zamanda da iki memleketin hanedanı arasında akrabalık tesis edilmiş, Hatti İmparatorunun kızı Mısır hükümdarına zevce olarak verilmiştir.

Bu mücadele ve münasebetlerin tafsilâtı, yeni İmparatorluğun dış durumu izah edilirken ileride toplu olarak verilecektir. Ancak burada, bu meselelere temas etmekle, XIX. uncu sülâle zamanında dış memleketlerle olan duruma işaret edilmiştir.

Memleketin iç durumu itibariyle ise, II. inci Ramses devrinde mühim sayılacak meseleler yoktur. Esasen XIX. uncu sülâlenin I. inci Ramses'ten sonraki üç hükümdarı I. inci Setos (M. ö. 1318 - 1298) II. inci Ramses (M. ö. 1298 - 1232) ve Mineptah (M. ö. 1232 - 1224) daha ziyade dış harplerle uğraşmışlar ve bir asra yakın bir zaman içinde, Mısır orduları seferber halde kalmışlardır. Kralların birbirini takiben hükümdarlığı ellerine alışları, normal bir şekilde cereyan etmiştir. II. inci Ramses'in son senelerine doğru Mısır devletinin dış memleketlerdeki hakimiyeti zayıflamıştı. M. ö. 1232 'de ölen II. inci Ramses'in halefi Mineptah zamanında ise, iç idarede ve dış siyasette bir gerileme hissedilir.

Res. 35 — II. inci Ramses, ilahlara bir takdime verirken.

Saltanatının ilk yıllarında, Mısır memleketine Libya hududundan gelen, deniz kavimlerinin hücumuna karşı koyabilmişse de, Mineptah yine devleti inhitata götüren sebepleri ortadan kaldıramamıştır. Bu devrin son çeyrek asırlık zamanı, iç idarede karışıklıklarla geçer. Bir takım krallar iktidarı ellerine almışlar, fakat hiç bir suretle kuvvet ve kudret gösterememişlerdir. Aksine olarak mahallî "nom„ reisleri merkezi tanımıyarak müstakil idare sistemine baş vurmuşlardır. Ara devirlerde gördüğümüz gibi, Mısır devleti bir anarşi içine yuvarlanmıştır. Hatta bir müddet başta kral dahi bulunmamıştır. Bu dahilî karışıklıktan istifade eden, Mısır'da yerleşmiş Suriye'li aileden biri, krallık mevkiine çıkmıştır. Arsu adındaki bu yabancı, uzun zaman idareyi elinde tutamamış ve Mısır'ın yerli ilâhlarına saygı göstermemiş olması, bir aksülamel uyandırmıştır. İşte böylece XIX. uncu sülâle, 1200 yıllarına doğru sona ermiştir. Esasen Mineptah'tan sonraki krallar bu sülâleden sayılmazlarsa da, XX. inci sülâlenin kuruluşuna kadar geçen zaman içinde, tahta çıkanlar da ayrı bir sülâle adedilmemişlerdir.

XX. inci sülâle (M. ö. 1200 - 1085): Bu sülâlenin teşekkülü ile, Eski Mısır devleti, Yeni imparatorluk denilen zamanda bir kalkınma devrine girmiştir. Çünkü XIX. uncu sülâlenin son hükümdarları Mısır'ı bir anarşiye sürüklemişlerdir.

Setnaht XX. inci sülâlenin kurucusu addedilir ve iki sene kadar süren hükümdarlığı esnasında devlet otoritesini tanıtmış ve hükûmeti yeniden düzene koymuştur. Oğlu III. üncü Ramses zamanındaki yazılardan, meselâ Harris papirüsü denilen vesika, Setnaht hakkında şu bilgiyi verir: "O memlekette yeniden nizamı kurmus, suçluları cezalandırmış, eski anlaşmazlıkları ortadan kaldırmış ve gaspedilen mabetlerin gelirlerini iade etmiştir„.

Böylelikle Setnaht rahipler sınıfının yardımını da sağlamış oluyordu. Setnaht veliaht olarak oğlu III. üncü Ramses'i devlet işlerinde kendisine yardımcı seçmiş ve ona sağlığında "Bütün memleketin büyük şefi„ unvanını vermişti. Hariçten gelen kavimlerin istilâ tehlikesi karşısında, Mısır'ın dahildeki idare zâfını gidermek için, III. üncü Ramses daha babası zamanında hükûmet teşkilâtını intizama koymağa başlamıştı.

Setnaht ise memleketi sulhe kavuşturmuş ve Mısır birliğini yeniden kurmuştu.

III. üncü Ramses yeni imparatorluğun son büyük kralıdır. (M. ö. 1198-1166). O hükümdar olunca devlet teşkilâtının kadrosunu tamamlamış ve dış tehlikelere karşı koyabilecek bir durum hazırlamıştır. Bu sıralarda Ege kavimlerinin göçleri Mısır memleketini, hem doğu kuzeyden hem de batıdan tehdit ediyordu. III. üncü Ramses her iki tarafta harbetmiş ve Mısır'ı silâhlı bir istilâdan kurtarmıştır. Kendi zamanından kalan vesikalarda bu harplerin tafsilâtı yazılıdır ve bu sahneler Medinet-i Habu'daki mezar mabedinin duvarlarında da tasvir edilmiştir. Bu çeşit vesikalarda kullanılan uslûp tarzı, daima büyüklük ve tarafkirlik ifade ediyorsa da, mukayese edecek başka vesika bulunmadığı için, bunlardan istifade etmek zaruridir.

III. üncü Ramses kral olduğu vakit Şark ve komşu kavimlerin durumunu gösteren bir izah yaptırmıştır. Suriye ve Filistin'i koruyan Mısır'a karşı adeta bir baraj vazifesini gören Anadoluda Hatti devleti, deniz kavimlerinin akınlarına mukavemet edememiştir. Mısır'ın Asya'daki son eyaleti Filistin ciddî olarak bu tehlikeye maruz kaldığı gibi, asıl Mısır'ın Delta kısmı da, bu akınların önünden kaçan kavimlerin yerleşmesine sahne olmuştu. Çeşitli sebeplerle bir çok yabancılar Mısır memleketine girmek fırsatını elde etmişlerdi. Bu yabancılar Mısır devletine karşı vazifelerini yapıyor ve vergilerini veriyorlardı. Aynı zamanda da Mısır ordusunda ücretli olarak hizmet görüyorlardı.

Diğer taraftan Libya hududunda, Mineptah'ın zaferinden sonra, yeniden teşkilâtlanmıya ve kuvvetlenmiye başlıyan Batı kavimleri, Mısır'ı istilâ etmek için fırsat kolluyorlardı.

Bu suretle III. üncü Ramses tahta çıktığı zaman, Mısır doğu ve batı hudutlarından hakikî bir tehlike karşısında bulunuyordu. Mısır'ın iç bünyesindeki devlet teşkilâtını düzene koyan ve birliği kurabilen III. üncü Ramses, saltanatının beşinci yılında (M. ö. 1194) Libya'ya karşı harp etmeğe mecbur oldu.

Bundan önce doğudan gelen kavimlerle denizde ve karada harbettiği ve onları püskürttüğü de yazılmıştır. Fakat III. üncü Ramses'in ilk büyük harbi batıdan gelen istilâya karşıdır.

Batıdan, Libya'lılar Rebular, Sepedler ve Maşavaşlar bir koalisyon yapmışlar ve Mısır'a hücum etmişlerdir. Bunun sebepleri şöyle izah edilmektedir: Bir taraftan yeni akınların Libya'ya gelişi, diğer taraftan da Mısır'da yetişmiş bir Libya'lı prensin, Şef olarak III. üncü Ramses tarafından oraya gönderilmek istenmesidir. Libya'lıların müttefik kabilelere hücumları Memfis üzerine yönelmişti. Mısır hükümdarı bunu önlemek için hücuma kalkmış ve büyük bir zafer elde ederek bir çok ta esir almıştır. Fakat bu mağlubiyetten altı sene sonra (M.ö. 1188) Maşavaşların reisi Kaper idaresinde, Libya kabileleri yeniden birleşmişler ve Mısır'a hücuma kalkmışlardır. Bu hücum yine III. üncü Ramses tarafından önlenmiş hatta mağluplar takip edilerek, bu kere de fazla miktarda esir almışlardır. Bu zaferden sonra, Libya'dan gelen kavimler Mısır'a ordu kuvvetiyle girmekten vaz geçmişler, fakat sonraları yavaş yavaş, Mısır memleketine muslihane bir surette yerleşmesini temin etmişlerdir.

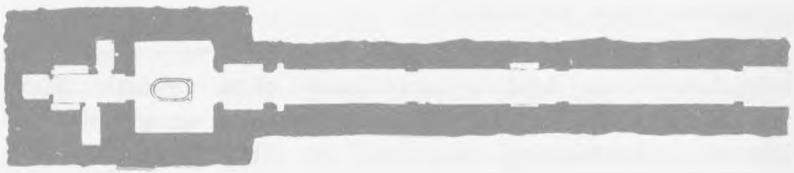
Mısır ordusuna hizmete giren bu kabileler, iki asır sonra devlet idaresinin başına geçebilmişler ve Mısır bir müddet için Libya'lıların hakimiyeti altına girmiştir.

Doğu sınırlarına gelince, burada hem kara kısmını takviye etmek hem de Deltanın kuzey kıyılarını muhafaza altına almak lâzımdı. Çünkü Deniz kavimleri karadan ve denizden Mısır'ı tehdit ediyorlardı. Bunların başlıcaları, Akalar, Danlar, Şakalaşalar, Filistler, Şardanlar, Turşalardır. Bu kavimlerin kuzeyden inerek silâhlı kuvvetler halinde Mısır'ı tehdit etmeleri M. ö. 1191 yılına rastlar. Bunlara karşı koymak III. üncü Ramses in en parlak zaferi addedilir.

Bu hükümdarın yazdırdıklarına göre, deniz kavimleri Anadolu'yu ve Kıbrıs'ı istilâ ettikten sonra, Suriye'de Amurru memleketine inmişlerdi. Sonraları karadan ve denizden Mısır'a hücum edince, III. üncü Ramses büyük bir muvaffakiyetle karşı koymuş ve bu harplerin tafsilâtını resimlerle yazdırmıştır. Bilhassa, metinler yanında temsil edilen deniz savaşının tabloları, bir çok sahneleri pek güzel olarak canlandırmaktadır. Bu muvaffakiyet Mısır memleketini deniz kavimlerinin istilâsından kurtarmıştır. Sadece Filistler, bu gün Filistin denilen yere yerleşmişler ve adlarını da bu bölgeye vermişlerdir.

III. üncü Ramses Asya'da Mısır'ın kaybettiği bölgeleri yeniden almak için uğraşmış olduğunu kaydettirmiştir. Fakat bu yazıları ihtiyatla kabul etmek lâzım gelmektedir. Çünkü zaptettiğini söylediği yerlerdeki kavimlerin isimleri, II. inci Ramses zamanındakilerdir. Halbuki III. üncü Ramses zamanında bu kavimler tarihten silinmişlerdir. Çünkü bu devirde Mısır hakimiyetinin Oront vadisinde dahi tutunabilmiş olması şüphelidir. Eğer bu Asya seferi yapılmış ise, Filistin'deki Mısır hakimiyetini korumak ve Kuzey kavimlerini tedip içindir. Bütün sahil kısımları, Filistler elinde olduğuna göre, Mısır'ın daha uzun müddet Kenanelinde tutunabilmesine imkân olamazdı.

III. üncü Ramses'in son seneleri sulh içinde geçmiştir. Onun zamanından kalma pek çok abide vardır. Fakat bunlar XVIII. inci sülâle zamanında yapılanların zayıf bir taklidinden ibarettir. Ancak, Mısır devleti bu eserleri meydana getirebilecek kadar imkânlara sahib olduğu anlaşılıyor. III. üncü Ramses M. ö. 1166 da öldüğü vakit Mısır'ın kuvvet ve kudreti zâfa yüz tutmuştu. IV. üncü Ramses'in altı yıl süren saltanatından

Res. 36 — IV. üncü Ramses'in mezar plânı. (Thebes'te krallar vâdisinde)

sonra gelen krallar hep Ramses adını taşırlar ve bunlar XI. inci Ramses'e kadar devam ederler. Seksen yıl kadar süren bu zamana Ramsesler devri denir. Yeni İmparatorluğun bu son kralları zamanında devlet mutlak bir inhitata doğru sürüklenmiştir. Dahilde iktisadî durumun bozukluğu, kıtlık senelerinin bıraktığı sefalet, asayişin olmayışı Mısır'ı anarşiye doğru götürmüştür. Bu devreden kalan vesikalar çok az olmakla beraber, son Ramsesler devrinin Mısır tarihinde iyi bir nam bırakmadığı muhakkaktır. Meselâ IX. uncu Ramses zamanında (M. ö. 1115) ilk defa olarak kral mezarlarını soymak isteyen hırsızlar türemiş ve bunlar hakkında yapılan muamelenin tafsilâtı, Mısır hükûmet teşkilâtının inhitatını canlı olarak belirtmektedir. Çünkü suçluların yargılanma safhaları asıl memurlar

arasındaki geçimsizliği belirtmekte ve devlet otoritesinin yokluğuna şahadet etmektedir. Bu hal hırsızlara cesaret vermiş ve müteakip senelerde krallar vadisindeki mezarlar suyulmağa devam edilmiştir.

Nihayet XI. inci Ramses'in (M. ö. 1100) zamanında dahilî karışıklık son haddini bularak kriz baş göstermiştir. Bu son kral ile Amon baş-rahibi arasında iktidar mücadelesi olurken, orta Mısır bölgesinde isyanlar çıkmış ve Libya'lıların bu hareketlerde mühim rolleri olmuştur. Bu isyanlar kısmen bastırılmış ise de, artık kralın hemen hiç otoritesi kalmamış ve devlet idaresini mecburî olarak büyük memurlarına devretmiştir. Meselâ bunlardan Amenhotep, Panehezi, Herihor birinci derecede rol sahibidirler. Bunlardan bilhassa Herihor sadece baş-rahip olarak kalmamış, aynı zamanda Nübya'nın kral-naibi ve vezir ünvanını elde ederek, bütün güney Mısır'da bilfiil iktidar sahibi olmuştur. O, aynı zamanda "Aşağı ve yukarı Mısır'ın başkumandanı„ ünvanını kullanmış ise de, Delta hakikatte eski bir vezir olan Smendes ve karısı Tentamon tarafından idare edilmekte idi.

Fakat Herihor, dinî reisliği, zenginliği ve kudreti elinde bulunduruyor ve iktidarı yavaş yavaş eline alıyordu. XI. inci Ramses'i kral olarak tanımış ise de, soradan onun ismini ikinci derecede zikrettirmeğe başlamış ve nihayet kralın ismi hiç anılmaz olmuştur.

Böylelikle yüzlerce seneden beri devam edip gelen, siyasî ve dinî reisler arasındaki mücadele, bu sefer de Amon rahiplerinin zaferiyle neticelenmiştir.

XI. inci Ramses yeni imparatorluğun ve XX. inci sülâlenin son hükümdarı olarak karanlıklara gömülür (M. ö. 1085). Bundan sonra Mısır ülkesi yeni bir tarihî safhaya girecektir.

A— Yeni İmparatorluk devrinde iç durum

Yeni İmparatorluk denilen devir (M. ö. 1580-1085) Mısır tarihinin beş yüz yılını kaplar. Eski Çağın en şöhretli hükümdarları bu XVIII, XIX ve XX. inci sülâleler arasında yaşamıştır.

Mısır'ın iç idaresinde, Orta İmparatorluk devrine nazaran büyük değişiklikler olmuştur. Çünkü Mısır devleti sadece eski

hudutları içinde kalmamış, Asya'daki fetihlerile yeni arazi elde etmiş ve bu yerlerin idaresi de Mısır'ın merkez devletine tâbi olmuştur.

Bilhassa yabancı bir kavim (Hiksoslar) hakimiyetinden kurtulabilen Mısır'lıların başına geçen yerli krallar, iç idareyi yeniden düzene koymak ve yeni bir siyasî sistem yaratmak mecburiyetinde kalmışlardır. Bu itibarla monarşik rejim eskisinden daha kuvvetli olarak kurulmuştur. Eyaletler, mezkezden tayin edilen nom valileri tarafından, doğrudan doğruya merkeze tâbi olarak, bir memurlar sınıfı ile idare edilmiştir.

Bu devrin iç idaredeki en önemli olayı Amon baş-rahibinin büyük siyasî rol sahibi olmasıdır.

Esas itibariyle, baş-rahibi kral nasbediyordu. Fakat o, devlet işlerinde doğrudan doğruya tesir icra eden bir durumu elde etmişti. Devlet içinde ayrı bir gelire sahip olan bu dinî teşkilât, kuvvet ve kudretli krallar iktidarda olduğu zaman, onlara müzahir olmuşlar, fakat zayıf krallar zamanında ise siyasî idareyi dahi ellerine alabilmişlerdir.

IV. üncü Amenofisin din reformu ve hükûmet merkezini değiştirmesi bu tesirden devlet otoritesini kurtarmak için olmuştur. Ancak onun hayatiyle kaim olan bu reform, sonraki devirlere hiç bir tesiri olmamıştır. XX. inci sülâlenin son kralı XI. inci Ramses dahi, bu baş-rahibin gölgesi altında tarihten silinmemiş midir?

İşte böylece yeni İmparatorluk devrinde, Amon rahipleri devletin iç siyasî durumunda mühim mevkiler almışlar ve din adamlariyle krallar arasındaki iyi geçim veya anlaşmazlıklar memleketin idarî işlerinde hakim olmuştur. Bu meseleler, üzerinde ileride Devlet teşkilâtı bahsımızda daha fazla duracağız. Burada ancak umumî olarak memleketin iç siyasetinde din adamlarının rolü olduğu belirtilmiştir.

Eski devirlere nazaran diğer bir fark da, bu devirde muntazam ve talimli bir ordunun sulh zamanında dahi silâh altında bulunmasıdır. Hatta bu orduya hariç kavimlerden de ücretli askerler alınıyordu. Meselâ Nübyalılardan, Şardanlardan ve Amurrulardan olduğu gibi. Böylece Yeni İmparatorluk devrinin dahilî teşkilâtı içinde ordu mensupları, rahipler yanında, imtiyazlı bir sınıf teşkil ediyordu. Onlar harp ganimetlerinden

istifade ettikleri gibi, ayrıca kendilerine arazi de bağışlanıyordu. Bu suretle asker sınıfına mensup büyük arazi sahipleri aynı zamanda aristokrat bir zümre olmuşlar ve memleketin dahilî siyasetinde dahi mühim rol oynamışlardır. Meselâ bu ordu kumandanlarından devletin başına geçenler de olmuştur. (Horemheb, I. inci Ramses). İşte böylece iç siyasette rahipler ve ordu sınıfının ehemmiyeti büyük olmuştur.

Yeni İmparatorluk devrinde zaptedilen memleketlerde Mısır'ın güttüğü iç siyaset, ayrı ayrı safhalar göstermiştir. Asıl Mısır memleketinde eyaletler, merkezden gönderilen memurların idaresi altındadır ve bu memurlar yılda üç defa bir üst derecede olanlara rapor vermekle mükellef tutulmuşlardır. Bu tedbir sayesinde muayyen ailelerin kuvvet kazanarak, feodal idare kurmalarına mani olunmuştur.

Mısır devletine tâbi olan memleketlerden Nübaya'nın idaresi farklı bir manzara gösterir. Burası Mısır hükümdarı tarafından nasbedilen bir kral-naibi ile idare edilmektedir ve ekseriya merkezde önemli vazifeler idare etmis şahıslara bu iş verilmektedir. Bu vazifeyi üzerine alanlara, bazı haklar tanınmakta ise de, yine merkezin bir memuru olarak iş başındadırlar. Ayrı ordusu ve ayrı teşkilâtı olmakla beraber, asıl Mısır devlet merkezine ödiyeceği yıllık vergiler, hiç ihmal edilmemektedir. Asayiş kıral-naibinin emri altında bulunan polis teşkilâtı ve askerî kuvvetlerle temin edilmektedir. Yeni imparatorluğun devamı müddetince Nübya'da ehemmiyetli sayılacak isyan hareketleri olmamıştır. Böyle bir hareketten şüphe edildiğinde, ya kral naibinin ordusu takviye edilir veyahut bizzat Mısır kralı ordusunun başında Nübya'da görüldüğü vakit, silâh kullanmıya dahi lüzum hasıl olmadan, halk sükûna kavuşurdu. İşte böylece Nübya'nın iç siyaseti Yeni İmparatorluk zamanında iyi ve düzgün bir surettle ve yine doğrudan doğruya merkeze tâbi olarak idare edilmiş ve o cihtten Mısır İmparatorluğu mühim sayılacak bir sıkıntıya uğramamıştır.

Diğer taraftan Asya'da fethedilen kısımların iç siyaseti, merkeziyetçi olmıyan bir sisteme tâbi olmuştur.

Filistin ve Suriye'de bir çok beyliklerin iç idaresini mahallî teşekküllere bırakan Mısır İmparatorluğu, asıl merkezde kuvvetli olduğu müddetçe, bu bölgelere hâkim olmuştur. Aynı

zamanda iç idarelerinde otonomilerine riayet edilen beylik ve krallıklar arasında çıkan her hangi bir vaka karşısında, Mısır daima üstün hakem rolünü oynamış ve böylece de hepsi üzerinde bir hâkimiyet kurabilmiştir. Ekseriya bu sitelerin bey ve prens oğulları Mısır'da terbiye görerek bu kültüre göre yetiştirilmiş ve sonraları iktidarı ellerine aldıkları zaman, Mısır'ın merkez devletine sadık birer unsur olmuşlardır. Mısır'a tâbi bu beyliklerde ordu teşkilâtı yapılmış ve zaman zaman bunlardan istifade edilmiştir. Yıllık vergileriyle bu Asya eyaletleri, Mısır'a mühim bir gelir kaynağı olmuş ve Yeni İmparatorluk devrinin zengin medeniyet eserlerini vücude getirmekte âmil olmuşlardır.

Bu Asya beylikleri ya kendi kıralları veyahut bir ihtiyarlar meclisi tarafından idare edilmişler ve böylece otonomilerini muhafaza edebilmişlerse de zaman zaman istiklâllerini Mısır devleti eline vermişlerdir.

Yeni İmparatorluğun beşyüz yıllık devresinde, dahilî siyaset ve idaresinin esas noktalarını tebarüz ettirdik. Bunlardan:

Birincisi, merkezde ve asıl Mısır memleketinde rahip ve ordu sınıflarının mühim tesirleri olduğu ve tamamen merkeziyetçi bir siyasetin takip edilmesi.

İkincisi, Nübya'nın yine merkeze doğrudan doğruya tâbi olarak bir kral-naibi ile idare edilmesi.

Üçüncüsü, ise Asya beyliklerinin, Mısır hakimiyetine tâbi, ayrı ayrı prenslik ve beylikler halinde bulunmasıdır.

B — Yeni İmparatorluk devrinde Dış Siyaset

Milâttan önce II. inci binin ikinci yarısında Mısır devletinin dış siyaseti Şark memleketlerinin durumu ile yakından ilgilidir.

Hiksos hâkimiyetinin sona erdirilmesi neticesinde, Mısır kralları memleket birliğine daha çok önem vermişler ve fütühat siyaseti bu devrin karakteristik vasfı olmuştur. Asya kısmı bu genişleme siyasetinin belkemiğini teşkil etmiştir. Fakat aynı zamanda Mısır'ın güneyinin istilâsı da ihmal edilmemiş ve daima önemli bir bölge olarak Mısır devletini meşgul etmiştir.

1 — Mısır'ın Güney hududu: Evvelâ Nübya'nın durumunu gözden geçirelim. Bilindiği gibi Nübya, Orta İmpa-

ratorluk devrinde fethedilmiş ve Mısır idaresine katılmıştır. Fakat II. inci Ara devirde Nübya yerli krallar tarafından idare edilmiştir. XVIII. inci sülâlenin ilk kralı Ahmosis (M. ö. 1580) Nübya'ya sefer yapmış ve hiç bir mukavemetle karşılaşmadan oralarını yeniden zaptetmişti. Fakat döndükten sonra bir isyan neticesinde, yeniden askerî kuvvetlerin gönderilmesine zaruret hasıl olmuştur. Bu isyanlar eski yerli kralların oğulları tarafından idare ediliyordu. Bunları bastırmak için bir çok seferler yapılmış olduğu ve 2 inci şellaleye kadar uzanıldığı anlaşılıyor. Fakat I. inci Amonofis'ten sonraki krallar, bilhassa güney hudutlarını genişletmek maksadiyle seferler yapmışlardır. I. inci Tutmosis zamanında (M. ö. 1530 - 1520), Sudan'a kadar uzanılmış ve 3 üncü şellalenin yanında bu zaferin hikâyesi kayalar üzerine yazılmıştır. Kral, burada aynı zamanda bir kale de inşa ettirmiştir.

Fakat bütün bu parlak zaferlere rağmen, Mısır vesikalarına göre, isyanların ardı arası kesilmemiştir. III. üncü Tutmosis zamanında (M. ö. 1484 - 1450) yeniden kopan büyük bir isyanın hatırası, Asuvanda kayalar üzerine yazılmıştır. Bundan sonra Mısır kralları yerli prenslerin oğullarını Mısır devlet merkezine getirerek, kendi kültürlerine göre yetiştirmişler ve tekrar Nübya'ya gönderdikleri vakit, onların şahıslarında Mısır devletine müzahir bir idare adamı bulmak gayesini gütmüşlerdir.

III. üncü Tutmosis zamanında güneye yapılan bir sefer geniş bir yayılma hareketini gösterir. Mısırlılar bu devirde 4 üncü şellaleye kadar ilerlemişlerdir.

Mısır abideleri üzerine bu Nübya seferlerinin tafsilâtı daima yazılmıştır. Hatta buralarda yaşayan halkın resimleri, her kralın muharebe sahnelerini gösteren levhalarda yer almıştır.

Fakat bu seferler, Mısırlıların vesikalarda göstermek istedikleri kadar tarihî hakikatlere uygun değildir. Çünkü Mısır'a tâbi bu memlekette, zaman zaman olan isyanlar mahallî bir takım asayişsizlikten ibarettir. Hakikatte bu bölgeler XVIII. inci sülâlenin daha ilk zamanlarından itibaren tamamen Mısırlılaşmıştır.

II. inci Tutmosis zamanından (M. ö. 1520 - 1505) itibaren burası hususî bir idareye tâbi olmuş ve bu yüzden "Güney

Memleketi Valisi„ ne "Kral Oğlu„ ünvanı da verilmiştir. Sonraları bu ünvan "Kuş ülkesinin kral oğlu„ olarak kullanılmıştır.

Fakat bilhassa Yeni İmparatorluğun son sülâleleri zamanında Nübya hatta Sudan, Mısır devleti arazisine katılmış ve bir eyalet olarak merkezden nasbedilen kral-naibleriyle hususî bir idareye tâbi olmuştur.

2— Mısır'ın Asya'da istilâ siyaseti ve Ön Asya devletleriyle diplomatik münasebetleri : Mısır devleti, yeni imparatorluk devrinde (M. ö. 1580-1085) Ön Asya kavimleri ve devletleriyle her bakımdan ilgilenmiş ve bu ülkeler en çok uğraştığı bir saha olmuştur. Hiksosların hâkimiyeti, Mısırlılarda yabancılara karşı bir aksülamel uyandırmış ve Asya'dan gelebilecek tehlikenin büyüklüğünü anlatmıştır. Hiksosların boyunduruğundan kurtulabilen Mısır devleti, Suriye'yi elde etmek için kuvvet kullanmış ve bu zaptettiği yerleri kendi arazisine katarak Asyada bir Mısır İmparatorluğu kurmuştur. Bunu yaparken Suriye'nin doğu ve kuzeyindeki devletlerle münasebete girişmiş ve bu suretle Mısır devleti Ön Asyada mühim bir muvazene unsuru olmuştur. Bilhassa yeni İmparatorluğun Asya siyaseti, hiyeroğlif vesikalar, Amarna, Boğazköy arşivleri sayesinde çok iyi tanınmaktadır. Ön Asya devletleri arasında diplomatik münasebetlerin ne kadar sıkı ve bazan da samimî olduğu bu vesikalarda gayet iyi müşahede edilmektedir. Mısır devleti bu beş yüz senelik devrede sırasile üç büyük düşmanla karşılaşmıştır: Mitanniler, Hattiler ve Deniz Kavimleri. Bu harpler arasında bazen de sulh devirleri olmuştur, fakat umumiyetle Mısır ordusu daima seferber halde kalmıştır.

M. ö. II. inci binin ikinci yarısının ilk yüzyılları, Mısır için parlak bir devre olmuştur. Fakat sonraları iç idarenin bozulması ve hariçten Mısır'ı tehdit eden istilâlar yüzünden, Mısır devletinin eski satveti kalmamıştır. Bilâkis, yeniden bizzat Mısır'ı korumak lâzım gelmiştir. Bu tarihî sahfaları üç kısımda mütalea etmek mümkündür:

A — Filistin ve Suriye'nin istilâsı ; Fütühat devri.

B — Büyük Asya devletleriyle mücadele ve anlaşmalar.

C — M. ö. XII. inci asırdaki deniz kavimlerinin ve Ege göçlerinin akınlariyle, muvazenenin bozulması ve Mısır'ı tehdit eden tehlike devrinde müdafaa tedbirleri.

Şimdi bu safhaları ayrı ayrı gözden geçirelim.

A — Mısır'ın fütuhat devri: Filistin ve Suriye'nin İstilâsı:

Deltada Avaris'in zaptı ile Mısır'da Hiksos hâkimiyeti sona ermişti. Fakat XVIII. inci sülâle hükümdarları, bu kavmin iltica ettiği, Kenaneli topraklarına girmeyi ihmal etmediler. Onların ilk hedefleri, bu yabancı kavmin geliş yolları olan Filistin'i askerî istilâ altına almak ve bu suretle asıl Mısır arazisini tehlikeden kurtarmak idi. Bu itibarla yeni İmparatorluk devrinde dış siyaset Filistin ve Suriye üzerinde teksif edilmiştir. Buraları Mısır'ın istilâ sahasına girmiş ve bunun neticesinde de Ön Asya'da, Doğu ve Kuzeyin büyük devletleriyle siyasî ve askerî münasebetlere girişilmiştir.

Biz evvelâ, Mısırlıların bu sıralarda Filistin ve Suriye'yi nasıl tanıdıklarını gözden geçirelim:

Bu devrede Filistin ve Suriye'deki şehir hayatının bir gelişmeye ve ilerlemeye tâbi olduğu görülür. Bunlardan bazıları müstahkem kaleler haline gelmişler ve zaman zaman bağımsızlıklarını ellerinde bulundurmuşlardır.

XVIII. inci sülâle zamanındaki vesikalar bu yerler hakkında epey bilgi vermektedir. Meselâ deniz kıyısında güneyden kuzeye doğru Gazze, Askalon, Yafa, Sur (Tur) Sayda (Sidon) Biblos, Simira, Arad gibi şehirler birer sahil şehri ve bazıları da müstahkem deniz kaleleri idi. Bunlar Fenike sahilinde Biblos, Girit, Eğe Adaları ve Mısırlı gemiciler tarafından ziyaret edilen ve onlarca iyi bilinen yerlerdi. Filistin platosunda ise Şarahona, Hebron, Orşelim (Kudüs) şehirleri vardı. Karmel dağları Suriye ile Filistin arasındaki sınırı teşkil ediyordu. İşte burada, meşhur Mageddo müstahkem kalesi, iki bölge arasındaki geçide hâkim durumda idi. Bunun kuzeyinde sedre ve çam ormanlariyle kaplı Lübnan ve Anti-Lübnan dağları arasında kalan alçak vadi kısmında, birbirine zıt istikametlerde akan Oront ve Şeria nehirleriyle sulanmış arazide, ziraat hayatı inkişaf etmiş ve meyve bahçeleri yetiştirilmekte idi. Bunlarda bir çok küçük kaleler, ziraatle meşgul olan bu halkın barındıkları yerlerdi. Ancak, Lübnan'ın kuzeyinde Simir'a sahil şehrini Palmir vahasına ulaştıran çöküntüde akan Elötras (Nehr-el-kebir) vadisi Lübnan'ı yukarı Suriye'den ayırıyor ve ufkî olarak

Harita IV — Suriye ve Filistin.

karadan denize bir yol sağlıyordu. Bu yolların birleştiği ve Oront nehrinin menbaına hâkim bir yerde ise, mukaddes Kadeş kalesi, aynı zamanda askerî önemi olan bir şehirdi. Bu çok münbit vadilere ve büyük çöllerin kıyılarına tesadüf eden Palmir ve Şam vahalarına, Mısırlılar yukarı Lotanu adını vermişlerdir.

İşte böylece bütün Suriye ve Filistin ülkeleri bir çok küçük beyliklere ayrılmıştı. Lübnan'a sırtını dayamış sahil kısmı Fenike, Şeria ile deniz arasındaki arazi Kenaneli, Suriyenin güney dağlık bölgesi yukarı Lotanu (Retenu), Mezopotamya'ya doğru inen Suriye ovasına da aşağı Lotanu deniyordu. El Kantara ile Gazze arasındaki çöl kısmında ise, Mısırlıların "Şasu" dedikleri göçebe kabileler yaşıyordu.

Filistin, Fenike, Suriye ve Naharina (Mitanni ülkesi) umumiyetle Mısırlılar tarafından *Kharu* adı ile anılıyordu.

Zamam zaman bu müstahkem şehir beyleri Mısırlılara karşı isyanlar yapmışlarsa da, aralarında birlik olmadığından tek başlarına mukavemet edememişlerdir.

XVIII. inci sülâlenin kurucusu Ahmosis, yukarıda da işaret ettiğimiz gibi Mısır'ı doğudan gelecek istilâya karşı korumak için, Filistin ve Suriye'yi zaptederek bu yolları Mısır'ın emniyeti bakımından kontrol altında tutmanın lüzumuna kanî olmuştu. Bu itibarla saltanatının ilk yıllarında Filistin'de askerî bir hâkimiyet tesis ettiği anlaşılıyor. O, Nübya seferlerinden sonra ise, tekrar Asya'ya yönelmiş ve Fenike sahillerinde bir deniz üssü elde etmek istemiştir. Bu askerî sefer, kral Ahmosis'in son yıllarında olmuş ve Fenike limanları mukavemet göstermeden Mısır'ın hakimiyetini kabul etmişlerdir.

I. inci Amenofis zamanında (M. ö. 1557 - 1530) Asya'ya sefer yapıldığı kaydedilmiyorsa da, Mısır'ın Asya'da hâkimiyetini tanıtmış olduğuna şüphe edilemez. Çünkü ondan sonra hükümdar olan I. inci Tutmosis'in ikinci saltanat yılına ait bir vesikada, Mısır İmparatorluğunun yukarı Nübya'dan Fırat boylarına kadar uzanmış olduğu yazılmaktadır.

I. inci Tutmosis (M. ö. 1530 - 1520) Nübya seferinden hemen sonra Asya'ya gitmiş Lotanu memleketini geçerek Naharina'ya ulaşmıştır. Burada bir isyan hareketini bastırmak lüzumu

ile karşılaşınca, onları tedip etmiştir. İşte, her halde bu sıralarda, Fırat boylarında meşhur hudut taşını diktirmiştir.

II. inci Tutmosis'in zamanında, Asya isyanları Mısır hududunu dahi tehdide başlamış ve geniş bir askerî hareketin yapılması icap etmiştir. Bu seferler hakkında vesikalar tafsilatlı malûmat vermiyorlarsa da, Mısır kralının ordusu ile Naharina'ya kadar gitmiş olduğunu kaydediyorlar.

Kraliçe Haçepsut'un zamanında (M. ö. 1505 - 1483) Asya'da hiç bir hareket kaydedilmez, ve Mısır'ın buralardaki hakimiyetinin azaldığı farzedilebilir. Esasen bu Asya memleketlerindeki Mısır hakimiyeti, tamamen askerî otoriteye dayanan bir sistem olmasa gerektir. Ancak Mısır hükümdarlığı askerî seferler tertip ederek, buralardan yıllık vergiler temin etmiş ve kendi hazinesini zenginleştirmek istemiştir. Bu vergilerin intizamını kaybetmesi neticesinde ise, askerî harekete baş vurulmuştur. Böylece bu Asya bölgesi hem ekonomik, hem de stratejik bakımdan önemli bir saha olmuştur.

XVIII. inci sülâlenin ilk hükümdarları zamanında Asya ülkeleri ile uğraşmak nisbeten kolay olmuştu; çünkü yukarıda da kaydettiğimiz gibi, bu küçük krallık veya beylikler aralarında birlik kuramamışlar, hepsi ayrı ayrı Mısır ordularına mukavemet etmek zorunda kalmışlardır. Bu itıbarla ilk Mısır fetihleri, daha elverişli olabilmiştir. Kraliçe Haçepsut zamanında Asya serbest kalınca, bu beylikler bağımsızlıklarını tehdit eden Mısır'a karşı birleşmek ihtiyacını duymuşlardır. Bunlardan en kuvvetlisi olan Kadeş kralı, teşebbüsü eline alarak diğer beylikleri birleşmeğe davet etmiş ve Mısır tehlikesine karşı bir koalisyon yapmayı sağlamıştır. Fakat bu anlaşmayı asıl Mitanni devleti desteklemiş ve Suriye beyliklerini Mısır otoritesine karşı isyana teşvik etmiştir. Bu suretle Mısır İmparatorluğu, Filistin ve Suriye'de tutunabilmek için, kuzey'deki devletlerle harbetmek ve sora da anlaşmak mecburiyetinde kalmıştır.

B — Büyük Asya Devletleriyle Mücadele ve Anlaşmalar

Hiksosların Mısır'ı istilâları esnasında (M. ö. 1680 - 1580) Ön Asya'da da mühim siyasî değişiklikler olmuştu. Eski Hatti, Asur ve Babil devletleri yıkılmış ve yerlerine yenileri kurulmuştu.

a- Mısır-Mitanni mücadelesi ve münasebetleri: İşte bu arada yepyeni bir kudret sahibi olmaya başlayan kuzey Suriye'deki Mitanni devleti ortaya çıkmıştır. Bu devletin hudutları ilk kuruluş zamanlarında "Nahareyn„ yani iki nehir arası manasına gelen Babil'in kuzeyindeki Dicle ve Fırat arası olarak kabul edilir. Halbuki Mısırlıların Naharina dedikleri Mitanni devleti, en kudretli olduğu zamanlarda, gerek doğuda, gerekse batıda bu hudutları çok geçmiştir; hatta M. ö. XVI. ıncı asrın sonlarına doğru, Lotanu'da bulunan büyük şehirlerden Kadeş ve Mageddo'yu ellerinde bulundurdukları zannedilmektedir. Bu devletin hükûmet merkezi ise, bugün kesin olarak yeri bilinmeyen, "Vaşukani„ şehri idi. Fakat asıl Mitanni'nin tarihi, bir taraftan Hattiler, Asurlular ve Babilliler ; diğer taraftan Mısırlılarla olan münasebetlerde aydınlık bir safhaya girmiştir. Ancak Mısır'daki XVIII. inci sülâlenin ilk zamanlarında (M. ö. 1580 - 1320) Mitanni, Asya'nın en kudretli devleti iken, aynı sülâlenin sonlarına doğru inhitata yüz tutmuştur.

III. üncü Tutmosis, Haçepsut'un ölümünden sonra kuvvet ve kudret sahibi olmuş ve derhal Asya ile meşgul olmaya başlamıştır. Bu hükümdarın, Asya'da teşekkül eden koalisyona karşı giriştiği mücadele, uzun sürmüş (19 yıl) ve tertip ettiği on yedi seferi bizzat idare etmiştir. Bu seferlerden ancak beşi (1 - 5 - 6 - 7 - 8) hakikî harp ve fütuhat içindir. Onun harbettiği yerler, Suriye arazisi olmakla beraber, asıl hedefi bu beyleri destekliyen Mitanni kralına ve onun devletine karşıdır. Bu 17 sefer'in tafsilâtı Karnak mabedi duvarlarında tasvir edilmiştir. Bilhassa birincisinde, hükümdarı ve ordusunu Mısır'dan çıkışından, Mageddo'yu zaptedişine kadar takip etmek mümkündür. Çünkü ondan evvel, Mısırlı'ların elinde ancak Filistin'in güneyinde Gaza ve Saruhan kaleleri kalabilmişti. Bu itibarla bilhassa Mitanni'nin teşviki ile yapılan birlik, Mısır hâkimiyeti aleyhine yöneltilmiştir.

III. üncü Tutmosis'in bu seferleri devam etmiş ve ordusu Suriye'den daima ganimetlerle Mısır'a dönmüştür. Bu arada Fenike'nin de bazı limanları zaptedilmiş ; Suriye sahillerinde deniz üsleri elde edilmiştir. Böylelikle Mısır ile Suriye arasında deniz yolu ile olan irtibat, daha kolay ve emniyetli olmuştur. Bu deniz üslerinden içerlere gidilmiş ve Mitanni'nin ittifak ettiği küçük şehir beyliklerine hücum edilmiştir. Mısır otorite-

sine karşı gelen veya hâkimiyeti altına giren kralların oğulları Mısır'a götürülmüş ve orada yetiştirilerek, babaları öldükçe onların yerine gönderilmeğe başlanmıştır. Bu usul sayesinde Suriye beyleri arasında, Mısır kültürü ile yetişmiş reisler idare başında bulunmuşlardır.

Bu daimî seferler neticesinde, III. üncü Tutmosis Mısır hâkimiyetini yeniden Filistin ve Suriye'de kurduktan sonra, M. ö. 1473 de Fırat boylarına kadar ilerlemiştir. Bu askerî sefer bilhassa Mitanni devletine karşı idi. Kara yolundan Biblos'a ulaşan Mısır ordusu, burada sedre ağaçlarından kayıklar yaptırarak onları arabalarla beraberlerinde götürmüşlerdir. Bu sefer esnasında en şiddetli muharebe Haleb'in batısında cereyan etmiş ve Mısır kralı, Mitannileri takip ederek onların iltica ettiği Fırat'ın öte kıyısına, ordusunu geçirmiş ve kuzeydeki dağlara kadar ilerlemiştir.

İşte, bu sefer esnasında, III. üncü Tutmosis, Fırat boylarında vaktiyle I. inci Tutmosis'in diktirmiş olduğu hudut taşı abidesi yanına, nehrin batı kıyısında, kendisi de bir yenisini diktirmiştir. Böylece Mısır ordusu, Fırat'ın daha ötelerinde harbettiği halde, asıl Mısır hududunun, Fırat'ın diğer sahiline geçmediği manasını çıkarmak mümkündür.

Bu seferin neticesinde, Mısır vesikalarında, sadece mağlûp ettikleri memleketlerden değil, aynı zamanda Mitanni devleti ile hudutları olan Asur, Babil ve Hattilerden de haraç aldıkları zikredilmiştir.

Bundan sonra, büyük bir imparatorluğun sahibi görünen ve komşu devletleri dahi ürküttüğünü zanneden III. üncü Tutmosis, yine bizzat Suriye'de sık sık çıkan dahilî isyanları tedip etmek için seferler yapmağa mecbur olmuştur. Bu arada, M. ö. 1471 'de yine Mitanni devletinin teşviki ile kurulan koalisyona karşı harp eden Mısır kralı, yeni bir muvaffakiyet sağlamıştır.

Mıtannilerin son ittifak teşebbüsü, M. ö. 1464 'de Kadeş ve Tunip beyleri arasında olmuştur. Fakat Mısır kuvvetleri karşısında yıpranmış olan Mitanni'nin mukavemeti bir faide temin edememiştir. Kadeş kalesinin zaptı ile III. üncü Tutmosis yeniden kuvvet kazanmış ve Asya üzerindeki hâkimiyeti kesin bir şekil almıştır. Bundan sonra, Asya eyaletleri muntazaman

Mısır'a haraç göndermişlerdir. Bunlara komşu olan devletler de Mısır ile hoş geçinmeyi ve Mısır krallarına hediyeler göndermeyi âdet edinmiş olduklarını Mısır vesikaları kaydetmiştir.

Bu arada Kıbrıs, Mısır'a bakır madeni göndermiş ve Ege adaları da Mısır'ın dostane heyetlerini kabul ederek, hediyeler vermişlerdir.

Böylece III. üncü Tutmosis'in Asya seferleri Suriye'de cereyan etmekle beraber, Mitanni devletinin teşkil ettiği koalisyona karşı yapılmış ve bu devletin zaafa uğramasına sebep olmuştur. Mitanni'ye komşu olan diğer Asya devletleri de bu asırda (M. ö. XV) Mışır kuvvetine karşı sulh ve iyi geçinme yolunu tutmuşlardır.

II. inci Amenofis'in M. ö. 1450 de tahta geçmesiyle, Suriye beyleri arasında yeniden Mısır'a karşı bir isyan hareketi başlamıştır. Fakat yeni kral derhal bunu önlemek için Asya'ya sefer yapmış ve Oront ötesinde cereyan eden muharebe neticesinde Mısır ordusu galip gelmiştir. Suriye prenslerinden yedisi, Mısır'a götürülerek idam edilmişlerdir. Bu arada Mitanniler de Mısır kuvvetlerine karşı mücadeleden vaz geçmeyi hedef tutmuşlardır. İşte bu suretle, Mitanni devleti Mısır ile anlaşma yollarına baş vurmuştur.

Fakat Mitannilerin asıl hedefi, Kuzeyde büyük bir kudret olmaya başlamış olan Hattilere karşı, Mısır ile ittifak etmekti. IV. üncü Tutmosis zamanında (M. ö. XV. inci asır) Mitannilerle bir anlaşma yapılmış ve kral aileleri arasında da akrabalık teessüs etmiştir. Bu suretle Mitanni kralı Artatam'ın kızı Mutemuya, III. üncü Amenofis'in annesi olmuştur.

M. ö. 1405 ten sonra artık Mitannilerle Mısırlılar arasında harp olmamış bu devlet ile Mısır müttefik bir duruma girmiştir. Tel-el-Amarna mektuplarından, III. üncü Amenofis'in, Mitanni kralı Sutarna'nın kızı Gilu-Hepa ile evlendiği anlaşılmaktadır. Bu suretle iki devlet arasında gitgide dostluk artmıştır.

Bu arada III. üncü Amenofis Babil kral ailesinden de biri ile evlenmiştir. Böylece Asya devletlerinin kral aileleriyle Mısır sarayında akrabalık kurması, siyasî anlaşmalara da yol açmıştır. Fakat, bu siyasî tedbirler askerî üstünlüğü temin edemiyecek ve Mısır hegemonyası Asya eyaletlerinde gitgide zayıflıyacaktır. Çünkü Mısır'ın Asya sömürgeleri, Mısır'a sadece

haraç vermekle mükellef tutulmuşlardır. Böylece yerli beyler, her ne kadar Mısır kültürü ile yetişmiş iseler de, asıl ülkelerinin menfaatini korumayı göz önünde bulundurmuşlardır.

M. ö. XIV üncü asrın Mısır kralları harpçi olmadıkları için kuvvet ve kudretlerini gösterme yolunu tutmamışlardır. Bu ve daha pek çok sebeplerden dolayı, Mısır hakimiyeti Asya tarafında zaafa uğramıştır.

M. ö. XIV üncü asırda Önasya devletleri arasındaki münasebetleri, bilhassa kral aileleri arasında evlenmeler vesilesiyle teati edilmiş çivi yazılı Amarna tabletlerinden anlamak mümkündür. Bu mektuplar Mısır krallarından III. üncü ve IV. Amenofis'in, Mitanni, Hatti, Babil, Asur kralları ve Ege adaları prensleriyle olan resmî muhabereleri ihtiva etmektedir. Ancak bu vesikalarda asıl devletlerin siyasî durumlarını vuzûh ile anlamak kabil değilse de, M. ö. XIV üncü asrın Önasya devletleriyle olan münasebetlerini bir dereceye kadar aydınlatmak mümkündür. Çünkü, kral aileleri arasındaki akrabalık bir nevi siyasî dostluğa da delâlet etmektedir, Meselâ Mitanni - Mısır münasebetlerinde gördüğümüz gibi.

b- Asur, Babil devletletlerinin durumu ve Habirrular : Diğer taraftan Asur'u vassal olarak elde tutan Mitanni'nin artık eski kudret ve kuvveti kalmamıştır. Babil ve Hatti devletleri arasında istiklâlini elde etmek için bir muvazene arayan Asur, bilhassa Hattilerle birleşerek Mitanni'ye karşı gelmiş ve M. ö. XIV üncü asrın ortalarında bağımsızlığını elde edebilmiştir. Asur devletinin Mısır ile münasebeti sadece hediyeler teatisinden ibaret kalmıştır.

Babil devleti ile olan Mısır münasebetlerine gelince, akrabalık bağlarına dayanan Babil kralı, Mısır kralından bol bol altın ve hediye istemektedir. Ancak bu meyanda Babil, Asur ülkelerini Mitannilerden almayı da hedef tutmuş, fakat muvaffak olamamıştır.

Yine bu asırda Suriye'de Mısır hegemonyasını sarsan göçebe çöl kabilelerinden Habirru'ların, Asya eyaletlerine akın ettikleri kaydedilir. Bunların hedefleri, Suriye'de yerleşmektir, fakat diğer taraftan, hem Suriye beyliklerini, hem de Mısır hakimiyetini uğraştıracak bir durum yaratıyorlardı.

İşte M. ö. XIV. üncü asırda Mısır Suriye'de bu meselelerle karşı karşıya iken, bu eyaletlerin doğu ve kuzeyindeki devletlerle de olan münasebetleri yukarda işaret ettiğimiz şekilde idi.

c- Mısır-Hattı mücadelesi: M. ö. II. inci binden sonra Orta Anadolu'da teşekkül etmiş olan Hatti devleti, zamanla güneye doğru hâkimiyet sınırlarını genişletmiştir. Bilhassa M. ö. XV. inci asırda Hatti devletinin yeni bir sülâle ile dahilde kudret kazanması neticesinde, imparatorluğun güney hududunda bulunan Mitannilere karşı mücadele edilmesi, Hatti hâkimiyetinin genişlemesi için esas kabul edilmişti.

II. inci Tuthalya zamanında (M.ö. XV. asır) Fırat ile sahil arasındaki bölgenin üzerinde hegemonya iddiası yüzünden, Mitanni-Hatti anlaşmazlığı olmuştur. Böylece Mısır hâkimiyet hududunun buralardan çekilmiş olduğu neticesi çıkarılabilir. Bu durum Hatti hükümdarları II. inci Hattuşil ve III. üncü Tuthalya zamanlarında da tekerrür etmiş ve Mitannilerin kudreti epey sarsılmıştır. M. ö. 1380 yıllarına doğru ise, Hatti imparatorluğu Şubbililiuma idaresinde en kudretli devrine ulaşmış ve dış ülkelere karşı olan mücadelesinde de muvaffakiyetler elde etmiştir.

Hatti İmparatoru güney hudutlarında harbe giriştiği zaman, Mitanni kralı Tuşratta, Mısır'dan yardım istemiştir. Bu ittifakı gören Şubbilliuma, asıl mücadelenin Mısır kuvvetlerine karşı olması icabettiğini anlamıştır. Bu itibarla, Hatti hükümdarı, Mısırlıları Asya topraklarından çıkarmak lâzımgeldiği kanaati ile, Suriye beylerinden bazılariyle ittifak etmiştir. Amurru ve Kadeş prensleri Hatti İmparatorunun müttefiki olarak, Mısır hâkimiyetine tâbi beylerle harp etmişlerdir.

Fenike sahillerindeki şehirlerin bir kısmı, Amurru kuvvetleri tarafından zaptedilmişler ve bu suretle Mısır hâkimiyeti buralarda zaafa uğramıştır. İşte bu sıralarda, Biblos kralı ve diğer beyler, Mısır'dan yardım istemişlerse de, kral Akhnaton esaslı bir yardımda bulunamamıştır. Tel-el-Amarna'da, Fenike beylerinin yardım taleplerini bildiren mektuplar bulunmuştur. Filistin'de de durum aynı olmuş, Habirrular Kudüs'e hücum etmişlerdir. Kudüs beyinin Mısırlılardan yardım isteği yerine getirilmemiş, Kudüs bu kabilelerin eline geçmiştir.

Suriye, Fenike ve Filistin ülkelerindeki bu durumu, asıl kuzeydeki büyük kuvvet olan Hatti İmdaratorluğu, desteklemiştir. Şubbililiuma, Mitanni devletini birçok vassallarından ayırmağa çalışmış ve nihayet M. ö. 1355 e doğru Mitannilerin merkezi olan Vaşukani'ye hücum ile, kral Tuşratta'yı kaçmağa mecbur etmiştir. Fakat bu sırada Suriye beylerinin yeni bir isyanı karşısında kalan Hatti kralı, bunlar üzerine yürümeğe mecbur olmuştur.

Bundan istifade eden Asurlular, Vaşukani'ye girmişlerdir. Ancak Mitanni kralı Tuşratta'nın suikaste kurban gitmesiyle yerine geçen oğlu Mattivaza, Şubbililiuma ile bir muahede yapmış ve onun hâkimiyetini tanımıştır. İşte bu suretle artık Mitanni devletinin tarihteki rolü sona ermiştir.

Bu arada Amurru kralı da Hatti imparatoru ile (M. ö. 1350) bir muahede imzalayarak onun hâkimiyetini tanımış ve her yıl muayyen bir haraç vermeği kabul etmiştir.

Böylece, M. ö. XIV. üncü asrın ortalarında Anadolu'nun kuvvetli devleti olan Hattiler, kuzey Suriye'de tamamen hâkim bir duruma geçmişlerdir. Bu sıralarda Mısır, Asya eyaletleriyle meşgul olmaya daha çok lüzum hissetmiş ve General Horemheb Filistin'e gitmiştir. Bu seferi tasvir eden Mısır vesikalarında, Horemheb'in büyük muvaffakiyetleri, hatta Hattilerle temas ettiği bildiriliyorsa da, bunları teyid edecek başka vesika yoktur. Ancak Horemheb kral olunca, Mısır'ın Asya'daki eyaletlerinde uğraşmaktan ve yeni fetihler peşinde koşmaktan ziyade asıl memleketin iç idaresinde ıslâhat yapmayı daha lüzumlu bulmuştur. Esasen o sırada, Hatti İmparatoru Şubbililiuma ölmüş ve yerine geçen II. inci Murşil (M. ö. 1436 - 1320) zamanında ise büyük bir istilâ hareketi görülmemiştir.

Mısır'da XIX. uncu sülâle zamanı (M. ö. XIII. üncü asır) Hatti devleti ile mücadele ve anlaşma devri olmuştur. Çünkü Mısır'daki kral sülâlelerinin değişmesi, Asya eyaletlerinde daima bir isyan hareketinin olmasına vesile teşkil etmiştir. I. inci Setos (M. ö. 1318) tahta geçtiği zaman Asya'da umumî bir isyanla karşılaşmıştı. Fakat, Mısır ordusu ile Asya'ya sefer yapan I. inci Setos, bütün isyan eden kaleleri zaptetmiş ve bu suretle Kenaneli memleketine girmiştir. Ancak burada, tehlikeli bir koalisyon kurulmuştu. Bu memleket halkının Mısır'a karşı birleş-

mesini, Hatti İmparatorluğu destekliyordu. Bunu anlayan I. inci Setos bu koalisyona dahil kuvvetlerle, ayrı ayrı harp etmeyi lüzumlu gördü. Çünkü, tam birleşmelerine vakit bırakırsa, Mısır hâkimiyeti için büyük bir tehlike teşkil edecekti. Bu fikirle hareket eden I. inci Setos kuvvetleri, muvaffak olmuş ve Filistin'in büyük bir kısmına yeniden Mısır hâkimiyetini tanıtmıştır. Fakat, bu sıralarda (M. ö. 1317?) asıl Mısır ülkesi, batı hududundan Libyalıların istilâsı tehlikesine maruz kalmıştır. Bu kavimler, Libya'ya hicrete başlamış olan deniz kavimlerinin ilk tehlike işaretidir. Fakat, bu istilâ kolaylıkla bertaraf edilmiş ve I. inci Setos yeniden Asya ile uğraşmağa vakit bulmuştur. Kuzey Suriye'ye doğru gidişinde kara kısmını elde tutabilmek için, sahil şehirlerinin kontrolünü de eline almayı lüzumlu addetmişti. Ancak bundan sonra Mısır ordusu, Oront vadisine ulaşmış ve Kadeş'te Hatti ordusu ile ilk defa olarak doğrudan doğruya karşılaşmıştır. Bu tarihte Hatti İmparatoru II. inci Murşil'in yerine Muvattali geçmiş bulunuyordu (M.ö.1320). Daha önce, onun teşvikiyle kurulan koalisyon'un Mısır ordusu karşısında muvaffak olmadığını görünce, bizzat ordusu ile vaziyete müdahale ederek Kadeş'te harbe girişmiştir. Fakat Karnak'taki tasvirlere göre Hattiler I. inci Setos ordusunun karşısında çekilmeğe mecbur olmuşlardır. Bunun neticesinde Amurru beyliği Mısırın hakimiyetini tanımış, fakat Muvattali'nin müdahalesi ile Amurru prensi hepsedilerek yerine Sabili adında birisi geçirilmiştir. Böylelikle Mısır kralı Suriye'yi tamamen fethetmeğe muvaffak olamamış ve Hatti tesiri bütün Suriye'de kendisini hissettirmeye devam etmiştir.

Mısır'da II. inci Ramses'in tahta geçmesiyle siyasî vaziyet yeni bir safhaya girmistir (M. ö. 1298). İşte asıl bu hükümdar zamanında Mısır-Hatti münasebetleri daha ehemmiyetli olmuştur.

Muvattali, Mısır vesikalarının göstermek istedikleri şekilde, Kadeş'te mağlûp olmuş bir hükümdar vaziyetinde değildi. Bilâkis, Kuzey Suriye'de hâkim ve kuvvetli olduğu gibi, Mısır ordusuna karşı koyabilecek durumu da hazırlamış bulunuyordu.

Hattiler, Mısırlılara karşı en müthiş koalisyonu kuzeyde hazırlıyorlardı. Muvattali yirmiye yakın ayrı siyasî teşekkülün yardımlarını temin etmişti. Bunların içinde Anadolu beylikleri

olduğu gibi, Ege adalarında da, ittifaka dahil olanlar vardı. Diğer taraftan, Kuzey Suriye beyleri de insan ve harp arabası vermeyi vait etmişlerdi. Hatti İmparatorluğunun gayesi Kuzey Suriye'de Mısır hegemonyasını kaldırmaktı.

II. inci Ramses bu tehlikeyi anlamış olacak ki, M. ö. 1294 yılında Filistin'den geçerek Fenike sahil şehirlerinde teftiş mahiyetinde bir sefer yaptı. Bundan maksadı, asıl kara tarafında bir harbe giriştiği takdirde, sahil şehirleri üzerinde hâkimiyetinden emin olmaktı. Beyrut ile Biblos arasında, Nehr-el Kelb vadisinde, II. inci Ramses'in bu gelişini hatırlatan bir kaya âbidesi mevcuttur. Ertesi yıl (M. ö. 1293) II. inci Ramses, eski sefer yollarını takiben, büyük ve muntazam bir ordu başında olarak, Asya'ya çıkmıştır. Bu ordu esas itibariyle dört birlikten müteşekkildi: Amon, Re, Ptah ve Seth. Amon birliğinin doğrudan doğruya başında bulunan II. inci Ramses, Kenaneli'nden sonra, sahili takip ederek, Nehr-el-Kelb vadisine gelmiş ve orada saltanatının beşinci yılının tarihini taşıyan bir taş kitabe yaptırmıştır. Bu yoldan Oront vadisine yönelmiş ve Hatti ordusu ile karşılaşmak için hazırlanırken, iki casusun yanlış ifadelerine uyarak, Muvattali ordusunun Haleb'e çekilmiş olduğuna inanmıştır. Böylece, Hatti ordusunu takip etmeğe karar veren Mısır hükümdarı, Oront nehrini "Amon„ birliği kuvvetiyle geçmiş ve kendisini "Re„ ordusu yakından takip etmiştir. Fakat diğer iki (Ptah ve Seth) birlik geride ve uzakta kalmışlardır. Tabiî bu dağılma Mısır ordusu aleyhinde idi. Çünkü II. inci Ramses'in kuvvetleri Kadeş kalesinin Kuzey-batısında mevzi alınca, Muvattali ordusu bir çevirme hareketiyle Oront'un öte sahiline geçmiştir. Bu esnada Mısır ordusunun diğer iki birliği, Kuzeye doğru istikamet alırken, Hatti kuvvetleri birden bire nehri geçerek hücum etmişler ve Mısır ordusunu ikiye ayırmışlardır. Fakat Kuzeyde kalanlar, II. inci Ramses'in ordugâhına ulaşarak tehlikeyi haber verebilmişlerdir. Hükümdar, bu güç durumdan ve ikiye ayrılmış olan kuvvetlerini birleştirebilmek için büyük ve şahsî gayret sarfetmeğe mecbur olmuştur. Hattilerin yüzlerce muharebe arabası arasından sıyrılabilen Mısır ordusu, ancak güneyde toplanabilmiş ve Muvattali ordusunun inmesine kısmen mâni olabilmiştir. Mısır ordusu için büyük bir felâket olan bu halden

bizzat II. inci Ramses zor kaçabilmiştir, Kadeş'i zaptedemediği gibi, Fırat nehrine de ulaşamamıştır. Böylece, Kadeş şehri Mısır-Hatti muharebesinde bir harp mevkii olmuştur. Bu seferin tafsilâtı Mısır vesikalarında, edebî mahiyette ve mübalâgalı bir tarzda tasvir edilmiştir. Fakat buna rağmen Mısır ordusu ve hükümdarının mutlak bir felâketten kurtulduğu ve geri çekilmeğe mecbur oldukları yazılmıştır. İşte böylece, tarihin kaydettiği meşhur meydan muharebelerinden biri, Kadeş şehrine izafe edilmiş ve M. ö. 1293 yılında vuku bulmuştur.

Bu muharebeden sonra, M. ö. 1292 den 1279 a kadar, II. inci Ramses Asya'da çeşitli isyanlarla karşılaşmış ve bilhassa ilk zamanlarda Kenaneli'ndeki şehirleri yeniden zaptetmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu durumu bildiren vesikalarda bir çok Filistin şehirleri zikredilir. Ancak, Kenaneli'nin isyanlarını yatıştırdıktan sonra II. inci Ramses, kuzeye doğru sefer yapmış ; Lübnan, Amurru, Naharina, ülkelerinde harp etmiştir. Tunip şehrinin muhasarasında Hatti İmparatorunun kuvvetleriyle karşılaşan Mısır ordusu, Ramseum duvarlarındaki yazılarda, yeni bir Mısır - Hatti mücadelesinden bahsederler. Fakat bu, şüphe yok ki, eski muharebeler derecesinde ehemmiyetli sayılmaz. Çünkü, Hattileri mağlup ettiğini yazdıran II. inci Ramses, aynı zamanda Naharina, Girit, Kıbrıs, Babil ve Asur'dan da haraç aldığını bildirmiştir.

Bu demek değildir ki, diğer sayılan ülkelerde de Mısırlılar harp etmiş ve galip gelmişlerdir. Diğer ülkelerin durumu, sadece Mısır ile iyi geçinme dileğinin bir nişanesi olsa gerektir

d- Mısır - Hatti anlaşması : (M. ö. XIII üncü asır)

Fakat bu hadiselerden sonra Mısır-Hatti anlaşmasına doğru gidilmiş ve nihayet iki devlet arasında bir sulh muahedesi aktedilmiştir (M. ö. 1278). Bu durum, yıllarca mücaleden sonra varılan bir neticedir. Aynı Mısır hükümdarı zamanında Hattilerle büyük harplerden sonra anlaşma yolunun tercih edilmesi, bir zaruret olmuştur. Bu olayı izah etmek lâzımdır. Şöyle ki, M. ö. 1292 tarihine doğru Hatti İmparatoru Muvattali ölünce, Urhi-Teşup ile Hattuşil arasında taht kavgaları başlamış ve bu dahilî karışıklıktan istifade etmek isteyenler arasında Asur ve Mısır devletleri

bulunmuştur. İşte bu esnadadır ki Mısır, Asya eyaletlerinde harbe girişmiş ve Tunip şehrinin muhasarasında da Hatti kuvvetleriyle karşılaşmıştır. Diğer taraftan Asur krallığı, Hatti devletinin taht kavgalarından istifade ederek, komşusunun aleyhine olarak hudutlarını genişletmek istemiştir. Fakat Hattuşil'in idareyi eline alması ve Babil ile ittifak etmesiyle, her iki tarafın tehdidi karşısında, Asur kuvvetleri kendi hudutları içine çekilmeğe mecbur olmuştur. Hattiler, Babil anlaşmasına güvenerek, Mısır ile Suriye'de serbest kalmış oluyorlardı.

Fakat Tunip'teki Hatti muvaffakiyetsizliği üzerine, Asur yeniden hücuma kalkışmış ve Salmanasar ordusu Mitanni ülkesinin büyük bir kısmını ele geçirmeye muvaffak olmuş ve hududunun batı tarafını Fırat boylarında tespit etmiştir. Bu hal, hem Mısır hem de Hatti İmparatorlukları için bir tehlike sayılırdı. Bunu idrak eden her iki devlet reisi, aralarında anlaşmayı tercih etmişlerdir. Bu itibarla, daha önce Kadeş muharebesini yapan, II. inci Ramses, Hatti İmparatoru Muvattali'nin halefi III. üncü Hattuşil zamanında bir dostluk muahedesi yapmayı daha uygun bulmuştur. Bu muahede, M. ö. XIII. üncü asrın en önemli diplomatik vesikalarından biridir. Çünkü aynı zamanda, bu asrın Ön Asya devletleri arasındaki siyasî muvazeneyi belirtir ve her iki devletin bu muahede şartlarına ne suretle uymuş oldukları görülür.

e- Hattuşil ile Ramses arasında yapılan muahede: Bu muahede, iki eşit hükümdar arasında aktedilmiştir. (M. ö. 1278).

Bu antlaşmanın iki metni vardır: Birisi gümüş tablet üzerine yazdırılıp, Hatti kralı tarafından mühürlenerek Ramses'e gönderilmiş ve bu metin esas tutularak hiyeroglif ile Karnak ve Ramseum mabetlerine hâk edilmiştir Diğeri, Ramses tarafından Hatti sarayına gönderilen akatça metindir ve Hattuşaş (Boğazkale) arşivinde bulunmuştur. Mısıra gönderilen gümüş tablet elde mevcut değildir. Bu metinlerin, her biri gönderen tarafın mesuliyetini taşımaktadır.

Bu itibarla metinler tam tespit edilmeden önce, her iki tarafın mümessilleri arasında, bir müzakere ve anlaşma yapılmış olduğu tahmin edilebilir.

Bu muahedenin esas hatlariyle hülâsası şöyledir :[1]

Ramses'in Hattuşil'e gönderdiği akatça metin.	*Hattuşil tarafından gönderilen gümüş tabletten tercüme edilmiş Mısırca metin.*
1 — Başlangıç	
Mısır'ın büyük kralı Ramses Hatti'nin büyük kralı Hattuşil ile aralarında kardeşliği idame ettirmek için bir muahede yapmıştır. Mısır'ın Büyük Kralı Ramses, Hatti'nin Büyük kralı Hattuşil ile sulh ve kardeşliğini ilân eder.	Saltanatının 21 inci yılında Ramses Pi-Ramses (Tanis) te iken gümüş bir tablet üzerine yazılı muahedeyi aldı. İşte, Hatti'nin büyük kralı Hattuşil (ve) Mısır'ın büyük kralı Ramses, aralarında kardeşliği muhafaza etmek için bu muahedeyi yaptılar.
2 — Daha önce kurulan iyi münasebetlerin yenilenmesi	
İlâhlar, iki memleket arasında düşmanlığa asla müsaade etmemişlerdir. Ramses Hatti'ye karşı asla husumet göstermiyecektir.	Evvelce. iki memleket arasında husumete ilâhlar asla müsaade etmemişlerdi. Bununla beraber, Muvattali Mısır'la harp etti. Fakat Hattuşil aralarında ebediyen husumeti önlemek için, bu muahedeyi yapmıştır.
3 — Muahedenin ilânı	
Ramses bizzat, Hattuşil ile beraber, iki hükümdar arasında sulhu temin maksadiyle bu muahedeyi yapmıştır, ikisi birbirine kardeş olmuştur. Ve şimdi eskiden olduğundan daha fazla kardeştirler. Ramses, Hattuşil'in dostudur. Oğulları Hattuşil'in oğullarının kardeşleri olacaklardır ve ebediyen sulh içinde yaşayacaklardır.	Hattuşil bizzat, Ramses ile bu muahedeyi yapmıştır. Muvattali ölünce, Hattusil Ramses ile sulh içindedir. Ve Hatti kralının oğullarının oğulları ile ebediyen sulh içinde olacaklardır.

4 — Ülkelerin garantisi

Ramses, Hatti memleketini, herhangi bir şey almak için istilâ etmiyecektir. Hattuşil, Mısır'a herhangi bir şey almak için girmiyecektir.

Hatti kralı Mısır'a, Ramses Hatti memleketine hiç bir suretle girmiyecektir.

5 — Eski muahedenin yenilenmesi

Böylece, Şamas ve Teşub'un iradeleri, Mısır ve Hattinin kardeşliğini resmen ilân ederler. Ramses bugünden itibaren sulhu koruyacaktır. Mısır ve Hatti ebediyen sulh ve kardeşlik içindedir.

Hattuşil Şubbililiuma ve Muvattali zamanında mevcut olan muahedeyi tanır ve kabul eder. Ramses, iki hükümdarın beraberce yaptıkları sulhu ebediyen muhafaza edecektir.

6 — Tedafüî ittifak

Eğer bir düşman Hattiye karşı yürürse ve Hattuşil Ramses'e "Bana yardıma gel„ diye haber gönderirse, Ramses ordusunu ve harp arabalarını ona gönderecektir.

Eğer Ramses'in memleketine bir düşman girerse ve Hatti'den bir yardım isterse, Hatti hükümdarı ona yardıma koşacak, fakat eğer kendisi bizzat gitmezse ordusunu ve harp arabalarını gönderecektir.

7 — Âsilere karşı müşterek hareket

Ve eğer Hattuşil, kendi tebaasına kızar ve onlar da isyan ederlerse, Ramses ordusunu ve harp arabalarını Hattuşil'in âsileri üzerine gönderecektir.

Eğer Ramses tebaasının isyanına karşı onları tedip ederse, Hatti kralı onunla beraber olacaktır.

8 — Tedafüî anlaşma esasının tekrarı

Eğer bir başka düşman Mısır'a karşı yürür ve Ramses de, kardeşi Hattuşil'e "Gel bana yardım et„ diye haber gönderirse, Hattuşil bu düşmanı öldürmek için ordusunu gönderecektir.

Eğer bir düşman, Hatti kralına karşı yürürse (ve Hattuşil) Ramses'ten bir yardım isterse, o, yardıma gelecek ve düşmanı öldürecektir, fakat eğer Ramses şahsen gelmek istemezse, o, askerlerini ve arabalarını gönderecektir.

9 — Âsilere karşı müşterek hareketin tekrarı:

Bu madde, metinde tam değildir. Yedinci maddedeki esaslarının tekrar edilmiş olduğu farzedilebilir, yani, her iki memleketin âsilerine karşı müşterek hareket edilecektir.

10 — Kırallığa varislik hakkı:

Bundan sonraki kısımlar Akatça metinde bozuktur, Mısır metininde ise vazıh değildir. Öyle anlaşılıyor ki, Hatti hükümdarı burada, kendisinden sonra seçeceği halefine riayet edilmeme ihtimalini göz önünde tutmaktadır.

Daha sonra ise, Akatça metin hiç yoktur. Mısırca metin şöyle devam ediyor:

11 — Yüksek sınıfa mensup mülteci Mısırlıların iadesi:

Eğer Mısır'dan bir büyük adam kaçarsa ve Hatti memleketine iltica ederse, Hatti kralı onu kabul etmiyecek ve Ramses'e teslim edecektir.

12 — Halk sınıfından Mısırlı mültecilerin iadesi:

Eger halk içinden bir veya bir kaç kişi, Hatti'ye, birisinin hizmetine girmek üzere kaçarsa, bunlar Hatti memleketine kabul edilmeyip, Mısır kralı Ramses'e iade edilecektir.

13 — Yüksek sınıfa mensup mülteci Hattilerin iadesi:

Eğer Hatti memleketinden bir büyük adam, Ramşes'in memleketine iltıca ederse, Mısır kralı onu kabul etmiyerek Hatti hükümdarına teslim edecektir.

14 — Halk sınıfından Hattili mültecilerin iadesi:

Eğer halk içinden bir veya bir kaç kişi, Mısır'da bir hizmetkârlığa girmek için kaçarsa, Mısır kralı onları kabul etmiyecek Hatti kralına iade edecektir.

15 — Hatti'nin ve Mısır'ın ilâh ve ilâheleri bu muahedenin şahidi ve muhafızlarıdır:

Hatti'nin, Mısır'ın "bin ilah ve ilâhesi„ bu muahedenin şahidi ve muhafızıdırlar: Gök yüzünün hâkimi Güneş, Arinna şehrinin Güneşi, Gök yüzünün hâkimi Fırtına Tanrısı, Hatti'nin, Arinna'nın, Zippalanda'nın, Betiyarik'in, Hisashapa'nın Sarıssa'nın (H) Alep'in, Lihzim'in v. s. . . . Fırtına Tanrıları, Hatti memleketinin İştarı, Zithariya, Karzi, Hapantariya Tanrıları Karahma, Tyr, Tanriçeleri, v. s. . . . Gök yüzünün Kraliçesi, Bütün Hatti ve Mısır'ın dağları, nehirleri Gök, arz büyük deniz, rüzgârlar ve bulutlar . .

16 — Muahedeyi ihlâl edenlere lânetler olsun bu Muahedeye riayet edenler iyilikler görsün

Hatti ve Mısır'ın, bu gümüş tablet üzerindeki maddelerinde gösterilen şartlara kim riayet etmezse, Hattinin ve Mısır'ın bin ilâhı onun evini, memleketini, hizmetkârlarını da mahvetsin, fakat, kim bunlara riayet ederse, aynı ilâhlar onu refah içinde bulundursun, mallarını ve hizmetkârlarını da korusun.

17 — Mısır'lı mültecilerin umumî affı:

Eğer bir iki veya üç adam Mısır'dan kaçarsa ve Hatti kralına iltica ederse, o, bunları Mısır kralı Ramses'e teslim edecektir. Fakat bu kimsenin hiç bir suretle evi yıkılmıyacak, karı ve çocukları cezalandırılmayacak, kendisi de, öldürülmiyecek, her hangi bir azası (gözleri, kulakları, ağzı, bacakları) yok edilmiyeecektir.

18 — Hattili mültecilerin umumî affı:

Aynı suretle, eğer bir iki veya üç kişi, Hatti'den kaçarsa ve kral Ramses'e iltica ederse, o, bunları Hatti hükümdarına teslim edecektir. Fakat, Hatti kralı, bu adamı cezalandırmıyacaktır, ne evini yıkacak, karılarını, çocuklarını öldürmiyecek ve kulaklarını, gözlerini, ağzını ve bacaklarını kestirmiyecek ve hiç bir ceza yapmıyacaktır.

Bu muahedenin esasları yukarda koyduğumuz maddelerde gösterilmiştir. Mısır metnine göre, gümüş tabletin imzaları şöyle tasvir edilmiştir :

Bir tarafında ve ortada Tanrı "Suteh„ in kolları arasında Büyük Hatti (Eti) hükümdarını temsil eden resim ile, şu sözler yazılıdır : "Gök kralı Suteh'in mührü, kuvvetli ve Büyük Hatti kralı Büyük ve kuvvetli kral Murşil'in oğlu, bu muahedeyi yaptı ve mühürledi.„

Diğer tarafına, Hatti ilâhesinin kolları arasında, Hatti kraliçesi temsil edilmiş ve şu ibare yazılmıştır : "Memleketin hâkimi, Arinna şehri Güneşinin (Ra) mühürü, ilâhenin hizmetkârı, memleketin kadını, Arinna şehrinin rahibesi, Kızvadna memleketinin kızı, Hatti kraliçesi Pudu-Hepa'nın mührüdür„.

Bu tarife göre Hatti hükümdarı Mısır'a gönderdiği muahede metnini resmen mühürlemiştir. Bilhassa, iki mührün aynı şekil ve mahiyyette oluşu, Hatti devletinde o zamanlar kral ve kraliçenin resmî bir muahedeyi aynı haklara sahip olarak imzalamış olduklarını gösterir.

Böylece, Mısır'da olmıyan bir durum, Hatti devletinde mevcuttur ve kadınların siyasî haklarını belirtmesi bakımından çok önemlidir.

Bu muahede, eski çağ tarihinin en dikkati çeken vesikalarından biridir. Çünkü, bu muahede M. ö. XIII. üncü asrın iki büyük devleti arasında, tedafüî ve tecavüzî sistemi kabul eden bir esasa dayanmaktadır. Aynı zamanda her iki devletin ebedî sulh içinde yaşayacakları kaydedilmektedir. Fakat bu metinde her iki devlet arasındaki hudutlardan hiç bahsetmemektedir. Suriye üzerinde hegemonyanın hangi devlet lehine halledildiği anlaşılmamaktadır ve bir taksim de bahis konusu olmamıştır. Her halde eski hudutlar muhafaza edilmiş ve her iki devletin dostluğu ile, Suriye bir mücadele sahası olmaktan çıkmış gibi görünüyor. Fakat bununla beraber, sahil kısımları -Ras Şamra'ya kadar- Mısır tesirinde olduğu, karada Oront vadisi içerisinde ise, Hatti tesirinin hüküm sürmüş bulunduğu anlaşılıyor. Bu muahede metninde, yukarda görüldüğü gibi ebedî dostluk esasları tekrar edilmiş ve karşılıklı olarak mücrimlerin iadesi meselesi mühim bir yer işgal etmiştir. Bu tarihî metinden çıkan neticeleri şu suretle hülâsa edebiliriz :

1. — Mısır ve Hatti (Eti) devletleri arasında eski husumetler ortadan kalkmıştır.

2. — İki devlet birbirlerine tecavüz etmiyeceklerdir.

3. — Her iki hükümdar, müşterek düşmana karşı ve memleketleri dahilinde isyan çıktığı takdirde, birbirlerinden yardım isterlerse, kuvvet göndermeyi taahhüt etmektedirler.

4. — Yüksek sınıftan veya halk sınıfından olan mülteciler iade edilecektir, fakat aynı zamanda, bir başka maddede belirtildiği gibi, bu iade edilen mücrimler af edilecek ve hiç bir suretle cezalandırılmıyacaklardır.

5. — Muahede, Hatti'nin ve Mısır'ın bin İlâhının şahadetine dayanmakta ve onların himayesine sığınmaktadır. Bu muahedeye kim riayet etmezse kötülükler görecektir, kaydı en esaslı bir müeyyide mahiyetindedir.

İşte böylece, eski çağın devletler arası hukuku bakımından ilk esaslarını, bu metinden anlamak mümkün olmuştur.

Bu muahedenin teatisinden sonra II. nci Ramses daha 46 yıl hüküm sürmüş ve bu müddet zarfında Hattilerle tam bir sulh devri içinde yaşamıştır. Hiç bir Asyalı kavim, bu kuvvetli birleşmiş iki devlet karşısında tecavüze cesaret edememişti. Bu arada, Mısır vesikalarına göre, M. ö. 1264 yılında Hattuşil'in kızı ile II. inci Ramses'in evlenme töreni, her iki devlet reisinin Mısır'da buluşmasına bir vesile teşkil etmiştir. Bu hadiseyi Mısır vesikaları uzun uzun tasvir etmişlerdir. Bu akrabalık, dostluğu daha çok desteklemiştir. Aynı zamanda her iki kral çeşitli vesilelerle bu muahedeye sadık kaldıklarını beyan etmişlerdir. Bu suretle, iki devlet arasında tatbik edilen bu muahede esaslarına göre, yarım asra yakın bir zaman zarfında, Ön Asyada sulh ve sükun temin edilmiştir.

C - *M. ö. XII. inci asırdaki deniz kavimlerinin ve Ege göçlerinin akınlariyle siyasî muvazenenin bozulması ve Mısır'ı tehdid eden tehlike devrinde müdafaa tedbirleri:*

M. ö. XIII. üncü asrın sonlarında, Balkanlarda ve Karadenizin kuzeyinde, büyük bir kavimler hareketi vukubulmuştur. Bu akınlar, Ön Asya devletleri ve kavimleri arasında büyük tesirler icra etmişlerdir.

Yunanistan, Ege Adaları, Anadolu, Suriye ve hattâ Libya bu kavimlerin istilâsına uğramış ve böylece yeni etnik gruplar teşekkül etmiştir. Bu akınların önüne hiçbir kuvvetin karşı gelemediği anlaşılmaktadır. Çünkü mütemadî olarak akın eden muhacir gruplar, bütün aileleri ve mallariyle, en müsait yere yerleşmek emeliyle, birbiri ardınca göç etmişlerdir.

Bu sıralarda Hattuşil'in ölümünden sonra Hatti İmparatorluğu dahilî bir kriz geçirmektedir. Tarihî vesikalar, bizi bu hususta tenvir edemiyorlarsa da, Hattiler batıdan gelen Deniz Kavimlerinin göç dalgaları karşısında bir müddet dayanabilmişler, fakat bunların Suriye ve Filistin'e geçmelerine mani olamamışlardır. Nihayet bu kavimlerin göçleri, Orta Anadolu'da Hatti siyasî mevcudiyetinin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. Bu olaylardan sonra Güney Anadolu'da Hatti beylikleri (Post-Hitit) teşekkül etmiştir.

Mısır, doğu kuzeyden ve Libya cihetinden olmak üzere bu Deniz Kavimlerinin hücumuna mâruz kalmıştır.

II. inci Ramses'in halefi Mineptah bu akınları önlemek istemişse de ancak bir kaç yıl müddetle Mısır'ı bu tehlikeden masun tutabilmiştir. Fakat XX. inci sülâle zamanında (M. ö. 1200-1085) bu Deniz Kavimlerine karşı girişilen mücadele bilhassa mühim safhalar göstermiştir.

Bir çok sebeplerden dolayı Mısır memleketine doğru yabancı kavimlerin denizden ve karadan hücumu, Mısır devletini zaafa uğratmıştır. Artık, M. ö. XI. inci asırda Mısır'ın Asya eyaletlerinden bahsedilmediği gibi, asıl Mısır ülkesini müdafaa için girişilen bazı askerî muvaffakiyetlere rağmen, Libyalıların Deltaya nüfuz etmeleri, Mısır krallığının aleyhine olmuştur. Ön Asya'yı bu asırlarda tehdit ve istilâsı altında bulunduran bu Deniz Kavimleri hakkında, Mısır vesikalarında kabile isimleri de zikredilerek epey bilgi verilmiştir [1].

Netice olarak şunu kaydetmek lâzımdır : M. ö. XII. inci asırdaki bu akınlar, Ön Asya'da siyasî muvazeneyi bozmuştur. Bilhassa Mısır, karadan ve denizden istilâya uğramış ve bu muhacirlere karşı, Mısır devleti kuvvet kullanmağa mecbur

[1] Bakınız s. 118-122. Kitabın bu sahifelerinde bu meseleler hakkında tafsilât verilmiştir.

olmuştur. Bu durum Mısır İmparatorluğunun yıkılmasını hazırlıyan amillerden biri olarak telâkki edilebilir. Çünkü, muslihane bir surette bu ülkeye yerleşen yabancılar, sonraları Mısır devletinde siyasî hâkimiyetin başına geçmeğe dahi muvaffak olmuşlardır.

8. Eski Mısır Tarihinin son devirleri XXI. inci ve XXX. uncu sülâleler (M. ö. 1085-333)

Bu devirde Mısır'ın artık eski kuvvet ve kudretinden bahsedilemez. Başta bulunan hükümdarların ekseriyeti iktidarsız kimselerdir. Bilhassa yabancı sülâlelerin başa geçmesiyle eski yerlilerin Mısır'daki hükümranlıkları kalmamıştır. Bu arada bazı mücadeleler olmuş ise de, esaslı bir kalkınma mahiyetinde değildir. Bu zaman, umumiyetle Mısır İmparatorluğunun ve kültürünün bir inhitat devri olarak kabul edilebilir.

XX. inci sülâle (M. ö. 1085 950)

Herihor'un kral ünvanını alması, Amon büyük rahiplerinin iktidarı ele geçirmeleri demekti. Bu itibarla XX. inci sülâleye Rahip-Krallar da denilmiştir. Fakat bu kralların otoritesini ancak Thebes eyaleti tanımıştır. Diğer taraftan Delta' da karısı tarafından (Tentamon) meşru haklara dayanan Smendes isminde bir kral bulunuyordu ve Rahip-Krallar görünüşte bunun vassalı idiler. Ancak kuzeyin hakimiyeti bütün Mısır'a şamil olmaktan çok uzaktı. Smendes'ten sonra I. inci Psusennes ise daha sönük bir şahsiyettir; kızı Makare'yi büyük rahip Piankhi ile evlendirince, hükümdarlık hakları Amon'un himayesinde büyük rahibe geçmiş addedilmiştir. Bu suretle Piankhi Mısır tahtına varis kabul edilmiştir. Bir müddet sonra I. inci Psusennes'e halef olan Piankhi, bütün Mısır'a şamil olmak üzere I. inci Pinecem unvaniyle kral olmuştur. Bu suretle Pinecem eski kralın damadı ve Amon ilâhının büyük rahibi sıfatiyle hem siyasî hem dinî otoriteyi şahsında toplamıştır. I. inci Pinecem zamanında iç idarede nisbî bir sükûn vardır. Kendisi bilhassa dinî işlerin yönetimine önem vermiştir. Mabetleri restore ettirmiş ve kral mumyalarının muhafazasına ve yeniden sarılarak lahitler içine konmasına itina göstermiştir. Çünkü

yine bu sırada, kral mezarlarında yapılan hırsızlıklarda, eşyaların çalınmasiyle iktifa edilmemiş, kral mumyaları harap bir hale konmuştur. İşte bunları önlemek ve zarara uğrayan kısımları yeniden tamir ettirmek vesilesivle, dinî törenler yapılmıştır. Pinecem ayrıca kendisine veliaht olarak evvelâ büyük oğlunu, o ölünce yerine diğer oğlu Menkheperre'yi Thebes'te büyük rahiplik ödevlerini yapmak üzere, görevlendirmiştir. Bu devirde nazarî olarak devlet merkezi, Tanıs şehridir. Fakat hakikî iktidar Thebes'tedir. Amon ilâhının emir ve dilekleri, sadece dinî işler için değil, aynı zamanda halkın en mühim meselelerini de hal etmek için, başvurulan çarelerden biri haline getirilmiştir.

Böylece XXI. inci sülâle hükümdarlarının Ramseslerin haleflerinde mi, yoksa Thebes başrahiplerinde mi hakikî hüviyetini bulduğu tam tesbit edilemez. Ancak vesikalar dinî reislerin büyük bir otoriteye sahip olduklarını göstermektedir. Fakat aynı zamanda, Mısır devleti merkezî otorite'den mahrum bir durumdadır. Bu zamanda yukarı Mısırda Herihas'ın ailesinden olan rahip-krallar birbirini takip etmişler ve aynı zamanda da aşağı Mısır'da meşru sayılan hükümdar ailesinden şahıslar XXI. inci sülâleden kabul edilmişlerdir. Böylece bu sülâle iki kolludur: Biri Thebesli, diğeri Tanislidir. Bu hal iç idarenin zaafına bir delil teşkil etmektedir.

XXII. inci ve XXIII. üncü sülâleler: (*M. ö. 950-730*)

İki asırdan fazla bir zaman, Mısır'da hükümran olan bu sülâleler Libyalı krallar devridir.

XVIII. inci sülâle devrinde büyük fetihler yapabilen Mısır ordusu, komşu kavimlerden aldığı ücretli askerlerden teşkil edilmişti. Bilhassa bunlar arasında Şardanlar ve Libyalılar Mısırlılardan daha üstün muharip bir karaktere sahip idiler. Mısır devletini müdafaa eden bu yabancı kavimler, zamanla bu memlekete yerleşmişler ve yüksek mevkiler elde etmişlerdir. Hatta bunlardan bazıları, kral ailesine akrabalık yoluyla bağlanmışlardır.

XXII. inci Sülâleyi kuranlar, doğrudan doğruya Libyalı kavimlerden Mısır'da yerleşmiş olanlar arasındandır. Bunlardan Bu-

yuva ailesi Maşavaş kabilesine mensup olup, son Ramsesler devrindenberi Herakleopoliste bulunuyorlardı. Maşavaş veyahut kısaltılmış şekilde "Ma„ lar Deltada koloniler halinde idiler, bunlar ayrıca askerî hizmetlerine mukabil arazi sahibi olmuşlardı. Bu kolonilerden her grubun başında birer askerî şef vardı. Fakat aynı zamanda, bu aileler Mısır'ın yerli dinini kabul ederek, onların âdet ve an'anelerine uymuşlardı. Meselâ Herakleopolis Prensi unvanını almış olan Şoşenk, oğlu Nemrud'u Abydos'ta Mısır âdetlerine uyarak defnettirmiştir.

Ancak bu Libyalı koloniler Mısırlılardan farklı olarak kendi dillerindeki adlarını taşıyorlardı. Bir de saçlarının arasına bir çift tüy taktıkları için onlara "çift tüylü insanlar„ da deniliyordu.

Şoşenk ailesinden Musen, Herakleopoliste Harsafes baş rahipliğini eline aldıktan sonra, Libyalılar'ın askerlikten başka babadan oğula intikal eden rahiplik sınıfına da girmek hakkına sahip oldukları anlaşılıyor. Her iki meslekte mevki sahibi olan bu "Ma„ reislerinden Soşenk "Ma„ların büyük prensi, prenslerin prensi„ unvanı ile Deltadaki XXI.inci sülâle krallarının yanında esaslı bir kuvvet ve kudrete sahip olmuştur.

M. ö. 950 yılında ise I. inci Soşenk kral unvanını alarak XXII. inci sülaleyi kurmuştur. Bu sülâle değişikliğinde Tanis krallarına karşı girişilmiş bir mücadele bahis mevzuu değildir. Çünkü hemen Tanis kralı Psusennes'in ölümünden sonra bu Libyalı reis, kral mevkiine geçmiştir. Onun oğlu I. inci Oserkon ölen kral Psusennes'in kızı Makere ile evlenerek eski kral ailesiyle akraba olmuştur. Bu suretle Libyalılar bir nevi meşruiyet elde etmişlerdir. Ancak yeni sülâlenin merkezi Tanis olmayıp daha güneyde bulunan Bubastis şehridir. İşte bundan dolayı XXII. inci sülâleye Libyalı krallar dendiği gibi "Bubastis„ ler dahi denmektedir.

Fakat bilindiği gibi asıl Mısır'ın vadi kısmında, Thebes eyaletinde Amon rahipler sınıfı, otoriteyi kuzey krallarına rağmen ellerinde bulunduruyorlardı. İşte bundan dolayı kral Şoşenk Mısır birliğini temin edebilmek için, Amon başrahibinin yerine, oğlu Auput'u başrahip naspetmiştir. Fakat bunun üzerine eski rahiplerden bir kısmı Nübya'da Napata bölgesine iltica etmişlerdir.

XXII. inci sülâlenin devamı müddetince, Amon başrahipleri kral oğullarından olmakla beraber, bu mevki babadan oğula intikal eden bir veraset usulüne tâbi olmamıştır.

Böylelikle Mısır'ın güney eyaletleri, kuzeyin kral ailesinin hâkimiyetini tanımışlardır. Thebes, Amon başrahipliği ve ordu komutanlığı vasıtasiyle Mısır birliğine katılmıştır. I. nci Şoşenk büyük kral mevkiinde olarak Karnak mabedinde inşaata devam ettirmiştir.

Libyalı kırallar devrinin bir hususiyeti de, bazı içtimaî sınıfların teşekkül etmesidir. Bunların başında verasetle intikal eden ve arazi sahibi olan subaylar sınıfı gelmektedir.

Bu sınıf, askerî otoriteyi ellerinde bulundurdukları için, asıl yerli ahaliyi tamamen hâkimiyetleri altına almışlardır. Mısır'da sonraları Helenler tarafından müşahede edilen muharip sınıf, işte bu devirden başlamıştır. Fakat bu muharip sınıf kral ailesini desteklediği için, daima bir nevi bağımsızlığı ellerinde bulundurmuşlardır.

Diğer taraftan rahip ve memur sınıfları da veraset usulüne tâbi olmuştur, ancak bazı mühim başrahiplik mevkileri, siyasî sebeplerden dolayı, kral tarafından verilmiştir.

Bu devirde her mesleğin veraset usûlüne tâbi oluşu, Mısır'da bir çok içtimaî sınıfların doğmasına sebep olmuştur. İşte bunları müşahede eden Helen yazarları Mısırı bu bakımdan fevkalâde bulmuşlar ve methetmişlerdir. Fakat yine bu devirde, feodal sistem revaç bulmağa başlamıştır. Böylece Mısır'ın dahilî idaresi parçalanmaya yüz tutmuştur.

XXII. inci sülâle krallarının tarihi, oldukça karışıktır. Çünkü, esaslı olarak krallığa ait tarihî kayıtlar hemen hiç yoktur. Bu krallar hakkındaki bilgiler sadece bazı mabetlerdeki yazılar ve kitabelerdir. Karnak mabedindeki yazılardan anlaşıldığına göre Şoşenk aynı zamanda Asya seferi de yapmıştır, Filistin ve Suriye kralları ile dahi temasları olmuştur. Hattâ Asurlulara karşı teşekkül eden koalisyona, Mısır asker vererek iştirak etmiş ve tehlikeyi böylelikle önlemek istemişlerdir.

XXII. inci sülâlenin son hükümdarı III. üncü Şoşenk zamanında Mısır eyaletleri "Ma„ reislerinden inen askerî şeflerin veyahut, büyük rahiplerin otoriteleri altında idare ediliyordu. İşte bu şartlar dahilinde asıl hükümdara pek az iktidar

kalıyordu. Esasen III. üncü Şoşenk'in uzun süren saltanatı zamanında Mısır'da ayrılmalar ve isyanlar başgöstermiştir.

İşte böylelikle XXII. inci sülâlenin son zamanlarında Thebeste ortaya çıkan bir isyan neticesinde yeni bir sülâle idareyi eline almıştır. Maneton, kral Teduhast'ı, bu son sülâlenın kurucusu addetmiş ve Tanisli olduğunu kaydetmiştir. Fakat bu sülâlede de Libyalı isimlerin tekrar edilmesi bunların da Bubastisli olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Hattâ ilk zamanlarda iki sülâle birbirleriyle dost geçinmişlerdir. Fakat bu yeni sülâle evvelâ iktidarını kuzey Mısır'a tanıtmış, Büyük Rahip Oserkon'un ölümünden sonra ise, Thebes eyaleti ile beraber güney Mısır, XXIII. üncü sülâlenin hükümranlığı altına girmiştir.

Menfis eyaletindeki rahipler sınıfı, XXII. inci sülâleye sadık kalmışlardır. Fakat bir müddet sonra her iki sülâle aralarında anlaşarak, sadece XXIII. üncü sülâle iktidarı elinde bulundurmuştur. Bununla beraber bu yeni sülâlenin mühim ve kudretli şahsiyetleri olmamıştır; ancak M. ö. 730 tarihine kadar iktidarda kaldığı görülen bu sülâle zamanında (III. üncü Oserkon). Nil'in büyük bir taşma hâdisesi kaydedilmiştir. Bu feyezan büyük hasara sebep olmuş ve Luksor mabedini su altında bırakmıştır. III. üncü Oserkon bu zararları bertaraf etmek için tamirat yaptırmış ve bunu bir kitabe ile tesbit ettirmiştir. Aynı zamanda yine bu devirde Amon başrahipliğine çok önem verilmiş ve eski âdetlere uyularak kral oğlu bu ödevle görevlendirilmiştir. Bir de ayrıca yeni bir gelenek tesis edilerek Kralın kızlarından biri, Amon ilâhına zevce olarak verilmiştir. Böylelikle Amon mâbedinde kral ailesinin daimî bir ilgisi temin edilmiş oluyordu.

XXIII. üncü sülâle zamanının en önemli siyasî hâdisesi, Nübya'da kuvvetlenmeye başlayan yeni bir devletin, Mısır birliği aleyhine olarak teşekkül etmesidir. Nübya, Yeni imparatorluk devrinde Mısır'a tâbi bir koloni haline gelmişti. Fakat bu son devirlerde asıl devlet otoritesi zaafa uğramış olduğundan Nübya eyaleti Mısır üzerinde hak iddia etmiştir.

Bu arada Nübya eyaletinin dördüncü şellâle civarındaki siyasî ve dinî merkezi olan Napata şehrinde rahipler sınıfının hükümranlığı gittikçe artmıştır. Çünkü, daha önceleri burada da bir Amon mabedi kurulmuş ve Napata kralları unvanını alan

Amon rahipleri, Mısır krallarının eski unvanlarını takınmışlardır. Bunlar aynı zamanda Herihor sülâlesinden geldiklerini meşrû bir hak olarak iddia etmişlerdir. Bu itibarla Mısır'ı Libyalı sülâleler tarafından gasbedilmiş telâkki ederek onlara karşı mücadeleye girişmişlerdir. M. ö. 750 yılında Napata kralı, Thebes eyaletini zaptederek başrahip III. üncü Oserkon'u kuzeye çekilmeye mecbur etmiştir. Böylece Napata kralı Thebes'deki başrahipliği kendi eline almıştır. Bu suretle Yukarı Mısır, Libyalıların hâkimiyetinden çıkmış ve XXIII. üncü sülâle de bu Güney hücumu karşısında M. ö. VIII. inci asrın ortalarında sona ermiştir.

XXIV. üncü Sülâle (M. ö. 730 - 715)

Napata kralı Piankhi'nin Mısır'ı istilâsı ve Menfisi zaptedişi ile bütün mahallî sülâleler itaat altına girmişlerdir. Bu arada Delta kralı IV. üncü Oserkon bizzat Piankhi'ye giderek ona tebaiyet etmiştir. Fakat bunların içinde hakimiyet altına girmeyen ve Delta bataklıkları bölgesine sığınan Tefnakht isminde birisi bulunuyordu. Mısır'ı zapteden muzaffer Piankhi bu müsait olmayan şartlar altında Tefnakht'a karşı harp etmek istememişti. Etraftan yardım görmeyen Tefnahkt ise bu durum üzerine güneyin bu hâkim kralını muvakkaten tanımıya mecbur olmuştu.

Böylece Piankhi hemen bütün Mısır'ın tek hakimi kaldı. Fakat bu hakimiyet istikrarlı bir şekilde devam etmemiş, muzaffer kral halkın alkışları arasında Napataya dönmüştü. Mahallî sülâleleri olduğu gibi bıraktığı için, Mısır anarşiden kurtulamamıştır. Piankhi'nin bu uzaklaşmasından ilk istifade eden, Saisli prens Tefnakht olmuş ve Mısır'ın zaptına teşebbüş etmiştir. Onun hakimiyeti Menfis'ten aşağı gidememiş olmakla beraber XXIV. üncü sülâlenin kurucusu addedilmiştir.

M. ö. 720'den sonra bu sülâlenin başına geçen Tefnakht'ın oğlu Bokharis 715 yılına kadar hüküm sürmüstür. Maneton, bu sülâlenin kurucusu ve yegâne kralı olarak Bokharis'i kaydetmektedir.

Klâsik müverrihler XXIV. üncü sülâlenin bu iki kralını çok methetmişlerdir. Hattâ Diodor'a göre, Bokharis Mısır'ın altı büyük kanun vaz'ından biri olarak sayılmıştır. Fakat böyle bir kanun metni elde mevcut olmadığından, bu meseleyi teyid etmeye imkân yoktur. Ancak, bu iki kralın güneyden gelen

Habeşlilere karşı Mısır yerli halkını mücadeleye sevkettikleri bir hakikattir. Hebeşlilerin Mısır'ı ikinci istilâları M. ö. 715 ile 711 yılları arasına rastlar. Asur vesikalarına göre 715 te Mısır kralı Bokharis II. inci Sargon'a haraç göndermiştir. Bu durumdan anlaşıldığına göre Mısır kralı güney tehlikesine karşı koyabilmek için, Asurlularla anlaşmak istemiştir. Fakat, buna muvaffak olamadığı ve 715 ten sonra Habeşlilerin hücumuna uğradığı görülüyor. Çünkü, Bokharis'in Habeş kralı Sabako tarafından esir edilerek, yakılmış olduğunu Maneton bildirmektedir.

İşte böylece bu kısa süren XXIV. üncü sülâle saltanatı Habeşlilerin ikinci istilâsı ile ortadan kalkmıştır.

XXV. inci sülâle ve Asur istilâsı (M. ö. 715—663):

Napata kralları, Mısır ülkesi için daima bir istilâcı olmuşlardır. Piankhi'nin son devirleri hakkında tarihî bilgiler yok ise de, resmî olarak bu kral daima kendisini Yukarı ve Aşağı Mısır'ın hâkimi addetmiştir. Fakat bu hâkimiyetin Delta'da carî olmadığı muhakkaktır. Piankhi'den sonra Napata, krallığında Şabaka tahta çıkmıştır. Bu Habeşli kralın, ilk icraatı Mısır'ı yeniden zaptetmek teşebbüsüdür. Bu maksatla Napata'dan Thebes'e nakletmiş ve istilâ hareketine buradan başlamıştır. Saltanatı zamanında bütün Mısır'a hâkim olduğu anlaşılıyor. Asur vesikaları M. ö. 712 tarihinde Mısır'da, Habeşlilerin olduğunu kaydetmiştir.

Bu devirde Mısır ülkesi sulhe kavuşmuş ise de bütün küçük devletler ortadan kalkmamıştır. Çok dindar olan kral Şabaka Yukarı ve Aşağı Mısır'da mabetleri yeniden tamir ettirmiş ve bu maksatla Hamamat vadisindeki taş ocaklarını işletmiştir. Kral Şabaka, hâkimiyet hududunu Deltaya da teşmil ettiğinden, Filistin ve Suriye'deki olaylarla ilgilenmek mecburiyetinde kalmıştır. Buralardaki küçük beylikler Asur tehlikesi karşısında, Mısır ile birleşmek istemişlerse de, Şabaka Suriye üzerine yürümekten çekinmiştir. Diğer taraftan Şabaka'nın Asur kralına karşı anlaşma siyaseti takip ettiği bilinmektedir. Çünkü Asur kralı II. inci Sargon ile aralarında hediyeler teati edilmiş olduğuna delâlet eden vesikalar mevcuttur. Bu hediyelerden birini mühürleyen Şabaka'nın adı Asur da (Koyuncuk) bulunmuştur. Tabii buna mukabil Asur kralı

da Mısır'a hediyeler göndermiştir. Buna dayanarak Şabaka, Asyalıların Mısır'a haraç verdiklerini ima eden yazılarla Asyalıları ve Afrikalıları tedip ettiğini gösteren resimler yaptırmıştır. Halbuki Habeşli Mısır kralı, böyle bir sefer yapmaya muktedir değildi. O, hakimiyetini ancak Mısır hudutları içinde tanıtabilmişti

Şabaka'ya oğlu Şabataka halef oldu (M. ö. 701 689). O da kendisine yardımcı olarak, hükûmet işlerini Taharka adında birisine bıraktı. Böylece Mısır'daki durum pek parlak değildi. Çünkü Mısır, bu Habeşli sülâle zamanında tam manasiyle birleşmiş ve kuvvetlenmiş sayılmazdı. Mısır eyaletlerindeki mahallî otoriteler daima birbirleriyle bir geçimsizlik içinde idiler. Dış tehlike ise daha büyüktü. Çünkü Asur hücumu her an biraz daha yaklaşıyordu. Asur kralı Senahrib, Filistin'i zaptetmeyi hedef tutmuştu. Bu tehlike karşısında daima olduğu gibi, Filistin ve Suriye krallıkları birleşmişlerdir. Senahrib, bazı şehirleri zaptettikten sonra Kudüs'ü muhasara etmiştir. Bunun üzerine Mısır hükümdarı Şabataka Asya'ya, Taharka tarafından idare edilen bir ordu göndermiştir. Asurlular kuvvetli olmakla beraber bazı bilinmeyen sebeplerden dolayı, çekilmeye mecbur olmuşlar ve bu suretle gerek Kudüs şehri, gerekse Mısır ordusu bu tehlikeden kurtulabilmiştir. Heredot, bu hadiseyi bir mucize ile izah etmek istemiştir.

Hakikatte, belki de Asur ordusunda salgın bir hastalığın, vebanın zuhuru ile harbe girişemeden, Senahrib kuvvetleri Filistin'den çekilmeye mecbur olmuşlardır. M. ö. 689 tarihinde Senahrib, oğulları tarâfından öldürülmüştür. Aynı yıl Taharka da, Şabakatay'ı ortadan kaldırarak Mısır tahtına geçmiştir. Taharka (M. ö. 689 664) Tanis şehrini merkez yapmış, yukarı Mısır eyaletlerini, "Güneyin Valisi„ unvaniyle, Mentuemhat isminde birinin eline vermiştir. Bu devirde gerek kral ailesi, gerekse yüksek memurlar, Habeşlerden veya melezlerden idi. İşte bundan dolayı asıl yerli Mısırlılar, bu sülâle devrini tamamen yabancı addetmişlerdir.

Taharka, Mısır'ın meşhur eski mabetlerine ilâveler yaptırmış ve kendi namına sütunlar diktirmiştir. Amon mabedinin başrahibinin bu devirde hemen hiç bir rolü yoktur. Ancak,

Piankhi'nin kızı ve Tharka'nın kızkardeşi II. inci Şapenupet, Amon mabedinde ruhanî işlerin başı olarak büyük iktidar sahibidir.

Taharka Mısır'da birliği temin etmek için Delta'daki küçük sülâlelerin rekabetini önlemiş, Napata'yı ihtimalki, kendi ailesinden biri vasıtasiyle idare ettirmiştir. Böylece kendisi Mısır ve Nübya'nın tek hâkimi durumunu muhafaza etmiştir.

Uzun bir kuraklık devrinden sonra Tâharka'nın tahta çıktığı sene, Nil taşmış ve bereket olmuştur. Bu taşma hadisesini Mısırlılar kıralın dualarına atfetmişlerse de vesikalar, ilk defa olarak Nübyaya yağan yağmurların neticesinde bu halin vaki olduğunu kaydetmişlerdir.

Taharka Tanis'te oturduğu için, Asya hududundaki durumla da yakından ilgilenmiştir. Kral olmadan önce, ordu kumandanı olarak Filistin'e gittiğinden Asya'da fütühat yapmak emelini gütmüştür. Bu maksatla Asur vassallarını ittifaka çağırmış ve isyanlar tertip ettirmiştir. Asur'da Senahrib'in yerine geçen oğlu Assarhadon bu isyanları bastırmak için harekete geçmiş (M. ö. 674) ve Mısır üzerine yürümeye teşebbüs etmiştir.

M. ö. 671 tarihinde Asurlularla Mısırlılar arasında ilk temas vaki olmuştur. Assarhadon Sina çölünü ordusu ile geçerek Mısır topraklarına girmiş ve Menfis'i muhasara ederek zaptetmiştir. Bu arada Taharka'nın oğulları, kızları, bütün haremi ve hazinesi Asurlular tarafından alınmıştır. Assarhadon muzaffer kumandan olarak Mısır'ı Habeşli sülâleden kurtarmıştır. Bundan sonra bütün Delta Asur hakimiyetini tanımıştır.

Ancak bu karışıklık içinden Taharka kaçmağa muvaffak olmuş ve güneye sığınmıştır. Fakat Thebes'te bulunan prens Mentuemhat Asurlerlemesinden korktuğu için, Asarhadon'u metbu tanımış ve kendisine haraç vermeği kabul etmiştir. Bu suretle Yukarı Mısır'a Asur orduları girmediği halde, mukaddes Amon şehri de Asur hakimiyetini tanımıştır. Aynı zamanda Sais'teki Bokharis'in oğlu Nekao, Asur hakimiyetini tanımada en ileri gitmiş bir durumdadır. Hükûmet merkezinin ve oğlunun isimlerini Asurcaya çevirmiş ve bu hali Mısır'ın diğer prensleri de taklit etmişlerdir. Bütün bu durum karşısında Asarhadon muzaffer hükümdar olarak kendisini Yukarı ve Aşağı Mısır'ın hattâ

Habeşistan'ın kralı ilân ettirmiş ve diktirdiği abidelerde bu durumu teyid eden sahneler koydurmuştur. Meselâ, Zencirli'deki kabartmalarda, Taharka, Asarhadon'un karşısında diz çökmüş yalvarır bir durumda tasvir edilmiştir. Fakat tarihi olaylara göre, Taharka Asur hakimiyetini tanımamış, Asarhadon Mısır topraklarından geri dönünce, mahallî prensleri onun aleyhine isyana teşvik etmiş ve bunda kısmen de muvaffak olmuştur. Taharka M. ö. 669 da Menfis'i yeniden zaptetmiştir. Bunun üzerine Asarhadon, Mısır eyaletini kurtarmak için yeni bir sefere çıkmış ise de yolda ölmüştür. Böylece Mısır üç yıl müddetle yeni bir Asur istilâsından kurtulabilmiş ve Taharka da bu müddet zarfında Mısır'a hakım olmuştur.

Fakat, Asur tahtına geçen Asarhadon'un oğlu Asurbanipal M. ö. 666 da büyük ve kuvvetli bir orduyu Mısır'a yollamış ve Menfis'i zaptettirmiştir. Taharka yine Güneye, Thebes eyaletine iltica etmiştir. Delta'daki mahallî prensler Taharka'nın tarafını tutmak istemişlerse de, Asurbanipal, yeni kuvvetler göndererek bunları itaat altına aldırmış ve hatta Asur vesikalarında bildirildiğine göre, Asurbanipal'in ordusu Tabes'e kadar gitmiştir. İşte bu esnadadır ki, Güneyin hakimi olan Mentuemhat bir ecnebi istilâsından bahseden kitabesinde, şehri nasıl koruduğunu kaydetmiştir. Bütün bu koruma gayretlerine rağmen mabetlerde yeniden tamirler yaptırmak mecburiyeti hasıl olmuştur. Diğer taraftan kuzeyde, Taharka emrine itaat ederek Asurlulara isyan eden prensler, Ninova'ya gönderilmişlerdir. Ancak bunlardan Nekao, Asurlulara sadık kalacağına dair yemin ettiğinden iyi muamele görmüş ve hediyeler verilerek Sais'e geri gönderilmiştir. Oğlu Psamltek'e de "Athribis eyaleti prensliği„ unvanı verilmiştir.

Bütün bunlara rağmen Taharka'nın yine Thebes'te hükümran olduğu ve hatta Menfis'te dahi kral olarak tanındığı anlaşılmaktadır. M. ö. 664 yılında öldüğü vakit yerine Şabakatanın oğlu Tenktamon adındaki yeğeni, tahta varis olmuş ve Napata'da krallığını ilân ederek, buradan Thebes'e ve oradan da Menfis'e gitmiştir. Güney eyaletinde iyi karşılanan Tenktamon, Menfis'te Asur'a sadık kalan prenslerin mukavemetine uğramıştır. Kendi kitabesine göre, bu isyankâr prensleri mağlup

etmiş ve Deltaya kadar uzandıktan sonra tekrar, Menfis'e dönmüştür.

Fakat bu durum üzerine, Asurluların hücumu gecikmemiştir. Çünkü Asurbanipal yerli prensleri elde ederek yabancı sülâle addedilen Habeşlileri bertaraf etmek için yerli Mısırlılara karşı bir kurtarıcı olmak istemiştir.

Bu hücum karşısında Tekntamon Menfis'i terketmiye mecbur olduğu gibi Thebes de dahi tutunamamış ve Napata'ya iltica etmiştir. Asur ordusu, bu sefer Thebes şehrini zapt ve yağma etmiştir. Bu acı hatıra Güney Mısırlılarda uzun müddet tesirini muhafaza etmiştir. Bu suretle Habeşli XXV. inci sülâlenin Mısır üzerindeki hâkimiyeti (M. ö. 663) te Asur hücumu karşısında tamamen ortadan kalkmış ve Napata'ya münhasır kalmıştır.

Tenktamon'un halefleri ise tamamen Mısır âdetlerini terketmişler ve hatta hiyeroğlif yazısını da bırakarak yeni bir Afrika yazı sistemi ile kendi dillerini kullanmıya başlamışlardır. Bu tarihten (M. ö. VII inci asır) itibaren Napata krallığının Mısır tarihindeki rolü sona ermiş ve buradaki Habeşli sülâle daha asırlarca hüküm sürmekle beraber, sadece Nübya'ya münhasır kalmıştır.

İşte böylece bir müddet için Mısır'a hâkim olan Habeşli bir aile, kral listelerinde XXV. inci sülâle devri olarak yer almıştır. Diğer taraftan da Asurluların hücumuna uğrayan Mısır, iki taraftan yani kuzey ve güneyden olmak üzere, bir mücadele sahası olmuştur. Bundan dolayı bu devreye Mısır tarihinde Habeşli sülâle devri denmekle beraber, aynı zamanda Asurluların istilâ ve Mısır'da hâkim oldukları bir asır olarak da kabul edilir.

XXVI. ıncı sülâle (*M. ö. 663-525*)

Asur hâkimiyeti zamanında yerli ve mahallî sülâleler arasındaki rekabeti Asur kralları teşvik ediyorlar ve bu suretle Mısır'ı ellerinde bulunduruyorlardı. Fakat bunların arasında Athribis prensliğini, Asurbanipal'in himayesine sığınarak elde eden Psammetik, babası Nekao'nun ölümünden sonra, Sais eyaletine de varis olmuştu. İşte bu sıfatla Psammetik, Mısır'ın diğer eyaletlerini de kendi tarafına alarak, Asur hâkimiyetini ortadan kaldırmak amaciyle hareket etmeğe başlamıştı. Böylece

Mısır'ı yabancı bir devlet boyunduruğundan kurtarmak ve yeniden Mısır birliğini kurmak üzere harekete geçmiştir. Bu işi başarabilmek için hariçten de destek arayan Psammetik, Lidya kralı Giges ile birleşmiş ve ondan askerî yardım temin etmişti. İşte bu suretle Giges'in deniz yolu ile gönderdiği ve Mısırlıların "bronzlu adamlar„ dedikleri Kar ve İyon askerleri, Sais kralı için en büyük ve dayanılacak bir kuvvet olmuştur. Bu ordu ile Psammetik Asurluları Mısır'dan çıkarmış ve hatta onları Filistin'e kadar takip ederek, orada Aşdod kalesini muhasara etmiştir. Bu kale Heredot'un yazdığına göre, uzun yıllar sonra zaptedilmiştir. Psammetik M. ö. 645 tarihinden sonra Mısır'ın tek hâkimi durumundadır. Çünkü o, Asurluları Mısır ülkesinden çıkardıktan sonra. Delta'daki Nom reisleri üzerinde de hâkimiyetini tanıtmış ve Yukarı Mısır'daki eyaletlerde kendisine sadık olan valileri iş başına getirmiştir. Böylelikle, yeni Güney valisinin hedefi, Nübya'da Habeşli sülâlenin Mısır'da nufuz kazanma ihtimali karşısında bir mania teşkil etmiş olacaktı.

Esasen XXVI ıncı sülâlenin kurucusu ve en kudretli şahsiyeti tanınan I. inci Psammetik Mısır'daki otoritesini hiç kimse ile paylaşmak istememiştir. Bu itibarla memlekette askerî bakımdan üç cephede kuvvetlerini yerleştirmiş bulunuyordu. Biri, güneyde Nübyalı'lara karşı Elefantin'de, diğeri, doğukuzeyde Bedevilere ve Asurlulara karşı Dafne'de, bir üçüncüsü ise, batıda Libyalı'lara karşı Marea'da idi. Bu meyanda, I. inci Psammetik, Amon ilâhının zevcesi sayılan ve Yukarı Mısır'da ruhanî bakımdan çok büyük bir kudreti olan II. inci Şapenupet'ın, kendi kızı Nitokris'i resmen evlât edinmesini istemiştir. Bu maksatla karşılıklı siyasî ve dinî görüşmeler yapılmış ve Nitokris resmî bir tören ile. bu hukukî durumu iktisap etmiştir. Neticede Nitokris, III. üncü Şapenupet unvaniyle, bir taraftan babası I. inci Psammetik'in, diğer taraftan II. inci Şapenupet ile Mentuemhat ailesinin ve Amon rahiplerinin verdiği arazi ve mallarla Delta'da, Orta ve Yukarı Mısır'da büyük bir servete malik olmuştu. Böylelikle ekonomik servete dayanarak Amon ilâhı'nın zevcesi payesiyle icra edilen bu ruhanî saltanat, Thebes hükûmetinde M. ö. VII. inci asırdan itibaren Pers devrine (525) kadar devam etmiştir.

I. inci Psammetik de kızına bu unvanı verdirince, Güney

Mısır'daki siyasî ve askerî otoritesini, kendi ailesi adına kuvvetlendirmiştir. Bu suretle, Heredot'un Elefantin'deki askerî kuvvetlerin isyan ederek Nübiya'ya kaçmalarını yazmasına rağmen, I. inci Psammetik, aldığı çeşitli tedbirlerle, Yukarı Mısır'da hakim olmuş ve böylelikle XXVI. ıncı sülâle zamanı eski Mısır birliğini ihya etmiştir.

I. inci Psammetik (M. ö. 663-609) zamanına Mısır'ın eski devirlerindeki politikanın bir ihyası göziyle bakılmıştır. Halbuki bu sülâlenin menşei yabancı ve dayandığı askerî kuvvet de Mısır'lı değildir. Fakat buna rağmen, bu devirde asıl Mısır halkı ekonomik bakımdan yükselmiş ve refaha kavuşmuş, aynı zamanda da Mısır'ın eski an'ane ve medeniyeti yeniden revaç bulmuştur.

I. inci Psammetik'i II. inci Nekao (M. ö. 609-594) takip etmiştir ve bu kral zamanında Asurlulara karşı Asya'da harbe girişilmiş ve bazı muvaffakiyetler elde edilmiştir. Ancak Nabukodonosor'un idaresindeki ordu ile Karkamış'ta harbeden Nekao, büyük bir mağlûbiyete uğrayarak Mısır'a dönmüştür (M. ö. 605). Buna rağmen ümidini kesmeyen Mısır kralı, Asya'daki koalisyonu desteklemeğe uğraşmıştır. Bu meyanda, bilhassa Filistin'i zaptedebilmek için, Korentlilerin yardımı ile denizde bir donanma vücude getirmiştir. Bu suretle karada, Babil ordusu ile karşılaşmağa cesaret edemiyen Nekao, Akdeniz ve Kızıl denizde hâkim ve kuvvetli olmak istemiştir. Fakat, bu projesi tahakkuk etmeden ölen Nekao'nun yerine II. inci Psammetik geçmiştir (M. ö. 594-588).

Bu kralın zamanında Nübya'ya bir sefer yapıldığı ve Asya'da Kharu ülkesine ise bir seyahat tertip edildiği yazılı vesikalardan anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi bir askerî sefer ise de, diğeri sadece bir seyahat olduğu anlaşılıyor.

XXVI. ıncı sülâleden Kral Apries (M. ö. 588 568) Fenike'de Sidon'a bir ordu göndermiş, Sur şehrini ise denizden muhasara etmişti. Fakat bu esnada Babil kralı Kudüs'ü zaptetmiş ve halkının bir kısmını esir olarak kendi memleketine götürmüştür. İşte bu sırada, bir takım yahudi grupları, Mısır'a iltica etmişlerdir.

Fakat, Apries'in son zamanlarında Libyada Grek kolonileri yüzünden çıkan bir hadise neticesinde Amasis, Mısır kralı

olmuştur. (M. ö. 568-526). Heredot'un bu kral hakkında verdiği malûmata göre, Amasis ince bir diplomattır ve zamanı sulh içinde geçmiştir. Ancak bu sıralarda Asya'da, Mısır'ın doğu sınırlarında büyük tehlikeler başgöstermektedir. Bunun neticesinde, III. üncü Psammetik zamanında (M. ö. 525) Mısır büyük bir istilâya uğramıştır.

Perslerin Ön Asya'da büyük muvaffakiyetler sağladıkları bu asırda Mısır ülkesi de bu hücumdan istisna edilmemiştir. Pers kralı Kambis, Mısır'a yürümek için eski askerî yolu takip etmiş ve Memfis'e kadar Mısır ordusunu takip etmiştir. Burada Libya'da yerleşmiş Grekler, Pers hakimiyetini tanıyarak itaat altına girdiklerini bildiren, heyetlerini Kambis'e göndermişlerdir. Böylece Memfis'i zaptettikten sonra, Yukarı Mısır'ı da kolaylıkla eline geçirebilmiş olan Kambis, XXVI. ıncı sülâleyi ortadan kaldırarak Mısır'ı Pers imparatorluğuna katmıştır.

Mısır'da Pers hâkimiyeti XXVII. inci sülâle (M. ö. 525-405).

Bu devir Mısır'da tamamen bir yabancı devletin hâkim olduğu zamandır. Bundan dolayı bu devreyi, asıl Pers tarihi içinde mütalâa etmek icabetmektedir. Ancak burada, Pers devrindeki hâkimiyeti ellerinde bulunduran yabancı hükümdarların da, bir sülâle telâkki edildiğine işaret etmek lâzımdır.

Son yerli sülâler (XXVIII, XXIX ve XXX) ve ikinci Pers hâkimiyeti devrini sona erdiren Iskender istilâsı. (M. ö. 405-333):

Pers hakimiyetine karşı, Mısır yerlileri arasında ayaklanmalar olmuş ise de, eski feodel aileler arasındaki anlaşmazlıklar, bunların devamlı olmasına mani olmuştur. Çünkü bu ailelerden herhangi birisi krallığı eline aldığı zaman, diğerleri tarafından destekleneceği yerde birbirleriyle mücadeleye girişmişlerdir.

Böylece bu devir için gerek klasik kaynaklar gerekse yerli vesikalar, bu feodal ailelerin geçimsizliklerini aksettirecek bilgiler vermişlerdir. Hattâ bu durumun bir ilâhî istek olduğunu da kaydetmişlerdir.

Bu son üç sülâle, bilhassa Perslerle uğraşmışlar ve onların aleyhine olan koalisyonlara girmişlerdir. Meselâ XXX. uncu sülâleden Akoris, Atina ile Perslerin aleyhine bir anlaşma yapmış ve onlara karşı mücadeleye devam etmiştir.

XXX. uncu sülâleden sonra ise, ikinci bir Pers hakimiyeti devri başlamıştır (M. ö. 341-333). Bu devir Mısırlılarda çok acı hatıralar bırakmıştır. Büyük İskender, İssos'da (M. ö. 333) III. üncü Darius'u mağlup edince, Mısırlılar Onu, Mısır için bir kurtarıcı addetmişlerdir. Hattâ rivayete göre, İssos savaşına iştirak eden Mısırlı Tefnakht, Makedonya kralını kendi memleketine çağırmıştır.

Büyük İskender, Perslerin hâkimiyeti altında olan Mısır'ı elbette ihmal edemezdi. İran ülkesine yürüyebilmek için arkasında bırakacağı bölgelerde, Perslerle olan ilgiyi bertaraf etmesi lâzımdı. Bu sebeple Mısır'ı evvelâ Pers istilâsından kurtarmış olmak, fakat aynı zamanda da burasını kendi imparatorluk camiasına ilhak etmek için, bu güney memleketine yürüdü.

İskender Mısır'a girdiği vakit (M.ö. IV. üncü asır) kendisine tâbi olan halkın, yerli âdetlerine hürmet etmiş, Mısır ilâhlarını ve bilhassa Amon ilâhını tebcil etmiştir.

İşte böylece, Mısırlılar yeni efendilerine, hiç bir aksülamel göstermeden tâbi olmuşlardır.

Eski çağın bu son asırlarında Mısır ülkesi, ayrı bir siyasî varlık olmaktan çıkmış, tam bir inhitat içinde eski medeniyetinin gölgesine sığınmıştır. Bundan sonra Mısır, Yunan ve Roma medeniyetleri ve siyasî çevreleri içinde mütalâa edilecektir. Böylelikle müstakil hüviyetini kaybeden Mısır, Eski Çağ tarihini, yabancıların hâkimiyeti altında sona erdirecektir.

A) Son devirlerde Mısır'ın İç ve Dış durumu

Bu son asırlarda Mısır'ın büyüklük devri, artık tamamen kapanmıştır. Memleket, bir kaç asır zarfında iktidarsız hükümdarlar elinde kalmış ve küçük beyliklerin sülâleleri tarafından idare edilmiştir. Bunların aralarında daimî geçimsizlik olduğu gibi, hepsi ayrı ayrı bağımsız olduklarını farzetmişlerdir. İşte bu anarşinin neticesindedir ki, Libyalı, Habeşli krallar Mısır ülkesinde siyasî otoriteyi ellerine almışlardır. Fakat, yine bu devirde Yukarı ve Aşağı Mısır idaresi daima ayrı bir karakter göstermiştir. Yukarı Mısır'daki Amon rahipleri siyasî meselelere hâkim olmuşlar ve bilhassa bir takım idarî işlerin tanziminde, Amon ilâhının mucizesine (oracle) baş-

vurmuşlardır. Hattâ adlî meseleler dahi bunun delâletiyle hal edilmiştir. Böylelikle hükûmetin bir çok mesuliyetli işleri, rahiplerin istediği şekilde ilâhî bir danışmaya tâbî olarak yürütülmüştür.

Yeni imparatorluğun son devirlerinde rahipler sınıfı, mabetlerin gelirini fazlalaştırmak için, daha fazla araziye malik olmak istemişler ve buna da muvaffak olmuşlardır. Böylelikle rahipler sınıfı aynı zamanda, maddî bir servete de dayanarak siyasî otoriteyi ellerinde bulundurmuşlardır.

Yine bu devirde en mühim mesele, yukarda bahsettiğimiz içtimaî sınıfların teşekkülüdür. Bu hal iç idarede yeni bir durum meydana getirmiş ve profesyonel sınıflar, aileler arasında irsî bir sisteme tâbi olmuştur. Bilhassa yabancıların teşkil ettikleri askerî ve dinî sınıfların feodal teşekkülleri, Mısır'a idarî bakımdan yeni bir veçhe vermiştir. Sais kralları, bu ailelerin otoritesini kısmen bertaraf etmek için, bir kısım arazilerini mabetlere devrettirmişlerdir. Bunun neticesinde, esasen bir çok geliri olan mabetler, Devlet'ten daha zengin bir duruma gelmişlerdir.

Fakat daha sonraları, bilhassa XXX. uncu sülâle kralları devlet hazinesine lâzım olan geliri temin edebilmek için, mabetlerde birikmiş servetin bir kısmını, vergi şeklinde geri almağa mecbur olmuşlardır.

Mısır ülkesinde mülkiyet meselesi her devirde başka safhalar göstermiştir. Fakat bilhassa bu son devirlerde siyasî durumun da tesiriyle arazi mülkiyeti, hükûmet teşkilâtını meşgul eden bir meseledir. Bu itibarla yeni bir mülkiyet kanunu tatbik edildiği anlaşılıyor. XXIV. üncü sülâleden Bokharis'e atfedilen bu kanunun esaslarına göre, Mısırlı Orta sınıf halk, arazi mülkiyetinde vergi ve angarya mükellefiyetinden gayri Devlete ve Büyüklere karşı tamamen serbest bir durumda idi. Esasen bu sınıf halkın serveti, hükûmete zarar verecek bir durumda asla olmamıştır. Fakat buna mukabil büyük mülk sahipleri, daima küçük sülâlelerin teşekkülüne sebep olmuş ve bundan dolayı asıl merkezî hükûmetin otoritesine zarar vermişlerdir. İşte bunu önlemek için, büyük mülk sahiplerinin esas haklarına dokunmamakla beraber, ağır vergiler koyarak fazla servet sahibi olmalarına mâni olunmak istenmiştir. Hattâ kral Amasis (M. ö. VI. ıncı asır) Heredot'un kaydettiğine göre vergi meseleleriyle çok yakından meşgul olmuş ve bilhassa " Gelir

vergi„sini kurmuştur. Bu esaslara göre, her Mısırlı, her sene, kendi malî durumunu doğru olarak bildirmesi icabetmekte, şayet bildirmezse ölüm cezasına çarpılacağı kaydedilmektedir.

Bu son devirlerde Yukarı ve Aşağı Mısır'ın idare tarzı değişik safhalar göstermiştir. Delta, daima küçük sülâlelerin hükümran olduğu ve birbiri zararına olarak kuvvetlenen beylikler halindedir. Halbuki Yukarı Mısır'da Amon baş-rahibinin himayesine sığınan Thebes eyaleti, Nübya'ya karşı idarî bakımdan bir sed teşkil etmesi icap ediyordu. Bilhassa Deltalı sülâlelerin hâkim olduğu devirde, Yukarı Mısır'ı ellerinde tutabilmek için bir çok çarelere başvurmuşlardır. Bu çarelerin başında Amon baş-rahipliği ile, iş birliği yapılması gelir. Bilhassa hükümran olan kral ailesinden birisinin idarî bakımdan bu teşekkülde yer alması, iki Mısır'ı idarî bakımdan birleştirmeğe sebep olmuştur.

Fakat umumiyetle son devirlerde asıl Mısır ülkesi anarşi içindedir ve bu yüzden dış tehlike tam manasiyle Mısır'ı tehdid etmektedir. Mısır devletinin, yeni İmparatorlukta olduğu gibi, bu devirde bir dış politikası yoktur. Ancak, Asurlulara karşı gelebilmek için, zaman zaman mücadeleye girişmişler, fakat bunu da evvelâ Libyalı soraları da Grek askerleriyle başarmak istemişlerdir. Esasen bu hal ile, bizzat Mısır yabancı ve ücretli bir orduya, memleketini teslim etmiş bulunuyordu. Asur ve Pers istilâları geçici zamanlara münhasır kalmakla beraber, onlara karşı Mısır'ın yaptığı reaksiyon, Hiksoslara karşı yapılanlarla kıyas edilemez. Nihayet İskender bir istilâcı değil bir kurtarıcı telâkki edilmiştir. Bu da gösteriyor ki Mısır'ın eski devirlerde yaşamış olan müstakil benliği, artık kalmamıştı. Memleketler fetheden Mısır, bizzat kendi ülkesini yabancılara teslim etmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TARİHÎ DEVİRLERDE MISIR MEDENİYETİ

Medeniyet tarihi üzerinde yapılan incelemeler, bugünkü tarih anlamının esasını teşkil ederler. İnsan topluluklarının, umumî durumları hakkında bilgi edinmek, ve insanlığın geçirmiş olduğu kültür safhalarını belirtmek, tarihi faydalı bir hale koyar. Medenî varlık göstermiş olan bir cemiyetin maddî ve manevî yaşayış hayatı, bıraktığı eserlerle ölçülür ve bu suretle tekâmül safhaları ortaya konmuş olur. Fikir hayatiyle tekniğin paralel yürüdüğü cemiyetlerde ilerlemenin de o nisbette fazla olduğu görülür. Medeniyetin izahı, o cemiyeti bütün hayat safhalariyle yeniden gözümüzün önünde canlandırır. Bu suretle sadece idare eden zümrenin değil, aynı zamanda bir tarih yapmış olan kavmin varlığı tesbit edilmiş olur.

Siyasî tarihini bir önceki bölümde okuduğumuz Mısır'ın, medeniyet tarihinin esaslarını gözden geçirelim. Tarihin kaydettiği en eski medeniyetlerden biri de, hiç şüphe yok ki, eski Mısır medeniyetidir.

Mezopotamya ve Mısır'ın medeniyette kıdemi hakkında münakaşalar olmuştur. Bazılarına göre Mezopotamya Mısır'dan, diğer bazılarına göre ise, Mısır Mezopotamya'dan daha önce medeniyete kavuşmuştur. Her iki tarafın da verdiği deliller başka başka esaslara dayanmaktadır [1]. Kronolojik kıdem elbette ki mühimdir. Mezopotamya'daki Sumer medeniyetinin, daha eski olduğuna dair deliller, bugünkü bilgilere göre, bizce daha inandırıcı durumdadır. Bu görüşe katılmakla beraber, Eski Mısır'ın bir hususiyetini tebarüz ettirmek icabeder. Mısır'daki medeniyet eserleri iklim icabı olarak, hemen hemen bazan hiç bozulmadan bugüne kadar gelebilmiştir. Mısır ülkesi, yontma taş devrinden (Delta hariç) itibaren, birçok meçhulleri olmakla beraber, sürekli yani fasılasız bir medeniyete sahip olmuşdur. M. ö. kırk asırlık, yazılı vesikalara dayanan bir tarihe maliktir. Yazısız devirler ise bu tarihten önce binlerce yıl tahmin edil-

[1] A. Moret - 1941, S. 11.

mek lâzım gelir. Bu devrenin kültür kısmını, kitabın ikinci bölümünde gördük (Bk. S. 48 - 56).

Şimdi, siyasî tarihinde takip ettiğimiz kronolojik sıraya göre, yazılı devredeki Mısır medeniyeti, konumuzu teşkil edecektir.

Medeniyet konusunda önce ele alınan kısım Devlet şekli ve hükûmet teşkilâtıdır. Çünkü bu kurullar, ekseriya diğerlerine de tesir yapar ve siyasî hayatın gidişinde de, bu idare sistemi en büyük rolü oynar.

1 — Eski Mısır'ın Devlet şekli ve hükûmet teşkilâtı:

Mısır tarihinin eski devirlerinde devlet şekli ve hükûmet teşkilâtı, bazı istihaleler geçirmiş olmakla beraber, esasında daima aynı kalmıştır. Siyasî tarihin seyrinde görüldüğü gibi ilk siyasî teşekküller "Nom„larla başlamıştır. Bunlardan Deltadakiler ve Vadidekiler evvelâ aralarında birleşmek ihtiyacını duymuşlar, asıl tarihî devrin başlarında ise, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın birleşmesiyle bir monarşik devlet kurulmuştur. Bu kıraallık daha başlangıçtan itibaren teokratik bir prensibe maliktir.

a— *Tinitler devrinde devlet ve hükûmet teşkilâtı:*

Tinit devrinden başlıyarak, devlet kurulunu ele alacak olursak, önce devleti şahsında temsil eden kralın hak ve vazifeleri ile, hükûmet teşkilâtını idare eden memurlar hakkında bilinenleri sıralamak lâzımgelir.

Hükümdar: Mısır'da, kral ilâhın oğlu veya ilâh addedildiği için, aynı zamanda en büyük dinî reisdir, İlk devirlerde kral tamamiyle ilâh mevkiindedir. Onun içindir ki, krala verilen ilk lâkap " Horüs „ tür. Fakat iki Mısır birleştiği vakit, bu olayın da dinî bir sembolle ifade edilmesi lâzımgelmiş ve kral, iki ayrı krallık olan, ülkelerin merkez şehirlerindeki ilâhlarının himayesi altına girdiği farzedilmiştir. Bundan dolayı Aşağı Mısır'ın "arı„ sembolü ile Yukarı Mısır'ın " kamış „ işaretleri, krallığın bir unvanı olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Kralın tahta çıkış töreni, bu iki Mısır'ın birleşmesini temsil eder şekilde yapılmaya başlamış ve bütün Mısır tarihi boyunca aynı âdet devam etmiştir (Res. 37).

Bu tören şu suretle yapılmakta idi : Kral evvelâ, Yukarı Mısır'ın beyaz tacını giyer ve tahtın merdivenlerinden çıkarak otururdu ve sonra da Aşağı Mısır'ın kırmızı tacını giyer, aynı töreni tekrar ederdi. İki ülkenin birleşmesini sembolleştiren tören Yukarı ve Aşağı Mısır'a ait nebatların sarılmış olduğu bir sırığın, yere dikilmesiyle ve şehir duvarının etrafında dolaşılmakla yapılmış oluyordu. Bu an'aneye dayanarak sonraları "Sed„ bayramı denilen, buna benzer törenler yapılmıştır. Fakat bu tören tahta çıkışın 30. uncu yıl dönümü vesilesiyle kutlulanması lâzımgeldiği halde bazan daha önce de yapıldığı vakidir. Ancak Tinitler devrinde, bu "Sed„ töreni hükümdarın saltanatının otuzuncu yılında yapılması lâzımdı. Yine bu devirde, bir çok ilâhlar için yapılan bayramların, krallık makamı ile ilgisi vardı. Çünkü bu ilâhların her birinde, krallığın bir kuvvetinin temsil edildiği farzediliyordu. Bu suretle anlaşılıyor ki, ilk devirlerde krallık ilâhî menşe'e dayanan bir karaktere maliktir [1].

Res, 37 — Edfu mâbedinden bir Kabartma (M. ö. 332). Solda kuzeyin ilâhesi Buto, başında kırmızı taç, sağda Güneyin ilâhesi Nekhbet, başında beyaz külâh biçimindeki taç ile, temsil edilmişlerdir. Bu iki ilâhe, Aşağı ve Yukarı Mısır ın birleşmiş olduğuna delâlet eden iki tacı, bir arada olarak krala giydirmişlerdir.

Kral bu vasıflariyle bütün insanların üstünde bir varlıktır. Dinî ve siyasî otoriteyi nefsinde toplayan hükümdar, bütün idare mekanizmasının başıdır. Memleket ve halk işleriyle bizzat meşgul olur. Adaleti tevzi eden de kendisidir. Memurları tayin etmek, mükâfatlandırmak ve cezalandırmak yine kralın selâhi-

[1] Drioton ve Vandier - 1938 - S. 146 - 147,

yetlerindendir. Merkezî idare krallık sarayındadır. Bu saraya "Büyük ev„ mânasına gelen " Pera-a, yahut "Pero„ denilmektedir [1]. Firavun lâkabı bundan alınmıştır.

Kral, bu sarayda ailesi ve bazı büyük memurlarile beraber yaşardı.

Hükûmet ve eyalet teşkilâtı: "Menes"ten itibaren bir Vezirin (tati) mevcudiyeti kabul ediliyorsa da [2], müteakip devirlerdeki Vezir mahiyetinde olmadığı sanılmaktadır [3].

Kralın esaslı olarak iki yardımcısı vardır. Biri Kuzeyin (kırmızı ev) diğeri Güneyin (beyaz ev) temsilcisidir, fakat bazan bu iki ünvan bir kişide de toplanabilir. Yalnız burada kaydedilecek cihet, Tinit devrinde bu ikiliğin prensip bakımından muhafaza edilmiş olmasıdır.

Merkezde krallığın arşiv bürosu bulunmaktadır. Bunun mevcudiyetini, V. inci sülâle zamanında yazılmış olan, "Palermo taşı„ üzerindeki kayıtlar teyid etmektedir. Aynı zamanda fildişinden yapılan tabletlerden anlaşıldığına göre, krallar daha ilk devirlerden itibaren, her yıl başlıca hâdiseleri kaydettirmeyi âdet edinmişlerdi.

I. inci ve II. inci sülâle kallarır zamanında, merkezî hükûmet teşkilâtının gittikçe genişlediğini ve bazı memuriyetlerin ilâve edildiği görülür. Meselâ, mühürdar, krallık mimarı, feyezan direktörü gibi, aynı zamanda kralın nedimi olan prens veya general de mevcuttur.

Bu ilk devirlerde merkeze tâbi olan eyaletler teşkilâtını da gözden geçirmek lâzımdır. Çünkü eski müstakil "Nom„lar, birer idarî bölüm olarak krallık merkezine tâbi olmuşlardır. Bunların bilhassa merkezle olan münasebetleri mühimdir. Çünkü daha ilk devirlerden itibaren ziraat hayatının verimli olabilmesi için, su işlerinin tanzimi lâzımdı. Kanalların açılması işi olduğu gibi, bunların bir elden idaresi şarttı. İşte merkeze tâbi olan ilk eyalet teşkilâtının esası bu işle başlar.

Tinit devrinden itibaren, Nom reislerine verilen unvan "Ac-mer„ dir, bunun mânası "kanalların açılmasına memur„ olan demektir. Bunların birinci derecedeki vazifesi topraktan tam

[1] W. Durant - 1937 - S. 212.
[2] A. Moret - 1941 - S. 195.
[3] Drioten ve Vandier - 1938 - S. 149.

istifadeyi temin etmekle, umumî refahı sağlamak ve bu suretle de krallığın hazinesine fazla bir servet kazandırmaktır. Aynı zamanda umumî sayım işlerini yapmak da yine bu Nom reislerinin vazifesidir. Tarla, hayvan ve altun sayımlarının yapılması şahsî mülkiyetin daha bu ilk devirlerden itibaren mevcut olduğunu gösterir. Bunların yanında, bir de krallığa ait arazi ve servet vardır ki, bunlar İlâh-Krallar tarafından miras olarak kalmıştır ve Firavunlara intikal etmektedir. Fakat merkezî idarenin gittikçe kuvvetlenmesiyle krallığa ait servetler de çoğalmıştır.

Nom reislerinin vazifelerinden biri de, daima Nil'in taşma durumunu kaydettirmeleridir. İşte Nomlardaki bu merkezle bağlılığı gösteren teşkilât sayesinde, suyun kâfi olmadığı senelerde kıtlığın önüne geçmek için tedbirler alınıyordu. Her Nom'un merkezinde "cacat„ denilen bir mahkeme vardı. Fakat bu mahkemelerin hangi kanunlara göre hüküm verdikleri bilinmiyor.

Tinitler devrine ait hükûmet teşkilâtı hakkında vesikalar çok az olmakla beraber, sonradan inkişaf edecek olan bütün idare mekanizmasının temelleri bu devirde atılmıştır.

b — *Eski İmparatorlukta devlet ve hükûmet teşkilâtı :*

Hükümdar : Bu devirde, Mısır devletinin III. üncü ve IV. üncü sülâle hükümdarları, mutlak bir idare sistemini kurmuşlardır. Onların şahıslarında İlâh kuvveti daha fazlalaşmış ve lâkaplarına Horus-Ra ilâve edilmiştir. Bu "Güneş ilâhı Ra'nın oğlu„ demektir. Bununla beraber bütün mahallî totemlerin de mümessili yine kralın şahsında toplanmaktadır. Bu suretle, Eski İmparatorluk devri hükümdarları, bütün mukaddes sayılan her varlığın otoritesini, şahıslarında temsil etmişlerdir.

Krallık iktidarının esası, kumanda etmek ve adâleti tevzi etmektir. Firavun emreder, tebaası ise bu emre körü körüne itaat etmeğe mecburdur. Kralın emirleri kanun addedilirdi. O, filî olarak memleket ve halk işleriyle meşgul olurdu. Mutlak bir idare sistemi cari olmakla beraber, kral tamamen müstebit ve tembel bir insan değildir. Bunun içindir ki bu devirde krala verilen unvanlardan biri de "İyi İlâh„ mânasına gelen bir lâkaptır. Bu unvanlar kralın durumu hakkında bir fikir verdiği için enteresandır. Firavun "Snefru„dan itibaren, hükümdar isimleri, oval bir çizgi içinde yazılmağa başlanmıştır. Mısırlılar bu kartuşu "Şenu„ yani daire içine almak mânasına kullanmışlardır (Res. 38).

Hükûmet teşkilâtı ve eyaletlerin idaresi : Kral, hükûmet teşkilâtını ne suretle idare ediyordu, bunu bütün teferruatiyle bilmek güçtür. Bununla beraber Tinitler devrine nazaran, hiyeroglif metinler daha fazladır. Fakat bunlar tam izahlı değildirler; daha ziyade bir çok unvan sahibi olan şahısların kral ile olan münasebetlerini bildirirler. Memurlar, ekseriya kralın isteğine uyarak iş görmüş olduklarından dolayı mükâfatlandırıldıklarını yazarlar. Fakat asıl memuriyetlerinin mahiyeti hakkında bir bilgi vermezler. Bundan dolayıdır ki sadece bu unvanlar üzerinde durarak, bu devrenin merkez ve eyalet teşkilâtı hakkında bir fikir edinmek mümkündür.

Res. 38— Kartuş içinde yazılmış Kleopatra ve oğlunun adı

Kralın etrafında bulunan ve çeşitli işlerle görevlendirilen şahıslara, şeref unvanları verildiği gibi, kralın hizmetini görenlere de ayrı ayrı isimler veriliyordu.

Merkezî idarede, Vezir bütün hükûmet teşkilâtının başıdır. Her mühim işin, onun bürosundan geçmesi şarttı. Vezire yardımcı olarak ve onun emirlerini diğerlerine götürecek bir takım şefler bulunuyordu, bunlar aynı zamanda eyaletlerden gelen raporları Vezire ulaştırmakla mükelleftiler.

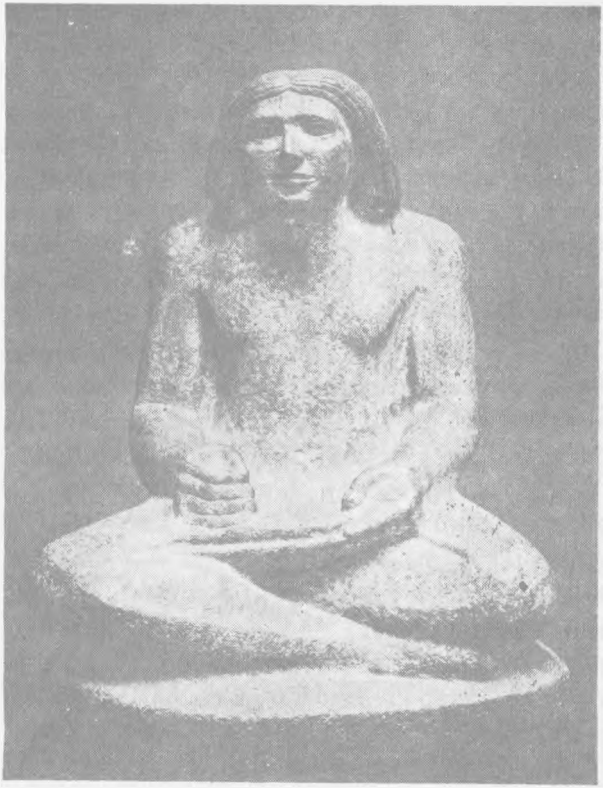
Vezir, kral namına adaletin şefi olduğu için, devletin altı büyük Salonuna riyaset eder ve bu görevinden dolayı, O Hak ve Hakikat ilâhlarının himayesi altındadır. Vezir aynı zamanda mühim vesikaların saklandığı krallık arşivinin de muhafızıdır.

Hazine ve ziraat nazırı olarak da, yine Vezir görülmektedir. Bu saydığımız işlerden gayri, Vezire daha bir çok uzun unvanlar ve görevler verilmektedir. Fakat bunların bir kısmı sadece unvandan ibaret olması lâzım gelir. Çünkü meselâ kralın resmî ve hususî bütün işlerinin başı addedilmesi, ona verilen iktidarın şumulünü göstermesi bakımından ehemmiyetlidir. Yoksa bütün bunları, bilfiil yapar mânasına alınmamalıdır. İşte bu bilgilerden anlaşıldığına göre Vezirlik makamı, Menfis devrinde tam mânasiyle teşekkül etmiş bir iktidar mevkiidir.

Aynı zamanda, bu devirde memurlar adedi de çok fazlalaşmıştır. Eski İmparatorlukta hâlâ, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın mümessilleri sayılan, iki unvan muhafaza edilmektedir. Bunlar eski bir âdetin devamı ise de, asıl vazifeleri maden ocaklarını işletmek ve harice olan ticaret seferlerini tanzim etmektir. Bu cihetle emirlerinde bir ordu veya donanma bulunuyordu. Ondan dolayı da, General ve Amiral unvanlarını taşıyorlardı. Hazine ve ziraat nazırlıkları çok mühim iki teşekküldür. Çünkü bütün memleketin servetinden ve yetiştirdiği zahire ve bahçe mahsulünden "Büyük Eve„ vermeğe mecbur oldukları kısımlar müşterek anbarda toplanıyor ve devletin hazinesini teşkil ediyordu. Bunun başında da "İkili Anbarın Şefi„ bulunuyordu. Fakat aynı zamanda eyaletlerde de bu maksatla toplanan zahirenin depoları vardı.

Ziraat nazırlığı makamı ise, hem ziraat hem de hayvancılık meseleleriyle meşguldü. Bu işi tanzim eden şefler yanında, memurlar ve kâtipler de vazifeli bulunuyorlardı.

Bu itibarla bütün hükûmet işleri içinde, ilk devirlerden itibaren kâtiplere düşen vazife de önemli sayılmış ve bütün Mısır tarihi boyunca kâtiplik çok muteber bir meslek olmuştur. Kâtipleri yetiştiren mektebe "Hayat

Res. 39 — IV. üncü sülâle devrine ait (M. ö. 2750) granitten yapılmış bir Kâtip heykeli.

Evi„ denilmektedir. Kâtipler hükûmet işlerine ait bir çok şeyleri yazdıkları için, önceden birtakım sırları bilir durumda idiler. Ondan dolayıdır ki, kâtiplik vazifesini yapan şahıslara "Sırların Şefi = Heri seşeta„ denilmiştir. Kâtiplerin gördükleri vazifelerin mahiyetine göre de kendilerine bazı unvanlar verilmiş ve onların heykelleri yapılmıştır (Res. 39).

Eyalet teşkilâtına gelince, Eski İmparatorlukta Nom taksimatı yine esas idarî bölümleri teşkil eder. Ancak Nomların başında bulunanlar, merkezden uzaklıkları nisbetinde bağımsız olmak gayesini gütmüşlerdir. Prensip olarak bu valileri, kralın tayin etmesi lâzım geliyor idise de, tatbikatta ekseriya uzun müddet işi ve eyaleti başında kalan Nom Şefi, merkezden ayrılmayı hedef tutmuştur. İlk zamanlarda bu Nom valileri, kral mezarlarının yanında gömülmeleri âdet olduğu halde, sonraları eyaletleri içinde kendilerine Mastabalar yaptırmağa başlamışlaradır.

Bu müsaade zamanla âdet hükmüne girmiş ve bir hak addedilmiştir. İşte bu suretle merkezin zayıf olduğu zamanlar feodalite rejimi teşekkül etmiştir.

Nom reisleri, Tinit devrinde olduğu gibi "Ac-mer = kanalların açılmasına memur„ unvanını taşırmaktadır. Fakat buna yeni unvanlar da katılmıştır. "Nom valisi = Neka-het „ ve Memleketin idarecisi = Seşemta, gibi. Bu yeni lâkablarda da görüldüğü gibi, Nom reisleri, bilhassa Orta İmparatorluğun sonlarına doğru gittikçe merkezden ayrılma gayesini gütmüşlerdir.

Eski İmparatorluğun ilk devirlerinde merkeze bağlılık ne kadar kuvvetli olmuşsa da, son devirlerine doğru yavaş yavaş bu bağ çözülmeğe yüz tutmuştur. Siyasî hadiseler bu teşkilâtın bir neticesi olarak mütalâa edilmektedir (Bk. S. 70-76).

Netice olarak diyebiliriz ki, Eski İmparatorluk devrinde Mısır devlet teşkilâtı bir çok esasları birleştiren bir sisteme maliktir: Başta mutlak, teokratik bir monarşi, halk içinde ise irsî esaslara dayanan, toprağa bağlı feodal bir aristokrasi sınıfı, nihayet gerek merkez teşkilâtı için gerekse eyaletlerde memuriyet alanların kabiliyetlerine göre iş verilmesi, demokratik bir sistemin mevcudiyetine delâlet etmektedir. Bu karışık sistem birbirleriyle ahenkli bir surette nasıl işliyebiliyordu?

bu pek bilinmemekle beraber, neticeleri itibariyle görülüyor iki bu idare tarzı, bütün Menfis devri boyunca asırlarca devam edebilmiş, nihayet Orta ve Yeni imparatorluk devirlerinde de bazı değişiklikler olmakla beraber, aynı sistem muhafaza edilmiştir.

c — *Ara ve Orta İmparatorluk devrinde idare:* Orta ile Eski İmparatorluk bölümü içine giren Ara devirde krallık rejiminde bazı değişiklikler olmuştur. Gitgide kuvvetlenen eyalet valileri, merkezden ayrılma temayülleri göstermişler ve bu suretle feodalite sistemi, devlet idaresine hâkim olmuştur. Bu hal IV. üncü sülâlenin son hükümdarları zamanında başlamış ve gittikçe otoritelerini kaybeden krallara karşı, halkın bağlılığı kalmamıştır. V. inci sülâle zamanında Nom valilerinden bazıları kendilerini birer küçük kral addetmişler ve ona göre saray âdetlerine uymuşlar ve bir çok memurlar kullanmaya başlamışlardır. Bu valiler, irsî olarak krala kabul ettirdikleri vazifelerinde, merkeze bağlılığı büsbütün ortadan kaldırmışlardır. Bu arada bir de "Güney valisi„ unvanı ile bir memuriyet ihdas edilmiştir.

Bütün bu hadiseler "Menfis„te oturan kralların "Nom valileri„ üzerindeki kontrollarının zayıflamasından ileri gelmiştir. Böylece bu devrin devlet sistemi, feodalite esasına dayanmıştır.

Fakat XII. inci sülâlenin iktidara geçmesiyle yeni bir devre başlamış ve devlet sistemi yeniden merkeziyetçi bir monarşi olmuştur. Bu değişiklikte iki büyük olay kaydedilir: Birincisi hükûmet merkezinin Fayyum ile Menfis arasında tam Delta ile Yukarı Mısır'ın hududunda yerleşmesi, diğeri ise kralın ismine eklenen ilâh ismidir; meselâ Montu, Amon gibi.

Muhtelif Nom reisleri arasındaki geçimsizlikten bu sülâlenin kurucu kralları istifade etmişler ve Mısır birliğini yeniden kurmaya muvaffak olmuşlardır. I. inci Amenemhat bizzat kendisi, Nomların hudutlarını tanzim etmek için uğraşmış ve bu suretle de onları yeniden krallık merkezine tâbi kılmıştır.

Bu devirde merkez teşkilâtında Vezirlik mâkamı ve selâhiyeti eskiden olduğu gibidir. Yine bir çok memurlar Vezirin emri altında çalışmaktadırlar. Yalnız eski "Misyon·Şefleri" yerine "Güneyin Otuz Büyükleri" adı verilen memurlar vardır. Bunlar adalet tevzi eden makama tâbi bulunuyorlardı. Bütün bu teşekküllerin hepsine kral hâkimdi. Bu devir hükümdarları

vazifelerini ciddî bir surette ifa etmişlerdir. Sonraları her Nom'un valileri kaldırılarak Delta, Orta ve Güney olmak üzere Mısır üç büyük eyalete bölündüğü tahmin ediliyor: "Kahun" papirüsü denilen vesikada, idarî işlere ait epey malûmat verilmiştir. XII. inci sülâlenin son hükümdarları ile, XIII. üncü sülâlenin ilk iki kralı zamanına ait olan, bu vesikada sayım işlerinin hangi senelerde ve ne suretle yapıldığı anlatılmaktadır. Bundan anlaşıldığına göre hükümdar'ın merkez teşkilâtı, memleket içindeki insanlar ve servetleri hakkında bilgi toplamaktadır.

Aynı papirüste miras işlerinin nasıl tanzim edildiği ve bir kopyesinin büroda saklanması lâzım geldiği yazılmaktadır.

Bu vesikadan daha sonraya tarihlenen Bulak papirüsünde ise, kâtip Neferhotep krallık sarayının bütçesinde gelir ve giderleri günü gününe kaydetmekle vazifelendirilmiştir. Bunda iki türlü gider vardır: Biri tabiî olan günlük masraflar ve memurlara verilenler, diğeri ise fevkalâdeden olan masraflar ki bu ya kralın şifahî veya yazılı bir emri üzerine verilmesi icap eden kısımlardır.

Umumiyetle gelirler, vergilerden toplanıyor ve üç büro bu işle meşgul oluyordu. Bu gelirler günlük (aku) ve fevkalâde (İnu) olarak . iki çeşitti. Bu hesaplar gayet itina ile yapılarak kaydedilmiştir.

Yukarda adı geçen vesikada, asıl masraf bakımından ilgi çeken cihet, başta kraliçenin ve sonra da kralın kız kardeşlerinin bir aidat almalarıdır.

Gider bölümünde maaş alan memurların listesi çok uzundur. Ancak bunlardan, başta Vezir olmak üzere sadece dört büyük memurun isimleri sıra ile yazılmıştır. Diğerleri bir çok unvan ve isimlerden ibarettir, ne iş gördükleri belirtilmemiştir.

Yine bu devreye ait diğer vesikalarda, eyalet bölümleri hakkında ve onların idaresi için izahlar verilmiştir.

Netice olarak diyebiliriz ki, Orta İmparatorlukta ve bundan önceki ve sonraki ara devirlerde, Mısır devlet teşkilâtı, eski kurulan esaslar üzerinde devam etmekle beraber, siyasî olayların bir icabı olarak, feodalite sistemi hâkim olmuştur. Orta İmparatorlukta yeniden birliğin kurulmasını sağlayan krallar, memleketi sükûn içinde yaşatmağa gayret etmişler ve zamanın icaplarına göre, yeniden birliği kuracak olan

idarî teşkilâtı tanzim etmişlerdir. Babadan oğula intikal edecek olan sülâlelerin, muntazam bir surette iktidarı ellerinde tutabilmeleri için, krallar veliahtlarını önceden belirtmişler ve onlara devlet işlerinde vazifeler vermişlerdir. Böylelikle onları gelecek için hazırlamışlardır.

Fakat, bu devrin Mısır tarihi, bir yabancı istilâ hareketiyle sona erdiğinden, ne krallar ve ne de yerli eyalet valileri bir müddet için iktidarda kalamamışlardır.

Hiksosların hâkimiyeti Mısır'ın devlet sisteminde yeni bir değişikliğe sebep olmuştur. Bir buçuk asra yakın (M. ö. 1730-1580) zamanda Mısır devleti, Delta'da yerleşmiş ve iktidarı ele almış olan Hiksosların hükümranlığı altında kalmıştır.

d — *Yeni İmparatorlukta idare;* Bu devrenin devlet mefhumu eski devirlerden farklıdır. Çünkü, yabancı bir istilânın hakimiyetinden kurtulma mücadelesi olmuş ve Mısır'da yerli prensler tarafından eski krallık rejimi yeniden kurulduktan sonra, dış memleketlere fütuhat başlamıştır. Bu tarihî olaylar esnasında Mısır devleti, iç bünyesindeki birliği kurduktan sonra, ayrıca vassal beyliklerle olan idarî durumunu tanzim etmek lüzumunu duymuştur.

Bu devreye ait vesikalar nispeten daha fazla olmakla beraber, bu idarî safhaları sırasiyle takip edebilmek için yeter derecede sistemli arşivler yoktur.

Krallığın meşruiyeti meselesinde bu devrede olduğu kadar hiç bir zaman bu kadar önemle üzerinde durulmamıştır. Mısır'da, kurulmuş olan sisteme göre ötedenberi krallara atfedilen ilâhî karakterin, kadın tarafından intikal ettiği kabul edilmiş ve "Teogami„ zihniyeti, bu meşruiyet için esas olmuştur. Meselâ Haçepsut'ta olduğu gibi.

Bu duruma göre, büyük Amon Rahibinin reyi çok mühim oluyordu. İlâhın isteklerini kullara bildirmek mevkiinde olan Baş-rahip, bütün Yeni imparatorluk zamanında kralların meşruiyeti meselesinde onları seçmek hakkına malik olmuştur. Bu suretle, krallık doğrudan doğruya irsî olmayıp, bu hakkın Amon yüksek rahipleri tarafından, tanınmış olması lâzım geliyordu. İşte bu sebepten dolayıdır ki Amon rahipleri büyük bir kudrete malik olmuşlar ve bu suretle de krallığın sade-

ce kudreti değil, aynı zamanda meşruiyet prensibi de zaafa uğramıştır.

Bu esasları böylece kaydettikten sonra, Yeni İmparatorluk devrinin devlet ve idare sistemini sıra ile gözden geçirebiliriz.

Kral : Bu devirde de prensip itibariyle kral, daima memleketin mutlak hâkimidir. Fakat hakikatte idare işleri, o kadar çoğalmış ve arazi o nisbette genişlemiştir ki, bizzat kral bir çok haklarını yüksek rütbedeki memurlarına bırakmaya mecbur olmuştur.

Bu itibarla, Vezir adalet ve idare işlerini, Amon Baş-rahibi dinî işleri, Nübya ve Asya Kral-vekilleri bu eyaletlerin bütün idarelerini üzerlerine almakla, asıl kralın filî devlet vazifelerini aralarında taksim etmiş oluyorlardı.

Mısır hükümdarları kuvvetli ve şahsiyet sahibi oldukları müddetçe, bu vazifelerin bölünmesinde büyük bir ehemmiyet yoktur. Fakat, aksi olduğu zaman, bu iktidarı paylaşanlardan her biri, ayrı birer kuvvet sahibi olmuşlardır. Bu itibarla kral yardımcılarını iyi seçmesini ve onlar üzerinde nufuz sahibi olarak idare etmesini bilmesi gerekmekte idi. Bu durumlardan her ikisi de Mısır'ın bu devre siyasî tarihinde vaki olmuştur. Kralın vazifeleri arasında ehemmiyetle üzerinde durulacak bir diğer konu da, askerî bir devlet haline gelmiş olan Mısır'ın ordu kumandanlığıdır. İşte bundan dolayı, bu devrenin kralları, bilhassa ordu sevk ve idaresinde şöhret kazanmışlardır.

Vezir : Kraldan sonra merkez teşkilâtının başı yine Vezirdir. Vezire atfedilen vazife ve selâhiyetler o kadar geniş ve teferuatlıdır ki, bütün bunların izahı, idarî sistemin durumunu belirtir. XVIII. inci sülâle zamanında bazı vezirlerin mezar duvarlarındaki metinler, bu hususta epey bilgi vermektedir. III. üncü Tutmosis'in veziri "Rekhmire„nin yazıları bilhassa bu bakımdan çok ilgiyi çekmektedir.

Yeni İmparatorluk devrini kaplıyan zamanda, Mısır devletinin hudutlarının genişliği düşünüldüğü vakit, hukûmet idaresinin de ona göre yeni bir şekil alması icabettiği kolayca anlaşılır. Devlet merkezi, ilk zamanlarda güneyde "Thebes„ şehrinde idi. Bu şehrin coğrafî durumu, imparatorluk için merkezî bir yer değildi. Bu bakımdan Vezirlik selâhiyeti, bilfiil iki kişiye verilmiştir. Bunlardan biri hükûmet merkezi "Thebes„te oturuyor ve "Güney Veziri„ unvanını taşıyordu; diğeri kuzeyde

Heliyepolis şehrinde oturarak Akdeniz bölgesindeki Mısır topraklarının idaresini elinde bulunduruyordu.

IV. üncü Amenofis zamanında hükûmet merkezi, tarihî olayların tesirile, Orta Mısır'da Amarna'ya, sonraları Memfis'e ve daha sonra da Avaris'e nakledilmiştir.

Bu devirlerde vezirlik mâkamı daha mühim olmuştur. Bazen, meselâ kraliçe Haçepsut zamanında olduğu gibi "Amon„ Başrahibi vezirlik makamını işgal etmiştir.

Vezirliğe nasbedilen şahıs, bir törenle kral tarafından iyi nasihatler verilerek, işe başlardı. Bu törenin ehemmiyeti bilhassa kralın sözlerindedir. Çünkü o, Vezirinden akıllı bir idare ve adalet işlerinde olduğu gibi, maiyetine karşı da tam bir bitaraflık isterdi. Kral tarafından Vezire verilen selâhiyet o kadar geniştir ki, onun hiç bir suretle ne his ve ne de menfaat bakımından her hangi bir tesirin altında kalmaması lâzımgelen bir şahıs olması icap etmektedir.

Kralın vezire söylediği sözlerden:

"Bir taraflı olandan, Tanrı nefret eder. Sana müracaat eden birisini dinlemeden geri gönderme. Ne zaman sana bir ricacı bir dilekte bulunursa, onu sebepsiz olarak istiskal etme, fakat eğer böyle bir şey icabediyorsa, ona sebebini de izah ederek geri yolla, hakikatte bir ricacı kendi dileklerinin yapılmasından ziyade, onların ilgi ile dinlenmesini ister. Öyle yap ki, senden çekinsinler. Hakikî bir prens, ona saygı gösterilen adamdır. Fakat yine düşün ki, bir prensin şerefi doğru olmaktır. Ne vakit ki bir kimse daimî olarak kendisinden şüphe ettirirse, insanlar onda doğruluk olmadığını sanırlar. Her şeyden evvel Vezirin vazifesi adâleti iyi tevzi etmesindedir. Bu, ta Tanrılar devrinden beri cari olan bir emirdir„[1].

Bu metin bize kralın neler üzerinde durduğunu gösterir. Hakikatte Vezirler, doğrudan doğruya kraldan emir alırlardı. Onlar bütün resmî işlerin esaslarını tespit etmek ve bunları iyi bir surette yürütmekle vazifeli addedilirlerdi. Adlî işlerin de başı olan vezirler, icabında hem bazı mahkemeler kurabiliyorlar, hem de eyalet mahkemelerinin verdikleri kararları kontrol ediyorlardı [2]. Vezirin her günkü vazifesi şu suretle tespit edilmiştir :

[1] Drioton ve Vandier - 1939 - S. 440.

[2] A. Müfit Mansel - 1938 - S. 158.

Vezir, sabahleyin yanında Hazine Nâzırı olduğu halde, krallık sarayına giderdi ; yalnız olarak Firavun'un yanına giren Vezir, günlük işler hakkında hükümdara raporunu verir ve ondan emirler alırdı. Saraydan çıkarken, kendisini bekliyen Hazine Nâzırı ile buluşur ve ona kralla olan mülâkatı hakkında bilgi verirdi. Bundan sonra, idare işleri için çeşitli büroların kapılarını açar ve bu suretle de resmî gün başlamış olurdu. Vezir bürosunda, memleket dahilindeki işler hakkında gelen raporları toplar ve memurlara icabeden emirleri gönderirdi. Bu arada dileği olanları kabul ederek, onların dertlerini dinler ve çarelerini ararda. Bazen merkez şehrinden, eyaletlere gider ve oralarda teftişler yapardı. Vezir adalet işlerinin başı olarak bütün yargıçları tayin eder ve hükümlerin tarzı üzerinde meşgul olurdu ve en önemli gördüğü meselelerde bizzat mahkemeye başkanlık ederdi. Bu devrenin mahkemelere ait metinlerinde esaslı izahlar vardır. Meselâ ; kral bir juri heyeti teşkil ederek bunlara tam selâhiyet verir ve usulü dairesinde dava cereyan ederdi. Dava kaideleri sade bir şekilde idi. Sanığın hüviyeti tespit edildikten sonra, ona suçu söylenir, ve bunun dayandığı deliller izah edilerek hüküm verilirdi.

Vezirin, daha önceki devirlerde olduğu gibi, merkez teşkilâtında hükümet işlerini ilgilendiren bütün vesikaları bir arada toplaması icabediyordu. Bu suretle devlet arşivinin şefliği bilhassa kendisine emanet edilmiştir. İdare işlerini ilgilendiren bütün vesikaları bir arada toplamak ve mühürleyerek bir sıra dâhilinde muhafaza etmek, Vezirin mesuliyetine verilmişti. Eğer bir memur tarafından her hangi bir vesikayı incelemek lâzımgelirse, doğrudan doğruya Vezirden müsaade alması icab ederdi. Yerine iade edilen vesikanın, tekrar Vezirin mührü ile kapanması şarttı. Fakat bunlar arasında öyle sır telâkki edilen vesikalar bulunuyordu ki, hiç bir suretle memurların ellerine verilmesi caiz görülmezdi.

Vezir, devlet hazinesinden bilhassa mes'uldu. Bu işte kendisine baş yardımcı olan Hazine Nâzırı, daimî olarak ona devletin geliri hakkında bilgi vermeye mecburdu. Halktan alınan vergiler, altın gümüş, hayvan ve kumaşlardı. Tarlalardan alınan vergileri mahallî memurlar idare ederlerdi, bütün bunlar toplandıktan sonra Vezirin bürosunda, Devletin geliri hesap edilir ve

denk bir bütçe tanzim edilirdi. Devletin geliri hakkında, teferruatlı bir raporu krala sunmak, Vezirin başlıca vazifeleri arasında idi. Bu suretle memleketin her ay, malî durumu bilinmiş oluyordu.

Vezir bunlardan gayrı, ziraat işlerini tanzim ile de mükellefti. Meselâ, kanallar açtırmak, onları muhafaza ettirmek ve Nil'in su vaziyetini daima kontrol ettirmek lâzımdı. Çünkü bu suretle kıtlık seneleri için tedbirler alınması icabetmekteydi.

Vezir "Çift ambar„ şefini ve memurlarını tayin eder, ve bunlar vasıtasiyle mahsul durumunu takip ederek, krala arzederdi. Eğer bereketli bir yıl olursa, büyük şenliklere vesile olurdu. Vezir, aynı zamanda Ordunun tanzimi ile de ilgili ve vazifeli idi.

Vezirlerin emrine tâbi olan eyaletlerde, idarî teşkilât, önceki devirlere nazaran, daha farklıdır. Yeni İmparatorlukta merkeziyetcilik çok ileri gitmiştir. Bu zamanda yine " Nom „ valileri vardır, fakat nufuzları pek kalmamıştır. Eyalet bölümleri muayyen arazi içinde bir takım köy ve şehirlerden ibarettir. Bunlarda bulunan ve Vezir tarafından tayin edilen memurlar, doğrudan doğruya merkez teşkilâtına bağlıdırlar.

Mısır takviminde, ayrılan dörder aylık her üç mevsim başında, bu memurların her biri, bir üst derecedeki şeflerine işleri hakkında teferruatlı rapor vermeğe mecburdurlar.

İşte bu tarz idaredir ki, eskiden olduğu gibi, Mısır devletinin birliğine engel olan derebeyliklerin teşekkülüne mâni olmuştur.

Bu suretle görülüyor ki, yeni İmparatorluk devrinde Vezirin vazife ve selâhiyeti çok mühim olmuştur. Denilebilir ki Vezirler, kral namına, bilfiil Mısır devletini idare etmişlerdir. Her iş hakkında karar vermek onlara aittir. Bu derece merkeziyetçi bir devlet otoritesinde, pek tabiîdir ki geniş bir memur kadrosuna ihtiyaç olmuştur. Bu bakımdan memurlar müstesna bir sınıf teşkil ediyorlardı.

Fakat, bu devirdeki Mısır devletinin haşmet ve idare kuvveti gözönüne getirildiği zaman, bu memur sınıfının vazifelerini müdrik oldukları ve büyük bir vicdan mesuliyeti altında iş gördükleri anlaşılır. Bu suretle de Mısır devletinin yükselmesine bu memurlar grupu büyük nisbette yardım etmişlerdir.

e- *Amon Başrahibinin siyasî rolü* :

Yeni İmparatorlukta, Amon Başrahibinin sadece dinî bir reis olmayıp, aynı zamanda siyasî bir rol oynadığına işaret etmiştik. Bu bakımdan burada bu teşekkülden ve Başrahibin devletle olan münasebetinden bahsetmek icabeder.

Prensip olarak "Amon„ Başrahibini, kralın seçmesi şarttır. Bunun için aday, rahipler arasından olduğu gibi, hariçten de olabilirdi. Bu maksatla bir dinî tören esnasında, ilâhın heykeli önünde kral, adayın ilah tarafından kabul edildiğini bir mucize ile göstermesi lâzımdı. O da ilah heykelinin başını sallaması ve yahut öne adım atmasını temin eden bir tertipti. Bu törenle bütün dinî selâhiyeti üzerine alan Başrahip, krallık otoritesine, Amon'un mucizeleri yüzünden çok büyük bir tesir icra ediyordu. İlahın, iradesinin muvafakati alınacağı bazı meselelerde, Amon Başrahibi en büyük selâhiyet sahibi idi. Bu itibarla krallar devlet idaresi için, daima Başrahibin yardımına muhtaç bir durumda kalıyorlardı.

Diğer taraftan Amon rahiplerine tahsis edilen vergiler ve kralın bizzat hediyeleriyle gittikçe zenginleşen mâbet gelirleri, bu teşekküle maddî bir kuvvet de kazandırmıştı. Karnak mabedinin depoları çeşitli mallarla daima dolu olmuştur. Aynı zamanda mâbetlere ait olan arazide, birçok kimseler çalışıyor ve bu işlerde çalışanların listeleri, devlet müesseselerindeki memurlar kadrosu ile kıyas edilebilir derecede çok idi.

Asıl rahipler de, kendi aralarında iki büyük sınıfa ayrılıyorlardı. Birincileri, yüksek rütbeli rahipler, diğerleri ise sadece rahiplerdi. Kadın rahibeler de ayrı bir sınıf teşkil ediyorlardı. Bilhassa Başrahibenin selâhiyeti pek genişti. Nasıl ki kralın yerine Başrahip vazife görüyorsa, kraliçeyi de yüksek sınıftan seçilmiş Başrahibe temsil ederdi.

Bu suretle görülüyor ki, bütün teşkilâtı, zenginliği ve Başrahibe verilen selâhiyetile "Amon" mâbedi devlet içinde bir hükûmet kurmuştu, ve Mısır devletini, tesiri altında bulunduruyordu. Bilhassa bâzı zamanlarda, ilâhın mucizesine başvurulduğu vakıt, Başrahip en son sözü söyler bir durum kazanmış ve böylece de kraldan üstün bir otoriteye sahip olmuştu. Bu sebeplerden dolayı bâzı zamanlar, krallar bu otoriteye karşı gelmiş ve IV. üncü Amenofis'in din reformu bu yüzden ortaya çık-

mıştır. (Bk. s. 108-109) XVIII. inci sülâlenin son hükümdarları yeniden, Amon rahipleriyle iyi geçinmek kararını verince, din işleriyle siyasî işlerin birbirinden kesin olarak ayrılmasına, bilhassa dikkat etmişler ve Vezirlikle Başrahiplik vazifesini asla bir kişide birleştirmemişlerdir. Hatta Amon Başrahibinden, Yukarı ve Aşağı Mısır'ın en yüksek dinî reislik ünvanını kaldırmışlardır. Fakat sonraları bu tedbirler yürürlükte kalmamış, son zamanlarda Amon Başrahipliği, babadan oğula intikal eden, irsî bir mahiyet almıştır. Böylece de Mısır devleti, paralel bir surette yaşayan iki sülâlenin hükmü altında kalmıştır. Gittikçe kuvvet ve kudret kazanan rahipler, nihayet XI. inci Ramses'ten sonra (M. ö. 1085), bizzat krallık sülâlesini kurmaya muvaffak olmuşlardır. Görülüyor ki, dinî işlerin siyasî işlerle başbaşa yürümesi, Mısır devletini, başka sebep ve amillerin de tesirile, zaafa uğratmış ve inhilâle doğru götürmüştür.

f— *Yeni İmparatorlukta tâbi ülkelerin idare teşkilâtı :* Bu devirde biri güneyde Nübya kral vekilliği, diğeri kuzeyde Filistin ve Suriye beylikleri, tâbi devletler halindedir.

Nübya: Bu memleket, birinci şellaleden Mısır'ın güneye doğru zaptettiği arazinin en son kısmına kadar olan yerlerdi. Burası iki eyalete ayrılmıştı. Biri asıl Nübya ülkesi ki, Asuvandan ikinci Şellaleye kadar olan yerler buraya dahildir. İkincisi Sudan, yani Kuş memleketi, ikinci Şellaleden dördüncüye kadar olan yerlerdir. Her iki eyaletin başında, Kral vekili ünvanını taşıyan ve merkezden seçilen bir vali bulunuyordu. Bu memuriyetin icadı, XVIII. inci sülâlenin ilk devirlerinde Nübya'nın zaptı neticesinde olmuştur. İlk tayin edilen Kral vekillerine "Kraloğlu„ ünvanı da verilmiştir. Fakat hakikatte bu vazifeyi alanlar daima kral oğulları değildiler, bunlar çeşitli meslek sahibi olan memurlar arasından da seçilirdi. Bu valilere verilen diğer bir ünvan da "Güney ülkelerinin Şefi„ tâbiridir.

Nübya Kral vekili, hududu içindeki idarî işlerin başı idi. Bunlar esaslı olarak iki kısımda toplanmıştı: biri sivil, diğeri askerî teşkilât. Her bölümde lüzumu kadar memur ve kâtipler bulunurdu. Nübya'nın şehirlerinde idare bir belediye reisinin elinde idi ve onlar doğrudan doğruya Kral vekilinin emri altında çalışırlardı. Dinî işlerin de başı addedilen, Kral vekiline yardımcı olarak, Başrahip ve rahipler bulunurdu.

İşte Nübya valisinin vazifesi, bütün bu işlere kral namına nâzımlık etmek ve memleketin refahına hizmet ederek, onun Mısır'a vermekle mükellef olduğu yıllık vergiyi muntazaman ödetmekti. Mısır, Nübya'da bilhassa altın madenlerini işletir ve oradan fildişi ve diğer bazı maddeleri getirtirdi. Bu itibarla Nübya'yı elde tutmak ve onu iyi bir idare altında bulundurmak şarttı. Bütün bu çağda, orada vazife gören Kral vekilleri çok iyi idareciler arasından seçilmiş oldukları anlaşılıyor. Bunlar, aynı zamanda uzun müddet, hatta ölünceye kadar, bu yerde kalmışlar, bazen de valilik babadan oğula intikal etmiştir. Nübya Kral vekilliği çok arzu edilen, en mühim memuriyetlerden biri olmuştur. Çünkü o, asıl merkezdeki Vezirden, daha az mesuliyet sahibi ve aynı zamanda daha büyük bir hak ve hürriyete sahipti.

Asya eyaletlerinin idaresi: Asya'da Filistin ve Suriye'nin zaptı, Mısır'a yep yeni eyaletler kazandırmıştı. Bunların idaresinde Mısır hükümdarları başka bir sistem tatbik etmişlerdir. Asıl Mısır memleketinde, merkeziyetçi bir idare sistemi cari olduğu halde, aksine olarak bu Asya eyaletleri, ademi merkeziyet esasını kabul etmişlerdir. Çünkü buralar, yerli bir çok devletciklere, krallıklara ayrılmış bir halde idiler. Mısır ordusuna boyun eğen bu beylikler'in mahallî idare sistemine riayet etmeyi ve bunları olduğu gibi muhâfaza etmeyi esas gaye edinen Mısır devleti bunların aralarındaki geçimsizlikler için daima hâkem durumunda kalmıştır.

Asya eyaletleri kendi otonomilerini muhâfaza etmekle beraber bağımsız değillerdi. Ekseriya bu yerlerin veliaht olacak prensleri, Mısır devlet merkezine götürülmüş ve orada Mısır kültüriyle yetiştirilmişlerdir. Bir de mahallî ordu teşkilâtını idare etmek için, yine merkezden subaylar gönderilmiştir. Diğer cihetten, bütün Asya vassal devletcikleri Mısır'a haraç vermekle mükelleftiler. Bu itibarla bu memleketlerin servetleri Mısır'a akmış ve İmparatorluk merkezi bu devirde zenginlik ve refah içinde bulunmuştur. Harp zamanlarında ise, bu normal haraç yerine, daha ağır olanları istenmiştir.

İşte Nübya ve Asya sömürgeleri sayesindedir ki, yeni İmparatorluk'ta Mısır medeniyeti, fevkalâde ihtişamlı ve zengin devrine ulaşabilmiştir.

Not: Mısırın son devirlerdeki idarî teşkilâtı, daha önceki bölümde izah edildiği için burada ayrıca üzerinde durulmamıştır. (Bk. s. 160-164).

2 — Eski Mısır devletinin ordu teşkilâtı :

Mısırın eski devirlerinden itibaren ordu teşkilâtı hakkında bilgi edinmek için, devlet idaresi içinde bu işin nasıl tanzim edildiğine dair çeşitli vesikalara ihtiyaç vardır. Fakat, her devir için lüzumlu olan vesikalar, yeter derecede değildir. Bununla beraber siyasî tarihin seyri boyunca, devlet otoritesinin dayandığı kuvvetin, ne şekilde tanzim edildiğini anlamak icap eder. Tahmin edilebilir ki, ilk devirlerde ordu denilebilecek kuvvet, sadece Mısır'ın dahilî birliğini temin etmek için teşkil ediliyordu. Bundan sonraki devirlerde, hudutlardan akın yapan kabilelerin istilâsına mâni olmak lüzumu hissedilmiş ve nihayet Yeni İmparatorluk devrinde, fütuhat yapmak maksadiyle, ordu teşkiline büyük önem verilmiştir.

Şimdi, tarihî vesikaların bu mesele üzerinde verebildikleri bilgilere göre, konuyu ele alalım

Tarihî devirlerin başlangıcında bu mesele üzerinde tam mânasiyle bilgi edinebilmek çok güçtür. Çünkü daimî bir ordunun mevcudiyetine delâlet eden herhangi bir teşekkül için vesika yoktur. Diğer taraftan acaba lüzum olduğu zaman mı bir kuvveti toplamak usulü cari idi? o da, bilinememektedir.

İlk devirlerden yegâne bilinen şey, daha I. inci sülâle zamanından itibaren bir ordu rütbesi olan "General„ unvanının kullanılmış olduğudur. Kralın selâhiyet ve vazifelerinin en başında da, kumandanlık vasfı gelmektedir.

Eski İmparatorluk devrinin askerî faaliyeti gözönüne getirilecek olursa, Mısır birliğini kuran devletin, muntazam bir orduya malik olduğuna hükmedilebilir. Çünkü bu devre Mısır krallarının hariç memleketlerden getirtmek lüzumunu duydukları ticarî malları kolaylıkla temin edebilmek için, asker sevkettikleri bilinmektedir. Ekseriya, bu askerî seferler muvaffak olmuş ve Mısır memleketine zengin eşya getirilmesine yardım etmiştir.

Sudan ve Nübya, henüz Mısır devletine tâbi olmadığı devirlerde, Mısır kralları bu kabileler arasında ücretli askerler toplamışlardır. Aynı zamanda bu göçebe kabilelerin akınlarını önlemek için, bazen de yerli askerî kuvvetler sevkedilmişdir. Bu devrin "Thebes„ kralları siyasî otoritelerini, uzun mücadelelerden sonra temin edebilmişlerdir. Bu itibarla, bu sülâle

Firavunları, ordu teşkilâtını esas olarak kabul etmişler ve buna çok önem vermişlerdir. Orduyu, hem komşu akınlarını önlemek, hem de Mısır devleti hudutlarını genişletmek maksadiyle kurdukları anlaşılıyor. Kral, daima ordunun başıdır. Fakat bazen veliahd seçtiği oğluna, bilfiil bu vazifeyi devredebilirdi. Meselâ I. inci Amenemhat, son hükümdarlık senelerinde oğlu I. inci Senusrit'e orduyu teslim etmiştir. Bu devirde Mısır köylü ve çiftçisi asker oluyorlar, şehirliler bu hizmetten muaf addediliyorlardı. III. üncü Amenemhat ve halefleri devrinde askerî faaliyet zaafa uğrayınca, Mısır, doğu - kuzey istikametinden gelen Hiksosların istilâsına uğramış ve Mısırlılar bunların üstün silâhlı kuvvetlerine karşı, mukavemet edememişlerdir. Eski ve orta İmparatorluk devirlerindeki ordunun teşkilâtı hakkında malûmatın bulunmayışı, belki de bu ordunun daimî ve muntazam bir kadroya malik olmayışındandır.

Kralın orduya ihtiyacı olduğu zaman, Nom valilerine verdiği emirle asker toplanıyordu. Çünkü, bu valilerin krala karşı bir vazifesi de bu idi. Muntazam ve daimî kuvvetler Nübyalılardan toplanan polis teşkilâtına münhasır kalmıştır.

Bu devrelerin silâh cinslerini, arkeolojik buluntularda ele geçen ok, ok uçları ve kamalardan başka, duvar resimlerindeki silâh şekillerinden anlıyabiliyoruz. Ok ve yayların kullanış şekilleri, kalkanla olan müdafaalar bunlar arasındadır.

Res. 40 — Bir kale muhasarasına ait duvar resmi. Burada ok yay ve kalkanların kullanış şekillerini göstermektedir.

Mısır yazılı vesikalarında, bu nevi silâhlardan herhangi birisiyle alınan yaraların tedavisi için uzun uzadıya izahlar verilmiştir. Diğer taraftan kale muhasarasına ve müdafaasına ait duvar resimleri, hücum ve müdafaanın şeklini göstermesi bakımından önemlidir (Res. 40).

Bu çeşit daha pek çok duvar resimlerinde askerî talimlerden başka muharebe sahnelerinde, silâhların diğer nevileri ve bunlarla yapılan dövüşmeler tespit edilmiştir.

Yeni İmparatorluk devrinde ordu teşkilâtı Mısır için yeni bir safha gösterir. Hiksosların istilâsiyle, Mısırlıların zihniyetinde askerlik bakımından bir inkılâp kaydedilir. Hiksosların memleket dışına atılmalarından sonra, Firavunlar daimî bir ordu teşkil etmek lüzumunu hissetmişlerdir. Harp olmadığı zamanlarda dahi, iki kısma bölünen ordulardan biri, Yukarı Mısır'da, diğeri Delta'da yerleşmiş bulunuyordu. Harp zamanı ise ilâhların himayesine sığınan ve ona göre adlandırılan ordu birlikleri mevcuttu. Meselâ I. inci Seti zamanında Amon, Ra ve Ptah ilâhlarının adını taşıyan üç ordu mevcuttu. II. inci Ramses zamanında bunlara "Seth„ ilâhının himayesine sığınan, ordu da ilâve edilmiştir. Bu mahallî Mısır ordu birliklerinden gayri, ücretli yabancı askerler de toplanmıştır. Bunlar Şardanlar, Nübyalı'lar, Amoritler'dir. Bütün bu toplanan daimî ordunun miktarı hakkında, kesin bir fikir edinmek güçtür. Fakat öyle tahmin edilebilir ki bazı harp zamanlarında bu yekûn, epeyce olmuştur. Harpten sonra askerler terhis edilmeyip, daimî olarak silâh altında ve talimler yaparak ayrı, imtiyazlı bir sınıf teşkil ediyorlardı (Res. 41).

Res. 41 — « Beni Hasan » da bir güreş sahnesi. Bu resim aynı zamanda vücut talimlerinin çeşitli safhalarını tespit etmektedir.

Subay ve erler nisbeten zengin insanlardı, çünkü onlar harp ganimetlerine iştirak ediyorlar ve ayrıca da, hizmetlerine mukabil mükâfat olarak, arazi sahibi de olabiliyorlardı. Bu suretle Mısır'da askerî menşeden, arazi sahibi, bir aristokrasi sınıfı teşekkül etmiştir.

Bu askerî sınıf, o kadar önem ve kuvvet kazanmıştır ki, bu devirde ordu kumandanlarından ikisi krallık mevkiine gelmişlerdir. Bunlar Horemhep ve I. inci Ramses'tir.

Yeni İmparatorluk devrinde ordu idaresi, bir çok bilgiler isteyen bir teşekkül halindedir. Eski devirlerde olduğu gibi, sadece insan kuvvetlerinin birbiriyle karşılaşması değildir. Bu ordunun talim ve terbiye bakımından yetiştirilmiş olması gerekli olduğu gibi, muharebe tekniği için tanzimi, sevk ve idaresinin de, o derece bilgili bir surette yapılmasına ihtiyaç vardı. Muharebeyi kabul edeceği sahayı kumandanın seçmesi ve orada harp nizamına göre ordusunu sıraya koyması icabederdi. Bu devirde artık sadece şahsî cesaret, zafer temini için kâfi addedilmiyordu. Mısır ordusunun düşman kuvvetlerinin muharebe tekniğine sahip olduktan başka, onlardan üstün durumda bulunması, zaferi sağlamak için gerekli idi.

Mısır ordusunda kullandıkları silâhlarla mücehhez yaya bölüklerini yürüyüş nizamında gösteren modeller'in bulunması bize bu bakımdan bir fikir verebilir (Res. 42).

Res. 42 — Yaya asker bölüklerini, silâhlariyle mücehhez olarak yürüyüş nizamında, gösteren modellerden biri.

Bu devirde harp levazımı bakımından, iki esaslı unsur mühim rol oynamıştır. 1) Atlı arabaların harplerde kullanılması. 2) Demirden yapılan silâhların mevcudiyeti. Bu yenilikler, Mısırlılara Hiksoslar'ın istilâsı neticesinde getirilen bigilerdir.

Ordu tanziminde ve harp tekniğinde bütün bu yeniliklerin büyük tesirleri olmuş ve bilhassa harp arabalarından çok

istifadeler edilmiştir. Bu suretle Mısır devleti, gerek Nil üzerinde, gerekse denizde gemilerini techiz ederek kara kuvvetine yardımcı unsurlar hazırlamış ve bunlardan da askerî kuvvet olarak istifade etmiştir. Bu maksatla gemilerde yapılan askerî talimler, bilhassa kayde değer. (Res. 43). Mısır, bu devirde, ordu ve donanma bakımından kuvvetli esaslara dayanmayı önemle kabul etmiş ve bu suretle de Ön Asya'da, Yeni İmparatorluğun devamı müddetince, bir muvazene siyaseti gütmüştür.

Res. 43 — Su üzerinde bir dövüş sahnesi.

Son devirlerde Mısır'da ordu teşkili yeni bir safha gösterir. Artık Mısır'ın istilâ yapan daimî bir ordusundan bahsedilmez. Siyasî otoritenin yabancı kavimlere geçmesiyle yeni bir askerî sınıf teşekkül etmiştir. Bunlar askerlikten başka her hangi bir san'at sahibi olmıyan ve askerî hizmet mukabili, araziye malik olan insanlardır. Bu sınıfın teşkil ettiği ordu birlikleri, memleketin sınır bölgelerinde vazife alıyorlar ve her yıl bunlardan bir kısmı, kralın muhafız alayında vazife görüyorlardı.

Libyalı sülâleler devrinde Mısır eyaletleri, "Ma„ların büyük şeflerinin, ve yahut da büyük rahiplerin kumanda ettikleri kuvvetlere malik idiler. Fakat bu kuvvetler sadece Mısır ülkesini korumakla mükellef idiler. Daha sonraları ise, bu askerî sınıfa karşı bir aksülâmel olmuş ve onlar da kendi menfaatlerini korumak istemişlerdir. I. inci Pisammetik (M.ö. VII. inci asır) Libyalı asker sınıfının iki üç asırdan beri iktisap ettikleri bir nevi bağımsız durumlarını berteraf etmek için, Greklerden mürekkep bir ordu teşkil etmiştir. Fakat aynı zamanda bu

ordu içinde yine ücretli olarak Libyalı ve Suriyeli askerler de bulunuyordu. Bu devirde, Mısır'a yabancı istilâların da olduğu zamana tesadüf ettiğinden, yerli denebilecek bir askerî kuvvet büyük mukavemet gösterecek halde teşkilâtlanmamıştır. Bundan dolayı Mısır, gerek orduda gerekse donanmada yabancı tesirlere tâbî olmuştur.

3 — Tarihî Devirlerde Mısır'da Ekonomik Hayat:

Ekonomik hayat, yani istihsal ve istihlâkin tanzimi için ihtiyaçların belirmesi, insan varlığını yaşatmak ve korumak için lüzumlu olan bir iştir. İnsanlar yerleşik hayata kavuşup, cemiyet halinde yaşamağa başladıklarından itibaren, yarını düşünmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Tabiat, insanlara geleceği düşünmeyi, tedbirli olmayı ve zaman mefhumunu öğretmiştir. Bu müşahedeler insanları medeniyet sahasında ilerlemeye sevketmiştir. Avcılıkta temin edilen yaşama vasıtası yerine, ziraat yapmasını keşfeden insan, medeniyette en büyük adımı atmıştır. Esasen, ziraat yapmasını ve yazıyı kullanmasını keşfeden insan toplulukları, göçebe hayattan sıyrılarak, medenî hayata erişebilmiştir. İnsanlar, ziraat yapmak üzere bir toprağa yerleşip, mevsimleri beklemeğe ve istihsal ettiği maddeleri, geleceği için bir tarafa koymağa başladığı zamandan itibaren, medenî olmağa başlamışlardır.

Eski Mısır'ın tarihî devirlerindeki ekonomik hayatını, bir sıra dahilinde gözden geçirirsek, asıl Mısır halkının ne suretle yaşamış ve bu medeniyetin ekonomik şartlarının nasıl gelişmiş olduğu anlaşılacaktır. Bu arada hükûmet teşkilâtının ekonomik mevzulardaki ilgisi de belirtilecektir. Çünkü kanal ve baraj yaptırmak ve bunları korumak daimî ve resmî bir teşekküle ihtiyaç göstermiştir. Bunların devlet eliyle tanzimi ise, istihsalin fazlalaşmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan halkın çalışmasiyle elde edilen neticeler, Mısır memleketinin zenginliğine ve halkın refahına yardım etmiştir.

Şimdi bu ekonomik mevzuları sırasiyle inceliyelim:

a — *Avcılığın ekonomi hayatındaki rolü:*

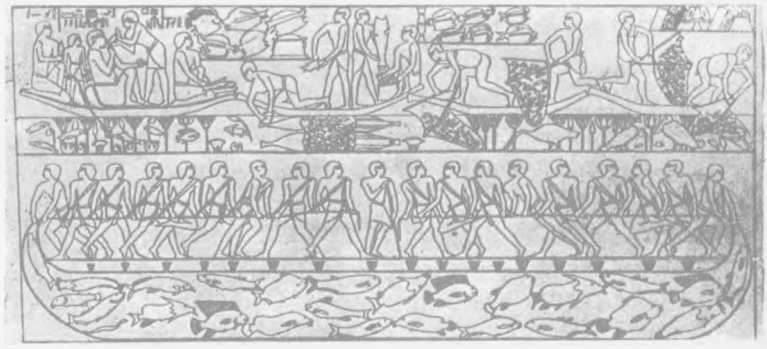
Tinitler devrinde Mısır halkı, köyler etrafında toplanan çiftçi ve avcı gruplarıdır. Suda ve karada avcılık bu devirde

yeni bir safhaya girmiştir. Çünkü bakır madeninden yapılan olta ve avlanmak için diğer aletler, daha müessir bir vasıta olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu bakımdan avcılık, daha eski devirlerde olduğu gibi, Mısırlı'ların gıdalarından bir kısmını teşkil etmiştir.

Eski İmparatorlukta avlanmaya ait vesikalar pek çoktur. Çünkü bütün duvar resimlerinde avlanmanın çeşitli sahneleri gösterilmiştir.

Büyük bataklıklar, balıklar ve kuşlarla dolu olduğu için Mısırlı'lara zengin bir avlanma sahası veriyordu. Bu avlanmaların ne şekilde yapıldığına dair olan resimler iyi bir fikir vermektedir. Balıkçıların ellerindeki avlanma aletleri o suretle yapılmıştır ki, aynı zamanda nehirden gelecek timsahlara karşı da korunma çaresini temin ediyordu.

Nil nehrindeki balıklar, Mısırlı'ları daima istihsal bakımından meşgul etmiştir. Bu balıkları avlamak için, hemen hemen her yerde olduğu gibi, olta, saplı file ve büyük sepetler kullanılmıştır. Fakat asıl büyük balık avcılığı, her tarafına kurşunlar dizilmiş büyük ağlarla yapılmıştır. (Res. 44).

Res. 44 — Bir balık avcılığı sahnesi.

Bu çok mikyasta tutulan balıklar, ağdan çıkarılır, çıkarılmaz karınları açılıp içleri temizlendikten sonra tuzlanıp güneşe seriliyordu. Orta İmparatorlukta da bu balık avlama tekniği aynı olarak devam etmiş ve bu su ürünleri Mısırlıların başlıca gıdalarından biri olmuştur.

Yeni İmparatorlukta, bataklıklar kurutulup tarla haline getirildiği için, eski devirlerde olduğu gibi balık ve bataklık

kuşlarının avı yapılmamaktadır. Çünkü bu devirde bataklık kuşlarını büyük mikyasta ağlar içine alacak yerler pek az bulunuyordu. Aynı aletlerle balık avlanması sadece Nil'e ve kanallara münhasır kalmıştır (Res. 45).

Fakat görülüyor ki bütün Mısır tarihi boyunca, bataklıklarda ve nehirde avlanmak daima revaçta olmuş ve bunlar bazen büyük beylerin ve asılzadelerin bir eğlence konusu olmuş ise de, diğer taraftan çok miktarda elde edilen balıklar bir istihsal kaynağına mevzu olmuştur.

Res. 45 — Ağ ile bir avlanma sahnesi.

Kara avcılığına gelince, Mısır'lılar bu işi de hem eğlence ve spor ve hem de bir istihsal yapmak için, eskiden beri olan geleneklerini devam ettirmişlerdir.

Eski İmparatorlukta kara avcılığı zor ve tehlikeli olmakla beraber bu işi, meslek yapan insanlar bulunmuştur. Avlanma çöl hududunda ve çöl içlerinde yapılıyordu. Buralarda arslan, yabani öküz, dağ geçisi, gazel, ceylan, pars gibi hayvanlara tesadüf edilmekte idi. Bu gibi hayvanların avlanmasına gidildiği vakit, büyük köpekler de beraber alınıyor ve avlanma aletleri olarak da ok yay ve kement atmak için uzun ipler kullanılıyordu.

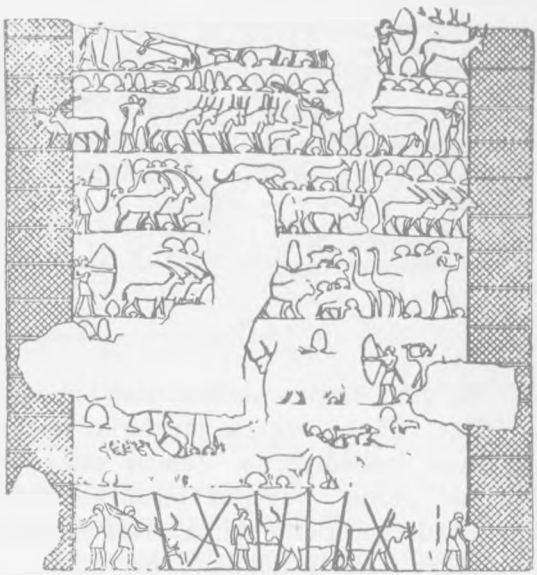
Bundan başka, mevsimine göre büyük göçler yapan, muhtelif kuş ve hayvanları diri olarak tutmak için tuzaklar yapılmış ve bunlar bir teşkilâta tâbi olmuştur. Böylece tutulan hayvanlar kümeslere getirilir ve beslendikten sonra kesilirdi.

Orta İmparatorluk devrinde avcılık yeni bir şekil gösterir. Mısır asılzadeleri büyük ve küçük av hayvanlarını hususî parklarda toplayarak beslemişler ve istedikleri zaman avlanma tecrübelerini buralarda tatbik etmişlerdir. (Res. 46).

Fakat, Yeni İmparatorlukta bu parklar ortadan kalkmıştır. Bu devirde krallar, av eğlenceleri tertip etmişler ve askerî se-

ferlerinden istifade ederek, ta Fırat boylarına kadar avlanma maksadile gitmişlerdir. Artık bu avlanmalar birer iktisadî zaruret değil, daha ziyade askerî bir talim mahiyetindedir.

Kara avcılığının ekonomi bakımından bu bahiste bizi ilgi lendiren ciheti, ehli leştirilmemiş hayvanların öldürülmesi ve ya diri olarak tutulmasiyle onların et kemik ve derilerinden istifade edilmek istenmesidir. Bir diğer cihet te, bu avlanmaların Mısır'ın her devrinde bir başka safha göstermiş olmasına rağmen, daima revaçta olmasıdır.

Res. 46 — Bir avlanma parkını gösteren resim.

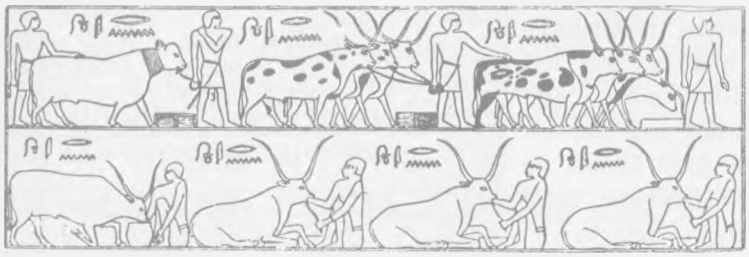
İnsanların ilk hayatı, esas itibariyle avcılıkla geçmiş ise de, medenî hayata kavuştukları zamanda dahi, bu âdetten vaz geçmemişlerdir. Eski alışkanlığın bir devamı olan avcılıkla, Mısır halkı ekonomik hayatının bir kısmında faydalanmış ve geçinme vasıtalarından birini bu suretle temin etmiştir.

b — *Ehlileştirilen hayvanlar ve onlardan istifade şekilleri:*

Hayvanları ehlileştirme usulü medenî hayatın en bariz vasıflarından biridir. Bu suretle insanlar, besliyerek yetiştirdikleri hayvanlardan, daha büyük istifadeler sağlamışlardır.

Mısır'ın eski İmparatorluk devrinde hayvanları ehlileştirme gayreti, pek çok görülür. Bu devrin bütün duvar resimlerinde her çeşit hayvanın itina ile bakıldığı, onların iyi bir surette muhafaza edildiği müşahede ediliyor. Çünkü insanlar tarafından onları beslemek için sarfedilen gayretler, her halde onlardan büyük istifadeler temin etmek içindir (Res. 47).

Sürü teşkil eden büyük baş hayvanlar, bir çobanın idaresi altında, o devirlerde henüz tarla olarak ekilmemiş olan otlaklarda, gezdirilerek besleniyor ve bakılıyordu.

Res. 47 — Öküzlerin beslenmesi ve bakımı.

Bu gibi, kısmen serbest olan hayvanlar, yarı ehli bir halde idiler. Çünkü, mesela ineklerin, süt sağmak için ayaklarını bağlamak icabediyordu. Zaman zaman bu sürü sahipleri, ya oldukları yerde, veyahut kısım kısım getirterek hayvanlarını kontrol ederler, besin durumlarına bakarlar ve sayarlardı.

Diğer taraftan hükûmet, her iki yılda bir, umumî bir hayvan sayımı yaptırır ve bunun neticesinde, kral namına bunlardan bir vergi toplanırdı. Bu sayım işine daima büyük önem verilmiştir, bundan dolayı bazan kronolojik hesaplarda da bu tarihler esas alınmıştır. Meselâ "Hükümdarın 2. nci hayvan sayma senesi„ tâbiri gibi. Bu tâbire, Eski İmparatorluk hükümdarlarının yazılı vesikalarında pek çok tesadüf edilir.

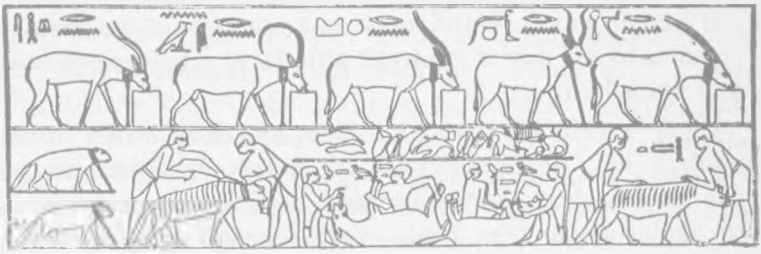
Büyük baş hayvanlardan gayri, keçi koyun gibi küçükler ve kümes hayvanları da vardır (Res.48). Bu suretle Eski İmparatorluk devrinde ehlî hayvanların bulunması büyük faydalar temin ettiği anlaşılıyor. Aynı zamanda bu sürülere sahip olanların büyük servete malik oldukları ve devlete çok nisbette vergi verdikleri tesbit edilmiştir.

Res. 48 — Kümes hayvanlarının bakımı.

Orta İmparatorluk devrinde ehlî hayvan ade-

di azalmağa başlamıştır (Res. 49). Çünkü münbit olan topraklar tarla haline getirilmekte ve meralar azalmaktadır. Bu bakımdan hayvan besliyenler, az bereketli olan topraklara çekilmeğe mecbur olmuşlardır. Bu devirde, Hiksosların Mısır memleketine getirdikleri at, yeni bir ehlî hayvan cinsidir. Bunun Mısır'da yetiştirilmesi gerek iktisadî hayatta nakil vasıtası olarak, gerekse ordu teşkilâtında çok önemli olmuştur.

Res. 49 — Çeşitli cins hayvanların beslenmesini gösteren sahneler.

Yeni İmparatorluk devrinde yarı ehli ve ehli hayvanların adedi gittikçe azalmış olduğu iyice farkedilir. Çünkü artık duvar resımlerinde, Eski İmparatorluk devrinde olduğu gibi,

Res. 50 — Eski İmparatorluk devrinde bir çift sürme sahnesi.

ne çobanların güttüğü sürüler, ne de büyük mikyasta hayvan sayımı kaydedilir. Tarla işlerinde de, mahdut sayıda hayvanların kuvvetinden istifade edilmektedir (Res.50). Eskisi gibi, sürülerin ayaklariyle ezilen tarlalar veya hububat görülmemektedir. Nakil vasıtası olarak eşekten edilen istifade de azalmış görünüyor. Deve'nin eski Mısır tarihinde ehlileştirilmiş olduğu tesbit edilemiyor*. Çiftçilik işlerinde, daha ziyade insan kuvvetinden faydalanılmaktadır. Yalnız bu devirde çok önem verilen hayvan, at yetiştirmektir. Hattâ buna o kadar hususî ve resmî bir ilgi uyanmıştır ki, devlet kontrolü altında at yetiştirmenin tanzim edildiği anlaşılıyor.

Diğer taraftan Mısırlılar, daha ilk devirlerden itibaren hayvanlara ilgi göstermişler, hatta totem işaretleri de birer hayvan timsali olmuş, bütün tarihleri boyunca dinî hayatlarında çeşitli ilâhlarını hayvan başlı veya vücutlü olarak tasavvur etmişlerdir. Ayrıca ilah ruhunun, mabette yaşayan mukaddes bir hayvanın içinde olduğuna inanmışlardır. Bu itibarla dinî bakımdan da bazı hayvanlara hususî bir önem vererek, onları çok itina ile bakmışlardır.

Dinî törenlerde, mabetlerin hususî avlularında, kurban edilen hayvanların cinsleri hakkında da bir fikir edinmek mümkündür. Kurbanlığa yetiştirilmesi zarurî görülen hayvanların bakımı da ayrıca önemli olmuştur. Meselâ bu hayvanlar arasında ceylanlar dahi kurban edilmiştir. Fakat bilhassa büyük baş hayvanların kurban edilmesi daima daha revaçta olmuştur[1].

İşte, görülüyor ki, Eski Mısır tarihinde ehli hayvanları besleme ve onlardan ekonomik bakımdan her türlü istifadeyi temin, her devirde yeni bir safha göstermiştir. Gıda bakımından her nevi balık ve etler Mısırlı'ların başlıca yiyecekleri arasındadır. Hayvanlardan gıda olarak istifade edildiği gibi, onları ehlileştirmekle nakil vasıtası olarak ve çiftçilikte de kuvvetlerinden faydalanılmıştır. Eski devirden yeniye doğru gidildikçe, hayvancılık ehemmiyetini kaybetmekle beraber, Mısır'ın daima ekonomik bir konusu olmuştur. Böylece, insanların hayvanları ehlileş-

* Ehli olarak deve, Mısır'a ancak islâmî devirde girmiş olduğu tahmin ediliyor.

[1] Adolphe, Erman - 1937 - S. 123 - 124 - 209 - 363.

tirmek için verdikleri emekler mukabilinde, onlardan her çeşit fayda temin edilmiştir.

Netice olarak denebilir ki Mısır'ın bilhassa eski devrinde, avcılık ve hayvan yetiştirme, başlıca bir istihsal kaynağı olmuştur.

C — Tarihî devirlerde Mısır'ın ziraat hayatı:

Ziraat yapmasını keşfeden insan, medeniyetin en esaslı unsurunu elde etmiş demektir. İnsan cemiyetlerinin fertleri arasında iş bölümü olduğu bilindiğindenberi, ziraat işleri en önemli bir yeri işgal etmiştir. Zıraatın nasıl keşfedildiği meselesi türlü nazariyelere yol açmıştır. Tohumların "hüdayi nabit„ olarak bulunduğu bölgeler, bu keşfin beşiği addedilir. Diğer taraftan ziraati ve toprağın bereketini ilk bulanların kadınlar olduğu kabul ediliyor. Avcılıkla geçinen insan gruplarında erkek ava gittiği vakit, kadın topraktan çıkan nebatları toplamakla bu işi bulduğu sanılıyor[1].

Mısır ülkesinde, göçebe avcılıktan ziraat hayatına geçişi, safha safha takıp etmek mümkündür (Bk. II. inci Bölüm s. 33 vd). Mısır, coğrafî durumu itibariyle, bir ziraat memleketidir. Çünkü, Nil vâdisine ilk yerleşen insanlar, toprağın bereketinden istifade etmeyi esas telâkki etmiş olmaları lâzımgelir. Nil'in muayyen mevsimlerde taşması ise, bu bereketi kolaylaştırmış ve orada oturan insanlara, nisbeten daha az emekle, hububat istihsalini temin etmiştir.

Tinitler devrinden itibaren Mısır'da bir ziraat hayatı başlamış ve bu hal esaslı olarak bir yerleşmeğe vesile olmuştur. Çünkü, Mısır'ın devlet birliğini kuran krallık idaresi, bilhassa ziraat işlerini tanzim etmek gayesini, daha ilk zamanlardan itibaren ele almıştır.

Krallık mâkamı, Mısır arazisinin büyük bir kısmına sahip olduğundan, bunları işletir ve tarlalardan gelen zahirelerle anbarlarını doldururdu. Fakat bunun yanında kralın memurlarına, aylık karşılığı olarak verdiği arazi de vardır.

Bu arazi, bazen şahıslara mülk olarak verilmiş ve bazan de babadan oğla intikal etmekle sadece işletme hakkı tanınmıştır. Aynı zamanda hususî surette muhâfaza edilen ve duvarlarla çevrilmiş bahçeler de bulunmaktadır.

[1] W. Duran, 1937 S. 22.

Hükümet, Nilden sulama işlerini tanzim etmeyi kendisine başlıca vazife addetmiş ve ilk kanallar bu devirde açılmaya başlamıştır.

Res. 51 — Hasat. Ekinlerin biçilip demet haline konulması.

Eski İmparatorluk devrinde Mısır'ın bütün toprakları ziraata hasredilmiş değildir. Mühim bir kısmı, daha önceki bahiste gördüğümüz gibi, mera halinde idi ve hayvanları beslemek için kullanılıyordu. Bununla beraber, ekilen yerlerden pek çok istifade ediliyor ve bu devirde ziraat işleri büyük bir inkişaf gösteriyordu. Çeşitli hayat sahnelerini tasvir eden duvar resimlerinde, ziraatın her safhası bütün teferruatı ile gösterilmiştir.

Res. 52 — Hayvanların ayaklariyle ezdirilen hububatın, tane ve samanlarının ayrılması.

Bu vesikalardan öğrenildiğine göre ekim işlerinin, şöyle yapıldığı anlaşılıyor: Tarla, evvelâ öküzlerin çektiği gayet basit bir sapanla alt üst edilir, toprak yumuşak ve sulanmış olduğundan derine gitmeğe lüzum görülmezdi. Bunların arkasından havadan savurarak tohum ekiciler gelir ve onlardan hemen sonra, kırbaçlarla idare edilen keçi koyun sürüleri tarlanın üzerinde gezdirilir ve bu suretle de tohum toprağa gömülmüş olurdu. Hasat zamanı gelince, bronzdan veya çakmak taşı bıçağının konduğu bir ağaç saplı orak ile, ekinler yarı yerinden biçilir, ve demetler yapılarak hazırlanırdı (Res. 51). Bu demetler harman yerine taşınarak yığınlar yapılır ve bir müddet kurutulmaya terk edildikten sonra, tanelerin ayrılması işine başlanırdı. Demetler çözülerek harman yerine serilir, öküz ve eşeklerin ayaklariyle ezdirilerek taneler saplarından ayrılır ve aynı zamanda saplar bölünmüş olurdu. (Res. 52). Bu hazırlanan kısımlar rüzgârda savrularak taneler samandan ayrılır ve kalburdan geçirilirdi. (Res. 53). Harman yerinde son safha, yığınlar teşkil eden zahireyi ölçe-

rek kaydetmekdir. (Res. 54). İşte bu suretle yapılmış olan resimlerde, eski devirlerde yaşamış Mısırlı'ların ziraî hayatı tamamen canlanmaktadır ve hububatın ekiminden itibaren, her safhasındaki çalışmayı tespit etmek mümkün olmaktadır. Bunlardan başka kenevir yetiştirilmesine ehemmiyet veren Mısırlı'lar, bunları orakla değil, elle topraktan çekerek demetler haline getirirlerdi. (Res. 55).

Bağ yetişlirmeye önem veren Mısırlı'lar, üzümden istifade etmesini bilmişlerdir. Bağ bozumu zamanı üzümler sepetlerle taşınarak bir nevi cendere içine konur ve şırası ayrılırdı. Beş kişi tarafından idare edilen bu ameliyeden sonra

Res. 53 — Harman yerinde tanelerin rüzgâr istikametinde savrularak samandan ayrılması.

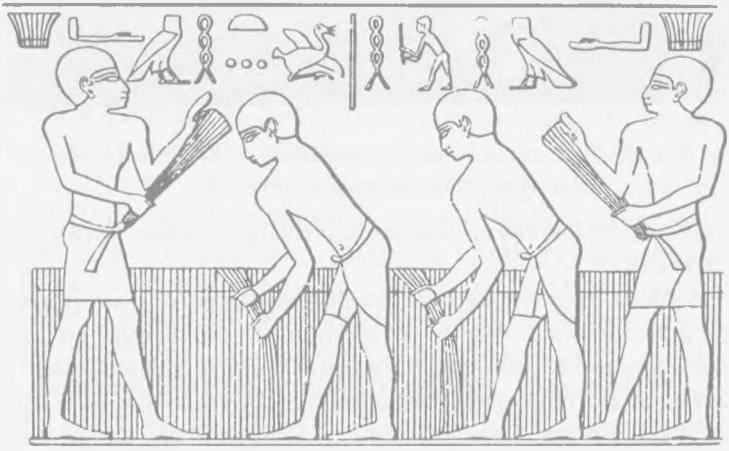
elde edilen üzüm suyu, küpler içinde iyice kapatılarak muhafaza edilirdi.

Mısır'da meyveciliğe de önem verilmiş ve bu maksatla bahçecilik itina ile yapılmış ve bunlar muntazam bir surette sulanmıştır (Res. 56). Esasen bütün ziraat işleri için, Nil'in taşma durumu gayet itina ile müşahede edilmiş ve durum resmî vesikalarda kaydedilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, tâ bu ilk devirlerden itibaren sulama işlerinin kıymeti anlaşılmış ve Mısır'a yerleşen halk, memleketin ziraat hayatını buna göre tanzim etmişlerdir. Çok muhtemeldir ki, kanallar ilk defa bu

devirde açılmağa başlanmış ve vadideki tarlaların her tarafına bu suları akıtmışlardır. Aynı zamanda, ilk baraj tecrübelerine bu devirde başlanmış olması mümkündür.

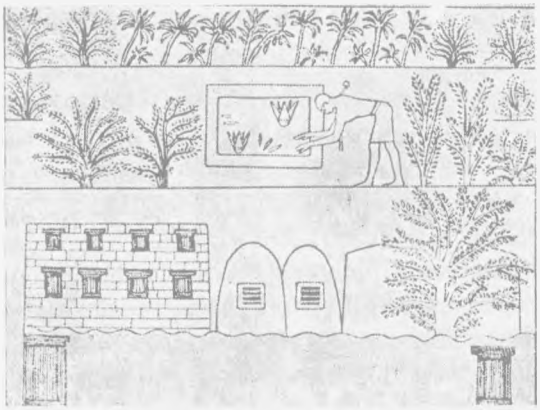
Res. 54 — Thebes mezar duvarlarında gösterilen, harman yerinde zahirenin ölçülmesi ve mikdarın kaydedilmesi.

Res. 55 — Kenevirlerin elle çekilerek toplanması.

Orta İmparatorlukta ziraat daha büyük bir inkişafa mazhar olmuştur. Ziraî mahsuller Mısır'ın belli başlı kaynaklarından

biri olduğu için, Devlet daima bu işlere en büyük dikkat ve ihtimamını sarfetmiştir. Sulama tesislerinin gittikçe daha iyi bir yola girmesinden dolayı ekilebilecek arazi, meraların aleyhine olarak, genişlemiştir. Bu devirde hangi kanallar açılmıştır, onu tesbit etmek güçtür. Fakat, Möris gölünün III. üncü Amenemhat (M.ö.1850-1800) zamanında açtırılması bu sulama meselesiyle ilgilidir. Çünkü memleketin en bereketli topraklarını buradan idare ederek sulamak imkânı elde edilmek mümkün olmuştur. (Bk. s. 87) Aynı hükümdar 2. inci şelalenin kaynaklarına, suların yükselme ve alçalmasını kaydettirmek için, bir "Nilometre„ yaptırmış ve bu işle uğraşan memurlar tayin etmiştir [1]. Bu suretle daha önceden Nil'in taşma durumu kontrol edilerek, hükûmet merkezine daima haber verilmiş ve ona göre tedbirler alınmıştır. İşte bilhassa bu sulama işlerinin çok iyi bir şekilde tanzimi ile, daima artan bir mahsul alınmıştır. Buna mukabil bu devirde çiftçilik aletlerinde mühim bir değişiklik olmamıştır [2].

Res. 56 — Bir Mısırlının ev ve bahçesi.

Yeni İmparatorluk devrinde ziraat hayatı yeni bir safha gösterir. Mısır devleti, ziraî durumun fevkalâde oluşunu ve temin edeceği servet ile Önasya'da büyük bir rol oynıyabileceğine kanaat getirdiğinden, bu işe hükûmetce çok önem vermiştir. Bu itibarla hayvancılık azalırken, Mısır'da çiftçilik her bakımdan bir ilerlemeye tâbî olmuştur. Bilhassa ziraî aletlerde büyük bir terakkî görülür. Bu devrede oraklar madenden yapılmıştır. Sapanlar, daha

[1] Breasted - 1935. S. 133.
[2] G. Jequier - 1930. S. 226.

kuvvetli iş görmeye ve toprağı iyi açmağa yarar durumda yapılmışlardır (Res. 57). Her yerde eskiden mera olan arazi, açılmakta ve tarla haline sokulmaktadır.

Her evin etrafında güzel bahçeler, meyva ağaçları ve bağlar görülmektedir. Yeni İmparatorluk devrinin ziraat işleri faydalı ve verimli bir haldedir. Bu hal asırlar boyunca ziraat hayatında yapılan tecrübelerin mahsulüdür. Bilhassa bu işin bir devlet işi olarak ele alınıp tanzimi ve çiftçiye bu bakımdan kolaylıklar temini, bu inkişafa sebep olmuştur. Bir de bu devirde Asya ile olan yakın temas düşünülürse, oradan gelen tesirlerin de mevcut olduğu anlaşılır.

Res. 57 — Ekim ve ziraat işleri.

d - Endüstri çeşitlerinin Mısırda inkişafı :

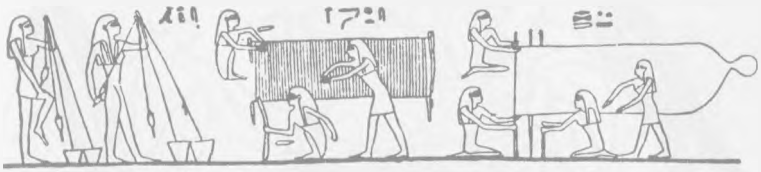
Endüstri hayatını, güzel sanatlardan ayrı olarak bu bahiste ele almak, zanaat ve sanayiin tamamen maddî hayata yaradığı ve ekonomik bir unsur olarak mütalaa edildiği içindir. Doğrudan doğruya insan'ın maddî varlığını yaşatmağa yarayan endüstri, her medenî cemiyette hayvancılık ve ziraatle aynı zamanda gelişmeye başlamıştır. Çünkü ehlî hayyanların ürünleri sanayileşmezse, bunlardan büyük fayda temin edilemez. Mısır'da sanayi, ta ilk devirlerden itibaren diğer ekonomik kurullarla muvazi olarak başlamış ve inkişaf etmiştir.

İlk şehirler kurulduğu zaman, iş bölümüne göre sanayi işleriyle uğraşanlar, asıl merkezde toplanmışlardır. Küçük köylerdeki halk en lüzumlu eşyalarını bilhassa giyeceklerini kendileri yaparlardı. Bu işlerde kadınların büyük hissesi olmuştur. Sıra ile bu endüstri çeşitlerinin, Eski çağlarda Mısır ülkesinde ne suretle inkişaf etttiğini gözden geçirelim :

Dokumacılık işleri ve giyim tarzı :

Eski İmparatorluk devrinde giyim eşyalarının hazırlanması ayrı bir iş halindedir. Bilhassa keten kumaşların dokunması IV. üncü sülâleden itibaren büyük bir terakki göstermektedir. Bu zamandan kalabilen kumaş parçalarından anlaşıldığına göre,

gerek iplik bükümü ve gerekse dokuma tarzı çok güzel örnekler vermiştir. Bu kumaşların, bilhassa mumyaların sarılmasına yaramış olan parçaları üzerinde yapılan incelemelerden anlaşıldığına göre, keten iplikleri çok ince olarak elde edilmiştir *. Bu çeşit dokunan kumaşların inceliği, bütün eski Mısır sanayii ile ilgilenenleri meşgul etmiştir. Çünkü, lupla sayılabilen, bu dokumalardaki ipliklerin inceliği bugün makine ile dokunan ipek kumaşlar ayarındadır. Bunların elle yapıldığı düşünülürse, hakikaten fevkalâde bir maharetin ve iplik sanayiinin, bu çağdaki Mısır ülkesinde mevcudiyetine hükmedilir[1]. Aynı zamanda bunlar şeffaf kumaşlardır. Bu ince kumaşlardan gayrı çeşitli alaca renkli ve daha kalın olan cinsler de vardır. Bunlardaki hususiyet, renklerin birbiriyle olan imtizacı ve yapılan süslerin sade, fakat güzel bir zevkin nümunesi olduğudur.

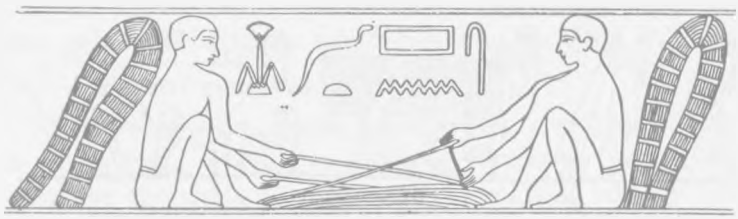
Res. 58 — İplik büken ve kumaş dokuyan kadınlar

Orta İmparatorluk devrindeki vesikalarda, dokumacılığın çeşitli sahnelerine tesadüf edilir. Evlerde kadınların bu işle meşgul olduklarını gösteren levhalar bilhassa zikre değer (Res. 58) Bunlardan bir kısımı eğirme ile meşgul olurken, diğer bir kısmının da dokuma yapdıkları anlaşılıyor. Basit aletlerle me dana getirilen bu kumaşlar, dukumanın cinsine göre ayrı ayrı usullerde olurdu. Fakat burada bilhassa, ince kumaşların dokunuşundaki intizamı kaydetmek lâzımdır. Mezar eşyaları arasında bunlardan örnekler pek çoktur, çünkü bu kumaş cinsleri rutubet olmıyan yerlerde bozulmadan kalabilmişlerdir. Mısır tarihi boyunca dokumacılık endüstrisi, bütün çeşitleriyle iyi

* Mütehassısların hesaplarına göre, böyle ince ipliklerden bir kilosu ile yapılan mumya sargıları, 12-18,000 metre uzunluğunda olabilirdi. (G. Jequier-1930 S. 185). Her halde bu sargıların eni çok dar olsa gerektir. Çünkü eğer bir rakkam hatası yoksa bu uzunluk bana biraz mübalagalı gibi geldi. Fakat bir fikir vermek için not halinde buraya koydum.

[1] Breasted - 1916 - s. 64

cinsten eserler meydana getirmeğe muvaffak olmuştur. Bu iş kadınların çalışmalariyle başardıkları en esaslı sanayi kısmıdır. Bu dokunan kumaşlardan giyilen elbiseler sade ve basit biçimdedirler. Mısır iklimi esasen kalın ve sıcak tutacak kumaşlara ihtiyaç hissettirmemektedir, bu itibarla erkekler uzun beyaz bir kumaşla vücudun orta kısmını kapatırlar ve bir kemer vasıtasiyle dizlere kadar inen etekliği tuttururlardı. Resmî ve büyük şahsiyetler de yine bu tarz geniş ve pliseli veya verev bir surette önde toplanarak aşağı doğru sarkan bir biçimde giyiniyorlardı. Kadınlar vücudü tamamen saran ve omuzdan birer askı iie tutturulan uzun bir elbise giyerlerdi. Topuklara kadar geniş bir surette inen bu elbislerin kolları bazan kısa, bazan da geniş ve uzun oluyordu. Bu elbiselerin üstüne, pek tabiî olarak, türlü şekilde ziynetler takılıyordu (Bk. Güzel Sanatlar bahsi).

Res. 59 — Hasırların örülmesi.

Umumiyetle halk, kısa peştemal şeklinde eteklerle geziyorlardı. İşte bu suretle gerek resimlerden. gerekse bulunan kumaş parçalarından anlaşılıyor ki, dokumacılık Mısır memleketinde çok revaç bulmuş ve giyimi bu kumaş endüstrisi temin etmiştir. Gündelik kaba dokumalardan gayrı, en ince ve güzel kumaşların dokunmasını meydana getiren, bir el ve tezgâh sanayii, bütün Eski çağ boyunca Mısır'da mevcut olmuştur.

Hasır ve Sepetçilik :

Dokumacılık işlerinin bir başka safhası da, hasır ve sepetçiliktir. Bunlar çeşitli işlerde işe yaradığı için, her nevi saplardan hemen her Mısırlı'nın yaptığı bir el işi idi. Hattâ bunları yapmakta o kadar maharet gösteriyorlardı ki, renkli olarak da boyanan bu sepet ve hasırlar, Mısırlı'ların günlük kullanma eşyaları arasında pek revaçta idi. Bu hasırların yapılış tarzını gösteren resimler de erkeklerin bu işle meşgul olduğunu anlatmaktadır (Res. 59).

Papirüs .

Papirüs sanayii, Mısır'da başlıbaşına bir mevzudur. Bu nebatın elyafından çeşitli şeyler yapılmaktadır. Ayakkabı olarak hafif sandallar bunlardan örülüyordu. Mısırlılar her nevi ipleri, bu papirüs saplarını bir araya getirerek örüyorlar ve urgan haline getiriyorlardı. Ayrıca hasır örgüleri için de iptidaî madde olarak işe yarardı.

Fakat papirüs bilhassa yazı kâğıdı olarak işleniyor ve üzerine kolayca yazı yazmak imkânı elde edilmiş oluyordu. Mısır yazısının çok miktarda yazılabilmesi, bu papirüs sanayiinin, ta Eski İmparatorluk devrinden itibaren bilinerek tatbik edilmesindendir [1]. Çünkü, bu kadar eski devirlerde, bu kadar kolaylıkla elde edilebilen bir yazı malzemesi, medeniyet hayatı üzerinde büyük bir inkişafa sebep olmuştur.

Res. 60 — Dericiler ve ayakkabıcılar.

Dericilik :

Deri işleri, Mısır sanayiinin ehemmiyet verdiği bir kısımdır. Çünkü bunlardan her çeşit ev eşyalarına ve giyime yarayan pek çok şeyler yapmışlardır. Mısır'lılar derileri o suretle islemişlerdir ki, ince yumuşak bir hale getirerek, onlardan istenilen ev eşyası ve hattâ yastıklar yapmışlardır. Bilhassa bu deriler renklerle de boyanmış ve süslü eşyalar için kullanılmıştır. Derilerin atelyelerde çalışıldığını gösteren sahneler, bu işlerin ne suretle yapılmış olduğuna dair bir fikir vermektedir (Res. 60).

Madencilik :

Mısır'lılar, ilk tarihî devirlerinden itibaren, madenleri eriterek onları sanayide kullanmışlardır. Bakırdan yapılan pek çok eşya olduğu gibi, kalay ve bakırın karışmasiyle elde edilen, bronzdan, bilhassa ilk zamanlarda, silâhlarını yapmışlardır.

[1] Breasted 1916 s. 72,

Sonraları bu madenlerden taş işçiliğinde, ziraatte, marangozlukta ve her nevi diğer sanayi işlerinde kullanılan âletler yapılmıştır. Hattâ bu maden aletlerle en sert taşlar (diorit) bile işlenebilmiştir. Maden sanayiinin atelyede ne suretle yapıldığını yine duvar resimlerinde görmek mümkündür. Bu atelye sahneleri, bize eski Mısır'lıları işleri başında bütün teferruatı ile göstermektedir (Res. 61). Ayni zamanda madenlerden yapılan vazolar ve kaplar Mısırlıların başlıca kullandıkları eşyalar arasındadır. Bunlar memleket içinde yapıldığı gibi, başka yerlerden de getiriliyordu.

Res. 61 — Kıymetli madenlerden ziynet eşyalarının yapılmasını gösteren bir atelye.

Maden işçiliğinin diğer örnekleri de, arkeolojik buluntularla elde edilen silâhlar, aletler ve kaplardır. Bunlar daima sade şekillerini her devirde muhafaza etmişlerdir.

Madenlerden bakır ocakları bilhassa Sina yarımadasında işletiliyor ve ham maddeler Mısıra oradan taşınıyordu. Fakat demir madeninin Anadoludan, Hatti memleketinden getirtildiği kaydedilmiştir [1].

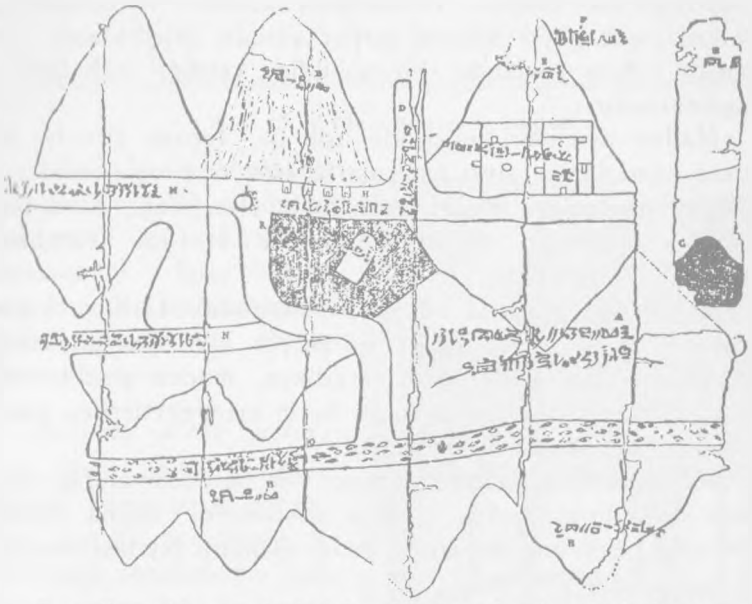
Diğer taraftan, asıl Mısır ülkesine civar olan yerlerde, maden ocaklarını işletmek esaslı iktisadî konulardandır. M. ö. XIV. üncü asra ait olan papirüs üzerine yapılmış bir harita bu bakımdan çok önemlidir. Büyük bir haritanın parçası olması lâzımgelen bu papirüs, Torino müzesine götürülmüştür.

I. inci Setos zamanında (M.ö. 1318 - 1299) Güney Mısır'ın Hamamat vadisinin doğu kısmında bulunan, maden ocaklarının

[1] Will Durant -1937, s. 205.

yerini tesbit eden bu vesikada, ayrıca bazı işaretlerle izahat da verilmiştir. Bu harita, güneye doğru cihetlendirilmiş olup, Kızıl denizle Nil arasındaki bir sahayı göstermektedir. Dağlar arasından geçen iki muvazi vadiden biri taşlarla döşenmiş kaldırımlı bir yol gibidir.

Kıvrıntılı ve genişliğine olan diğer bir yol ise, bunların her ikisini birleştirir, bu vadilerin her iki tarafındaki sivri dağlarda altın yıkanan kuyuların yeri kırmızı ile işaretlenmiştir. Haritada siyah olarak boyanmış yerde ise, Kral I. inci Setos'un

Res. 62 — Altın madenlerinin çıkarılıp yıkandığı yeri gösteren papirüs üzerine harita.

çeşmeleri ve abidesinin yeri kaydedilmiştir. İşte bu yazı ile haritayı tarihlemek mümkün olmuştur.

Bu haritada dikkati çeken nokta, bilhassa madende çalışan işçilerin evlerinin olduğu sahadır. Bunun üzerinde "Temiz dağ„ adını taşıyan tepede, Amon mabedinin yeri tesbit edilmiştir [1].

Bu tarihî vesika, iki cihetten önemlidir: Biri madencilik meselesi, diğeri ise haritacılık bakımındandır. Mısır tarihinin en eski devirlerinden kalma yegâne haritası budur (Res. 62).

[1] Adolf Erman, 1923, s. 556-57.

Maden ocakları meselesi ise iktisadî bakımdan fevkalâde önemlidir. Çünkü bu haritaya göre, mâbedi, abidesi, evleri bulunan bir maden işletme merkezi tesbit edilmektedir. Bu suretle anlaşılıyor ki maden çıkarılan yerlerde dahi, bir teşkilât kurulmuş ve daimî olarak buralardan faydalanma gayesi güdülmüştür.

Sicilyalı Diodor, (M. ö. 56) Mısırlı maden işçilerini tasvir ederken, onların bilhassa acıklı durumlarına işaret etmistir, Altın madenlerinde çalışan işçilerin harp esirlerinden ve mahkûmlardan teşekkül ettiğini ve bunların aileleri ve çocuklariyle buralarda, çok gayrı müsaid şartlar altında, çalıştıklarını kaydetmiştir. Aynı zamanda bu müellifin verdiği izahattan şu anlaşılmaktadır :

Maden ameleleri ellerinde ışık ile, toprak altında, altın madeni damarlarını sivri kazmalarla aramakta ve çocuklar ise bu ağır madenleri dışarı taşımaktadırlar. Taş havanlarda ezilen bu madenler ithiyar kadın ve erkekler tarafından yıkanırdı, [1] demektedir.

Bu tafsilât, yukarda adı geçen haritadaki tariflere kısmen uymaktadır. İşte böylelikle görülüyor ki Mısır medeniyetinde maden işçiliğine önem verildikçe, maden ocaklarından ham maddelerin çıkarılmasına ve hariç memleketlerden getirilmesine daima ihtiyaç hissedilmiştir.

Madenler ham madde olarak her nereden olursa olsun, Mısır'a getirildığı vakit, burada atölyelerde daima işlenmiş ve Mısır'ın ekonomi hayatına geniş nisbette faydası olmuştur.

Marangozluk :

Tahta işlerine de ehemmiyet veren Mısır'lılar bu sahada çok ileri gitmiş bir durumdadırlar. Marangozların, atölye çalışmalarını gösteren sahnelerde hem âletleri hem de çalışma tarzları görülmektedir (Res. 63). Diğer taraftan rutûbetten müteessır olmıyan yerlerde tahtadan yapılmış pek çok eşya ele geçmiştir. Hem bunlar o kadar sanatkârane yapılmış işlerdir ki, günlük hayatta her zaman kullanılacaklardan, çok daha süslüdürler. Bu gibi tezyinî eşyalar Krallara ait olanlar arasındadır (Res. 64). Bize bu işler gösteriyor kı, Mısır marangozları

[1] Will Durant - 1937 - S. 205 - 206.

gayet mahir işçilerdir. Suriye'den getirilen sedre, Güney memleketlerinden alınan kıymetli ağaçlardan ve fildişinden bu tezgâhlarda çok zarif oyma işler yapılmıştır[2].

Res. 63 — Marangozlar iş başında.

Asıl Mısır memleketi bu marangozluk işlerine yarayacak ağaçlardan mahrumdur. İşte, bunun için hariçten bu ham maddeleri getirtmeğe lüzum hasıl olmuştur.

Res. 64 — Kral'ın taht sandalyası

Seramik ve taş kaplar:

Mısır halkı, tarihten önceki zamanlarda olduğu gibi, tarihî devirlerde de bu çeşit endüstriye çok önem vermiştir, ve taştan yapılan kaplar, günlük ihtiyaçlar için kullanıldığından iktisadî hayatta rolleri çok büyük olmuştur. Bilhassa ilk devirlerde her cinsten taş kaplar ve vazolar pek çok yapılmıştır. Hattâ bunlar için en kıymetli taşlar, akık, lapis lazulî, obsidiyen ve kaymak taşı (albâtre)

[2] Bresdet 1916, s. 71.

gibi çeşitler kullanılmıştır. Bu taş kaplar Mısır'ın eski çağ tarihinde daima rağbette olmuş ve kıymetli eşya meyanında imalâtı yapılmıştır. Buna mukabil toprak kapların yapılmasına pek itina gösterilmemiştir. Bunlar günlük harcı alem eşya arasındadır.

Bu gibi vazo ve kapların yapıldığı atölyelerde, işçilerin çalışma tarzını yine duvar resimlerinde görmek mümkündür. (Res. 65). Muhtelif biçimde yapılan bu toprak kaplar üzerine bir nevi mavi sır tatbik edilmiştir. Yeni İmparatorluk devrinde ilk eritilerek yapılmış çok renkli cam vazolar da görülmektedir. Bu onduleli vazolar sadece memlekette kullanılmamış, aynı zamanda harice de sevkedilmiştir. Bu suretle ilk cam sanayiinin Mısır'da keşfedildiği anlaşılıyor[3]. Fakat bunlar soraları

Res. 65 — Kapların yapıldığı atelyede işçiler çalışırken.

üfleyerek yapılan camlar gibi değildir. Yeni İmparatorluk devrinde eski taş vazolar yerine, onların ağaçtan taklitleri yapılmış ve üzerleri boyanmıştır. Yine bu devirde daha ziyade madenlerden yapılan kaplar revaçta olmuştur.

İşçilerin durumu: Bütün bu her çeşit sanavi işleri için çalışanlar ya serbest Mısır'lılar veyahut da esirlerdir. Her meslek ayrı bir sınıf teşkil ederek babadan oğula intikal ediyordu. Bunların san'atlarından başka hiç bir şeyle meşgul olmaları caiz değildi.

Serbest Mısır'lıların teşkil ettikleri gruplar, muayyen bir san'at için bir kalfanın emri altında birleşiyorlar, ve her

[3] G. Jequir 1930, s. 286.

biri, emeklerine mukabil gündelik alıyorlardı. Kalfa ise onların yaptığı eşyaları toptan satıyordu. Bir şef kalfanın, emrinde çalışan 43 işçi hakkında, her gün not ettiği bir yazıda (British Museum), ilgiyi çeken bazı tafsilât vardır. Bu vesika işçilerin her birinin hangi sebeplerden dolayı işi başında bulunmadığı kaydedilirken, hasta veya mâzeretli olduğu veyahut da tembellik ettiği işaret edilmiştir[1]. Aynı zamanda grevler de olduğu anlaşılıyor.

Çünkü işçiler, verilen gündeliklerden memnun olmadıkları veya gündelikleri verilmediği vakit, toplu olarak kalfalarına karşı geliyorlar, hattâ krala, hükümete ve Nom valilerine şikâyetlerde bulunabiliyorlardı. Görülüyor ki Eski Mısır'da endüstri işçileri teşkilâtlanmış bir haldedir ve her biri mesleğine göre sınıflar teşkil etmektedirler.

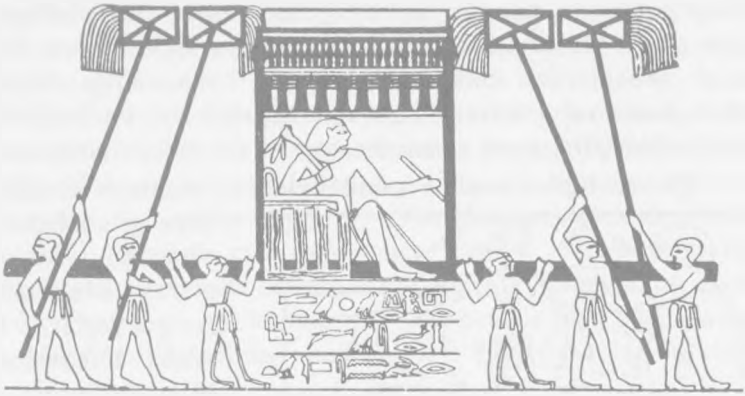
Res. 66 — Taş vazoları yapan işçiler

e — *Yollar ve Nakil vasıtaları :*

Mısır'da istihsal edilen zahire ile diğer yiyecek maddeler ve sanayi eşyaları, evvelâ memleket içinde bir mübadeleye tâbi oluyordu. Bu malları hangi yollardan ve nakil vasıtalarından istifade ederek bir yerden diğer yere götürebiliyorlardı, bunu bilmek lâzımdır. Mısır'da yol olarak nehirden faydalanmak daha ilk devirlerden itibaren bilinmektedir. Hattâ Eski İmparatorluk devrinde yolun sadece nehre münhasır kaldığı anlaşılıyor. Karada yürüyerek istenilen yere gidilirdi. Eşekler ehlî olarak mevcut ise de, insanların bunların üzerine binerek yola çıktıkları tespit edilmemiştir. Sırtta taşınan tekerleksiz koltuk arabalar mevcuttur, ancak bunlar umumî mahiyette olmayıp büyük şahsiyetlere ve hükümet adamlarına mahsustur (Res. 67). Fakat aynı zamanda tekerlekli arabalar da vardır. Bunlar daha ziyade harp sahalarında kullanılan nakil vasıtalarıdır (Res. 68).

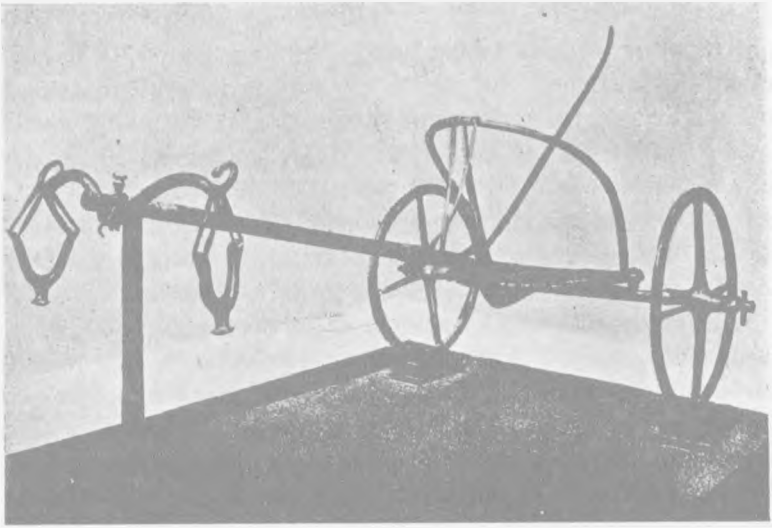
[1] W. Durant. 1937-s, 207.

Eşya için asıl nakil vasıtası, nehir ve denizlerdeki her çeşit sal, kayık ve gemilerdir.

Res. 67 — Sırtta taşınan tekerleksiz araba, taht-ırevan.

Bu sal ve kayıkların yapılış şekillerini ve bunların üzerinde yapılan avlanma sahnelerini gösteren çeşitli duvar resimleri mevcuttur (Res. 69). İki ucu kalkık ve küreksiz olan bu tarz kayıklar daha ziyade bataklıklarda avlanma vasıtası olarak kulla-

Res. 68 — M. ö. XIV. üncü asra ait bir araba.

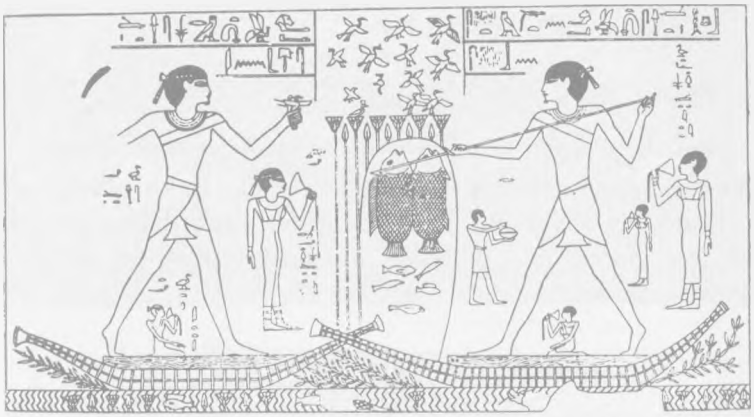
nılmışlardır. (Res. 70). Ancak bunlar kayık ve gemilerin iptidaî şekillerini göstermesi bakımından önemlidir.

Eski Mısır'da kullanılmış kayık ve gemiler pek çok biçim ve şekildedirler. Bunlar ağaçtan imal edilmiş, dümenli, yelkenli ve küreklidirler. Bu gemilerle, Mısırlılar ticaret eşyası ve hayvan nakledelerdi.

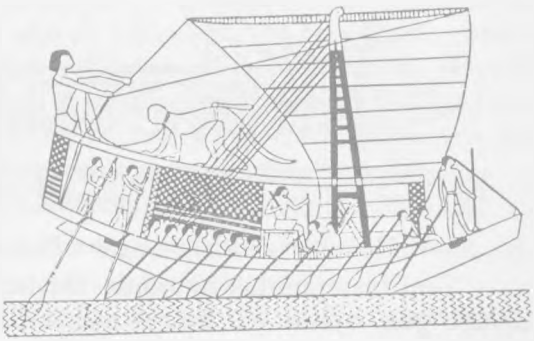
Res. 69— Bir sal'ın yapılışı.

IV. üncü sülâleden itibaren kullanılan gemiler, iki ucu

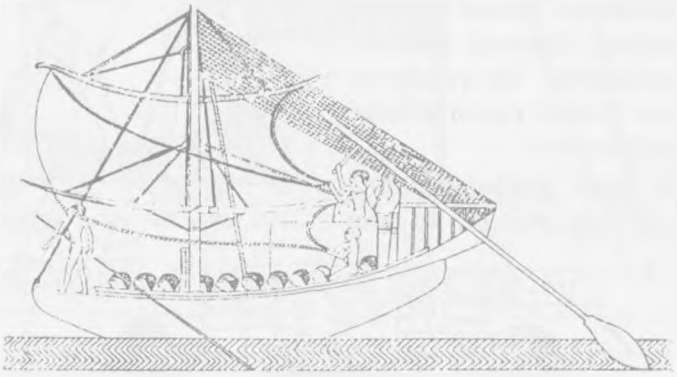
Res. 70 — Bataklıklarda sal üzerinde balık ve ördek avcılığı.

kalkık yelkenli ve aynı zamanda kürekli olanlardır (Res. 71). Bugün de olduğu gibi, nehir boyunca yukarı doğru yelkenle çıkılır ve kürek çekilerek inilirdi. Denizlerde kullanılan gemiler nehirlerdekinden daha kuvvetli yapılmışlar-

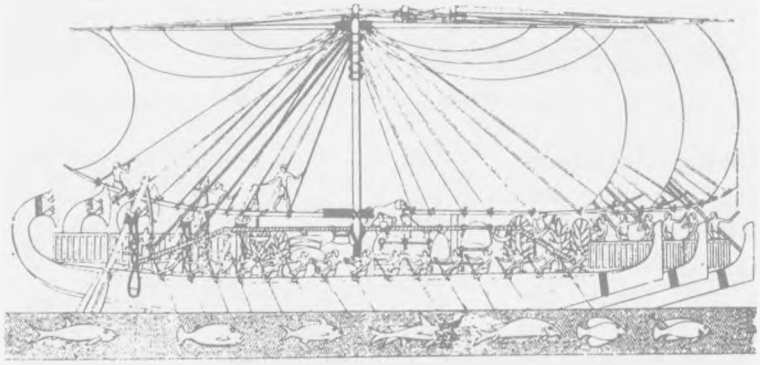
Res. 71 — IV. üncü Sülâle zamanına ait yelkenli ve kürekli bir gemi.

dır. Orta İmparatorluk devrinde toprak mahsülleri daha fazlalaşmağa başladığı için, iç ticaret daha genişlemiş ve nakil vasıtalarına daha çok ihtiyaç hissedilmiştir. Bu devrin gemilerinde bazı değişiklikler müşahede edilir (Res. 72). Bunlarda bilhassa

Res. 72— VI. ıncı sülâle devrine ait dörtgen yelkenli bir gemi.

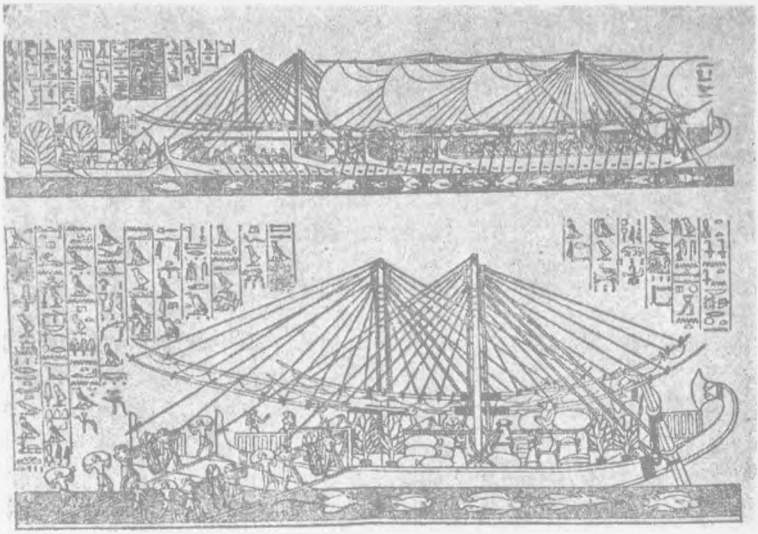
yelken sistemi değişiktir ve küreklerin de farklı olduğu görülür. Gemilerin aynı biçim ve sistemde yaptırılması ve onların sevk ve idaresi ile, bilhassa hükümet teşkilâtının meşgul olduğu anlaşılıyor.

Res. 73 — Punt memleketine giden Haçepsut'un sefer heyeti.

Yeni İmparatorluk devrinde Devlet, bir donanmaya sahip olduğu gibi, ayrıca da ticaret gemilerine fazla önem vermektedir. Nehirde ve denizde işleyen bu devir gemileri biçim itibariyle birbirine benzemekle beraber, denizdekiler yine daha kuvvetli ve sağlam yapılmışlardır.

Kraliçe Haçepsut zamanında, Güney memleketlerine (Punt) Kızıldeniz yolu ile büyük ticaret seferleri tertip edilmiştir (Res. 73). Deltada, Süveyş körfezinde ise Nil'in kumlu bir kolu vasıtasiyle Kızıldeniz'den Akdeniz'e irtibat temin ediliyordu (Sonraları

Res. 74 — XVIII. inci sülâle zamanına ait bir ticaret filosu ve malların gemiye yükletilmesi.

burası tamamen dolmuştur). Hattâ bu devirde Mısırlı denizciler büyük cür'et ve cesaret göstererek Afrika sahillerini keşfetmeğe çalışmışlardır[1]. Görülüyor ki gemiler bütün Mısır tarihi boyunca, nakil vasıtası olarak kullanılmış ve üzerlerinde günün ihtiyacına göre terakkiler kaydedilmiştir. Bu gemilerle evvelâ Nil'in, sonra da Kızıldeniz ve Akdeniz'in sularında dolaşan Mısırlılar, mallarını nakletmişler ve başka memleketlerden de kendi ülkelerine lüzumlu olanları taşımışlardır (Res. 74).

f - *Ticaret :*

İstihsâl edilen malların mübadelesinde bir iç, bir de dış memleketlerdeki pazarlar mevzuu bahistir.

En eski devirlerde mübadelenin ne suretle yapıldığına dair vesikalar pek yoktur. Bu bakımdan acaba muayyen mallar

[1] G. Jequier - 1930, s. 294.

gayet mahir işçilerdir. Suriye'den getirilen sedre, Güney memleketlerinden alınan kıymetli ağaçlardan ve fildişinden bu tezgâhlarda çok zarif oyma işler yapılmıştır[2].

Res. 63 — Maraugozlar iş başında.

Asıl Mısır memleketi bu marangozluk işlerine yarayacak ağaçlardan mahrumdur. İşte, bunun için hariçten bu ham maddeleri getirtmeğe lüzum hasıl olmuştur.

Seramik ve taş kaplar:

Mısır halkı, tarihten önceki zamanlarda olduğu gibi, tarihî devirlerde de bu çeşit endüstriye çok önem vermiştir, ve taştan yapılan kaplar, günlük ihtiyaçlar için kullanıldığından iktisadî hayatta rolleri çok büyük olmuştur. Bilhassa ilk devirlerde her cinsten taş kaplar ve vazolar pek çok yapılmıştır. Hattâ bunlar için en kıymetli taşlar, akık, lapis lazuli, obsidiyen ve kaymak taşı (albâtre)

Res. 64 — Kral'ın taht sandalyası

[2] Bresdet 1916, s. 71.

için depolar mı, yoksa dükkânlar mı vardır? bu pek bilinmiyor. Fakat Mısır'da hükümet teşkilâtına ait, zahire ambarları daima mevcut olmuştur. Ticaret için zaman zaman pazarlar kurulduğu ve malların orada birbirleriyle değiştirildiği anlaşılıyor. Bu işler her hangi bir sisteme göre yapılmıyor, herkesin isteğine ve ihtiyacına göre mübadele ediliyordu (Res. 75). Meselâ bir

Res. 75 — Bir Pazarda alış veriş sahnesi.

balığa kaba bir kap, bir yelpazeye bir deste soğan gibi. Fakat daha kıymetli eşyalar için muayyen ölçüde altın ve bakır halkalar, para gibi kullanılıyordu. Yalnız bunlar Devlet damgasını taşıyan bildiğimiz para sisteminde değildir. Memleketin iç ticareti, böylece şehirlerde ve eyaletler arasında daima yapılmıştır.

Dış ticarete gelince; bu ticaret, en eski devirlerden itibaren başlamıştır. Mısır'ın dış memleketlerden getirtmek ihtiyacında olduğu mallar, iptidaî maddelerdir. Bilhassa her nevi madenlerdir. Fakat aynı zamanda Ege ve Ön-Asya medeniyet merkezlerinde imâl edilen ticarî eşyaların, bilhassa Fenikeliler vasıtasiyle, Mısır'a ithal edildiği arkeolojik buluntularla anlaşılmaktadır. Buna mukabil Mısırlılar, işlenmiş eşya ve hububat veriyorlardı. Orta İmparatorluk zamanında, Samî kabilelerden bazı grupların maden ve diğer eşyalarını, zahire ile mübadele etmek üzere, Mısır'a getirdikleri anlaşılıyor (Res. 76). Mukaddes kitaplarda anlatılan bazı hikâyelerle, (İbrahim ve Yusuf) Mısırda bulunan o devirlere ait yapılmış duvar resimleri arasında, ilgi olması icabeder.

Dış ticaretin büyük inkişaf gösterdiği devir, yeni İmparatorluk zamanıdır. Bu ticaret tamamiyle devletin elindedir. Çünkü uzak memleketlere gönderilebilen gemiler, ancak hükümet teşkilâtı içinde idare ediliyordu. İç ticaret tamamen serbest

olarak fertler elinde olduğu halde, dış ticaret Devletin hakkı idi. Mısır'a tâbi olan memleketlerden gelen haraç ve vergiler esasen devletin hazinesini zenginleştiriyor ve bunların mübadelesi memleket pazarlarında yapılmış oluyordu. Mısır'a tâbi olmıyan memleketlerle (Kıbrıs, Girit, Sudan ve Punt gibi) yapı-

Res. 76 — Samî kabilelerin Mısır'a mal getirişi.

lan ticarî mübadeleler, Devletin tertip ettiği deniz seferlerile mümkün olabilmiştir. Getirilen mallar madenler, ağaç, kereste, fildişi, deriler ve kuş tüyleri ve bazı mamul eşyalardır. Buna mukabil, emaylı ve cam ziynet eşyaları ve bütün Mısır'da meydana getirilen sanayi eşyası ve bilhassa zahire dış memleketlere sevkedilmiştir. Dış ticaret inkişaf ettiği nisbette, Mısır zenginliğe ve refaha kavuşmuş ve memleket içindeki istihsâl ve sanayide işlenen maddelere ihtiyaç duyulmuş ve bunlar daha çok mikdarda yapılmıya devam edilmiştir. Bu ticaret hayatı Mısır'a yeni yeni pazarlar temin etmiş, fakat o nisbette de çeşitli malların Mısırlılarca tanınmasına ve aralarında yayılmasına sebebiyet vermiştir.

Mısır'ın ekonomik hayatının ana hatlarını çizerken, bir sıra dahilinde gözden geçirdiğimiz iktisadî müesseseleri burada tamamlamış oluyoruz. Daha ziyade ana hatlariyle, Mısır'ın dört bin yıllık tarihinde ekonomik meseleler nelerdir ve ne gibi vesikalarla bunlar aydınlanabilir, işte burada bunlar gösterilmiştir. Ekonomi hayatı bir bütündür; fakat diğer siyasî ve fikrî müesseselerden ayrı olarak mütalâa edilemez. Çünkü daima hepsi muvazi olarak bir inkişaf seyri takip etmesi lâzımgelmiştir. Bu bakımdan ekonomik unsurlar, bir halk grubunun istihsâl ve istihlâk durumunu gösterdiği gibi, Devletin de bu işleri nasıl düzenlediği anlaşılmış olur.

4 — Eski Çağlar'da Mısır'ın Din hayatı

Eski kavimlerde din hayatının esas prensipleri :

İnsanların mânevî hayatının temeli olan din, sosyal hayatın bir icabı, aynı zamanda tabiat üstü kuvvetlere karşı duyulan hisle, korku ve hayranlık ifadesidir.

Eski kavimlerde, medenî hayatın her safhasında ilerlemiş olanların dinî inanışları, umumî yaşayışları üzerinde mühim tesirler yapmıştır. Din ilâhî bir kuvvetin rehberliği ile teşekkül eder.

Bu fikrin kaynaklarını, korku, hayranlık, rüya ve ruh mefhumlarında aramak icabeder. Tabiat üstü kuvvetlerin tasviri ile, tabiî varlık ve olayların ele alınması dinin konusudur. Nihayet, eski kavimlerde teşekkül eden bu din mefhumunu, mukaddes kitaplar ve mitoloji edebiyat yaşatır. Dinî âyinler cemiyet hayatının toplu din tatbikatı demektir. Asıl iman ve akideler ise tamamiyle ferdî ve vicdanî bir mesele olarak yer almıştır.

Diğer taraftan eski çağlarda teşekkül eden bütün dinlerin çoğunda şu dört eleman, prensip olarak, bulunmuştur :

1 — Tanrı mefhumu, 2 — Mitoloji ve efsaneler, 3 — Dinî akideler "dogmes„ 4 — Dinî âyinler.

Bununla beraber her kavmin dininde muhakkak olarak bu dört eleman bir arada bulunmayabilir. En eski dinlerin, bazılarında akide olmadığı gibi, bazılarında da mitoloji eksiktir. Esasen mitoloji, dinî fikirlerden mülhem olarak, bir halkın hayalî kuvvetini temsil eder.

Eski dinlerin bir kısmı için vesikaların noksanlığı bu istenilen cihetlerin ortaya konmasına engel teşkil etmektedir. Fakat kavimlerin dinî hayatının tetkiki de, aynı zamanda bir çok noktaları aydınlatmaktadır.

a — *Mısır'ın dinî hayatı için vesikaların mahiyeti :*

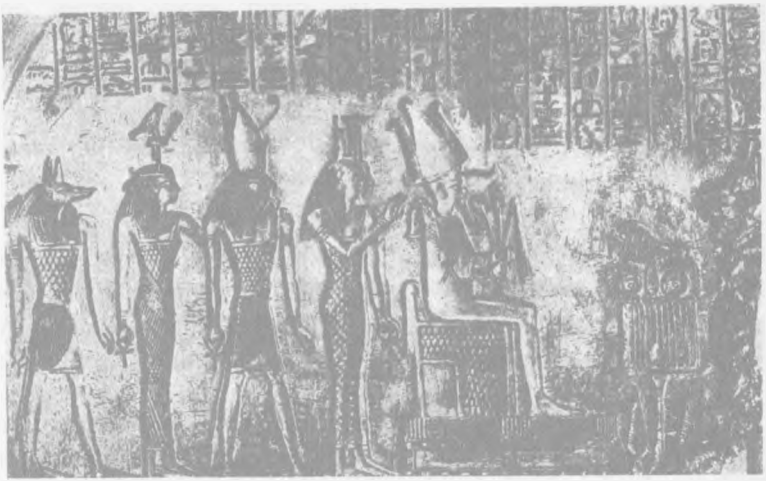
Bu esas prensiplere göre eski çağda Mısır'ın dinî hayatını tetkik etmek için iki çeşit belgeye malikiz.

1 — Hiyerogliflerle olan her türlü dinî metinler, mâbed ve mezar duvarlarındaki dinî inanışlar ve âyinlerin tasviri. Klâsik bazı müverrihlerin, Herodot, Sicilyalı Diodor ve Strabon gibi, Mısır'ın eski dini hakkındaki müşahede ve rahiplerden işittiklerini yazmalarıdır.

2 — Mabetlerde, mezarlarda her nevi ilâhların heykelleri, heykelcikleri, veya hâk edilmiş, boyanmış resimleri. Eski Mısır medeniyetine ait mâbet harabelerinde, mezarlarda bu çeşit ilâh heykel ve resimlerine pek çok rastlanmaktadır. Bunlar kolosal büyüklükte bazalttan ve granitten olan heykellerden başka, en küçük boyda bronzdan, altından heykelcikler, çeşitli hayvan başlariyle temsil edilen ilâh ve ilâheleri göstermektedir.

Mâbetlerin duvarlarında, yer altı mezarlarının renkli duvar resimlerinde, mumyaların mahfazalarında, bu ilâhları gösteren ve onlara yapılan ibadet şekillerini temsil eden tablolara rastlanmaktadır (Res. 77).

Dinî metinlerin tercümelerini ve izahlarını hemen hemen bütün Mısır'a ait eserlerde bulmak imkânı vardır. Hatta sadece bu konuyu işleyen eserler de mevcuttur [1].

Res. 77 — XIX. uncu sülâle (M. ö. 1350-1205) zamanına ait bir kaç ilâhın bir arada yapılmış temsilî kabartması. Kralın arkasında sıralananlardan İzis ve Oziris yanyana şahin başlı ve işaretli iki Horüs, çakal başlı Anubis görülmektedir.

Bu kadar çok ve çeşitli olan vesika ve incelemelerin bulunmasına rağmen, eski Mısır'ın dini, bize tamamen ve bütün teferruatile malûm değildir, dersek taaccüp edilmemelidir.

[1] Roeder - Urkunden zur Religion des alten Egypten. Jena 1915.

Şunu da kaydetmek lâzımdır ki, Mısır'ın eski din hayatının asıl eksik olan ciheti, akide ve iman kısmıdır. Bir de çoğu dinlerde temel olan mukaddes kitabın, burada bulunmayışıdır. Onun için eski çağlarda Mısır'lıların din hayatı, imanlaşmış bir fikrin etrafında teşekkül etmemiştir.

Çünkü bütün ilâhların mabut olarak isim ve şekilleri biliniyor ve mabetleri yapılıyorsa da, ekseriya bu mabetlerin esas mahiyetleri ve hangi fikrin mahsulü oldukları ve hepsinin ne gibi bir efsaneye dayandıkları tam manasile bilinmemektedir.

Diğer cihetten, bu 'gün din hakkındaki esas fikir, birbirine bağlı inanışların, bütün hepsi birden, ahenkli olarak Tanrı mefhumunu anlayıştadır. Bütün bu akidelere, fikren ve hissen bağlı olan insanlar o dinin mensupları addedilirler. Ancak bu anlayışı Eski Mısır dini için tersine olarak düşünmek icabetmektedir. Çünkü bu dinin esası, inanış değil, kültür, hattâ sitenin meşru sahibi addedilen mahallî ilâhlar için yapılan ayinlerdir.

Mısır dininin menşei arandığı vakit, onda da, korku, hayranlık ve ruh mefhumlarına dayanan esasların mevcut olduğu görülür.

b — *Eski Mısır'da Teokratik sistem*:

Daha önce de gördüğümüz gibi, Mısır'ın tarihöncesi devirlerindeki din telâkkileri, totem esasına dayanır. Birer siyasî ve idarî bölme olan eski Mısır'ın "Nom„ları, totem olan hayvan isimlerini taşırlardı. Meselâ çakal, köpek, yılan, şahin, nomları gibi.

Sonraları bu hayvanlardan bazıları insan vücuduna eklenerek her biri, ayrı bir kuvveti temsil eden ilâhlar arasına girmiş ve Mısır'ın siyasî birliği içinde Mısır Panteonuna dahil olmuşlardır.

Mısır an'anesine göre, ilâhî saltanat ve sülâleler, Firavunlardan evvel, Mısır topraklarında hüküm sürmüştür. Bununla beraber yine mahallî mabutlar kaldıkları yerlerde üstün durumlarını muhafaza etmişlerdir. Mısır'ın en eski devirlerden itibaren tarihini gözönüne getirecek olursak, siyasî ve içtimaî tekâmüle tâbi olan bu din telâkkilerine göre, şöyle bir cereyan tesbit etmiş oluruz:

Klan halinde yaşayan insan grupları bir yere yerleşip siteler, (Nom) teşkil ettikten sonra, sembolleri olan totemler, o yerin ilâhı ve mabudu olmuştur. En eski din telâkkileri bunlara dayanmaktadır. Sonraları muhtelif kabilelerin Nil vadisine hâkimiyeti iddiası gelir ki, bunun esası yukarı yani güney Mısır'ın Horüse tapanlar tarafından istilâsıdır.

Bu kabileler, Delta'dan yani Aşağı Mısır'dan gelmişler ve eski Mısır'ın birliğini kurmuşlardır. İşte bu suretle ilâhlar da insanlar gibi, yer değiştirmişlerdir. Kuzey ve Güneyin olduğu gibi Delta'da, doğu ve batının ilâhları birbirlerile beraber olmağa alışmışlardır. Aynı zamanda da, her birine ayrı ayrı kuvvet ve kudret izafe edilmiştir.

Eski İmparatorluğun başlangıcından itibaren bu durum böylece istikrar bulmuştur. Bu zamandan itibaren, Mısır'ın dinî hayatı, Nomlar'ın coğrafî durumlurına göre, şekil almıştır.

Şehir ve Nom ilâhları gibi, ilâhların aileler halinde teşekkülü bu zamandan başlar. Yalnız sadeleştirilmiş ve üçlü bir haldedir. Meselâ, Etfu'da Horüs'ün karısı Hathor'dur, oğulları ise, iki toprağı birleştirmiş olan küçük Horüs'tür (Res. 78). Thbes'de Amon, Mut ile beraber hüküm sürerler, oğulları ise "Khnusu„dur. Mısır birliği kurulduktan sonra, krallar daima Baş-ilâhı temsil etmişler ve yer yüzünde mâbudun vekili addedilmişler ve öldükten sonra da ilâhlaştırılmışlardır.

Res. 78 — Babası Oziris'i koruyan şahin başlı Horüs.

c — *Mısır dininde Tanrı mefhumu, ilâhlar ve mitoloji :*

Eski devirlerdeki bir halkın dini, oturduğu memlekete ve sürdüğü hayat tarzına göre değişir. İşte buna göre Mısır dini de, ilhamını muhitinden almıştır.

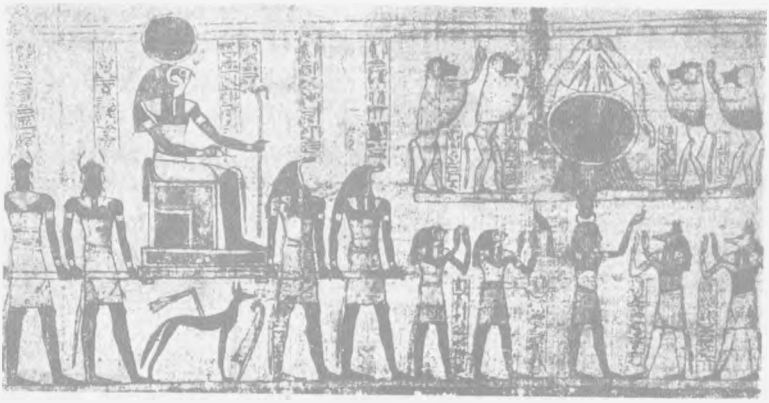
Bu dinin esas bazı fikirleri, Deltayı iskân etmiş Asya menşe'li halk tarafından getirilmiş ise de, bütün tarihî devirler boyunca tatbik edilmiş olan dinin gelişmesi, Mısır'ın sakin iklimine ve insanların çalışma hayatına uyarak, bir inkişaf seyri takip etmiştir. Bunda güneşle beraber, kosmik fikirler başlıca elemanlardır. Fakat, semavî ilâhlardan gayri, insanları günlük hayatları içinde çevreleyen yakın mâbudlar da mevcut idi.

Böylece Mısır'lılar pek çok ilâhlara sahip olmuşlardır. Bunlar büyük semavî Tanrılarla rekabete muktedir değillerse de insanların hayatında daha büyük bir yer işgal etmişlerdir.

Bu suretle Eski Mısır dini, birçok ve çeşitli ilâhları mukaddes tanımıştır. Onların heykellerini, resimlerini yaparak şekillendirmişlerdir. Mısır'lılar umumiyetle çok ilâhlı Tanrı mefhumuna inanırlar. Ancak, IV. üncü Amenofis'in devrindeki tek ilâhlı bir zihniyet üzerindeki reformu, devamsız bir hareket olarak kaydetmek lâzım gelir.

Mısır ilâhları mevzularını gökten, toprak ve sudan, nebatlardan, hayvan ve insanlardan alırlar. Mevhum kuvvetler büyük bir yer tutmazlar. Mısır'lılara göre, herşeyin başı gök mâbudundadır ve bütün eski tarih boyunca, Gök ve Nil ilâhları daima en önemli Tanrılar olarak kalmışlardır.

Gök ilâhının ismi ve şekli değişmekle beraber, gök yüzündeki yıldızlar güneş ve ay en eski ve devamlı ilâhlar arasındadır (Res. 79). Sonra yeryüzü ilâhları gelir ki, toprak, su ve ağaçlar bunların sembolüdürler.

Res. 79 — Güneşin seyrini gösteren sembolik tablo. (M. ö. 1580-1090).

Hayvanlar alemi ise, Mısır ilâhları arasında en kalabalık yeri işgal ederler: Bu mukaddes sayılan hayvanlar, bazen bizzat kendileri veya bir hususî işaret ile, bazen da sadece başlariyle insan vücudu üzerinde temsil edilmişlerdir.

Nihayet insanlar da ilâh mertebesine çıkmışlar ve insanların en muktediri olarak ilâlhaşmışlardır.

Bu mâbudların temsil edilmeleri hiyeroglif metinlerinden evvele aittir. Mısır'da bu kadar çok olan ilâhların mahiyeti nedir?

Eski Mısır'lılar bize ilâh mefhumu üzerindeki akidelerini bildiren hiçbir vesika bırakmamışlardır. Bunu ancak başka türlü metinlerden çıkarabilmek mümkündür. Meselâ, ehram metinlerinde, bir Firavun öldüğü zaman nasıl ve ne suretle ilâh mertebesine yükseliyor, işte buradaki izahlar bu mesele hakkında bize az çok bir fikir verebilmektedir.

Res. 80 — Amon. Thebes ilâhı, Amon-Ra unvanile güneş ilâhı olmuş ve yeni Imparatorluk devrinde ise Mısırın başlıca ilâhı olmuştur. Onun mukaddes hayvanı koçtur.

Buna göre ilâhların da, krallar gibi, iki esası vardır:

Res. 81 — Oziris ölüler, ilâhıdır ve Abidosta mezarı olduğu kabul edilir.

1 — Vücut "Zet„ ki yer yüzünde ilâhı temsil eder.

2 — Ruh "Ka„ ise ilâhî ve semavî olan elemandır.

İlk temsil edilen mabutlar M. ö. IV. üncü bin ortalarında başlamıştır. Mısır'ın dinî fikirlerinin belirdiği ilk vesikalardan biri (M.ö. 2625) Sakkara ehramlarındaki, kral-Unas'ın mezarında hâk edilmiş olan yazıdır. Bu devirdeki Mısır'ın dinî inanışları, başlıca iki sentez halinde yer almıştır. Bunlar o kadar farklıdır ki, adeta birbirlerine bazı noktalarda rakip bir mahiyet taşımışlardır.

Bunlardan biri Heliyopolis'te yer tutan ve Güneş esasına dayanarak "Ra„ adını taşıyan mabuttur (Res.80). İkincisi Oziris mezhebidir ki baş ilâhı Oziris'tir (Res. 81). Fakat bunların da aile halinde teşekkül eden grupları olmuştur. Bu gruplar en basit şeklile Ana-baba ve oğuldan ibarettir.

Res. 82 — Aton Heliyopolis'in mahallî ilâhı güneşin batışını temsil eder. Mukaddes hayvanları arslan ve yılandır.

Mısır'da bir de aynı mefhumu ifade eden ilâhlar, başka başka isimlerde de anılmışlardır. Meselâ Hor, Ra, Aton isimleri hep Güneşi temsil eden mabutlardır (Res. 82). Bu unvanların başka başka olmasına sebep, siyasî merkezlerin değişmesidir.

Siyasî merkezler değiştikçe yeni başkentin mabedi önem kazanmıştır. Bu mabedin rahipleri, kendi mensup oldukları ilâhı resmî ve umuma şamil mabut yapmağa çalışmışlardır. Bu suretle eski mahallî mabudun ismini unutturmağa uğraşmışlardır. İşte Güneş ilâhının ara sıra isim değiştirmesi de bundan dolayıdır.

Eski Mısır'ın her devre tarihinde ilâhlar insanlarla adeta beraber yaşamışlardır. Mabutların tasavvur edilen cemiyetleri, insan topluluklarının hemen aynı telâkki edilmiştir.

Bunların aynı şekilde yaşadıkları tahayyül edilmiş ve insanlar gibi bir takım kaidelere tabî oldukları düşünülmüştür.

Esasında bu devre insanları, ilâhlarını kendi cemiyet hayatlarile mukayese ederek onları ideal şefler olarak kabul etmişlerdir. Nazarî olarak ilâhlar, insanlardan önce dünyada yaşamışlar ve kendi yarattıkları insanlara örnek olmuşlardır. Aynı zamanda onların iyiliklerine ve cemiyet kurmalarına önderlik etmişlerdir.

Mısır ilâhlarını iki büyük grupta toplıyabiliriz: Mahallî Totemler "gök„ ve yer ilâhları.

Mahallî totemler, göçebe kabilelerin yerleştikleri sitelerde, mukaddes addettikleri hayvan ve putları insan vücudu ile de birleştirerek temsil ettikleri ilâhlardır. Bu suretle kabile ilâhları, mahallî mabutlar olmuşlar ve " sitenin hâkimi „ addedilmişlerdir.

II. inci sülâleden itibaren, mabut tipleri kesin şekillerini almış ve bu dinin devamı müddetince böylece kalmışlardır.

Bu totemler nazarî olarak insan vücuduna girmişler, fakat insandan çok daha kuvvetli ve üstün olmuşlardır. Bazan hayatlarını istedikleri kadar uzatabilirlerse de, bazan ihtiyarlığa mukavemet edemiyerek ölmüş oldukları kabul edilmişdir. Bu ilâhlar mabetlerindeki heykel içine girerek, yahut bir puta ve yahutta muayyen bir işaret ile tanınabilen bir hayvan vücuduna girerek, insanlara kendilerini gösterdikleri zannedilmiştir. İlk zamanlarda, bu ilâh erkek veya kadın olsun, yalnız yaşar ve hâkimiyetini muhafazada çok kıskanç davranırdı. Fakat Mısır'lı, buna bir aile teşkil ettirmekte geçikmemiş, evli telâkki edilen ilâh, çocuğu ile beraber bir üçlü sisteme inkilâp etmiştir.

Bunda baş hâkim olan daima baba değildir. Bazan da kadın ilâhe tamamiyle hâkim durumdadır. Meselâ Dendaradaki Hathor gibi.

İlâh ailesiyle berabar kendi sarayı addedilen mâbette oturur, bazan yanına başka ilâhların da girmesine müsaade edebilirdi. Yer yüzünde yaşayan ve Tanrının timsali kabul edilen ilâh oğlu Firavun da, her vakıt mâbudun karşısına çıkabilirdi.

Fakat kral her mâbette aynı zamanda bulunamıyacağı için, kendisine vekil olarak rahipleri bırakır ve onlar mabuda, mabede ve onun arazisine bakarlardı.

Bazı zamanlarda "Sitenin hâkimi„ kendisini halka göstermeğe razı olur. Altın kayığına oturarak rahiplerin omuzu üzerinde taşınır ve bu hal büyük törenlere vesile olurdu.

Efsanelere göre mahallî, ilâhlara atfedilen işler birçok türlüdür. Bu ilâhlar bazı yerde yaratıcı olarak, bazan ölülere itina eden, tabiat kuvvetlerinden birini temsil eden ve yahutta yazıyı icat eden bir durumdadır (Res. 83). İlk zamanlarda sembol mahiyetinde olan putlar sonraları, kendilerine atfedilen birer işareti de taşıyarak yarı insan haline gelmişlerdir.

Bazı mahallî ilâhların hâkimiyet sahaları, zamanla da genişlemiştir. Bunun en tipik misali Deltada Busiris eyaletinde bir ağaçla temsil edilen bitki ve ölüler ilâhı olan Oziris'in ta güney Mısır'a kadar gidişidir. Buradan önce Menfis'e giderek, mahallî ölü ilâhı olan Anubis'in yerine geçmiş, (Res. 84) sonra da yukarı Mısır'da Abidos ta köpek şekline girerek ölüleri hi-

maye etmiştir (Res. 85). Sonraki devirlerde ise bütün Mısır'da Oziris yegâne ölüler ilâhı olarak yer almıştır [1].

Busuretle mahallî ilâhlar tarihî devirlerde, zaman zaman şekil, isim ve hattâ mahiyet itbariyle de değişikliğe uğramışlardır.

Res. 83 — Yazı ilâhesi Seshet-Heliyopolis'te mukaddes ağacın üstüne kralın adını yazarken.

Bu mahallî ilâhların esas ilk merkezleri kesin olarak pek tesbit edilmemekle beraber, bir çokları daima malûm olmuştur. Meselâ Aşağı Mısır'da "Buto„ eyaletinde takdis edilen Horüs, Busiris'te Oziris, Memfis'te Ptah, Güneyde Dendara'da Hathor gibi.

İlk zamanlar bu mahallî ilâhlar hakkındaki fikirler pek iptidaî bir şekilde idi. Meselâ Horüs Şahin başı ile (Res. 86) Sobek bir timsah ile (Res. 87), Hathor bir inek ile temsil edilmişlerdir (Res. 88).

Bunlar her eyaletin bir totem sembolü olarak yer almışken, tarihî devirlere girişte insan vücudu ile bu hayvan başları birleşmiş ve öylece heykel ve resimleri yapılmıştır (Res. 89).

İşte bu eski fikirden kalmış olarak tarihî devirlerde de tapılan canlı hayvanlar olmuştur. Bunların en başlıcası ve şöhret sahibi olanı, Menfis'te takdis edilen Apis öküzüdür. Beyaz lekeleri olan siyah renkli bu öküzün, başında üçgen şeklinde beyaz bir alâmetin olması lâzımdı. Mukaddes tanınması tarihî devirlerde bütün Mısır'a şamil olmuş ise de, asıl merkezi Menfis olmuş ve orada beslenerek muhafaza edilmiştir. Bu hayvan (Res. 90) Ptah ilâhının bir canlı numunesi addedilir ve onun bu hayvanda yaşadığını rahipler anlıyabilir sanılırdı. Alnındaki beyaz üçgenden başka sırtında akbabaya benzeyen bir şekil, sağ yanında bir hilâl, dili üzerinde ise hamam böceğine benzeyen bir işareti bulunması gerekti. Aynı zamanda da kuyruk tüylerinin çift olması icabediyordu. Bu şartları haiz

Res. 84 — Yukarı Mısır eyaletlerinin ölüler ilâhı Amofis.

[1] C. Clemen, 1930 s. 75.

Res. 85 — İlâh Anübis'in, cenaze üzerine itina gösterilmesini temsil eden tablo.

Apis olan öküzü, yaşadığı müddetçe Menfis'te Ptah mabedinin karşısında yapılmış olan bir mâbette, çok itina ile rahipler tarafından bakılır ve beslenirdi. Gündüzleri muayyen zamanlarda açık avluya çıkarılan mukaddes öküzün, her hareketinden rahipler bir mâna çıkarırlardı. Bu hayvanın ölüşü, Mısırlılar

için büyük bir mateme vesile olduğu gibi, yeni bir Apis öküzünün meydana çıkışı da büyük sevinç gösterilerine sebebiyet verirdi. Ölen öküzler mumyalanarak büyük cenaze törenleri yapılır ve Sakkara'da bulunan yeraltı galerilerindeki lâhitlerine konulurdu. Izis-Apis olan bu hayvan için, Serapeum denilen mabette âyinler yapılırdı. Yeni bir Apis bulununca da, ölenin yerine o geçer ve bu suretle eski totem hayvan, yaşamış olurdu. Böylece mahallî ilâhlar, tarihî devirlerde türlü şekillerde görülmekle beraber, iptidaî fikirlerin mahsulü olarak din hayatında kısmen yaşamış demektir (Res. 91).

Res. 86 — Şahin başlı Horüs. Heliyopolis ilâhı.

Tarihî devirlerde ilâhlara bir takım kuvvetler de atfetmişlerdir ve bu mahallî ilâhlar birer koruyucu veya temsil edici varlıklar olmuşlardır.

Meselâ Menfis'teki Ptah, artistlerin ve madencilerin hâmisidir. Hathor ise aşk ve neşe ilâhesi olarak yer almıştır. Hukuk mefhumunun sembolü ise Maat ismindeki ilâhedir (Res. 92). Bu meyanda birçok mahallî ilâhlar, zamanla mahiyetlerini değiştirerek kozmik kuvvetleri de temsil etmişlerdir.

Res. 87 — Sular ilâhı Sobek. Onun mukaddes hayvanı timsahtır.

Mısırlılar tabiatın bütün elemanlarını canlandırarak, onların her birine bir ilâh kuvveti izafe etmişlerdi. Bu suretle tabiat içindeki varlıklar ve olaylar Mısır'da şahıslandırılmış ve bütün halk tarafından, bazen âyin yapılmadığı halde de, takdis edilmişlerdir.

Bunlar Gök ve Yer ilâhları olarak ikiye ayrılırlarsa da, biri diğerini tamamladığı için beraberce izah edilmeleri lâzım gelmektedir. Bu ilâhların başlıcaları Gök, Güneş, Ay ve Yıldızlardır. Yer ve Nil ilâhları da en mühim mabutlar arasındadırlar.

Bu türlü ilâhlar, daha şümullü olarak düşünülmüş ve aynı zamanda Mısır'lıların kâinat ve dünya anlayışı üzerindeki fikirlerini de belirtmesi bakımından önemlidirler.

Bu mefhumları ifade etmek için, bazı şekiller kabul etmişler ve bunlar Mısır'ın siyasî birliği tamamlandığı vakit, bütün memlekete şamil bir durum kazanmışlardır.

Res. 88 — Gök, neşe ve aşk ilâhesi Hathor. Onun mukaddes hayvanı inektir.

Mısırlılar herşeyin esasını gökte tasavvur etmişlerdir. Gök yüzündeki semavî varlıkları sadece birer şekil olarak değil, aynı zamanda birer ruhî kuvvet halinde tezahür ettiklerine inanmışlardır. Mısır'da dinî efsaneler birçok türlüdür. Halk arasında anlatılanlarla, resmî dinî metinlerde yazılanlar epey farklıdır. Hattâ mabetlerde rahipler tarafından tesbit edilen efsaneler, bazan büsbütün de farklı olabilirdi. Bu anlatışlar bazan o kadar birbirine karışır ki, halk arasında âdeta tamamen ilk fikirler kaybolmuş olurdu.

Gök ilâhını çok büyük bir inek şeklinde tasavvur eden Mısır'lılar, ona "Hathor„ adını vermişlerdi. Arz onun ayakları altında durduğu farzedilir ve karnında ise yıldızlar parlardı. Diğer taraftan bu Gök ilâhına bazı eyaletlerde "Sibu„ adı verilirdi.

Res. 89 — Harp ilâhesi Sekhmet. Mukaddes hayvanı dişi arslandır.

Gök yüzünde yıldızlar, her biri ayrı bir ilâh adı taşırlardı. Bunların içinde Ay, bilhassa önemli ve eski bir yer işgal eder. Ay ilâhına Tot ismi verilmiştir (Res. 93). Fakat, bütün bunların içinde en büyük olarak Güneş ilâhı "Amon-Ra, Horüs„ başta sayılırdı. Yer yüzüne bereket ve ışık getiren bu tabiî varlık her sabah yeniden doğar, bir kayık içinde yavaş yavaş seyrederek akşam üzeri batıya doğru inerdi. Yahutta Güneş "Ho-

Res. 90 — Menfis'in mahallî ilâhı Phah. O, artistlerin patronu addedilirdi.

rüs„ adı altında bir şahin olarak doğar ve şahane bir surette göklerde hergün uçarak yeryüzü malikânesini seyrederdi (Bk. S. 220 Res. 79). Mısır'lıların "Yaradılış destanı„ bu güneş fikrinden doğmuştur. Onlar güneşin dünyada ilk doğduğu günü, ilk "Yaradan„ olarak kabul ediyorlardı. (Res. 94). Çöl halinde olan yer yüzüne, şualariyle kuvvet ve bereket saçan bu ilâh, bitkileri, hayvanları ve insanları yaratmıştır. İlk yaratılan insanlar "Ra„-nın doğrudan doğruya çocuklarıdır; iyi ve mesut olan bu insanlar, zamanla fena yollara sapmışlardır. Yarattıklarından memnun olmıyan "Ra„ bir kısım insanları yoketmiştir.

Res. 91 — Çöllerdeki seyyahlar'ın koruyucusu aynı zamanda son devirlerde hasad ilâhı olan Min.

Fakat, münevver Mısır'lılar bu halk inanışlarını tersine olarak kabul ederlerdi. Onlar ilk insanları kaba ve cahil addederler, medeniyete zamanla sonradan eriştiklerini söylerlerdi.

Bu yaradılış efsanelerinde esas fikir, güneşin hayat kaynağı olduğu ve insanların bütün tabiat varlıklarına karşı duydukları minnettarlık hissinin ifadesidir.

Bundan gayrı toprak ilâhı da, burada yer almaktadır. Arz ilâhını, sırtında bitkiler yetiştiren yere yatmış bir erkek olarak tasavvur ederlerdi. Bu toprak ilâhının adı "Geb„ idi. Bazen sadece Mısır'ın bereketli toprağını temsil eden diğer bir ilâhe olan "Izis„ de kabul edilirdi (Res. 95).

Esasen Mısır'da başlıca ilâhlar kuzeyde Ra, güneyde Amon denilen güneş ile, Oziris Izis ve Horüstür. Sonraları bu başlıca ilâhlara, başka fikirlerin sembolleri de katılmış, bu suretle çeşitli efsaneler ortaya çıkmıştır. Mısır'da ilâhlar bitki, hayvan ve nihayet, Ön Asya'dan geldiğinde şüphe edilmeyen insan şekline konulmuşlardır[1].

Res. 92 — Maat, Hukuk ilâhesi.

[1] Will, Durant-1937, s. 255.

Dinî efsanelerde bu ilâhlar, insanların hayatlarile mukayese edilmiş ve ona göre aileler teşkil edilmiştir (Res. 96). Bu hikâyelerden bir tanesi meşhur Oziris mitolojisidir:

Res. 93 — Ay ve ilim ilâhi Tot. O, kuş başlıdır.

Oziris, Nil'in iyilik yapan ilâhıdır. Her yıl onun taşmasile Mısır'a bereket getiren bu yüksek varlık, bütün herşeye canlılık vermektedir. Oziris Delta'nın bir mabududur. Fakat Güney Mısır'ın mabudu olan kuraklık ve kötülük ilâhı "Set„ ile arasında mücadele olmuştur. Bunun neticesinde Oziris'in öldürüldüğü farzedilmiş ve cesedi karısı Izis tarafından bulunduğu vakit, oğulları Horüs'ün de yardımı ile Oziris yeniden iyiliklerile beraber, fakat bu sefer göğe yükselmiş bir ilâh olarak Mısır'ı himaye etmiştir.

Res. 94 — Kanatlı güneş. Bu şekil her abideye eski Mısır medeniyetinin bir sembolü olarak konmuştur.

Bu hikâye daha başka şekillerde de anlatılmış ise de, esas fikir yaradılış ile yok olma, bereket ile kıtlık, iyilik ile kötülük ve hayat ile ölüm arasındaki tezadı ve mücadeleyi ifade etmektedir. Meselâ İzis, tamamile kadınlık analık ve bereket fikirlerini temsil eder. Bu ilâhe Ön Asya'daki Iştar, Sibele ile olduğu gibi, Yunanistan'daki Demeter, Roma'daki Ceres ile de mukayese edilebilir. Bunlar hemen hemen aynı fikirden ve esastan mülhem olmuşlardır.

Res. 95 — Osiris'in eşi ve Horüs'ün anası olarak kabul edilen İzis.

İşte, bu suretle Mısır mitolojisi türlü türlü şekillerde anlatılmış ve bilhassa bu fikirlerin edebiyat üzerinde tesirleri pek çok olmuştur. Çünkü muhtelif devirlerde bu efsaneler değişik tarzlarda tespit edilmişlerdir.

d — Rahipler, Mabetler ve âyinler :

Bütün bu ilâhlarını izah ettiğimiz Mısır dininin tatbikatını, rahipler sınıfını teşkil eden insanlar, yaparlar ve asıl "teoloji„ bunların elinde düzenlenirdi. Rahip ve rahibeler sosyal hayatın da bir nevi nizamcısı idiler.

Resi 96 — Osiris'in kız kardeşi Neftis.

Sihir ve âyinler vasıtasile ilâhlara yaklaşmak imkânı düşünüldüğü için, bu işleri bilen ve düzenleyen bir sınıfın varlığı zarurî idi. Rahiplik hukuken değilse bile, filiyatta babadan oğula geçen bir hal olarak teessüs etmiştir. Krallık bu sınıfa bir çok haklar tanımıştır. Halk da dinlerine merbut oldukları için, bundan istifade etmesini bilen rahipler sınıfı, çok zengin bir hale gelmişlerdir. Rahipler, halk tarafından ilâhlara kesilen kurbanlar ve verilen hediyelerle bol bol geçiniyorlar ve mabetlerde geniş yerlerde oturabiliyorlardı. Aynı zamanda da onlar devlete vergi vermekten muaf tutuluyorlar, angarye işlerinde çalıştırılmadıkları gibi, askerî vazife de görmüyorlardı. Bu suretle halk içinde istisnaî bir sınıf teşkil ettiklerinden büyük bir otoriteye sahip oluyorlardı. Onların hayatı gıpta edilir bir durumda idi. Zamanlarının her nevi bilgisi onlarda toplanıyor ve gençliğin okutturulması ve eğitiminde vazifeli bulunuyorlardı.

Mâbetler, Mısır şehirlerinde en önemli yeri işgal ettiği gibi, abide bakımından da en büyük binalar bunlardı. Mâbet mabutların evi, heykel ve sembollerinin saklandığı mukaddes yer, aynı zamanda da totem addedilen hayvanların serbestce girebildikleri bir bina idi.

Ayinler, büyük dinî törenlerden gayri, her gün mâbetler de muayyen formüllü dualarla, ilâh heykellerinin önünde yapılır ve bunları ya bizzat kral ve yahutta rahipler idare ederlerdi. Mâbedin içinde güzel kokular yakılır ve rahibeler tarafından müzik çalınarak danslar edilirdi. Ayinler her gün ve her mâbette ayni şekilde icra edilirdi.

e — Mısırlıların ölüm hakkındaki telâkkileri :

Mısırlılar, ölümden sonra, yeniden canlanılacağına inanırlardı. Bunu tabiatın kış ile baharına benzetirler, ölüm ve yeniden doğuş halini örnek tutarak, nasıl ki Oziris yeniden hayata

kavuşmuştur, o halde insan hayatı da ona benzemelidir diye düşünürlerdi.

Mısırlıların inanışlarına göre, insan iki elemandan teşekkül ediyordu: Vücut ve Ruh. Bu iki eleman ölümden sonra da baki kalabilirdi. Eğer bir insan Oziris önünde bütün günahlarını affettirebilir ve tamamen günahsız olarak kalabilirse cennette yeniden yaşıyabilirdi.

İşte bu suretle, Oziris aynı zamanda da ölüler ilâhı olmuştur. Ölen insanı günah ve sevapları itibariyle sorguya çeker ve kalbinin samimî olup olmadığını bir tüy ile tartardı. Bu imtihandan muvaffakiyetle geçemiyenler, mezarlarında daimî olarak aç, susuz ve güneşsiz kalmaya mahkûm olurlardı, aynı zamanda timsahlar tarafından parçalanırlar farzedilirdi.

Rahiplere göre, bu imtihanlardan iyi olarak geçebilmek için, birçok vasıtalar vardı. Bunlardan biri mezarlar içine yiyecek koymakdı, bir diğeri ise ilâhları memnun edecek tılsımlardı. Ayrıca da, balık, yılan, hamamböceği ve diğer bazı böcekler, rahibin takdisinden geçerek ceset içine konursa, ölüye yardımcı olacakları kabul edilirdi. Bir de en çok tercih edilen şey, bir "Ölüler kitabı„ satın alınarak mezara koymaktı. Bu papirüs kitabı rahipler tarafından yazılmış dualarla ve Ozirisi sakinleştirecek ve hattâ aldatacak formüllerle doludur.

Bu nevi kitaplardan yüzlercesi rulo halinde, mezarlarda meydana çıkarılmıştır. Bunların en eski metinleri, Ehramlar devrine aittirler.

Mısırlıların inanışlarına göre bu dua metni ilim ve marifet ilâhı olan "Tot„ tarafından kendi eliyle yazılmıştır.

İşte bütün bu vasıtalarla ölen bir insan, öteki dünyada yeniden yaşamak için bir hak kazanabilirdi. Hattâ bazen de bu dualar içinde günahlarını sayarak affettirebilir ve yine istenilen hayata kavuşabilirdi.

Umumiyetle bu eski Mısır dini, ahlâk mevzuu üzerinde durmamıştır. Rahipler bütün dinî âyinleri idare ederler, sihirle meşgul olurlar, fakat halkın ahlâk ciheti ile meşgul olmazlardı. Ölüler kitabında dahi olan dualarda, eğer rahipler tarafından bu iş halledilirse, insanın bizatihi iyi ve ahlâklı olmasına lüzum görülmüyordu. Her hal ve zamanda dindar bir Mısırlı acaip bazı formüllerle dua ederse kötülükten kurtulur iyiliğe kavu-

şurdu. Dinî metinlerde iyi ve ahlâklı olmayı emreden kaideler bulunmuyordu.

Mısır dininde sihir ve büyü pek çoktu. Mısır din edebiyatı bu gibi formüllerle doludur. Kralın dahi sihirbazları vardır ve onlardan zaman zaman yardım ve nasihat beklerdi. Bu sihirler meselâ, yağmur yağdırmak Nil'i taşırmak için dahi yapılırdı.

İşte bu suretle Mısır'lıların din hayatı, bir çok dualar, kurban kesmeler, mabuda takdimeler sunmakla icra edilirdi. Fakat asıl îman ve akide tarafını aydınlatacak vesika olmadığı gibi, mukaddes bir kitap da mevcut değildir.

f — *Mısır'da dinî Reform, tek ilâh sistemi:*

Mısır'ın tarihî devirlerinde (M. ö. XIV üncü asır) bu din telâkkilerine karşı koymak isteyen ve din üzerinde bir reform yapan IV. üncü Amenofis'in koyduğu esasları belirtmek lâzımdır.

Bu reformun esası, monoteizt olmasıdır. Bu din, tek ilâh kabul etmektedir ki, o da her gün kendini gök yüzünde gösteren, dünyadaki hayatı yaratan güneş "Aton„dur. Bunun karşısında Mısır'lılar bütün diğer ilâhlarını, âyinlerini reddetmektedirler.

Çünkü, IV. üncü Amenofis, Thebes'de Devlet başına kral olarak geçtiği vakit, rahipler sınıfı, devlet otoritesi için adeta rakip bir zümre ve sosyal hayat için ise, bir tehlike teşkil edecek durumda idi. Bunların karşısında yeni kralı, ilk harekete getiren şey, rahip ve rahibelerin serbest hayatları ve bu sınıfın politik olaylara kehânet yolu ile fazla karışmalarıdır.

Bütün bunlardan ve daha bir çok eski din fikirlerinin tesirinden kurtulmak için, o, devlet merkezini saltanatının beşinci yılında orta Mısır'da Amarna'ya nakletmişti.

Yeni dinin esasları Mısırlılara büsbütün yabancı değildi. Hattâ kendisinin dahi Heliyepolis rahiplerinin tesiri altında kaldığı kabul edilir. Bunun için, kralın amucası Heliyepolisin Başrahibi Inen ile, rahip Ay'in isimleri bilhassa zikredilebilir.

O zamanlarda siyasî ve dinî pek çok kuvvet ve kudret kazanmış olan Thebes'in Amon rahipleri, tabiîdir ki bu yeni cereyana karşı bir cephe almışlardır.

Kral ilk önce, vezirini kuzey ve güney peygamberlerinin direktörü nasbetti. Böylece bütün Mısır'da rahipler sınıfını hükûmet idaresi altına aldı. Amon'un büyük peygam-

berliği makamı kaldırıldı. Bu esnada Thebes'de bir iç isyanın çıktığı, Firavunun Orta Mısır'da bir merkez kurulmasına dair verdiği emirnameden anlaşılıyor. Bu isyan ordunun müdahalesiyle bastırılmıştır. Nil'in sağ kıyısında, hiçbir ananeye sahip olmayan bu yepyeni şehri Kral, "Aton'un ufku„ mânasına gelen Akhet-Aton adı ile yeni dinî fikirlerinin de merkezi haline getirmiştir. Bugün buraya Tell-el Amarna denir. Aynı zamanda diplomatik vesikaların bulunduğu yer olarak da şöhret kazanmıştır.

Kral buraya yerleştikten sonra, diğer Mısır ilâhlarına karşı mücadeleye girişmiş ve onları ortadan kaldırmak için epey uğraşmıştır.

Bu arada esasları güneşi temsil eden diğer bir takım ilâhlar dahi ortadan kaldırılmıştır.

VI. üncü Amenofis bizzat bir peygamber gibi bu yeni dinin esaslarını kurmuş ve dinî mahiyette kasideler yazmıştır.

Bu yeni dinin esas akidesi, yalana karşı mücadele etmek suretiyle hakikate erişmektir. Bu devrin büyük adamlarının mezar kitabelerinde bu fikir ifade edilmektedir.

Bir de başta kral olmak üzere, bu devir şairleri tarafından yazılmış ilâhilerde, bütün insan ve hayvanlara hayat veren güneşin kudreti, derin hislerle tebcil olunmuştur. Bunlarda belirtilen esas dinî fikir şöyle ifade edilmiştir: "Ey biricik Allah, senden başkası yoktur„.

İşte bu cümlede tamamen tek ilâha inanma prensibi konmuştur. Güneş ve onun şuaları birer sembol mahiyetindedir.

Bu devirde büyü ve sihir ortadan kaldırılmıştır. Yaşanılan dünyada olduğu gibi, öldükten sonra da öbür dünyada hâkim olan yine Aton'dur. Yeni dini kabul eden ve güneş ilâhının büyüklüğüne ve tek oluşuna îman eden kimse, öbür dünyada da mesut bir hayat sürmüş olacaktır.

Bütün bu yeniliklere rağmen, yine birtakım eski fikirler de kalmıştır. Meselâ, Firavun ilâh Aton'un oğlu olduğunu kabul eder. Kendisi güneşe karşı hayranlığını ifade ederken, bir peygamberlik vecdi göstermekte ve şair olmaktadır. O, Aton'a asla bir ihtiyacını karşılamak için hitap etmez; bilâkis tabiatın güzelliği ve yaratan'ın iyiliği önünde derin heyecanlar ve aşklar duyan bir insan durumundadır. O, Güneşten akıp gelen ve bütün hayatın kaynağı olan Nura ve hararete

tapar. Güneşin, her tarafa eşit surette saçtığı aydınlık ve hararetinin, adalet mefhumunu temsil ettiği kabul edilir. Bu Nur, hakikat ülkesine bağlıdır. Güneş Tanrısına hitap edilirken şöyle denir:

"Sen ufukta letâfetle yükselirsin ey hayatın başlangıcı olan Aton! Yer yüzünü güzellikle doldurursun. Işıkların yerleri ve yarattığın her şeyi aydınlatır ve her şey Senin aşkının bağlarile bağlanır. Hararetin her yeri besler, her göz kendi üstünde Seni görür. Ey arzın üstündeki güneşin Aton'u!

Ey Sen ki, tek ilâhsın ve hiç bir benzerin yoktur. Sen arzı kalbinin istediği gibi yarattın„ (Bk. S. 108 - 109).

İşte bu dualardan da anlaşıldığı gibi, güneş ve onun şuaları, tek Tanrı fikrinin bir sembolü olarak kabul edilmiştir. İlâh, bu dinde insan ve hayvan olarak bir put şeklinde değil, sadece yuvarlak ve kırmızı renkte güneş ve ondan çıkan şualarının yere inen uclarında el şekillerile temsil edilmiştir. İşte böylece bütün ilâhlar bir tarafa bırakılmış ve ibadet bu tabiat kuvvetine karşı yapılmıştır. Bu şuaların ucundaki eller, Güneş ilahını sevenlere doğru uzanır ve onları himaye eder telakki edilmiştir.

Bu hadiseden çıkarılabilen netice şudur:

Tutankamon zamanında M. ö. 1346 yıllarına doğru Musa'nın kavmile beraber Mısır'dan, çıkması gelir. (Manethon) Musa Peygamber'in tarihî bir şahsiyet olduğunu ve Mısır'da, bu din reformu zamanında yaşamış ve bu fikirlerden mülhem olmış olduğunu kabul ederler [1].

Halbuki yukardaki bahislerde de gördüğümüz gibi bu reform hareketi Mısır'da kökleşmemiş ve IV. üncü Amenofis'in ölümünden sonra, Mısır halkı yine eski dinî inanışlarına dönmüştür. Fakat, bu Monoteizm cereyanı, Filistin'de kökleşip başka bir dine esas teşkil edecektir.

Bu suretle Mısır'ın eski dinî hayatında böyle esaslı dinî bir değişiklik kaydedilmiş ve bu vesile ile, bilhassa çok güzel edebiyat örnekleri meydana getirilmiş ve sanat üzerinde de tamamen realist bir üslûp hâkim olmuştur. Fakat bütün bunların hepsi IV. üncü Amenofis'in hayatile kaim olmuştur. Ondan sonra yine eski inanış ve ilâhlara dönen Mısır'lılar, eskisi gibi, bir çok çeşitli kuvvetleri temsil eden mâbutlarile yaşamağa, âyinlerini ve sihirlerini yapmağa, daha yüz yıllarca devam edeceklerdir.

[1] Arthur Weigall-1935, s. 125.

5 — Eski Mısır'da ilim

İlim hayatı, bir kavmin fikrî varlığı için en önemli konulardan biridir. Çünkü, medeniyet bilhassa ilmî meselelerde ilerlemiş olan ve onları tatbik sahasına koyan kavimlerde daha ileri bir durumdadır. Batıl inanışlar, ilim karşısında birer birer ortadan kalkar. Tabiat olaylarına karşı hâkim oluş, korkuyu siler ve manevî hayata tesir eder. İnsanın görüş, düşünüş ve zihniyeti üzerinde büyük değişiklikler yapar. Müşahede ve muhakeme kudretini arttırır.

Eski çağlardaki kavimlerde ilim hayatını incelemek için yeter derecede vesikalar yoktur. Bilhassa eski medeniyetlerden ele geçen nazarî ilim esasları çok nadir ve dağınık bir haldedirler.

Eski Mısır tarihinde bazı sahalarda ilmî bir görüş teşekkül etmiş ise de, bunlarda nazarî prensipleri tesbit etmekten ziyade, tekniği hakim kılmak esas olmuştur. Böylece Mısır, ilimde teori ve felsefeden arî olarak müşahede ve mantığa dayanarak müspet ve insanî bir sistem kurmuştur[1].

Eski Mısır'da yazılı tarihin başlangıcından itibaren ilmî konuların yer aldığını görürüz. "Tot., ilâhı ilim ve hikmet sembolü ve ilmin kurucusu olarak kabul edilir. Bu bilgin, mabudun, her ilim konusunda meydana getirdiği eserlerin 20.000 ile 36.000 arasında olduğu kaydedilmiş ise de, bu türlü malûmat tarihî esaslardan mahrumdur. Ancak,bütün eski Mısır tarihi boyunca "Tot„ ilâhı ilmin ve yazının, bir mümessili olarak kabul edilmiştir. Bu sembol, vücudu insan, başı kuş (İbis) olan ve bazen de tepesine ay işareti konulan bir şekilde, tasvir edilmiştir. Aynı zamanda Tot, Delta'daki Hermopolis şehrinin mahallî ve baş ilâhıdır (Bk. Res. 93. S. 229).

Eski Mısır'ın dört bin yıllık tarihinde, ilmin her şubesindeki ilerlemeyi araştırmak, başlı başına bir konudur. Burada ancak ilmin, bazı konuları üzerinde bir sıralama yapılacaktır.

Umumiyetle Mısır'da, ilmî meselelerle rahipler uğraşmışlardır. Çünkü ilimle meşgul olanlar için ilk şart, emniyet ve dış hayat gailelerinden uzakta olmaktır. Mâbetlerde ömür süren rahipler, bazı batıl inanışlarına rağmen, asıl Mısır ilminin kurucusu ve inkişaf ettiricisi sayılırlar.

[1] Abel, Rey·1930, s. 331.

a· Aritmetik, geometri, astronomi, fizik ve kimya :

Aritmetik ve geometri ilimlerinin Mısır'ın ilk tarihî devirlerinden itibaren ilerlemiş bir durumda olduğu görülmektedir. Bu sebepten dolayı aritmetikle beraber, diğer ilimlerin de Kalde'den veyahut Batı Asya'nın diğer kültür bölgelerinden ilham aldığı kabul ediliyor [1]. Hattâ medeniyetin gelişmesinde Mezopotamya'yı ilk intişar merkezi olarak tespit ederken, bunun doğudan Orta Asya'dan gelen bir üstün medeniyete bağlamakta ve Kalde, ilk kurulan bir durak yeri sayılmaktadır. Bundan sonra da Mısır'ın bu intişar sahasına girdiği

Res. 97 — Rakamların yukarıdan aşağıya yazılışını gösteren tablo.

[1] Sedwick, W. T. and Tyler, H.W. — A short History of Science s. 29.

kabul edilmektedir [1]. Umumiyetle eski çağlarda matematiği icadeden fikir, ilmî bir zihniyetin doğuşunu ifade etmektedir.

Mısır'da rakamların, yazılışını çok eski zamanlardan itibaren bulmak mümkündür [2]. IV üncü sülâle zamanında "Methen„ in mezarında bulunan yazılarda ölçü sistemlerinin mükemmel bir şekilde tesbit edildiği de anlaşılıyor.

Rakamların yazılması için yukardan aşağıya doğru bir düz çizgi, bir adedini ve yanına sıralanan çizgilerle de dokuza kadar gösterilebiliyordu (Res. 97).

Tabloda görüldüğü gibi diğer hususî bir işaret, on adedini gösteriyor ve iki on yirmi ve böylece doksana kadar devam ediliyordu. Yüz ve bin ise yeni birer işaretle tesbit edilmiştir. Bu suretle 999 adedi için, yirmiyedi işarete lüzum vardı. Bir milyon ise, ellerini başı üzerinde birbirine vuran bir adam olarak resmedilirdi. Bu şekille, bu kadar büyük bir adedin vücuda gelmesine karşı hayret ifade edilmiş oluyordu. Mısır'lılar onlu sistemi bilmiyorlardı; ve sıfırı gösterecek bir işaretleri yoktu, fakat adetleri çarpma ve çıkarma tablolarına, Ehramların yapılış tarihlerinden itibaren malik bulunuyorlardı. Kesirler'in suretleri, bir adedi olarak gösteriliyordu.

XII. inci sülâle zamanından (M. ö. İkinci bin) ise bir takım aritmetik problemlerini açıklıyan papirüsler ele geçmiştir. Bunlar bugün, Kahun, Moskova, Berlin ve Rhind papirüsleri diye adlandırılmaktadır [3].

Bu papirüs metinlerinde bir çok aritmetik ve geometrik esaslar, ilmî bir şekilde konulmuştur. Bilhassa Rhind papirüsü Mısır matematiğinin başlıca abidesi sayılır. Bu türlü vesikalarda, ölçülerin ne gibi esaslara göre yapılacağı örneklerle belirtilmiştir. Bu ilmî esasların tatbik edildiğine dair örneklerde mevcuttur. Ehramlar doğrudan doğruya bir geometrik problemin tatbik edilmiş şeklidir. Bunlardan başka, diğer yapılar da bu hesaplara göre yapılmıştır.

Mısırlılar Pythagoras teoreminin yalnız 3, 4, 5 hususî halini yani kenarları 3, 4, 5 olan bir üçgenin dik bir üçgen olduğunu biliyor ve bundan inşa ve ölçü işlerinde faydalanıyorlardı.

[1] Abel, Rey-1930, s. 22.
[2] Eric, Pect, - The Rhind mathematical papirus, 1923, s. 9.
[3] Abel, Rey - 1930, s. 209.

Diğer taraftan Mısırlıların hayatı, Nil'in yükselme ve alçalmasına tâbi olduğundan bu durumu daima ölçmek ve kontrol etmek lâzımdı. İşte bu hesaplar ve arazi ölçülerinden dolayı Mısır'da riyazî ve hendesî ilimler büyük inkişaf göstermiştir. Çünkü suyun yükselme ve alçalmasiyle şahıslara ait arazi üzerindeki sınırlar bozuluyor ve bunları, belirli ölçülere göre, yeniden tesbit etmek lâzım geliyordu. Daha önce de kaydettiğimiz gibi, Nil'in suyu büyük bir itina ile müşahede edilerek daima hesaplanmış ve yazılmıştır.

Takvim meseleleri üzerindeki hesaplamalar, Mısır'lıların bu hususlaki bilgilerine bir delildir. (Bk. s. 28 - 29) Mısırda, ilmî, tecrübelere dayanarak teknik esasların nazariyeleri kurulmuştur. Genel olarak Mısır'lıların astronomik bilgileri Kalde kavimlerinin sema sistemine ait bildiklerinden pek farklı değildir [1]. Çağdaşları olan Mezapotamya kavimlerinden umumiyetle bu bakımdan daha geri bir durumdadırlar [2]. Meselâ güneş ve ayın tutulma olaylarını Mısır'lılar kaydetmemişlerdir. Rahipler, sema sistemini mâbetlerden müşahede ederler ve bu ilmi, sadece kendi etrafındakilere bildirebilir ve halka söylenmesi caiz olmayan esrarlı bir sır olarak kabul ederlerdi. Onlar uzun asırlar boyunca, seyyarelerin hareketlerini ve vaziyetlerini gayet iyi olarak kaydetmişlerdir. Meselâ yıldızları seyyarelerden kesin bir surette ayırabiliyorlardı. Kataloklarına beşinci derecede küçük olup da, gözle görülmesi imkânı olmayan yıldızları dahi not etmişlerdir. Semayı karın ve göğüs kısmı yıldızlarla kaplı bir insan vücudu olarak resmediyorlar, el ve ayaklarile yere dayanarak gök kubbesini tutuyor farzediyorlardı, diğer bazı inanışlarına göre ise, dünya uzun dörtgen şeklinde bir kutu halindedir ve köşeleri dağlarla desteklenmiş olarak gök kubbesini tutar bir durumdadır. Bunlar astronomik inanışlarının birer sembolü olarak kaydedilebilir. Diğer taraftan asıl ilgi çeken nokta, bu astronomik müşahede ve incelemelere göre takvimin hesaplanma şeklidir. Ancak Mısır takvimi'nin noksanları Sezar'ın (M. ö. 46) İskenderiye astronomlarına verdiği emirde, her dört seneye bir gün ilâvesile tashih ettirilmiştir. Bu takvim en son 1582 de bu günkü şeklini almıştır.

[1] A. Moret ve G. Davy-1923, s. 246.
[2] Durant W-1937, s. 232.

Mısır'lılar, zaman ölçümü olarak saatleri de hesaplamışlardır. Bu maksatla gündüzleri güneşin yükselmesine göre, saatleri tesbit edebilecek aletler meydana getirmişler ve bu müşahedelere dayanarak tarihî olayların saatini dahi kaydetmişlerdir. Bu suretle güneşin günlük hareketini tespit edebilecek derecede, isabetli saatlere malik olabilmişler ve bunun mucidi olarakta yine "Tot„ ilâhını kabul etmişlerdir.

III. üncü Tutmosis zamanından kalan tahta ibreli böyle bir saat mevcuttur. Güneşin gölgesine göre gün saatlerini öğleden önce veya sonra olduğunu gösterebilmektedir. Meselâ III. üncü Tutmosis'in Mageddo'da 13, mayıs, 1479 da yaptığı muharebede, ordu öğleye doğru "gölgenin döndüğü saatte„ hücuma kalkmıştır.

Bir de ayrıca su saati denilen (Clepsydre) bir alet icad edilmiş ve iç tarafı muntazam bölümlü bir vazo muayyen zamanda dolup boşalmakta olduğundan bununla gece ve gündüz saatlerini tayin etmek mümkün olmuştur.

Bu aletlerle gece ve gündüz eşit olarak onikişer saate ayrılmıştır. Ayrıca yirmi dört ilâh'ın bu saatleri temsil ettiği kabul edilmiştir.

Bütün bu astronomik esaslar Mısır'lıların Kalde'liler ve Çin'liler derecesinde bilgili olduklarını gösterir. Sadece onlardan eksik olan cihet, güneş ve ay tutulması hadisesini hiç kaydetmemiş olmalarıdır. İkinci bir cihet ise, ay'ın bu astronomik müşahedelerde önemli rolü olmayışıdır. Halbuki Kalde'liler ve Çin'liler buna daha fazla ehemmiyet atfetmişlerdir. Ay Mısır'lılarda güneş kadar önemli yer işgal edememiştir [1]. Fakat bununla beraber Mısır'da astronomik müşahede ve tetkikler eski çağ tarihine epey müsbet bilgiler vermektedir.

Eski Mısır'ın yazılı vesikalarında fizik ve kimya hakkında esaslı bilgiler yoktur. Yalnız boyalı eşyaların ve duvar resimlerinin bugüne kadar muhafaza edilebilen renklerine bakılınca, boya kimyası esaslarının, tecrübelere dayanarak, Mısırlılarca çok iyi bilindığine hükmedilebilir. Aynı zamanda eczacılıkta ve mumyaları hazırlamak için kullanılan ilâçlarda madenleri eriterek muayyen nispetlerde karıştırmak esaslarını bazı kimyevî formüllere göre tatbık etmiş olmaları düşünülebilir.

[1] Abel Bey - 1930, s. 302-303.

b — *Eski Mısırlıların Tıb sahasındaki bilgileri* :

Tıb üzerindeki bilgiler, Mısır ilminin adeta bir zaferidir[1]. Mısır'da tıb ilmini inkişaf ettiren de yine rahipler olmuştur. Çünkü ilâhlardan medet uman hastalar, mâbedlerde rahiplerin tedavisine muhtaç olmuşlardır. Onun için bu iyileştirme işlerinde, ilk kullanılan usuller daima sihir'in izlerini taşır. Sonraları sadece hekimliği meslek edinenler de olmuş ve bunlar saraylarda önemli yer işgal etmişlerdir. Bütün klâsik müverrihlerin bildirdiklerine göre, Mısır'da hekimler sınıfı, gerek Devlet içinde gerekse sosyal hiyerarşi de, gayet esaslı olarak yerlerini almışlardır. Bunlara da rahiplere verilen unvanlar verildiğinden hekimlerin içtimaî durumları, daima yüksek addedilmiştir. Homer'in kaydettiğine göre Mısırlı'lar en mükemmel hekimler yetiştirmişlerdir. Herodot ise Mısır'da her hastalığı meselâ göz, baş, karın ve dişleri ayrı tedavi eden hekimler bulunduğunu bildirmektedir. Bu hekimler devlet memuru oldukları için hastaları ücretsiz olarak tedavi ederlerdi.

Hekimlerin yetiştirilmesi için okulların da mevcut olduğu bilinmektedir. Sais ve Heliyopolis'te bulunan bu okullar, idarî bakımdan müstakil idiler. Sais okulunun direktörüne ait vesikaya IV. üncü sülâle zamanından itibaren rastlanır ve bu zat "Hekimlerin en büyüğü„ unvanını taşımaktadır. Heliyopolis'teki Oziris okuluna bağlı olan, bir sanatorium direktörüne ise "Büyük peygamber„ denilmektedir. Bu meşhur hekimlerin mezarları arasında "Hwy„ adlı hekimin unvanı "En büyük peygamberlerden„ olarak kaydedilmiştir. Ebers papirüsünde ise, aynı hekim'in göz hastalıkları için bir ilâcın mucidi olduğu yazılmıştır[2].

Her devirde hekimlere verilen unvanlar çeşitli olmuştur. Bununla anlaşılıyor ki muntazam yetiştirme okulları olan tıb sahası, Mısırlı'lara değerli hekimler kazandırmıştır.

Tıb ilmini üç esas üzerinde tetkik etmek mümkündür.

1 — İnsan vücudu ve fonksiyonları üzerinde bilinenler.
2 — Hastalıkların çeşitleri ve tedavileri.
3 — Hastalıklardan korunma çareleri.

[1] W. Durant, 1937, s. 234.
[2] A. Castiglioni - 1931, s. 60 - 63.

Bu esasları inceleyebilmek için elde beş tıb vesikası vardır ve hepsi de M. ö. II. inci bine aittir [1].

Ayrıca III. üncü bin de bir ölüm hadisesi dolayısile (M. ö. XXVIII inci asır) bulunan bir metinde hekimliğe ait yazılar bulunduğu gibi, bir baş-hekimin mevcudiyeti de haber verilmektedir. Hadise şöyle kaydedilmiştir:

Kral Neferkere, Thebes şehrinde yapılmakta olan inşaatı gezmeğe gitmiş, bu esnada baş mimar Veshptah birdenbire cansız olarak yere düşmüştür. Hükümdar derhal kütüphaneden tıbbî yazıları ve aynı zamanda baş-hekimleri getirtmiştir. Onlar baş-mimarın ölmüş olduğunu beyan etmişlerdir [2].

Bu tarihî vesikadan anlaşıldığına göre III. üncü bin başlarında tıbbî metinler kütüphanelerde saklanmaktadır. Fakat bunlardan hiç biri ele geçmemiştir. Yalnız tarihleri bin yıl daha sonra olan, yazılı tıbbî metinlerde an'aneye dayanan esaslar vardır. Bu metinlere göre tıbbî meseleleri şu sıra içinde tetkik edebiliriz :

1 — İnsan vücudu ve fonksiyonları hakkındaki bilgiler.

Mumyacılığın ilerlemiş olduğu bu memlekette, insan vücudu hakkındaki bilgilerin çok ve esaslı olması lâzım geliyorsa da, bu hususta pek ileri gidilmediği anlaşılıyor.

Çünkü mumyacılıkla uğraşan kımseler, hekimlikten ayrı olan bir sınıf teşkil ediyorlardı. Kadavra ile, doğrudan doğruya, temas halinde olan bu insanların teşkil ettiği sınıf, aşağı addediliyordu. Onun için insan vücudu içinde olan organlarla hekimler pek az meşgul olmuşlardır. Diğer taraftan insan cesedi üzerinde tetkikler yapmak, din bakımından da menedilmişti. Bu itibarla hekimler sınıfı anatomiden ziyade, yaşayan insanları mevzu olarak almışlardır. Böylece canlı insanlar üzerinde uğraşan hekimler nazarında hayat, bir rüzgârdan ibarettir. Bu rüzgâr insanı yaşatan, sıcaklığı gideren, kuzeyin serin ve iyi havasıdır. Bu hayat verici hava, insan vücuduna kulak ve burun yoluyla

[1] Bu metinler şu isimleri taşırlar: Smith, Berlin, Leipzig'de Ebers, Kaliforniya'da Hearst ve Londra papirüsleridir. Bunlardan en eskisi M. ö. XVIII. inci asra tarihlenen, Londra papirüsü, en yenisi ise M. ö. XIII üncü asra ait olan Berlin vesikasıdır.

[2] Abel Rey- 1930, S. 307.

damar ve veritlere girerek kana karıştığı kabul ediliyordu. Bu suretle de kalbi işletir ve insan vücudunu hareket ettirerek yaşatır, sanılırdı. Kalb ve barsakları zekânın merkezleri farzederlerdi. Buna mukabil iskeletteki kemiklerin başlıcalarını, hemen hemen aslına uygun tarzda tasvir etmişlerdir.

Uzviyet için, kalbin en başta gelen bir motör kuvveti olduğu kabul edilerek, kan deveranının merkezi oraya bağlanmıştır. Ebers papirüsüne göre hekim, vücudun hangi organını tutarsa, orada kalbin harcketini ve varlığını hissederdi[1]. Kan damarları temiz hava ile şişerek muntazaman çalıştığı kabul edilirdi; buna mukabil kirli hava, bu damarları katılaştırır, tıkar ve ısıtırdı, işte böyle anlarda hekim ilâçlarla bu hali teskin eder, onlara canlılık ve elastikiyet verirdi.

Ölüm anında ise, bu hayat verici ruh, canla beraber çekilir, kan hava almaktan mahrum olunca pıhtılaşır, ve damarlar böylece boşalarak, nefesten kesilen canlı mahluk yok olurdu (Res. 98).

İşte böylelikle insan vücudunun anatomisini esaslı olarak tetkik edemiyen hekimler, vucudun fonksiyonları hakkında bu çeşit nazariyeleri ortaya koyabilmişlerdir.

2 — Hastalıkların çeşitleri; yaralar ve tedavileri.

Eski Mısır halkının mâruz kaldığı hastalıkların bir çoğu, bugün bu memlekette yaşamakta olan insanların hastalık çeşitlerine hemen hemen benzemektedir. Eski hekimlerin teşhislerinde bugün bilinen hastalıkların ârazı tesbit edilebilmektedir.

Papirüslerdeki yazılara ve mumyaların incelenmesinden çıkan neticelere göre, göz hastalıkları, kemik veremi, çocuk felci, çiçek, anemi, romatizma, apandisit, mide, karın ve mesane hastalıkları, bacaklarda varis, ülser ve çıbanlar, Nil çıbanı ve sar'a nöbetleri, diş çürümeleri ve daha birçok hastalıklara eski Mısırlıların mâruz kaldıkları anlaşılıyor.

Yalnız bu çeşit hastalıklara verilen isimlerin karşılığı bugün tam olarak bilindiği şüphelidir. Diğer taraftan frengi ve kanser hastalıklarınının olmadığı veya bilinmediği kabul ediliyor.

Diş hastalıkları, en eski mumyalar üzerinde tespit edilebilmektedir, ancak daha sonraki devirlere ait olanlarında teda-

[1] W, Durant, 1937, S. 234.

vinin daha fazla tatbik edildiği görülmektedir. Bu hal şüphe yok ki Mısır'da tıb sahasında bir ilerlemeyi kaydetmektedir.

Bu tabiî hastalıklardan gayrı, bir de harp aletleriyle olan yaralar vardır. Bunlar, aletlerin cinslerine ve kemiğe kadar dayanıp dayanmadığını bildiren, teşhisleri gösterir. Bulunan bir çok kafa taslarında yapılan tetkiklere göre, aldıkları yaralar neticesinde derhal ölenlerle, tedavi görenler ve sonradan kemiğin iyileşmesiyle yaşamış olanlar tespit edilebilmektedir.

Bütün bu saydığımız hastalıklar ve yaralar, tıbbî metinler olan papirüslerde yazılmışlardır. Bunlarda bilhassa göze çarpan cihet, metodik müşahedelerin bir sıraya göre tespit

Res. 98 — III. üncü Ramses'in lâhdi üzerindeki kabartma. İzis diz çökmüş bir durumda kanatları altında ölüyü himaye etmektedir. Bunun etrafına hiyeroglif metinler konmuştur.

edilmesidir. Meselâ Smith [1] papirüsünde bir hastalık için şöyle bir metod kullanılmaktadır:

İlk önce, teşhise göre hastalığın umumî adı, ve bu hastalık için yapılacak işler. İkinci olarak, tıbbî inceleme. Burada daima aynı formülle başlanmaktadır. "Eğer şöyle bir hastalığı olan bir adamı tetkik edersen..„ bu kısımda hastalığın gösterdiği bütün ârızalar sıralanmaktadır. Üçüncüde, teşhis (diagnostic) hastalığın adı "Bir hasta ki şu çeşit hastalıktan muztariptir„. Dördüncü olarak, Pronostik *. Burada hekim tarafından üç formül kullanılmaktadır: "Tedavi edebileceğim hastalık. Mücadele edebileceğim hastalık. İyi edilemiyecek hastalık„. Beşinci olarak ise, tedavi meselesi gelmekte ve bir takım izahlar ve tavsiyeler sıralanmaktadır.

Bu tıbbî metinler bize, ilmî bir zihniyetle muntazam, açık ve mantıkî bir metodun hakim olduğunu belirtiyor. Burada fikirler tabiî bir seyr takibediyor. Müşahedeler toplanmış, esaslar tespit edilmiş ve tedavi çareleri bildirilmiştir. Bu, müellifi bilinmiyen tıbbî metinler bize Mısır hekimliği hakkında esaslı bir fikir vermektedir. Aynı zamanda da Mısır'da bu sahada tıb âlimlerinin ve hekimlerin mevcudiyetini haber veriyor.

İşte bu suretle görülüyor ki Mısır'da, insanlara âriz olan ve teşhisi konulan hastalıklar, hekimler tarafından tedavi edilmişlerdir. Bunun için eski Mısır hekimleri, pek çok ilâçlar biliyorlardı. Ebers papirüsü, bir çok hastalık halleri için, yediyüz ilâç tavsiye etmektedir. XI. inci sülâleden bir kraliçenin mezarında bir ilâç kutusu içinde, küçük ilâç kaşıkları, kurumuş ilâçlar ve çeşitli nebat kökleri bulunmuştur. Hattâ devletlerarası münasebetlerde, Ramses'in Hattuşil'e yazdığı bir mektupta, ona, itimad edebileceği, bir hekim (Physician) ile beraber, şifalı otlar da gönderdiğini bildirmektedir [2].

İlâç yapılan maddeler şunlardır:

a) Her türlü nebatlar ve ağaçlar. Bunlar en basit otlardan en büyük ağaçlara kadar sayılabilmektedir.

[1] Abel Rey - 1930. S. 316-17.

* Meselâ pronostik için, Ebers papirüsünde onaltı, Berlin papirüsünde iki, Hears'te ise bir defa tedavi edilebilecek hastalıklar kaydedilmiştir. Şüpheli pronostikten ise Ebers te sadece iki defa bahsedilmiştir.

[2] A. Goetze - 1947, s. 245.

b) Madenî cinsten olanlar, deniz tuzundan her türlü maden ve taşlar. Meselâ metinlerde Menfis taşının bâzı hassaları olduğu yazılmış ve vücutta hasta bir kısma konulduğu zaman, ağrı hissettirmeden cerrahî bir ameliyatın kolaylıkla yapıldığı kaydedilmiştir.

c) Hayvanların bâzı uzuvları, çiğ et halinde veya taze kurutulmuş kanları da, ilâç olarak kullanılmıştır *.

Hekimler bütün bu çeşit maddelerle yapılabilen bir çok reçeteler tertip etmişlerdir. Bu hapları yaparken, ne kadar çok çeşit konulursa, o kadar daha çabuk iyiliğe hizmet edileceği sanılırdı.

Bu ilâçlardan bâzılarının reçeteleri Mısır'lılardan Grek'lere Roma'lılara ve oradan da Avrupa'ya intikal etmiştir. Tedavi usullerinde tecrübeye dayanan ve ilmî esaslardan gayrı, sihir formülleri de yer almıştır. Bilhassa rahiplere başvuran hastalar, ilâçlardan yapılmış haplardan ziyade muskalara önem vermişlerdir. Bu sihir usulü gerek hastalıkları iyileştirme, gerekse önlemek için kullanılmıştır. Halkın buna çok değer verdiği, bazı sihir metinlerinin hangi hastalıklara karşı yapıldığını anlamakla mümkün olmuştur. Meselâ bir nezleyi şu formüller uzaklaştırabilir sanılırdı: "Nezle defol, nezle ki kemikleri kırar, kafa tasını mahveder, başın yedi açık çukur unu ağrıtır. Yere düş, pis arsız!..„

Fakat bu formüller pek tabiîdir ki, eski Mısır hekimliğinin telkinle tedavi usulünün iptidaî bir şeklidir. Ancak tıbbî papirüslerde yazıldığı için, bir örnek olsun diye işaret ettim. Yoksa bunlar ilmî esaslardan şüphe yok ki çok uzaktırlar.

Netice olarak denilebilir ki tıbbî vasıtaların içinde, ananevî sihir formülleri olmakla beraber, bunlardan sıyrılarak, tecrübeye dayanan rasyonel bir metodla, eski Mısır medeniyetinde müsbet ilmin yolu da açılmıştır.

3 — Hastalıklardan korunma çareleri:

Eski Mısır'lılar, umumun sıhhatini korumak için, sıhhî tedbirler de almışlardır. Meselâ kazılarda meydana çıkarıldığına göre kanalizasyon yapmışlar, bu suretle halkı birçok hastalıklardan

* Bunların içinde bazen çok acayip şeyler de bulunurdu. Kertenkele kanı, domuzun dişleri ve kulakları, kaplumbağa beyni, lohusa kadının sütü gibi.

mâsun tutmuşlardır. Aynı zamanda halkın sık sık yıkanmalarını temin edecek surette tedbirler almışlardır. Bu itibarla Mısır'lılarda bir sosyal sıhhî korunma mevcut olmuştur. Dinî kaidelere göre Mısır'lıların oturdukları yerin, yedikleri şeylerin temiz olması şarttı. Hattâ bâzen dinî kaideler namı altında tavsiye edilen hareketlerin bir çoğu, sıhhî tedbirlerdir. Bilhassa rahipler bu bakımdan temizlik icaplarına sıkı sıkıya bağlı idiler. Saçlarını her üç günde bir kesen rahipler, iki defa gündüz ve iki defa da gece yıkanmaya mecbur tutulmuşlardır. Aynı zamanda beyaz elbise giyen bu rahipler, bâzı gayrı sıhhî addedilen et (domuz) ve sebze (fasulye) leri yememeleri icap ederdi. Suyu ise ya kaynatılmış ve yahutta filtre edilmiş olarak içerlerdi.

Diğer taraftan çocuk bakımına ehemmiyet veren Mısırlılar, çocuklar için sıhhî tedbirlerin ne suretle alınacağını kaide olarak tesbit etmişlerdir [1].

Bâzı müelliflerin [2] verdiği bilgiye göre, eski Mısır'lılar hastalıklardan korunmak ve sıhhatli olmak için daima vücutlarını yıkarlar, oruç tutarlar veya her gün, bazen de her üç dört günde bir, midelerini ve barsaklarını boşaltırlardı. Bunu her ay, üç gün sıra ile yapmayı âdet edinenler de vardı. Bu suretle eski Mısırlılar sıhhatlerini, vücuda fazla gelebilecek olan gıdalardan kurtarıyorlardı. Çünkü, vücuda yaramıyan fazla gıdaların insanlara hastalık getirdiği kabul ediliyordu. Herodot'un ifadesine göre, Mısır'lılar Lidya'lılardan sonra, dünyada en iyi sıhhî kaidelere riayet eden insanlardır.

Tıb sahasında Eski Mısır'lılar müşahede ve tecrübelerine istinat ederek müsbet ilmin ilk nazariyelerini kurmuşlardır.

Bunu teyid edecek en esaslı vesika, Smith Papirüsüdür [3]. Burada daha önce de kaydettiğimiz gibi, insan vücudu baştan ayağa kadar tetkik edilmiştir. Hastalıklar için ise, müşahedeye ne kadar önem verildiği bu vesikadan da anlaşılmaktadır.

Bu tıbbî papirüsler içinde kadın hastalıklarını ve doğumu da ilgilendiren metinler bulunmuştur. Fakat bir çokları sihir formülleriyle doludur. Bununla beraber bunların içinde rasyonel karakteri olanlara da tesadüf edilmiştir.

[1] A. Castiglioni- 1931, S. 58.
[2] W. Durant 1937- S. 236. 237.
[3] J. H. Breasted- (II. cilt) 1930.

Mısır mitolojisinde ilâhlar da sıhhati koruyan sembollerdir. "Tot„ ilâhı bunların başında gelirse de, her çeşit hastalığı iyi eden diğer ilâhlarda vardır. Meselâ ilâhe "Seshet„ kadın hastalıklarının, "Seth„ ilâhı ise sârî hastalıkların koruyucusudur. Fakat bütün bunların başında "İmhotep„ tıp ilminin başlıca mümessili sayılmıştır.

Diğer taraftan veterinerliği ilgilendiren bir metin de bulunmuştur[1]. İşte bu suretle tıb sahası, Eski Mısırlılarca ele alınmış bir mevzudur. Ancak bugünkü anlamiyle bu tıbbî görüşlerin ilmî tarafları olduğu gibi, tamamile anlaşılmamış tarafları da mevcuttur. Bununla beraber elde bulunan yazılı metinlerden anlaşıldığına göre, bu devirlerde sistemli bir tıb ilminin esaslarını bulmak mümkün olmuştur.

Netice olarak, Eski Mısır'ın ilim tarihine ait elde bulunan ve neşredilen vesikalarına dayanarak, denilebilir ki, M. ö. III. üncü binde muhtelif mevzular için bazı ilmî metinler olmakla beraber, asıl II. inci binden itibaren Mısır'da hakikî bir ilim zihniyetinin başladığı görülmektedir. Bu hal, Mısır medeniyet tarihi için kaydedilmeğe ne kadar değerli ise, asıl umumî ve Ön Asya'nın klasik çağdan evvelki ilim tarihi bakımından da, o derece üzerinde önemle durulmağa lâyıktır.

6 — Eski Mısırlılarda Yazı, Öğretim ve Edebiyat.

a- *Eski çağlarda Mısır yazısı :*

Eski Mısır'lıların hiyeroglif vesikaları ve bunların yeniden okunuşu, kaynaklar bahsinde izah edilmiştir (Bk. s. 18-24).

Burada, bu yazının sistemi ve geçirdiği tekâmül safhaları üzerinde, ana hatlariyle, durulacaktır.

Mısır'ın prehistorik kültür devirlerinden itibaren resimle (pictographie) tesbit edilen yazı işaretlerini, vazolar ve diğer eşyalar üzerinde müşahede etmek mümkündür. Bilhassa paletler üzerinde resimlerle gösterilen bir fikrin izah şeklinin, konuşulan dile göre tertip edildiği anlaşılmaktadır.

Fakat ilk tarihî belgelerin meydana çıkmasıyle, fonetik

[1] P. Brunet ve Aldo Mieli-1935. S. 46-47. F. Petrie'nin bulup, Griffeth'in neşretmiş olduğu bu papirüs, halen Londra'dadır.

işaretlerin konulduğu da görülüyor. Bunlar resimlerin mânasını daha katileştiriyor, ve bir nevi yazı ile kelimeler teşekkül etmiş oluyordu. Bu gelişme, resimlerden fonetik yazı sistemine geçişin ilk safhasını göstermektedir. Bunlarda iki esaslı unsur göze çarpmaktadır :

1 — Resimler, hem canlı mahlukları ve eşyaları gösterirler, hem de hareket ve fiil ifade ederler.

2 — Resimler, sadece doğrudan doğruya gösterdikleri şeylerin değil, bir de daha geniş olarak sembolik ve mecazî mânayı da vermektedirler. Meselâ bir boğa resmi kralı ve onun kudret ve kuvvetini temsil etmekte olduğu gibi, hükümdarın savaş kabiliyetini de ifade eder [1].

Tarihî devrin ilk siyasî vesikalarından biri olan Nar-mer paletinde, bu fonetik işaretler yer almıştır. (Bk. s. 59) Meselâ kralın önünde ufak bir balık ve bir âlet resimleri, fonetik yazılardır. Bu suretle daha ilk devirlerden itibaren büyük resimler yanında, küçük yazı gibi olan resimler, sesleri, heceleri ve kelimeleri ifade etmektedir. Bu vesikada kralın has ismi olan Nar-mer okunduğu gibi, esirlerin de Aşağı Mısır'da Harpon Nomuna mensup oldukları anlaşılıyor. Bu palet, Mısır yazısının bir intikal devrini göstermektedir. Bir kaç has isimden gayri, asıl diğer sembolik resimler hâkim unsur olarak görülmektedir.

Fakat bundan sonraki devirlere ait vesikalarda resimler mücerret fikirleri tam mânasiyle ifade etmekte olduğundan piktografiden, ideografiye bir geçiş olmuştur. Bu hal bir âdet olunca, resmedilen şeylerle, fikirler ifade edilmeğe başlanmıştır. Bu suretle, meselâ bir arslanın yalnız kafa resmi, üstünlük ve hâkimiyet mânasına gelmektedir. Ayrıca bir eşya veya mâhlukun telaffuzu, mücerret bir fikrin ifadesine benziyor ise, böyle bir resmin yapılmasıyle o kelime okunmuş oluyordu. Ses benzerlikleri olan (homonyme) kelimeler böylece her iki mânayı ifade eden şekillerde birleşmiştir ve cümlenin gelişine göre mâna verilmektedir. Meselâ ut şeklinde olan telli bir saza verilen isim, eski Mısır dilinde "nefer„ dir; buna telâffuz itibarile benzeyen " nofer „ kelimesi ise iyilik demektir. Bu suretle cümlenin yazılışına göre bu işaret, her iki mânayı ayrı ayrı

[1] A. Moret - 1941, S. 98 - 99.

gösteriyordu. Diğer taraftan, bir de bâzı kelimelerin telâffuzuna göre kısımlara ayrılmış, ve her hecenin tekabül ettiği bir canlı mahlûk veya eşya bir araya getirilmek suretiyle mücerret mâna ifade eden bir kelime yazılmıştır[1]. Meselâ olmak fiiline "khopiru„ deniliyordu. Bu kelime üç heceye ayrılmıştır : khopi-ru. kho=kalbur, elek. pi=hasır, ru=ağız. İşte bu üç şeklin resmedilmesiyle, olmak fiili ifade edilmiş oluyordu.

Diğer bir örnek daha verelim, meselâ çıkmak fiili ev işareti olan bu şekille gösteriliyordu; çünkü "ev„ mânasına gelen kelimedeki hece de "pr„ olduğu gibi, çıkmak fiilinde de "Pr„ olarak aynı telâffuz mevcuttur. "Tp„ harfleri hançer işareti ile gösterilir ve "birinci„ mânasına gelen "Tp„ ile aynıdır [2].

Eski Mısır yazısında aynı zamanda harfler de icad edilmiştir ve bunlar "24„ tane olup, en eski devirlerden itibaren mevcuttur. Meselâ "el„ işareti "D„ harfine ağız işareti ise "R„ harfine tekabül ediyordu. Mısır'ın daha ilk yazılı devirlerinde, bu esasların tesbit edilmiş olduğu anlaşılıyor. Çünkü bütün tarihî devirlerde yazılan metinler hep bu kaidelere göre yapılmıştır.

Böylece eski Mısır yazısında resimli muammalar (rebus) halinde kelimeler mevcut olmuştur. Fakat tabiidir ki bunların anlaşılmasında büyük müşküllere tesadüf edilmiş ve aynı zamanda çeşitli mânalar da verilebilmiştir.

Ancak "hiyeroglif„ sistemi, daha ilk devirlerden itibaren, bu zorluktan sıyrılarak bazı esaslara da bağlanmıştır:

1 — Fikirleri ifade eden işaretler=Ideogramlar,

Evvelâ, resimler küçük grafik bir hale getirilerek daha sadeleştirilmişler ve bu yazının başlıca esasını teşkil etmişlerdir. Bu suretle her mahluk ve eşyayı gösteren bu şekiller, binlerce adedi bulmuş ve Mısırlılar bunlara "ilâhî sözler„ Yunanlılar "mukaddes resimler„ yani hiyeroglif adını vermişlerdir. Bu işaretler fikirleri ifade eden ideogramlardır, ve her piktografik yazıda olduğu gibi üç mâna taşırlar :

a - Gösterilen canlıların veya eşyanın hakikî mânası.
b - Bu canlıların ve eşyaların yaptıkları fiiller.
c - Her canlıya ve eşyaya atfedilen sembolik mâna.

[1] Will Durant - 1937. Cilt I, s. 222-23.
[2] G. Steindorff - L'ecriture hieroglyphyque, 1914.

Fakat, bütün bu çeşitli mânaları veren aynı işaretler, isim, fiil, ve mücerret olduklarına göre telâffuzları konuşulan dilde, ayrı ayrı olduğu için, ya birçok sesli (Polyphone) veya benzer sesli kelimeler (homophone) telâffuz edilirlerdi. Bu duruma göre resimli işaretler ya çok sesli veya birbirine benzer seslidirler. Fakat okuyanı müşkül durumda bırakmamak için, resimle gösterilen işareti aynı zamanda kelime haline getirmek lâzımdır. Bu suretle gözle görülen resimde sadece mâna değil, aynı zamanda o şeklin, hakikî telâffuzunu, yazanın vermek istediğine göre okumak gerekiyordu. Böylece, ideogramlar sadece piktografik olmakla kalmamış, fonetik bir yazı sistemine doğru da tekâmül etmiştir.

2 — Sesleri gösteren işaretler=Fonogramlar,

Hiyeroglif sisteminde fonetik işaretler, yeni bir şekille gösterilmiyordu. Her resim canlı veya eşya, bir ideogram olduğu gibi, piktografik değerini kaybetmeden bazı hallerde verdiği telâffuz sesine göre de, bir kelime yazılışında kullanılıyordu. Meselâ Nar-mer kelimesindeki balık resmi "nar„ ve onun yanına konan âlet de "mer„ seslerini veriyorlardı.

Prensip olarak bir ideograma kendi hakikî mânası verilmek istenirse, onun yanına dik bir çizgi ile resim bölünürdü. Eğer bu çizgi konmazsa birbirini takip eden resimlerle, yeni bir kelime meydana gelmiş olurdu. Fakat bir çok sesleri (polyphone) birbirine karıştırmamak için, yazının vermek istediği sesleri teyid edecek, bir kaç resim işaretini yan yana koymak lâzımdı.

Yazı sisteminde, eski Mısır'lıların "24„ harfı bulmuş olduklarına yukarıda işaret edilmiştir. Bunlar sessiz dediğimiz (consonne) harflere tekabül ederler. Ancak bu sessiz harflerin içine sesliler (voyelle) yazılmadığı halde, bu harfler varmış gibi okunurdu.

Bu 24 harf tesbit edildiği halde, eski Mısır'lılar Fenikeliler gibi, bir alfabe vücude getirip, bütün kelimelerini bu harflerle yazmayı tecrübe etmemişlerdir. Bu durum Mısır yazı sisteminde ideografik işaretler yanına, fonetik olanların da eklenmiş olması ile bu yazıya bir hususiyet vermiştir.

3 — Mısır yazısında bir üçüncü resim kategorisi daha kullanılmış ve bunlar ideogram ve fonogramlara eklenmişlerdir.

Bunlar sıfat ve cins işaretleridir. Her kelimenin arkasına konulduğu zaman, o kelimeyi diğerinden ayırmaya yardım ettiği gibi, benzer sesli işaretlerin birbirine karışmasına da mâni olarak o canlı veya eşyanın cinsini ve vermek istenilen fikri ifade etmiştir. Meselâ, bir has ismi ilâh, ilâhe, kral, kraliçe erkek ve kadın, resimleri takip ederdi. Mücerred mâna ifade eden bir kelimenin yanına ise, ya bir papirüs rulosu veyahut da ağzına elini götürmüş bir insan resmi konurdu (Res. 99).

Champollion hiyeroglif sistemini şöyle tarif etmiştir :

"Hiyeroglif yazısı karışık bir sistemdir, öyle bir yazı ki hem resimli, hem sembolik, ve hem de fonetiktir„ [1].

Res. 99 — Kâtipler, ellerinde papirüs ruloları, yazmak için emir beklerlerken (XVIII inci sülâle devrine ait).

Piktografik esasa dayanan bu yazı sisteminin menşei arandığı zaman, Asya'dan gelen bir münasebet üzerinde durulmaktadır. Çünkü II. inci kültür denilen devirde, Kuzey Mısır'da, ileri bir medeniyete sahip olan halk tarafından ortaya konmuş

[1] Champollion - 1824, s. 327.

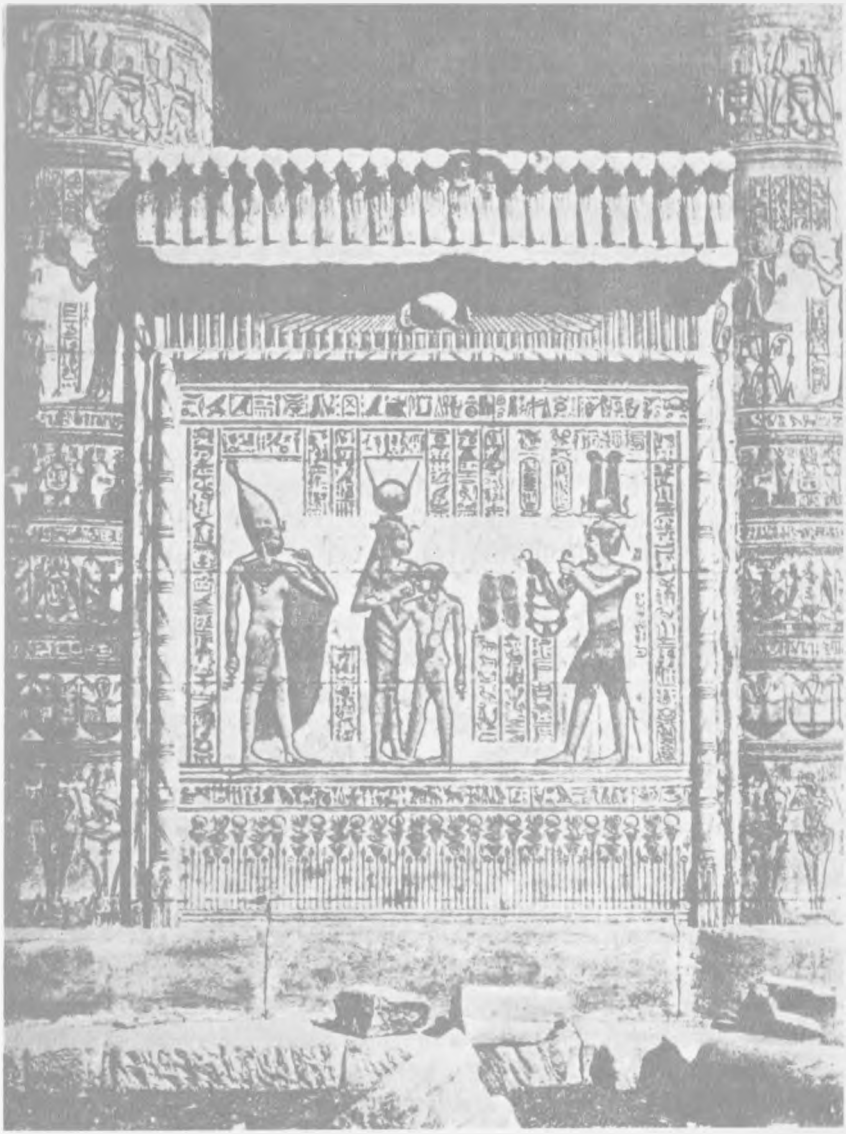
olan bu yazı sistemi, inkişaf ettirilmiş ve bütün Mısır ülkesine yayılmıştır. Hattâ bu inkişaf safhasında, Mısır'a has nebat ve hayvanlar yer almıştır. Ancak, bu yazının Mısır'a, maden sanayiini getiren Asyalı bir halk tarafından getirildiği ve burada daha çabuk bir inkişafa tâbi olduğu anlaşılıyor[2].

Res. 100 — Bir duvar oymasında, resim etrafında hiyeroglif metinler. Kartuş içindeki yazı kral ismidir.

Bu hiyeroglifler, Mısır tarihinin en eski devirlerinden itibaren, çeşitli maddeler, taş, maden, papirüs, üzerine yazılmışlardır (Res. 100). Ancak yukarda da izah edildiği gibi,

[2] A. Moret - 1941, s. 106-107.

Res. 101 — Denderah mabedinden bir bölme duvarı ve sütunlar üzerinde aynı zamanda dekartif mahiyette olan « hiyeroglif » metinler.

bu yazı sistemi bazı değişikliklere uğrayarak sadeleştirilmiş, "hiyeratik„ ve "demotik„ şekillerini almıştır.

Hiyeratik, kâtipler tarafından hiyeroglifin kısaltılarak, sadeleştirilmiş bir şekline verilen isimdir. Bunlar zannedildiği gibi sadece dinî metinleri yazmak için kullanılmazlar, aynı zamanda her nevi vesikalarda bu tip yazıya tesadüf edilir.

Ancak Yeni İmparatorluk devrinden itibaren hiyeroglif, ve hiyeratik yazı, yerini daha çok sadeleştirilmiş bir yazıya terk etmiştir. Bu yazı için, Yunan'lılar halk yazısı mânasına gelen "demotik„ tâbirini kullanmışlardır.

Bu metinlerin, papirüsler üzerine, sabit mürekkeple yazılmış olanları, hemen hiç bozulmadan zamanımıza kadar kalmıştır. Papirüs nebatının saplarının ince ince ayrılması ve birbiri üstüne çapraz konularak tazyik edilmesinden elde edilen kâğıt halindeki yaprakların eklenmesiyle, metrelerce uzunluğunda parçalar yapılmış oldugu tesbit edilmiştir. Bu suretle hazırlanmış sahife halindeki rulolara siyah ve kırmızı renkli mürekkeple ve kamış kalem ile istenilen metinler yazılmıştır (Bk. S. 24, Res. 7).

Yalnız Mısır'lılar âbidelerinin üzerine çok daha süslü olan "hiyeroglif„ şekillerini yazmayı yine ihmal etmemişlerdir (Res. 101).

Bu üç türlü yazı şeklinde yine ideogramlar, fonogramlar ve determinatif işaretler aynı esaslar dahilinde kullanılmışlardır.

Hülâsa, Eski Mısır'lılar görüldüğü gibi kendilerine has olan medeniyet devirlerinde, sadece alfabetik sistemde bir yazıyı değil, aynı zamanda piktografik, ideografik ve heceli harfleriyle hepsini birden karışık olarak kullanmışlardır. (Bk. S. 20-24 Res. 4,6,7).

Nihayet Mısır'ın yabancılar tarafından istilâsı neticesinde demotik yazının ortadan kalkmasıyla de, Koptçada yaşıyan eski Mısır dili, klâsik devirde Yunan harfleriyle yazılmıya başlanmış ve böylece devam etmiştir. Eski Mısır dilinin III. üncü binden itibaren yazılmış metinlerinde cümleler teşekkül etmiş olduğundan bunları gramer bakımından da tahlil etmek mümkündür. Bir taraftan Sami dillerle yapılan mukayeselerde benzerlikler olduğu gibi, kuzey Afrika lehçeleriyle de cümle teşkili ve kelime hazinesi itibariyle de bir yakınlığı mevcuttur.

İşte bugün bu en eski dil de yazı sistemlerinin bilinmesiyle Mısır'ın binlerce yıllık vesikaları okunarak bir tarih arşiv

hazinesi meydana çıkmıştır. Bu yazının daha ilk devirlerden itibaren kaidelerinin tespit edilerek devam etmesi ise, Eski Mısır'lıların ilmî zihniyetlerinin teşekkül ettiğine bir delil sayılabilir.

b — *Öğretim ve Eğitim :*

Eski Mısır'lıların malik oldukları bu yazı sistemini, gençliğe öğretmek ve nesiller boyunca bu yazıların her çeşidini yazabilecek kimseleri yetiştirmek icap etmiştir. Bu itibarla en eski devirlerden itibaren Mısır'da, iki esaslı içtimaî sınıf belirmiştir: Köylü müstahsiller ile esnaf, diğeri ise okuyup yazmasını ve hesap yapmasını bilen münevver bir zümre. Bu sınıf halk, asırlar boyunca gittikçe gelişmiş ve eski Mısır ülkesinde çok önemli yer işgal eden bir duruma yükselmiştir. Mısır'lılar bizzat bu iki sınıfın ayrılığını kabul ederek şu kaba teşbihi yapmışlardır. "Cahil bir adam yüklü bir hayvana benzer, okumuş ise bu hayvanı sevk ve idare edendir.„ İşte bu sebepten, saadet ve refahın kapılarını açmak için, hayatta ilerlemek isteyen insanlar, yazma ve okumasını öğrenmelidir, düsturuna uyarak eski Mısır'lılar öğretim ve eğitime çok önem vermişlerdir.

Orta İmparatorluk devrinin bir filozofu, oğlunu mektebe götürüp bıraktıktan sonra, onu teşvik maksadiyle nasihatlarını yazı ile bildiriyor ve diğer meslekleri birer birer sıralıyarak, onların mahzurlarını belirtiyor ve yazıp okuma öğrenmenin her nevi meslekten üstün olduğunu söylüyor. Bu nasihatler bin yıl sonra dahi, Mısır'da revaçta olmuş ve Yeni İmparatorluk zamanında okuyup yazma öğrenenler daha da çoğalarak bilgili insanlar ve memurlar yetişmiştir.

Bu devirden kalan harabelerde, mektep olarak kullanılan yerler tesbit edilebilmiştir. Bu mektepler mabetlerin yanında olup, rahipler tarafından idare edilir ve öğretim yapılırdı. Hattâ Büyük-rahip "Krallığın Öğretim ve Eğitim Şefi„ unvanını taşımakta ve Maarif işlerini idare etmektedir. Meselâ Ramseum mabedinin bir kısmında bu mekteplerden birinin harabeleri içinde, çocukların ekzersiz olarak, taş, çanak çömlek kırıkları (ostraka) kavkaalar üzerine yazdıkları müsveddeler bulunmuştur. Bu mekteplerdeki rahip öğretmenler, hükûmet hizmetlerinde iş görecek memur ve kâtip yetiştirmekle mükellef olup, hem

yazıyı ve hem de hayatta lüzumlu olan çeşitli bilgileri öğretiyorlar, bir taraftan da eğitimin faydalarını telkin ediyorlardı. Meselâ öğrencilere temrin olarak yazdırılan şu cümleler, bu mesele için birer örnek teşkil etmektedir :

"Kalbini ilme ver ve onu öz annen gibi sev„ "Hiç bir şey, bilmek kadar kıymetli olamaz„. "Her meslek bir şefe tâbi olmayı amirdir; sadece bilgili bir insan kendi kendini idare edebilir„.

Diğer taraftan kitapları çok seven birisi de şu cümleyi kaydediyor: "Bu dünyada hakikî tek bir saadet vardır, o da gündüz kitapları şevkle toplamak ve bunları gece okumaktır„.

Bu cümleler üzerinde dikkatle durulmağa değer. Çünkü eski Mısır'lılar bilgiye değer vererek onun önemini belirtmişler ve kitapların bir araya toplanabileceğini, hattâ bunları gece okumak imkânına mâlik olabildiklerini kaydetmişlerdir. Bir öğretmen talebesine şöyle hitap ediyor : "Vaktini istemekle kaybetme!..„ "Elindeki kitabı oku ve senden iyi bilenlerin nasihatlerini dinle„.

Bulunan mektep temrin vesikaları üzerinde öğretmenlerin tashihleri dahi görülmektedir. Bu tarz öğretimde yazılar öğrencilere kopye ettirilerek veya öğretmen tarafından yazdırılarak, yapıldığı anlaşılıyor.

Mektep disiplininin sert ve dayağa istinad ettiği de bazı yazılardan tespit edilebiliyor : "Gençlerin bir sırtı vardır, o dövüldüğü zaman iyi dinlemesini bilirler„. Bir öğrenci de öğretmenine şöyle yazıyor : "Siz benim sırtımı dövdünüz, sizin öğrettikleriniz böylece benim kulaklarıma girdi„ Böylelikle sözle nasihatın fayda vermediği zamanda, öğretmenler çocukların tenbellikleri ve fena huylariyle mücadele etmek mecburiyetindedirler. Bu maksatla şöyle bir kayıd vardır. "Kalbini zevk ve safaya verme, çünkü burada kendini kaybedersin. Elinle yaz, ağzınla oku ve senden çok bilenlerin söylediklerini iyi karşıla. Hiç bir gününü boş geçirme, yoksa dayak yersin, çünkü gençlerin kulakları sırtlarındadır ve ne zaman dövülürse daha iyi dinlerler.„

Yaramaz bir öğrenciden şikâyet eden bir öğretmen ise üzülerek şöyle hitap ediyor : "Seni terbiye etmekten bıktım. Sana yüz değnek vurmaktan ne çıkar! bu, sende hiç bir semere

vermiyor... Fakat bütün bunlara rağmen ; benim seni adam edecegimi bil„ diyor.

Diğer taraftan öğretmen, sadece okutmak için değil, aynı zamanda çocukların ahlâkî durumları ile de ilgilidir ve onlara yazılı olarak nasihatta bulunurken şöyle diyor : " Bana haber verdiler ki sen okuyup yazmayı bırakmış, kendini zevke vermişsin, içki kokan yerlerde sokak sokak dolaşıyormuşsun. Bu içki yüzünden insanlar senden kaçıyorlar. Sen, dümeni doğru yola gitmiyen bir gemiye benziyorsun, sen ilâhsız bir mabet, ekmeksiz bir ev gibisin. Seni düz duvara tırmanırken görenler, senden koşarak kaçıyorlar. Çünkü sen onları kırıyorsun. Ah! sen bilmiyor musun ki kuvvetli içkiler insanları harap eder. Sen bunlara tövbe et.„

Bütün bu nasihatlardan sonra, ögretmen kendi hayatından da örnekler vererek, onu doğru yola sevketmek için ümidini kesmediğini ifade ediyor.

İşte bütün bu sözlerle anlaşılıyor ki, okuma ve yazı öğretmeyi üzerine alan insanlar, çocukların her türlü durumu ile ilgilidir ve onları doğru yola sevketmek için uğraşırlar.

Aynı zamanda bu öğretim üyelerinin okutma vazifeleri de çok mühim ve güçtür. Çünkü ilk olarak beş yüze yakın hiyeroglif işaretini ve onların mânasının öğretilmesi icabetmektedir. Ondan sonra, öğrenciler bunların kelime ve fonetik işaretlerini ve eklerin ne suretle yazılacağını öğrenirler ve böylece abideler üzerindeki yazıları okumaya başlarlar ve bundan sonra da kitapları okuyabilmek için hiyeratik işaretleri de bilmek mecburiyetindedirler. Bu maksatla gençlerin, hiyerogliften gayrı bir yazı şekilini de öğrenmeleri, ve bunları bir araya getirerek yazmaları lâzımdır. Bu suretle yetişenler, iyi yazı yazmasını öğrenebilirler, yerli ve yabancı kelimelerin yazılışını ezberlemiş olurlardı. Bu yazı öğrenme esnasında çocuk, kopye ederken eski edebiyatı ve klâsik metinleri de okumuş ve bellemiş oluyordu. Yeni imparatorlak zamanındaki mekteplerde, küçük Mısır'lıların kopye ettikleri yazılar, Orta İmparatorluk devrinin edebî ve terbiyevî metinleridir. Meselâ: Nil'e kaside, Sinuhe masalı, Kheti'nin nasihatları gibi. Bu çeşit metinlerin ders olarak kopye ettirilen kısımları, kırık seramikler veya

taşlar üzerindedir. Bunlardan yüzlercesi üzerinde öğretmenler tashihler yaptıktan sonra bir tarafa atmışlardır.

Öğrenciler bu ilk mabed mekteplerinde okuma ve yazmayı öğrendikten sonra, gittikleri yerlerden öğretmenlerine hitaben de daima mektuplar yazarak durumlarını bildirmişler ve etraflarında olan biteni havadis kabilinden kaydetmişlerdir [1].

Böylece, mabet mekteplerinde okuma ve yazmayı öğrenen gençler, hükûmet dairelerine bağlı olan yüksek mekteplere geçmek imkânını buluyorlar ve oralarda siyasî ve idarî bilgileri öğreniyorlardı. Buradan diploma alabilenler, memurların yanında genç kâtipler olarak çalışmağa başlıyorlar ve bu tecrübe devrinde daha pek çok idarî ve pratik bilgiler ediniyorlardı. Aynı zamanda genç kâtip namzedi, bir imtihan geçirmek mecburiyetinde idi. Bu imtihan da, büyük bir papirüs üzerine öğrenci bir metin yazar, öğretmen ise bunlardan yanlış olanları tashih ederek düzeltirdi. Bu imtihan metinleri, her hangi bir edebî parçanın yazılması olduğu gibi, öğrenci ve öğretmen arasında bir mektup teatisi şeklinde de yapılırdı.

Böylece eski Mısır'ın devlet teşkilâtında çalışacak memurlar, muayyen bir eğitim sistemine uyarak yetiştirilmiş ve bunlar hem nazarî hem amelî bir tecrübe devrinden sonra, iş başına geçebilmişlerdir. Bu suretle anlaşılıyor ki, eski Mısır yazılariyle tespit edilmiş çeşitli vesikaları yazabilenler, bu zümre arasından yetişmiştir.

7 — Eski Mısır'da Güzel Sanatlar

Medenî hayatta güzel sanatların çok önemli bir yeri vardır. Sanat umumiyetle sosyal hayatın bir icabıdır. İnsanlar yaşamak için çalışırlar, fakat hayattan zevk almak için de bir takım eserler meydana getirirler. İşte bunlar, güzel sanatlar adı altında toplanan, edebiyat, mimarî, heykeltraşlık, resim, musiki, raks ve küçük el işleri gibi, kısımlarda mütalâa edilir.

Sanat, görülen, düşünülen ve hissedilen şeylerin gözle görülür, elle tutulur ve kulakla işitilir bir hale konulmasiyle vücut bulur. Sanat insanların yaratma kabiliyetinin bir ölçüsüdür. Sanatkâr ruhta

[1] A. Erman - 1939, S. 238 - 245.

yaratılmış insanlar, yaşadıkları cemiyet fertlerine, güzellik mefhumunu aşılarlar. İlim hakikatı arar; Sanat ise, insan hayalinde olanı yaratır ve ona şekil, renk ses ve hareket verir.

Bilhassa eski çağ medeniyetlerinin sanat eserleri üzerindeki incelemeler, o çağın sosyal durumunu ve güzellik mefhumundaki özellikleri belirtir.

Eski Mısır'ın M. ö. dört bin yıllık bir tarih devresinde, güzel sanatların hemen her şubesi büyük bir inkişafa ve özelliğe sahip olmuştur.

İlk devirlerde Delta'ya Asya'dan gelen ve orada inkişaf ederek vadi boyuna yayılan sanat, tarihî çağlarda Mısır'a has bir durumda gelişmiştir. Mısır medeniyetinde bir çok eserler zamanımıza kadar kalmış olduğundan tetkik edilebilen en geniş saha sanat tarihine aittir. Mısır'da tarihin başlangıcından itibaren güzel sanatlar doğmuş ve zamanla inkişaf etmiştir. Bu hal biraz da coğrafî ve siyasî durumun bir icabıdır. Çünkü bu ülkenin uzun zamanlar dış tehlikeden masun bulunması ve sulh içinde yaşıyabilmesi, yeni İmparatorluk zamanında ise zafer ve istilâlar neticesinde servetin Mısır'a akması, bu memlekette büyük sanat eserlerinin vücut bulmasına sebep olmuştur.

a — *Edebiyat:*

Eski Mısır yazısı ve dili ile yazılmış edebî eserlerin metinleri, en eski devirlerden itibaren çeşitli örneklerile bugün bilinmektedir. Ancak bunların en eski devirlere, yani M. ö. III üncü bine ait olanları daha ziyade dinî bir mahiyet taşırlar. Bunlar, IV. üncü ve V. inci sülâle (M. ö. III üncü bin) hükümdarlarının mezar duvarlarına yazılmış "Ehram metinleri„ dir.

Bu kitabeler, din hayatı için vesika teşkil etmekte iseler de, yazılış tarzları edebî örnekler olarak ele alınabilir.

Yine aynı devirde, IV. üncü sülâle zamanında, bir memurun mezarı üzerinde şu kelimeler okunmaktadır. "Kitaplar evinin Kâtibi„. Fakat, bu tabirin neye delâlet ettiği tamamen bilinmemektedir. Acaba bu bir iptidaî kütüphane midir? Yoksa kitapların toplandığı depo mudur? Yahut sadece resmî bir arşiv midir?

Fakat her ne olursa olsun, daha bu devirlerden itibaren ilmî ve edebî eserlerin mevcudiyeti düşünülebilir.

Çünkü daha sonraki devirlerde, eskilerden örnekler alındığı anlaşılmaktadır. Bu suretle eski çağ Mısır edebiyatında birbirine benzer mevzular asırlar boyunca tekrar edilmiş olduğundan çeşitli kopyeleri mevcuttur.

Eski imparatorluk : Bu devirlerden kalan edebî yazı nevileri arasında dinî metinler ekseriyeti teşkil etmekle beraber tarihî olayları zapteden yazılarda mevcuttur. V. inci sülâleye ait Palermo taşı üzerindeki, ta Menesten itibaren tarihî olayların kronolojik bir sıraya göre zaptedilmiş olması bize Mısırlıların tarih yazıcılığı için bir örnek verir. Aynı zamanda bu devirde bir takım ata sözleri mahiyetinde olan cümleler de yazılmağa başlanmıştır.

Meselâ vezir Ptah-Hotep'e izafe olunan bir "Yaşama hüneri ve adab-ı muaşeret„ kitabında kaydedilmiş cümleler dikkate şayandır:

"Her kesten bir şeyler öğrenebilirsin. Hak ve doğrulukla hayatta en ileri gidebilirsin. Sözlerinde daima temkinli ol. Yükselmiş olanları küçümseme. Haberleri ulaştırma hususunda sadık ol. Kendine dinlenmek için muayyen bir vakit ayır[1]„ gibi.

Bunlar, hem düstur olarak ezberlenecek ve kopye edilecek cümlelerdir, hem de uslup bakımından işlenmiş vecize halinde ifadelerdir. Eski imharatorlukta bütün bu sözler vezir Hotep ile prens Her-Cedef'e atfedilir. Ancak, bu iki filozofun zamanlarından kalma metinler ele geçmediğinden Ptah-Hotep'in kitabında bu hâkimane sözlere tesadüf edilmektedir. Çünkü sonraları Orta ve Yeni İmparatorluk devirlerindeki öğrenciler bu kitaplardan iyi yazmak, okumak ve iyi yaşamasını öğrenmek için cümleler kopye etmişlerdir.

Ptah Hotep, vazılarında ihtiyarlığın kendisine verdiği takatsızlık içinde krala şöyle hitabetmektedir:

"Yorgun insan için, kuvvet kaybolmuştur. Ağız dilsizdir ve konuşamıyor. Gözler zayıflamıştır ve kulaklar artık işitmiyor. Kalb unutkandır ve bir gün evvelkini hatırlamıyor. Kemikler yaşlılıktan

[1] A. Erman - Die literatur der Aegypter. S. 86.

ızap çekiyorlar, burun tıkanmıştır ve artık nefes alamıyor. İster oturmuş ol, istersen ayakta dur, daima rahatsızsın. İyilik, hastalığa dönmüştür. Her arzu kaybolmuştur. İnsanlar için yaşlanmak demek yaşlılık, her şeyin kendisi için fena olmasıdır.„ Bütün bu şikâyetlerden sonra Ptah-Hotep kraldan, oğlunu eski tarzda yetiştirmek için, izin istiyor. Oğlu, kendi tâbiriyle, "ihtiyarlığının bastonu„ olacaktır.

Bu münasebetle Ptah-Hotep, gençler tarafından itaat edimesi lâzım gelen güzel sözleri kaydetmektedir:

"İlminden dolayı kibirli olma, kendi, gururunu bilgilerinin içine koyma. Âlimlerden olduğu gibi, cahillerden de nasihat dinle. Eğer sen yüksek bir mevki işgal edersen hep iyi olan şeyleri iste, öyle ki senin tabiatında hiç bir hata olmasın. Doğruluk (hak) çok fevkalâdedir ve devam eder. Güneş ilahı seni yarattığından beri hiç kuvvetinden kaybetmemiştir, fakat onun kanunlarını ihlâl edeni cezalandırmıştır. ..... Babam beni doğruluk içinde büyüttü, işte bana bıraktığı en iyi şey bu olmuştur„.

Bu filezof aynı zamanda âmirine karşı takınacağı tavırlar hakkında da oğluna şöyle diyor: "Seni selâmladığı vakit yüzünü yere eğ ve seni selâmlamadan sakın konuşma; o güldüğü zaman gül, bu onun kalbi için hoş olacaktır. Ne vakit senden yüksek birisi ile beraber yemek yersen, onun önündeki tabağa değil, ancak kendi önüne konulan yemeklere bak.

Eğer sana, büyük bir kimse tarafından sır olan bir vazife verilirse, onu hiç bir şey saklamadan olduğu gibi naklet, hatta sana bundan dolayı üzüntü verecek şeyler olsa dahi. Kendini kötü lâflardan koru ve kaba konuşma„.

"Kendi yakınlarına cömert davran, zira bir gün sana bir felâket gelirse, seni sadece onlar selâmlıyacaklardır, ve bundan dolayı sen memnun olacaksın„.

"Mala karşı haris olma, bu tedavisi kabil olmıyan bir fenalıktır ki, dostları ve akrabaları birbirinden ayırır. Bu, bütün fenalıkların bir bagajı ve bütün takbih edilecek şeylerin bir torbasıdır„.

"İmkân bulduğun zaman bir yuva kur ve karını sev...„

"Eğer kulaklarını benim söylediklerime verirsen, senin tabiatın. cetlerin gibi iyi olacaktır [1]„.

İşte Eski İmparatorluk devrinde ilk defa yazılmış olduğu kabul edilen bu yazılar, Mısır dilinin ifade kabiliyetini, güzel cümleler yazma hevesinin mevcudiyetini göstermesi bakımından ilgiyi çekiyor. Ancak bunların asırlar boyunca mütemadiyen tekrar yazılmaları, Mısır münevverleri trrafından çok beğenildiğine de delâlet etmektedir.

Edebiyat bakımından ilgi çeken ciheti ise bir uslûbun teşekkül etmiş olmasıdır.

Orta İmparatorluk : II nci binde Mısır edebiyatı tamamen teşekkül etmiş olarak Orta İmparatorluk tarihinde yer alır. M. ö. II nci bin başlsrına tarihlenebilen kütüphaneler meydana çıkmıştır. Bu yerlerde papirüs ruloları numaralanmış ve sıralanmış olarak muhafaza ediliyordu. Bu suretle her nevi yazılı eesrlar bir sistem dahilinde muhafaza edilmiş oluyordu.

Fakat, yine bu zamanda tahtadan yapılmış lâhitler içine yazılmış ve lâhit metinleri adı verilen dinî edebiyat örnekler de pek çoktur. Ölüler kitabı, Mısır tarihinin hemen her devrinde ele alınarak yazılmıştır.

Bu devirde yazılan diğer çeşit metinler ise, bilhassa öğretim meselelerinde esası teşkil ederek klâsik addedilmişler ve daima revaçta kalmışlardır. Bu yazılar, bir çok nevileri ihtiva ederler : Tarihî hikâyeler, harp hatıraları, içtimaî tenkitler, ahlâk düsturları, ruhî incelemeler, hayalî hikâyeler gibi.

En çok beğenilen edebî nevileri, şu üç kısımda toplıyabiliriz :

1 — Öğretim ve eğitim için kullanılan ahlâk düsturlarını ihtiva eden kısa cümleler. Ata-sözleri.

2 — Gelecek hakkında yazılan kehânetler. tahminler.

3 — Biyografya, hikâye ve masallar.

Birinci kısımda siyasî, dinî, ahlâkî nasihatler nevinden esaslı yazılar mevcuttur. Bu umumî kaideler, kısa cümleler

[1] A. Erman - 1939. S. 110 - 115.

halinde formüle edilmişler ve ekseriya, ya bir kral ağzından ve yahutta büyük şahsiyetler tarafından söyletilmişlerdir.

Aynı zamanda bu gibi nasihatler, büyükten küçüğe, babadan evlâda hitap edilerek yazılmışlardır ve bazen psikolojik bir mahiyet taşırlar. Meselâ I. inci Amenemhat tarafından söyletilen sözlerde siyasî ahlâk düsturları olduğu gibi. insanların nankörlüğü üzerinde psikolojik düşünceler de yer almaktadır.

Tebası tarafından ihânete ve hatta suikaste uğramış olan ihtiyar kral, oğlu I. inci Sesostris'e hitabederek, ona insanlar hakkındaki düşüncelerini ve nasıl hareket etmesi lâzım geldiğini yazmaktadır. Onun bazı cümleleri şöyledir:

"Hükümdarlığının mesut olması için, benim sözlerime kulak ver. Madunlarından sakın, onlara itimat etme, onlarla ne dost ol, ne de onlara bir kardeş gibi muamele et, çünkü bu hiç bir şeye yaramaz.

Ben, fakirlere ve yetimlere baktım, fakat onlar bana nankörlük ettiler ve bana karşı suikast hazırlıyanları hiç kimse haber vermedi„.

"Bu bir akşam yemeğinden sonra idi ve ortalık kararmıştı. Kendi kendime istirahat vererek yatağıma uzanmıştım. Yorgundum, uykum gelmek üzere idi. Birden bire silâh gürültüleri işittim ve hemen kalktım. Bende, silâhlarımı aldım ve şakiyi kendim püskürttüm. İşte, bu ihanet olduğu zaman, sen benimle beraber sarayda oturmuyordun..... Bundan sonra devleti beraber idare edelim, çünkü bunlar benden çekinmiyor ve itaat etmiyorlar....„

Ben, doğduğumdan beri mesut olmuş bir insanım ve hükümdarlığımı bir kahraman gibi ifa ettim. Ben, Kuzey ve Güney sınırlarını dolaştım ve memleketi teftiş ettim. Kendi kuvvetimle sınırları ileri götürdüm. Ben, arpayı buldum, onu icad ettim ve buğday ilâhı beni severdi, her yerde Nil beni selâmlıyordu. Benim zamanımda ne açlık ne susuzluk vardı. Sulh içinde yaşanıyor ve benim için iyi şeyler söyleniyordu. Benim her emrim haklı idi. Güney düşmanlarımı itaat altına aldım ve Bedeviler beni köpekler gibi takib ediyorlardı. Ah! Kral Senusret, sen benim kalbimsin, benim nazarlarım senin

üzerindedir. İşte ben başlangıçta faal idim, sen bitirmek için kumanda edeceksin„.

İşte böylece, kral oğlu ile iktidarı paylaşmakta ve ona kendi mâruz kaldığı ihaneti, ileride bir ders olmak üzere hatırlatmaktadır. Bu yazıda, kral suikasta uğradığı vakitki durumu çok güzel tasvir etmektedir. Nasihatlerinden ziyade işte bu yazış ve anlatış tarzı, bize güzel işlenmiş bir yazı örneğini veriyor.

Diğer taraftan, Ptah-Hotep'in oğluna iyi yaşamanın umumî kaidelerini ve ahlâk terbiyesine ait sözleri bu devirde de tekrarlanmıştır. Yukarda okunduğu gibi bu sözler, bir genç memurun âmirlerine karşı takınacağı tavrı ve reayet etmesi lâzımgelen ahlâkî düsturları belirtmektedir; bilhassa insanların ruhî derinliklerine nufuz edilmiş olduğunu gösteren cümleleri dikkate değer. Bütün bu nevi yazıların edebî kıymeti, bilhassa uslup bakımındandır. Çünkü bu sözler Eski ve Orta imparatorluk devirlerinin resmî ve ağır uslubu ile meydana getirilmişler ve bu suretle klâsik addedilerek sonraki devirlerde dahi öğretim ve eğiitme düstur olarak alınmışlardır.

2 — İkinci kısım edebî yazılar, gelecek hakkındaki kehânetlerdir. Bu nevi anlatışlar, Eski İmparatorluk devrine kadar dahi çıkmaktadır. Bu nevi yazılarda esas, geçmişteki olaylardan istifade ederek gelecek için düsturlar koymaktır. Bunla tarihî hadiselerin dramatik kısımlarını acıklı bir dille izahr ederken, okuyuculara sanki bu gibi olaylar yeniden olacakmış hissini uyandıran bir tarzda tertip edilmişlerdir.

Orta imparatorluk devrinde yazılmış olanlarda, bilhassa iki ara devir arasındaki siyasî ve içtimaî karışıklıkların feci durumu ele alınmış ve bunlar dramatik bir hale getirilmiştir. Bu metinler sayesindedir ki, o devrin cemiyet hayatını tarihî olayların tafsilâtını ve birbirini takip edişini, tespit etmek imkânı olmuştur. Fakat bu metinlerin tarihî bir tenkitten geçmeleri şarttır. Bu yazılar, iki papirüste toplanmıştır. Birincisi Mısır'lı bir hâkimin bildirdikleri, diğeri ise "Neferrohu'nun kehânetleri„ adlarile anılırlar'.

Bu kehânetlerin sonunda kurtarıcı bir şahsın geleceği daima haber verilmektedir. Bu nevi edebî yazılar, eski Ön Asya kavim-

[1] Drioton ve Vandier - 1938, S. 260.

lerinde ve bilhassa İbranilerde çok görülen bir tarzdır. Ancak Mısır'lıların bu kehânet edebiyatı, bazı farklarla hemen hemen aynı uslup ve fikirlerle tekrarlanmış ve tarih boyunca bir tekâmül kaydedememiştir. Hemen hepsinde tarz aynıdır, umumî hatları itibarile evvelâ içtimaî ve siyasî karışıklıklar, başka kavimlerin Mısır'ı istilâları, bunun sonunda da, ilâhların sevgilisi Kurtarıcı bir şahsın, her şeyi düzeltmek kudretine sahip oluşu belirtilir.

3 — Biyografya, seyahatname, hikâye ve masallar en çok ilgiyi çeken edebî yazılardır.

Bu nevi yazılarda, hayal ile hakikat bir birine karışarak uydurma hikâyeler tertip edilmiştir. Bunlardan ne meşhurları şunlardır :

"Batan bir gemicinin yılan adasındaki sergüzeştleri„ Bu tamamen uydurma olduğu anlaşılan hikâyede, iki kısım vardır Biri, o devirde Kızıldeniz'de Mısır gemiciliğinin sadık bir tablosunu çizmesi ve bir gemicinin deniz seferlerindeki hayatının tasviridir ; bunda, realist bir görüş hakimdir. Diğeri ise eyilikler yapan fantastik bir yılanın oturduğu hayalî bir adaya iltica eden gemicinin geçirdiği sergüzeştlerdir. Birinci kısımda biyografik bir bilgi verirken, ikincisi o devir insanlarının hayallerinin ne şekilde işliyebileceğini göstermektedir.

Bu çeşit edebiyat örneklerinden bir diğeri de meşhur Sinuhe hikâyesidir.

I. inci Amenemhat'ın öldürülmesile (M. ö. 1970) ilgili bir sebepten dolayı Sinuhe adındak bir Mısır'lı, Sesotris Libya'da harp yaptığı sırada, Mısır'dan kaçmış ve Asya çöllerinde bir bedevî reis tarafından çok iyi karşılanmış ve onun kızı ile evlenmiştir. Sinuhe geçirdiği macerasını anlatırken, Asya bedevilerinin örf ve adetlerinin en ince teferruatına kadar hikâye eder. Fakat bu hayat tarzına bir türlü alışamıyan Sinuhe memleketine hasret çektiği bir sırada, kral I. inci Sesostris'in (M. ö. 1470-1939) affile Mısır'a dönmüş ve hükümdar tarafından törenle kabul edilmiştir. Sinuhe bu törenin en ince teferruatını dahi ihmal etmeden anlatır (Bakınız - S. 83 - 84).

Sonra sarayda mühim bir mevki işgaleden Sinuhe, kral ehramının yanında kendisi için bir ehram yaptırmak müsaa-

desini almıştır. Bu hikâyesile meşhur olan Sinuhe, Mısır edebiyatının en güzel hikâye örneklerinden birini teşkil eder.

Sinuhe hayatını şu suretle yazmaktadır: "Benim kalbim kırılmıştı, kollarım düşmüş ve bütün âzam titriyordu. Ben koşarak uzaklaştım ve çalılıklar arasına gizlendim. Yola düzüldüm fakat saraya gitmek istemiyordnm. Çünkü, karışıklıklar olacağını bekliyor ve beni yaşatmıyacaklarından korkuyordum.„

Bu korkunun ve kaçmanın sebeplerini Sinuhe yazmıyor. Ancak iki gün yürüdükten sonra Nil'in bir çok kollara ayrıldığı yere geliyor ve dümensiz bir kayıkla karşı sahile geçiyor ve oradan yürüyerek, kuzey doğu sınırına, yani Süveyş'e ulaşıyor. Nöbetçilerden korkmaktadır. Hikâyesine şöyle devam ediyor: "Burada susuzluktan düşeçektim, boğazım ateş içinde idi, kendi kendime söylendim: "İşte bu ölüm halidir. Birden bire bir sürünün melemelerini işittim ve Bedevileri gördüm. Şeyhleri, beni Mısır'da tanıdığı için, bana su verdiler, süt kaynattılar ve onlarla beraber kabilelerine gittim. Bana iyi muamele ettiler. Bir memleket beni diğerine veriyordu; Biblostan uzaklaşıyor Kedemiye yaklaşıyordum ve böylece bir buçuk sene geçirdim. Yukarı Retanu Prensi Nenshi, beni alarak dedi ki: "Sen benim yanımda Mısır dilini konuşanları duydukça mesut olursun. O bunu söylüyordu. Çünkü yanındaki Mısır'lılardan benim Mısır sarayında ne derece rağbette olduğumu ve iyiliklerimi işitmişti.

O, beni çocuklarının başına koyarak, büyük kızı ile de evlendirdi. Kendi memleketindeki hudut bölgesinde en iyi yerlerden bir parçayı seçmemi emretti. Bu, bereketli toprağın adı "Iaa„ idi.

Burada incirler ve bağlar vardı, şarap sudan daha çok idi. Her nevi meyveleri olan bu yerlerde hububat yetişiyor, zengin bal ve yağ bulunduğu gibi hesapsız sürüler de vardı. Prens memleketinin en iyi kabilelerinden birine beni reis yaptı. Bana günlük yiyecek olarak, ekmek haşlanmış et, kızartılmış tavuk ve içecek şarap veriyorlardı. Bunlara, kapan kurularak benim için tutulan çöl av etlerini de ilâve etmek lâzımdır.„

Böylece Sinuhe yıllarca yaşamış, çocukları büyümüş kendi bölgesinden geçen çeşitli seyyahlara yardım ederek onları misafir etmiştir. Ayrıca Sinuhe, Prens'in ordularının başına

getirilmiş ve düşmanları püskürterek memleketi asayiş içinde yaşatmıştır. Bu muvaffakiyetlerinden dolayı, Prensin teveccühünü kazanmış ise de etrafındakilerin kıskançlığını celbettiğinden, içlerinden en kuvvetlisi ona hücum etmeğe teşebbüs etmiştir.

Sinuhe bu mücadelede galip gelmiştir, ancak o bu muvaffakıyeti asıl kendi memleketi olan Mısır kralının ilâhî kuvvetine atfetmektedir. Memleketin hasretini çekmektedir. Gurbet ellerde ne kadar rahat olursa olsun, hayatının son günlerini doğduğu yurdunda geçirmek istiyor. Bu hisler altında yazısına şöyle devam ediyor:

"Bir gün, bir mülteci memleketinden savuşmuştu. Şimdi benim hakkımda saraydan haber soruyorlar. Bir gün, bir adam açlıktan sürünüyordu. Şimdi ben komşularıma ekmek vermekteyim. Bir gün, ben memleketimi çıplak olarak terketmiştim, şimdi beyaz çamaşırlar ve şahane elbiseler içindeyim. Bir gün, bir adam kaçmıştı ve haber gönderecek hiç kimsesi yoktu, şimdi benim bir çok hizmetkârlarım var. Evim çok güzel ve geniştir ve sarayda benim hatıram anılıyor. Allahım, bir gün bana kaçmayı emretmiştin, şimdi bana rahim ol ve beni saraya götür, kalbimin yaşadığı yeri bana tekrar gösterecek misin? Doğmuş olduğum memleketimde vücudumun gömülmesinden gayrı, en büyük emelim ne olabilir? Benim yardımıma gel.... Bana merhamet et ve gurbet eldeki bir kişinin duasını kabul et„.

Bu sözleriyle Sinuhe taptığı ilâhına sığınıyor ve yalvarıyor Fakat asıl yukarıya naklettiğimiz sözleri, gurbette vatan hasreti çeken bir kimsenin ne kadar refah içinde olursa olsun, iztırabını göstermektedir. O aynı zamanda kralına, kraliçesine ve hatta onların çocuklarının emirlerine amade olduğunu da ifade etmektedir. Kendisini ise şu sade sözlerle tarif ediyor:

"Ah genç olabilsem, çünkü şimdi bütün vücudumu ağrılar kapladı ve ihtiyarlık geldi. Gözlerim zayıfladı. Kollarım takattan düştü ve ayaklarım artık beni takip edemiyor. Kalbim yorgun, ölüm bana yaklaşmaktadır. Acaba beni ebedî şehirlere (yani mezarlara) götürebilirler mi?...„

Mısır kralı Sesostris Sinuhe'nin durumuna vakıf olunca, ona memleketine ve saraya dönmesi için bir emirname gön-

deriyor. Hatıralarına bu emirnamenin suretini de ekliyen Sinuhe memleketine nasıl döndüğünü ve sarayda kral ve ailesi tarafından nasıl karşılandığını ve hatta şerefine kralın çocuklarının kendisine çalgı çaldıklarını hikâye ederek kralın kendisine dost olarak hitap ettiğini ve saray erkânı arasına alınarak kendisinin müşavir addedildiğini bildiriyor.

Sinuhe biyografyasını şöyle tamamlamaktadır.

Bütün bu karşılanma ve iyi kabulden sonra, kralın çocuklarının delâletile kendisini kral ailesine mensup bir eve yerleştirdiklerini ve buraya hazineden kıymetli şeyler getirtildiğini yazarak diyor ki: "Benim vücudumdan senelerin çizgilerini yokettirdiler, beni traş ederek saçlarımı taradılar bir sürü kirliliklerim ve kaba bedevi elbiserim çöle terkedildi, bana ince keten elbiseler giydirilerek Mısır'ın en güzel kokulu yağlarını sürdüler. Karyolada uyudum ve kum çöllerini onların sakinlerine bıraktım . . . .„

Böylelikle Sinuhe ömrünün son günlerini kendi memleketinde geçirmiş ve kralın dostu olarak yaşamış ve her gün saraydan kendisine yemekler ikram edilmiştir. Fakat asıl mühim mesele kendisine kral tarafından taştan bir mezar inşa ettirilmesi ve hatta altın kaplamalı bir heykelin hediye edildiği ve bu suretle Sinuhe'nin son günlerinin müsterih ve mesut geçtiğini kaydetmesidir [1].

İşte böylece Sinuhe biyografyasını güzel bir uslup ile yazmış müşahedelerini, iç duygularını çok güzel olarak tespit etmiştir. Bu metin Eski Mısır edebiyatının bir şaheseri sayılır.

Diğer başka bir hikâye de, fakir bir köylünün, büyük bir haksızlığa mâruz kaldığı için, kendisini müdafaa etmesidir. Bu, daha ziyade hukukî bir hitabet örneğini teşkil etmektedir.

Köylü büyüklerine hitap ederken şu tabirleri kullanıyor:

"Büyük Nazır, benim üstadım! Büyüklerin büyüğü! Var olan ve olmayan şeylerin rehberi! Eğer sen hakkın gölüne inersen, müsait rüzgârla seyredebilir misin? Senin geminin üzerinde hiç bir fenalık durmasın. Sen nehrin fenalıklarını hissetmemelisin. Sen korkulu bir yüz görmemelisin. Her zaman ürkek olan balıklar sana gelsinler ve besili kuşlar senin avın

[1] A. Erman - 1939, S. 142 - 153.

olsun. Çünkü sen yetimlerin babası, dulların kocası, bosanmışların kardeşi, annesizlerin elbisesisin.„[1]

Bütün bu hitaplardan sonra, köylü asıl kendine yapılan haksızlıkları anlatarak adalete iltica etmektedir.

Köylünün bu sözlerini beyenen nazır, krala bundan bahsediyor, ve bu sefer köylü kralın huzurunda konuşuyor, bu sözler kralın emri ile zaptedilerek papirüslere yazılıyor.

Bunun üzerine kral, haksızlık yapmış olanın bütün mallarını alarak köylü ve ailesine verdiriyor.

Bu yazılar, okuma yazma bilmediği halde, bir köylünün güzel konuşmasını ve ıztırap içinde hakkını müdafaa ederken hitabettiği kimseler hakkında sıraladığı tabirler bakımından ilgiyi çekmektedir. O, böylece tesirli konuşmasını bilmiştir.

Bu yazı, Orta imparatorluk devrinde içtimaî meseleleri teşrih ederek bir köylü hayatının muhtelif safhalarını canlandırmaktadır. Bunlardan başka daha ziyade filozofik bir metin sayılabilecek olan bir papirüsten de bahsetmek icabeder. Çünkü bu da bir nevi edebî yazıdır. Konu, "Hayattan bıkmış olan bir insanın kendi ruhu ile olan konuşması„ dır. Bu kötümser bir zihniyetin ifadesini taşıyan yazılarda, psikolojik tahliller, hayatın bütün acı taraflarını, insanın akıl ve hissinin çarpıştığı görülür. Ölüme karşı duyulan nefret ve isyan ile başlıyan bu yazıda, nihayet akıl ile intihar etmeğe razı olan bir insan varlığı müşahede edilir. Bu yazı, bütün bir hayat felsefesidir, fakat aynı zamanda kötümser bir ruhun mücadelesidir.

Görüldüğü gibi, Orta İmparatorluk devrinden kalan yukarıda örnekleri verilen çok ve çeşitli edebî yazılar vardır.

Bunlarda sade açık, ve kesin ifadeler göze çarpar. Ancak üslupta biraz monotonluk ve bazı ahvalde iptidailik olmakla beraber, edebî parçaların en güzel örneklerini vermeleri itibarile dikkate şayandır. Orta İmparatorlukta, Mısır edebiyatı muhitinden, siyasî olaylardan mülhem olmuş ve böylelikle yazı dilinin inişlenmesini temin etmiştir.

Yeni İmparatorluk: Bu devirde edebiyat başka bir safhaya girer. Mısır siyasî hakimiyetinin Ön Asya'da yayılması,

[1] A. Erman / 1939, S. 142 - 153.

bu memleketlerin kültür hayatı ile temasa gelen Mısır'lılara bir takım yenilikler getirmiştir. Bu hal, bilhassa Mısır diline yabancı kelimelerin girmesile belli olur. Yeni İmparatorluk devrinde bir kâtip, yazısında ne kadar çok yabancı kelime kullanırsa o kadar makbul sayılırdı. Buna göre II. nci bin ortalarından sonraki Mısır edebiyatı daha ziyade komşu ve vassal devletlerin tesiri altında kalarak meydana gelmiş sayılabilir [1].

Diğer taraftan [2] bu devirde Eski İmparatorluk edebiyat örnekleri klâsik addedildiği için kullanılmağa devam edilmiş ise de, asıl konuşma dilinde büyük bir değişiklik olmuştur. Bu eski dil, çoktan ölü bir dil haline gelmiş ve sadece alimlerin, ediplerin sırrını bildikleri bir konu addedilmiştir. XVIII.inci sülâlenin sonlarında Amarna çağında ise yazı dilinde yeni bir değişiklik olmuştur. Bu hal, halk çoğunluğunun konuştuğu dili olduğu gibi kabul etmek için, yapılan bir harekettir. Akhnaton'un inkılâpları dil üzerinde de kendisini göstermiş ve kâtipler halk arasında konuşulan dille eserlerini yazmağa başlamışlardır. Bu bir ihtiyacın karşılığı olduğundan hemen umumileşmiştir. Ancak bu dil, diğer klâsik addedilen dil ile kıyas edilirse, daha iptidaî, daha sade, fakat daha canlı ve istenilen şeyleri daha iyi ifade eder bir durumda idi. Bu devirde gramer kaideleri de değişmiş ve bilhassa kelime hazinesi halk ve yabancı dillerden alındığı için, çok zenginleşmiştir. Diğer taraftan klâsik dil, asılzadeler arasında kısmen yine kullanılmağa devam edilmiş ise de artık ehemmiyetini kaybetmiş olduğu, yapılan büyük yanlışlıklardan anlaşılmaktadır.

Dil üzerinde bu değişiklikler böylece tespit edildikten sonra bu devrin edebiyatını gözden geçirebiliriz.

Bu devreden kalan edebî eserlerin hemen hepsi papirüsler üzerine yazılmış olduğundan, ele geçenler nisbeten mahdut miktardadır. Bilhassa mukayese edilebilecek kısımlar az sayılır. Fakat bununla beraber, bu devrin kâtipleri edebî eserlere o kadar önem vermişlerdir ki, ele geçen vesikalardan yine kâfi derecede örnekler mevcuttur.

[1] A. Erman - 1939, S. 150.
[1] G Jequier. - 1930, S. 299 - 299.
[2] Drioton ve Vandier-1938, S. 474 - 483.

Bunlar tarihi ve resmî yazılar, harp ve zafer hikâyeleri, ahlâk düsturları, ilâhlar ve krallara yazılan kasideler majik, mitolojik ve dinî metinler, mektup örnekleri, mahkeme ilâmları, ilmî ve tıbbî yazılar, nasihatlar, ata-sözleri ve nihayet asıl daha edebî olan hikâye ve şiirler vardır. Dinî ve majik metinler mezarlarda pek çok bulunmuşsa da, diğer nevi yazılar bilhassa eski ev harabelerinde, vazolar içinde mühürlenmiş bir şekilde meydana çıkarılmışlardır.

Bu devirde büyük harpler ve zaferler olduğu için, bunlar anlatan gerek resmî gerekse müşahedeye dayanan objektif yazılar, edebî örnekler olarak da zikredilebilirler. Meselâ XVII nci sülâlenin son krallarının, Hiksos'lara karşı olan savaşları tarihî hikâyelere zemin hazırlamıştır. Apofis ile Sekenere'nin kavgaları, bir nevi tarihî roman addedilir.

Karnarvon "Carnarvon„ tableti adı verilen vesikada hakikî tarih olayları yer almaktadır, nihayet "I. Sallier„ papirüsü denilen vesikalara dayanan metinler tarih yazıcılığına bir örnek olarak verilebilir.

XVIII. inci sülâle zamanında ise III. üncü Tutmozisin salnamesi ve Harris papirüsü, objektif olarak Asya seferlerini ve dahilî karışıklıkları anlatırlar.

Yine bu neviden krallara ve asılzadelere yazılan kasidelerde, nazım halinde kafiyeli yazılar mevcuttur. Bunlarda asıl büyük şahsiyet daima kral olduğu görülür.

Bu gibi kasidelere II. inci Ramses'den itibaren tesadüf edilir. Medinet Habu'daki metinler, Mineptah yazıları, Pentaur şiirleri bu gibilere model olarak gösterilir, yalnız bunlar, yukarda da işaret ettiğimiz gibi, klâsik dille yazılmışlardır. Bu vesikaları, tarihî vesikaların izahına yarıyan parçalar olarak ele alındığı zaman, ihtiyatlı bir tetkikten geçirilmesi şarttır.

Bunlardan bir diğeri de III. üncü Tutmosis zamanında, Filistin'de isyan eden bir şehre karşı kumandan Thutii'in hile ile olan muzafferiyetinin hikâyesidir. Bu biraz da Troya şehrinin Yunan'lılar tarafından zaptı hikâyesini andırır. Çünkü burada da Mısır generali büyük yağ küpleri içinde askerlerini şehre sokmağa

* Bunlardan bir kısmı, ölüler kitabında vardır ve eski devirlerde yazılmış olanlar tekrar edilmektedir.

muvaffak olur ve bu küp içindekiler çıkarak dışarda kalan Mısır askerlerine kapıları açarlar. Bu metin, tek bir yazıya inhisar ettiği için, tarihen ne kadar doğru bir olaydır, bunun hakkında hüküm vermek güçtür. Ancak şu malûmdur ki III. üncü Tutmosis zamanında, Thutii adında bir şahsiyet yaşamıştır.

İşte bu suretle tarihî olayları konu olarak alan edebiyat nümunelerinin mevcut olduğu görülüyor.

Ayrıca bu devirden kalan, pek çok mektup örnekleri ele geçmiştir. Fakat bunların çoğunun edebî kıymetleri pek azdır. Çünkü hepsinde mektubun beşte dördünü baş ve sona konulan formüllerle doldurmuşlardır. Bunlar arasında edebî kıymeti haiz olanlar, bilhassa kâtipler arasında cereyan eden muhavereye ait olanlardır. Çünkü bunlarda, hem zor ve yabancı kelimelerin yazılma ve kullanma tarzları görülür, hem de çeşitli uslup örneklerine tesadüf edilir. Bunlardan tipik bir model olarak gösterilen kâtip "Hori„ den yine kâtip Amenemope'ye yazılan metindir (I Anastasi papirüsü). Bu mektupta Asya'ya yapılan hayalî bir seyahatten bahsedilir.

Diğer taraftan asıl hikâye ve masal edebiyatı da devam etmektedir. Bunlar canlı ve sade bir uslup ile tertip edilmiş yazılardır. Bu hikâyelerde ele alınan konular, acaip, sembolik mânalar taşıyan ve sihir formüllerile dolu bir tarzda yazılmış olanlardır.

Meselâ, bu masallardan "iki kardeşin hikâyesi„ "Horüs ve Set'in„ efsanesi, "Hakikat ile Yalan hikâyesi„ "Unemon'un seyahati„ gibi, tam metinleri bulunanlar bilhassa zikre değer. Çünkü bütün bunlarda hem insan hayali işlemiş, hem de hayattan alınan sahneler ve facialarla doldurulmuş ve nihayet bunlardan bazı hukukî düsturlarda çıkarılabilmiştir. Bu devrin her nevi edebî eserlerinde, kaba bir realite mevcut olduğu gibi, idealist bir şiir mefhumu da yer almıştır. Bir de bu devredeki Mısır'lıların, ne gibi şeylerden hoşlandığı ve hayallerini hangi istikamette işlettikleri görülmektedir.

Nihayet edebiyat numunelerinden esaslı bir kısım da "Şiir„ dir. Mısır'lılarda şiire çok önem verilmiştir.

Tabiattan büyük ilhamını alan bu yazılarda çok güzel parçalara tesadüf edilmektedir. Mesetâ "Nil„ e yapılan kasideler, güneşi tebcil eden manzumeler, bilhassa üzerinde durul-

mağa değer edebî eserlerdir. Bu meyanda aşkı terennüm eden şiirler de bulunmaktadır ve bunlara "Aşk şarkıları„ adı verilmektedir. Meselâ bunlardan biri şu şekildedir:

"Her gün ben evimde ve hiç geçmiyen acılar çekerek otururken, komşularım daima gidip gelirler, Ah! eğer benim sevgilim de onlarla orada olsaydı„

Diger taraftan Amarna çağındaki dinî mevzular üzerinde yapılan şiirler de meşhur edebî eserler arasındadır.

Kral Akhenaton'un bizzat güneş için yazdığı kaside, Amarna devrinin bir edebî şaheseri olarak alınır. Çünkü bu yazılar sadece dinî bir vecdin ifadesi değil, aynı zamanda tabiatın en büyük kudretine karşı duyulan hayranlığın bir örneğidir. Meselâ, güneşe hitap ederek söylenen şu sözlerde, ne kadar içten gelen bir duyuş vardır:

"Göklerin ufkunda belirmen ne kadar güzeldir,
Ey! hayatın esasında yaşayan Aton.
Sen şark semasının ufkundan doğduğun zaman
Bütün memleketi güzelliğinle doldurursun....
Uzaklaşsan da, şuaların dünya üzerindedir.

Ne kadar yüksek olursan ol, Senin adımlarının izleri gündüzdür.

Sen şualarını dağıttığın zaman.
Mısır'ın iki ülkesi birden her gün bayram içindedir.
Hepsi uyanık ve ayaklarının üzerinde dik dururlar,
Çünkü Sen onları uyandırmışındır.
Onlar bütün uzuvlarını Sende yıkarlar, elbiselerini giyerler
Ve kollarını yukarıya kaldırarak Seni şafakta selâmlarlar.
Sonra bütün dünyada her kes kendi işini yapar.

Hayvanlar otlardan zevk alırlar, bütün ağaçlar ve bitkiler çiçeklenirler.

Kuşlar, kanatları sana doğru ibâdet edercesine kalkık bataklıklarda uçarlar,

Bütün koyunlar ayakları üzerinde oynarlar,
Bütün kanatlı mahluklar uçmaya hazırlanırlar,
Sen üzerlerinde oldukça onlar yaşarlar.
Gemiler nehirden çıkar ve inerler.

Su içindeki balıklar Senin önünde sıçrarlar.
Şuaların büyük deniz ortasında kıvılcımlar saçar,
Kadında çocuğu sen yarattırsın.
Ananın karnında çocuğa sen hayat verirsin
Ve ağlamaması için o beşiğinde sallanır,
Sen ana rahminde dahi bir çocuğu besleyensin.
Ne zaman civciv kabuğu içinde bağırırsa,
Sen ona hayat vermek için nefes verirsin.
Yumurtayı bütün kuvvetiyle kırarak o hayata çıkar,
Ey Tanrım! Senin ne kadar çok eserlerin vardır.
Sen! Ezeliyetin hâkimi! Senin isteklerin hep iyidir,
Sen hayatın ta kendisisin ve hayat Sende yaşar„ [2].

Bu kaside, görüldüğü gibi, çeşitli ifadelerle Güneşin bütün hayatın esası olduğunu beyan ediyor. Bu tarz ifadeler, sonraları Tevrat ve İncil gibi mukâddes din kitaplarında da görülmüştür. Bu kasidenin edebî bakımdan ilgi çeken ciheti, bütün canlı mâhlukların güneşten aldıkları hayatî varlıklarının, başka başka şekilde yazılmasıdır. Aynı kasidenin bir diğer parçasında, Nil nehri üzerine söylenmiş sözler vardır. Burda da başlıca hitap yine güneş ilâhı Aton'adır.

"Sen yer altından Nil'i hâlk edersin
İnsanları beslemek için onu istediğin şekilde getirirsin.
Bütün uzak ülkeleri de himayene alırsın.

Sen semâda bir Nil yaratmışsın ve her memlekete onun nimetlerini dökersin.

Dağlar üzerinde bir deniz gibi dalgalar haline gelen sular bütün tarlaları sularlar.

Ey! Tanrım! Senin düşüncelerin ne harükulâdedir.

Yabancı kavimlere, çölün bütün hayvanlarına semâda bir Nil yaratmışsın.

Yer altından ise Mısır ülkesi için bir Nil fışkırıyor.
Senin şuaların bütün tarlaları besliyor,

Sen parladığın zaman oradaki bitkiler, Senin için büyüyüp canlanıyor.

[1] A. Weigall. 1935 - s. 156 - s. 144 - 145.

Sen yarattıklarını korumak için, mevsimleri icat etmişsin. (Bütün bunlar) Kışın serinlemek yazın sıcaktan istifade etmek için (değil midir?)

Sen, gök yüzünü oraya çıkıp bütün yaratıklarını seyretmek için yapmışsın.„

Bu, güneşe hayranlık ve övme ile tabiat kuvvetlerini izah, daha çok uzun bir kaside halinde devam etmektedir.

Çünkü bu dinî inanışta, her şeyin güneşten çıktığı ve her şeyin güneşle yaşadığına inanan bir prensip caridir. Aynı zamanda da Mısıra hayat veren, Nil suyu unutulmamıştır.

Akhenaton şu mısra ile güneşe bir ilâh olarak hitap ettiği zaman, en içten gelen bir tabiat aşıkı olduğunu ne güzel belirtir.

"Tanrım Sen, bizzat hayatsın, ve hayat ancak Sende görülür„

İşte Amarna çağı eski Mısır edebiyatına, bütün güzel sanatlarda olduğu gibi, yeni bir tarz getirmiştir.

Ata sözleri ve nasihatlar :

Yeni İmparatorluk devrine ait diğer edebî yazılardan Ata sözleri ve nasihatlar da mevcuttur.

Meselâ, Anii ismindeki filozof, oğluna şu nasihatleri verir : "Eğer başkasının evine girersen, orada hatalı olan şeylere gözlerini dikme. Eğer gözlerin onları görürse, susmasını bil. Dışarda kimseye bahsetme, seni işitenler bir hata, bir cinayet işleyebilirler.„

"Sırları açığa vurmaktan çekin. Üst derecedeki âmirlerine öfke ile cevap verme. O, sana acı söylediği zaman, sen ona mülâyemetle cevap ver ve onu teskin et. Onun öfkesi geçince, sana yeniden dönecektir.„

"Kalbini her hangi bir kimseye doğru yöneltme. Yanlış bir lâf dudaklarından çıkınca başkası bunu tekrarladığı vakit sen düşman kazanırsın. Bir insan dili ile mahvolur. İnsan vücudü, her türlü cevapların bir deposudur; bunların içinden iyisini seç ve söyle, fenasını ise kendi vücudunda sakla.„

"Fazla içme, çünkü eğer düşer ve uzuvlarından biri kırılırsa, sana hiç kimse elini uzatmaz. Arkadaşların "Bu sarhoşu dışarı atın„ derler.

Saygılı ol. Senden yaşlı veya üst derecede birisi içeri girdiği vakit ayağa kalk. Fakat, her şeyden evvel ailene saygı göster. Anne ve babanın eline su dök. Annene bol ekmek ver ve onu seni taşıdığı gibi taşı. O senin büyük yükünü kaldırmıştı ve seni üç sene müddetle emzirmiştir. O, seni okuyup yazman için, mektebe koymuş ve sana evden ekmek ve bira getirmiştir.

Sen de evlendiğin zaman, annenin emeklerini düşün, öyle ki, o seni takbih etmesin ve Tanrıya elini kaldırıp, sesini (şikâyet ederek) duyurmasın. Fakat, sen genç iken evlen ki, karın da sana bir oğul versin.„ [1]

Anii, bunlardan başka oğluna ölüm için hazırlıklı olmasını, ve ilâhlara karşı vazifesini yapmasını, onların önünde mücrim vaziyetinde kalmamasını tenbih eden güzel ve kısa cümleler yazıyor.

Amenemope isminde diger birisi de, oğluna çeşitli konularda nasihatler veriyor:

"Kalemini başkalarına fenalık yapmak için sakın kullanma„.

"Hiç bir sınırı değiştirme„.

"Ne ölçülerde ne de tartma da hile yapma„.

"Adil ol, zenginlerin menfâatı için fakirlerin hakkını yeme ve onları iyi giyinmiş olmadıklarından dolayı geri gönderme„.

"Vergi alırken sert davranma„.

Bunlardan başka bilhassa rüşvet alarak zenginleşmemesini söylüyor. Bu maksatla: "Daimî endişe içindeki zenginliktense, kâlb huzuru ile elde edilen ekmek daha iyidir„ diyor.

Aynı zat ilahlara karşı bir insanın takınacağı tavırlar hakkında da nasihatlar veriyor. Meselâ:

"Hayatını o suretle idare etmelisin ki, ölüler diyarında Tanrının elinde bahtiyar olabilesin„.

"Ambardaki zenginliktense, Tanrının elindeki fakirlik daha iyidir„.

Bu cümlelerden bazıları ufak değişikliklerle Musa ve İsa Peygamberlerin mukaddes kitaplarına intikâl etmiştir. Bunları örneklerile karşılaştırmak mümkündür [1].

[1] A. Erman, 1939 S. 280

İşte bütün bu yazılarda hem nasihatlar, hem de uslup bakımından işlenmiş cümleler görülmektedir,

Yeni İmparatorluk devrinin Mısır edebiyatı, böyle çeşitli örneklerle bize eski çağ kavimlerindeki zihniyet, inanış, ve zevklerini göstermesi bakımından faydalı bilgiler sağlamaktadır.

Mısır, Eski çağın son devirlerinde yabancı kavimlerin istilâsına mâruz kaldığı zaman, bu müstakil benliğini her yönden kaybedecektir. Esasen bu son devirde istilâ edilen memleketlerin tesirini her sahada ve her mevzuda müşahede etmiş olduk. Fakat, aynı zamanda karşılıklı olarak bu eski Mısır edebiyatından Filistin, Suriye ve Ön Asya kavimleri istifade etmişlerdir. Hatta eski Mısır hikâye ve masallarının bazıları, diğer kavimlere, çeşitli yollarla giderek, ilhâm kaynağı olduğu tespit edilebilmektedir [1].

Eski Mısır lıların edebiyatı, medenî hayatını tamamlıyan ve Mısırlılar'ın ne gibi şeyleri okumak ve dinlemekten zevk aldıklarını gösteren bir safhasıdır.

b- *Eski Mısır mimarisi*:

İnsanların en aslî sanatlarından biri de mimarî eserlerdir. Çünkü mimaride güzellik ve fayda bir araya gelebilmiş ve kütle haline gelen sanat, asırlar boyunca devamlılığı temin etmiştir.

Mimarî eserler umumiyetle, dinî, sivil ve askerî kısımlarda mütalâa edilebilir. Bunları inşa etmek için kullanılan malzeme umumiyetle ağaç, kerpiç, tuğla ve taştır. Mısır'ın arkaik devrinde, mimarî eserler ağaçtan ve kerpiçten yapıldığı için, bugün ayakta kalmış, esaslı bir bina mevcut değildir. Ancak, daha sonraları taştan yapılmış olanlar, bütün haşmetlerile, asırların tahribine mukavemet ederek, ve Mısır ikliminin müsait durumu neticesinde bugüne kadar aslî durumlarını muhafaza edebilmişlerdir.

Şimdi, bunları muayyen bir sıraya göre ele alalım: Evvelâ en çok itina gösterilen ve ekseriya muazzam bir su-

[1] A. Erman - 1939 S. 275, 276, 280.

rette, dinî fikirlerin ilhamı ile inşa edilmiş olanlar gelir. Bu eserleri mâbetler ve mezarlar olmak üzere iki kısma ayırabiliriz.

Umumiyetle mezar ve mâbetlerin ebediyete intikali düşünüldüğü için, sağlam, dayanıklı ve büyük olarak inşa edilmelerine önem verilmiştir. Bu itibarla bugün sivil ve askerî mimarîden daha fazla, dinî fikirlerin tesirile yapılmış olan mimarî eserleri daha çok ayakta kaldıkları için, tetkik etmek başta gelmektedir.

1 — Eski Mısır Mabetleri:

Mimarî eserlerin en ihtişamlı olanları şüphe yok ki mabet yapılarıdır. Bu binalar, din fikrinden mülhem olarak yapılmış iseler de, asıl plânlarında bütün bir rahipler zümresini barındıracak ve çeşitli ilâhlara atfedilen hizmetlerin yapılmasına yarıyacak kısımlarıda yer almıştır. Eski Mısır tarihinin seyrine göre bir sıra takip ederek, mabet örneklerini ve yapılarını ele alacak olursak, en eski devirlerden kalanlar bize pek az bilgi verirler.

Meselâ Tinit devrinde mabet olarak kalan harabe, sadece büyük taşlardan yapılmış dairevî bir duvardan ibarettir. Bu mabet yapısı, Hiyerakompolis'te daha yeni devirlere ait olan bir mabedin altında bulunmuştur. Bu ilk devirlerde III. üncü sülâlenin sonuna kadar, mimarlar küçük mikyasta tahta, tuğla ve taştan binalar yapmışlar, hattâ kubbe ve kemeri tatbik etmişler, ağaç gövdesinden sütunlar kullanmışlardır. Fakat bu başlangıç, aynı fikir üzerinde devam etmemiş ve hemen hemen hiç iz bırakmadan kaybolmuştur.

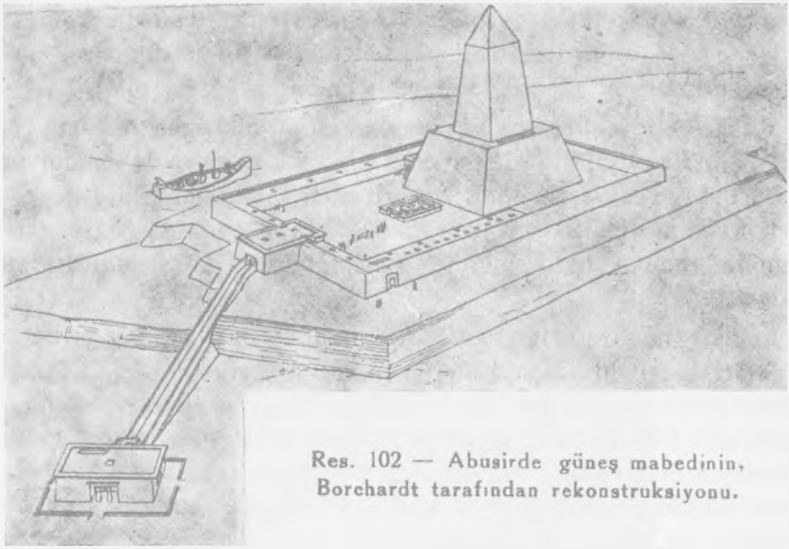
Eski İmparatorluk zamanında IV. üncü sülâleden itibaren çok büyük taşlarla, bilhassa granitle olan, yapılar görünmekte, tek taş sütunlar sayesinde, tavan örtüsü, eski küçük tuğla kubbe yerine, düz bir şekil alarak, bundan sonra, Mısır mimarisinde kaide haline gelmiştir.

Fakat V. inci sülâle zamanında yeniden daha mütevazi maddeler kullanılmıya başlanmış, aynı zamanda bütün çeşitli şekilleriyle asıl sütunu da bulmuşlardır. Mimarlar ve yapıcılar binaların dayanıklığını, umumî ahengine göre hesaplamışlar ve bu esaslara göre inşaat yapmışlardır.

Eski İmparatorluğun hükümdarları Mısır'ın hemen her yerinde mabetler inşa ettirmişlerdir.

Bunlar, eski iptidaî mabetlerin yerine geçerek, plânlı bir şekilde taştan esaslı yapılar olmuştur. Bu binalar daima büyütülmüş düzeltilmiş ve güzelleştirilmişlerdir. Bâzen de büsbütün yıkılarak yeniden yapılmışlardır. Bu mabetlerden kalan kısımlarla bu gün yeter derecede bilgi edinilebiliyor. Her mabet mahallî kült ihtiyaçlarına cevap verecek bir şekle göre yapılmıştır. Bu devirde mabetler için henüz tek mimarî tip esası tatbik edilmemektedir.

En orijinal örneklerden biri Güneş ilahı "Ra" ya mahsus yapılan mabettir. Büyüklüğü ve şekli hakkında bir fikir edinmek için, bunlardan "Abusir" de meydana çıkarılan V. inci sülâle zamanında inşa edilmiş olanını ele alalım (Res. 102). Yüz metreden

Res. 102 — Abusirde güneş mabedinin, Borchardt tarafından rekonstruksiyonu.

fazla uzunluk, 80 metre genişlikte, sur ile çevrilmiş bir saha içinde, 38 metre yanları ve 20 metre yüksekliğinde bir kare mastaba üzerinde, kalın dikili taş bulunmaktadır. Bu anıt bütün mabede hâkim durumdadır. Asıl Güneş ilâhını temsil eden sem-

bol budur. Kaidenin önünde kurban kesmiye mahsus, sunak olan mezbah bulunuyor. Sur haricinde, çölün ortasında 28 metre uzunluğunda pişmiş topraktan kayık, güneşin gece yolculuğu için hazırlanmış bir durumdadır.

Bütün bunlar Asya medeniyeti ile olan müşterek esarları gösteriyor. Oradaki dikili taşlar da ilâhı temsil etmişler, ve onun önüne kurban mezbahı konulmuş ve mukaddes surlar inşa edilmiştir. Kayıklara gelince, Sumer ülkesinde, Ur mezarlarında bu çeşit eşyalar, ölünün su üzerindeki seyahati için lüzumlu ad edilmiştir. Çünkü bir fikre göre güneş de ölen insan gibi toprak altında yaşamaktadır.

Bu müşterek vasıflar Mısır medeniyetinin Asya menşeine delâlet edecek olan kısımlarıdır.

V. inci sülâlenin hemen bütün hükümdarları, bu türlü Güneş mabetlerini ehramlarının yanı başına yaptırmışlardır. Bunlardan beş tanesinin ismi bilinmektedir. Harabe kalıntılarıyle en iyi belli olabileni, yukarıda tarifini verdiğimiz Abusir mabedidir.

Bu çeşit mabetlerin en önemlilerinden bir digeride, Heliyepoliste idi (Res.103).Burada da esas olan fikir, Mısır'da umumiyetle âdet olduğu üzere, mabudu temsil eden sembolün gizli bir yerde değil, fakat heybetli görünüşü ile, bütün mabede hâkim durumda konmasıdır. Çünkü bu sütun bizzat Güneş ilâhını temsil etmektedir.

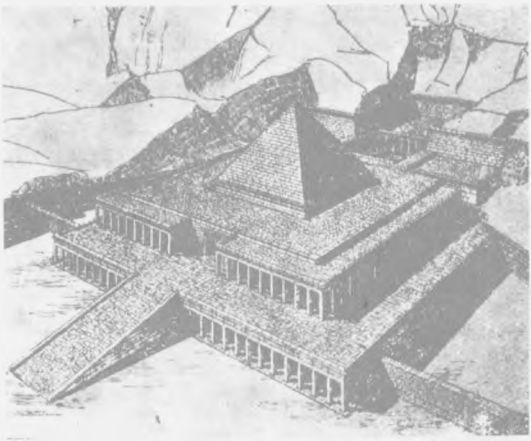
Eski imparatorluk devrine ait bundan başka diğer mabet örnekleri de vardır. Bunlardan bir kısmının hangi ilâh için yapıldığı yazılı metinlerin de yardımı olmadığından, tam manasiyle bilinmektedir. Fakat birçokları mezar abidelerin yanında yer aldığından bunların ölüler kültü için (meselâ Sakkara'da basamaklı ehram) yapıldıkları muhakkaktır. Yanında kral Cezer zamanına ait olan binalar bu çeşit dinî maksatlar için yapılmışlardır. Bu mabetlere, sütunlara dayatılmuş üstü kapalı uzun bir avludan girilerek daha uzakta cepheleri sade bir şekilde süslenmiş sıra ile üstleri açık mabetler bulunuyordu.

Diğer taraftan Heliyepolis'te III üncü sülâle zamanına ait bir mabet yapısı örneği, başka yerde görülmeyen bir tarzdadır. Bu 300 metre genişliği olan yuvarlak ve 40 metrelik kalın

duvarlarla çevrilmiş iç tarafında direklerle tutturulmuş, uzunluğuna, beş hücreden ibaret bir binadır. Bunun ne suretle kullanıldığı ve hangi ilâh için yapıldığı bilinmemektedir.

Orta imparatorluk devrindeki mabet yapıları tarihî olaylar yüzünden tam şekillerini muhafaza ederek kalamamışlardır. Bunlardan bazıları Hiksos'lar devrinde (M. ö. 1788 - 1580) harap edilmiş, diğer bir çokları da XVIII. inci sülâle kralları tarafından ele alınarak büyütülmüş ve şekilleri değiştirilmiştir. Fakat yine bunlar arasında Orta İmparatorluk devrinde yapılmış olan asıl mabet, daima yeni yapılanın esasını, çekirdeğini teşkil etmiştir. Bâzı alt kabartmalar, yekpare granitten, papirüs, palmiye biçimindeki sutunlar, büyük heykel ve isfenksler bu eski mabetleri süslemek için konmuştur. Bunlar yeni İmparatorluk devrinde tekrar kullanıldıkları vakit, asıl ilk yaptıranın ismi silinerek yerine yenisi yazdırılmıştır. Onun için bu gibi şeyleri asıl kimin yaptırdığı, ekseriya belli olmamaktadır.

Orta İmparatorluk devrinde XI. inci sülâleden *Mentubotep*'lerden birinin yaptırdığı mabet sonradan tadilâta uğramıyan mabet lerden biri olarak gösterilebilir. (Res.103) Deir-el-Bahri mevkiinde

Res. 103 — Mentuhateb'in, Deir-el-Bahari mevkiinde ölüler âyini için yapılan mâbedinin rekortruksiyonu (Bu resim Naville ve Sommers Clarke tarafından yapılmıştır).

kayalık bir dağ yamacında inşa edilmiş olan bu bina, ölen insanlar için yapılan ayinlerde kullanılan bir mabettir. Teraslar halinde yapılmış olan bu bina topluluğu, arkasını dağa dayamış, orta kısmı bir dörtgen etrafına sütunlarla çevrilmiş, belki de orta yerinde bir ehramı olması lâzımgelen bir plân dahilindedir. Bunun gerisinde prenseslere mahsus yerler vardır. Mabedin dip tarafında uzun bir delhizden kayalıklar içine girilerek küçük bir odada nihayet bulmaktadır. Burada ihtimal ki kralın heykeli konulmuştu [1].

XII inci sülâle kralları da bir takım abideler meydana getirmişlerdir. Mabet olarak yapılanlar ve sonradan tadilâta uğrayanlardan bazıları şunlardır:

Memfiste Ptah mabedi genişletilmiş, Karnakta Amon, Denderada Hathor, Heliyepoliste Atum. Abidosta Oziris, mabetleri başta gelir. Bunlardan gayri Fayyumda büyük imar faaliyeti sırasında ehramlar ve abideler inşa edilmiştir.

Orta İmaratorluk devrindeki mimarî eserler, Mısır'ın klâsik sanatını teşkil etmiştir.

Bunu takibeden devreye gelince, mabetler pek çok ve büyük nisbette inşa edilmişlerdir. Bazı teferrutda değişiklik yapılmış ise de umumî plân hemen aynı esaslar dahilindedir.

Yeni İmparatorluk devri mabetleri birbiri ardı sıra dizilmiş üç esaslı kısımdan ibarettir. Dörtgen şeklinde olan mabetlerin uzunluğu, genişliğinin iki mislidir. Ön kısım, iki yüksek pilon arasından açılan büyük merkezî bir kapıdır. İç avlu, sütunlarla çevrilidir. Bunun gerisinde âyin yapılan salonlar ve daha ileride ise, bir koridorla ayrılmış ilâh heykelininin konduğu mukaddes yer ve hazinelerin saklandığı odalar, mağazalar bulunmaktadır. İlâh heyekeli ya bir hücreye kapatılmış ve yahut ta bir kayık üzerine oturtulmuştur. İlâhın heykelini taşıyan bu kayık, büyük ayinlerde halk'ın karşısına çıkarılmaktadır.

Mabedin asıl ön kısmında, iki yüksek dikili taş bulunuyor ve büyük direklere bayrak gibi alâmetler asılıyordu. Aynı zamanda da kralın çok büyük heykelleri oraya konuyor, bazen de isfenkslerin sıralandığı bir yoldan asıl mabede giriliyordu. Mabedin muhtelif yerlerine büyüklü, küçüklü heykeller de konmuştur. Bu esas plân dahilinde inşa edilen mabetlerin duvar ve sütun-

larında, kabartma veya oyma yazılar, süsler de yapılmıştır. Kralın icraatına ait olanları yalnız halkın girebileceği yerlerde, rahiplerin girmesine mahsus yerlerde ise tapınma, ve dini âyinleri gösteren sahneler yapılmıştır.

Yeni İmparatorluk devri kralları memleket dışı istilâlarla uğraştıkları için, bütün bu olayları mabetlerin duvar ve sütunlarında temsil ettirmeyi adet edinmişlerdir.

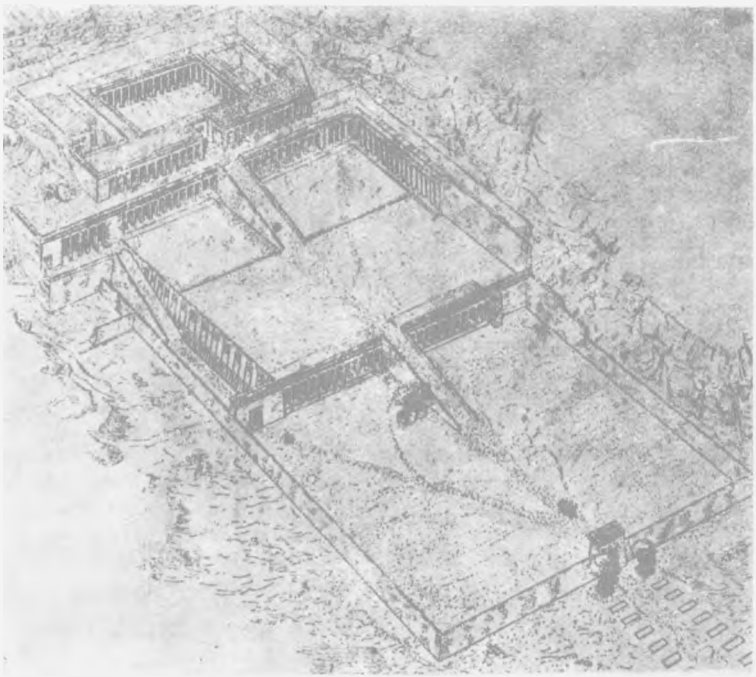
Mabetler umumiyetle iki esas fikre göre yapılmışlardır. Biri büyük ve baş ilâhlara hasredilenler, diğerleri ise ölüler kültünün yapılacağı mezar mabetleridir. Bu mezar mabetlerini her kral kendine mahsus olarak yaptırmıştır. Bu çeşit mabetler mezarlardan uzak, fakat yine aynı dağlık mıntakada kayalar içine oyulmuşlardır. Bunlar eski ehramların yanı başında yapılan, plânları başka türlü ve daha küçük nisbette olan ölüler mabedi yerine geçmektedir. Mezarlardan ayrı yapılan bu nevi mabetlerin gerek plânları, gerekse yer ve büyüklükleri itibarile mühim değişiklikler olmuştur. Bunlardan kraliçe Haçepsut'un Der-el Baharideki mabedi bilhassa zikredilmeğe değer. (Res. 104).

Res. 104 — Deil-el-Bahari de krallar vadisinin, Nil nehrine bakan kayalık yamaçına, yaslanarak yapılmış Haçepsut'un teraslı mabedi.

Çünkü bu bina Mısır abidelerinin en orijinallerinden biri sayılmaktadır. Bu kadın hükümdarın yaptırdığı mabed, bir dağ eteğinde kayalığın yamaçlarına uygun bir şekilde yerleştirilmiş sütunlarla tutturulmuş teraslar halinde yukarıya doğru yükselmektedir. En üst terasta asıl mabet ve onun arkasında kayalar içine oyulmuş bir çok ibadet yerleri yapılmıştır. Bu mabedin duvarlarında, kraliçenin menşeine ve yaptığı hükûmet işlerine dair sahneler kabartma olarak resmedilmiştir. Meselâ bunlar içinde başka memleketlere gönderilen ve oradan gelen sefaret heyetleri de yer almaktadır.

Bu mabedin umumî heyeti, gerek mimarî bakımından gerekse kabartmaların inceliği ve açıklığı bakımından, Mısır'ın en güzel abidelerinden biri addedilmektedir (Res. 105).

Res. 105 — Kraliçe Haçepsut'un Deir-el-Bahari (Thebes) Teraslı mabedinin, Naville tarafından rekonstruksiyonu.

II. inci Ramses'in "Ramseseum„u da bu nevi mabetlerdendir. Büyük ve baş ilâhlara hasredilen asıl mabetlere gelince, bunlar bilhassa Yeni İmparatorluk zamanında daha çok önem kazanmışlardır. Dış memleketlere fütuhat yapan Mısır kralları, elde ettikleri başarılara karşı şükran borçlarını ödemek maksadile ilâhlar için mabetler yaptırmışlar veyahut eskilerini büyüterek tamir ettirmişlerdir. Meselâ Amon ilâhı için yapılan büyük Karnak ve Luksor mabetleri Mısır'ın en büyük ve muhteşem abideleri addedilirler (Res. 106). Mabedin plânı aynı şe-

Res. 106 — Luksor'da (Thebes) III. Amenofis'in çifte sütunlu avlusu.

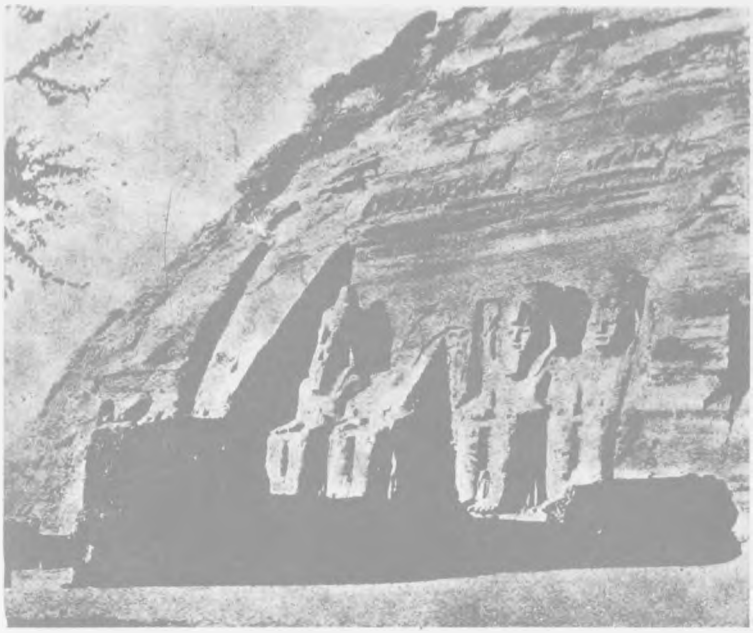
kilde olmakla beraber, yeni İmparatorluk hükümdarlarının her biri tarafından bir şeyler ilâve edilmiş ve bu suretle de daima büyütülmüş ve süslenmiştir. Meselâ Karnak mabedine Haçepsut iki dikili taş (Obelisk) III. üncü Tutmosis ise büyük bir salon ilâve ederek, onun duvarlarına zamanındaki olayları yazdırmıştır (Res. 107). Luksar mabedi de III üncü Amonofis tarafından başlanmış ve sonraları tadilâta uğrıyarak bir takım ilâveler yapılmıştır.

İşte bu suretle esas plânlar da büyük bir değişiklik olmadan daima ilâveler mümkün olmuştur.

Res. 107 — Karnak'ta Khnusu mabedinden bir görünüş.

II. nci Ramses devri, Mısır için bir inşa faaliyeti devridir. Uzun müddet saltanat sürmüş olan bu hükümdar, babasının başlatmış olduğu yapıları tamamlamış, daha eskilerini tamir ettirmiş ve bir çok da mabet inşa ettirmiştir. Bilhassa kayalar içine oyularak yapılan mabetler, eski devrin kaya mezarlarının yerine geçmiş addedilebilirler. (Res. 108) Bu kaya mabedlerinden en meşhuru, Abu-Simbel'dekidir. Ön tarafı, kayalar oyularak işlenmiş 20 metre yüksekliğinde dört kral heykeli konmuş bir giriş kısmı vardır. Mabedin iç duvarlarında Kadeş muharebesini tasvir eden resimler yapılmıştır. Renklerle boyanan muharebenin bütün safhalarını göstermeğe muvaffak olmuştur.

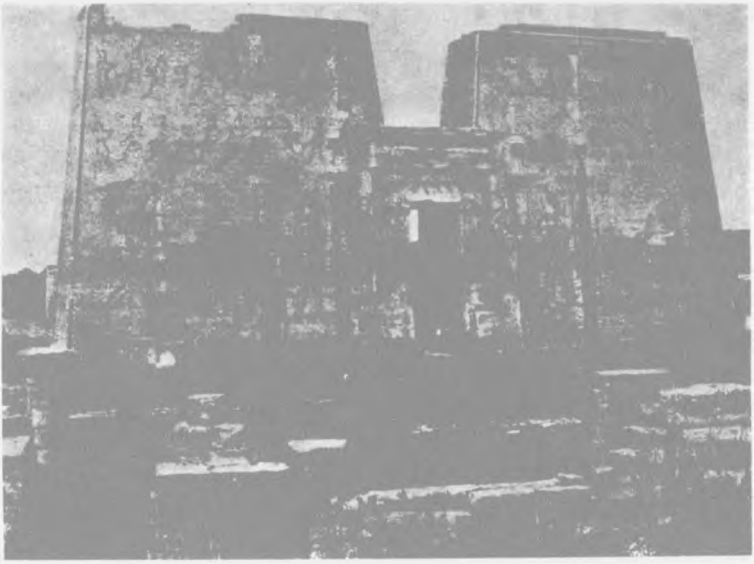
Res. 108 — Abu Simbelde kayalıklar içine oyulan mabet.

Bu kral zamanında yapılan mabetler daima büyüklükleri ile şöhret kazanmışlardır (Res. 109).

Bu mabetlerin her birisi ayrı âyinler içindir, fakat bunlar az çok farklarla daima birbirine benziyen törenler dahilinde yapılırlardı. Onun içindir ki her devirde mabetler bu törenlerin icra edilebileceği şekillere göre yapılmıştır.

Rahipler bu mabetlerde kapalı ve mistik odalarda dinî âyiler için hazırlıklarını yapmıya yarıyan yerler bulmuşlardır. Ayine iştirak eden halk kütlesi ise, büyük salonda hep bir arada toplanacak muhteşem bir yere mâlik olmuşlardır. Giriş yeri abidevî ve süslü olduğundan dolayı alâkayı celbeden durumdadır.

Umumiyetle, eski Mısır mâbetlerinde ilk bakışta vuzuh ile müşahede edilebilecek bir plân örneği görülmez. Yukarda da işaret ettiğimiz gibi, bilhassa sonraları bir takım ilâveler yapıldığı için bazı mabetler ilk şekillerini tamamen kaybet-

Res. 109 — Etfu da Horus mabedinin pilon duvarları ve üzerindeki oyma resimler.

mişlerdir. Fakat bununla beraber Mısır'da III. Amenofisten itibaren bir "mabet tipi„ tespit edilebilmektedir. Bu plânlarda tam bir bütünlük içinde, muvazeneli ve kesin şeklini almış bir durum görülür.

Vaka her mâbet, böyle tespit edilmış kaidelere göre yapılmış olmamakla beraber, umumî bir fikir verebilmek için Karnak'ta ilâh Khnsu'ya atfedilen ve yeni İmparatorluk devrinin bir yapısı olan mâbet, örnek olarak alınabilir.

Bu mâbet tipi plânlarında, ekseriya birbirinden farklı üç kısım görülür.

Evvelâ, yeni imparatorluk devri mâbetlerine uzunlukları hepsinde aynı olmıyan bir yoldan girilir. Bu yol boyunca ilâhın mukaddes hayvanının sembolü olan, sfenksler konmuştur. Meselâ Karnakta, İlâhın koç sembolü, birer sfenks heykel olarak sıralanmıştır. Buna "İlâh yolu„ denmektedir. Yolun nihayetinde mâbet kapısının iki tarafında

yükselen, kaideleri geniş yukarıya gittikçe daralan ve tamamiyle Mısır uslubuna has "pilon„ denilen duvarlar vardır. Ekseriya bunların önüne, hangi kral yaptırmış ise, onun büyük mikyasta bir kaç heykeli konur. Meselâ Luksor'da bu heykeller 6 tanedir. Mâbet kapısının iki yanında yükselen pilonların üzerinde ise, hangi kral yaptırmış ise onun zaferlerine ait kabartmalar konmaktadır. (Res. 109) Luksor mabedinin bu duvarlarına II. Ramses'in Kadeş muharebelerini tasvir eden sahneleri yapılmıştır.

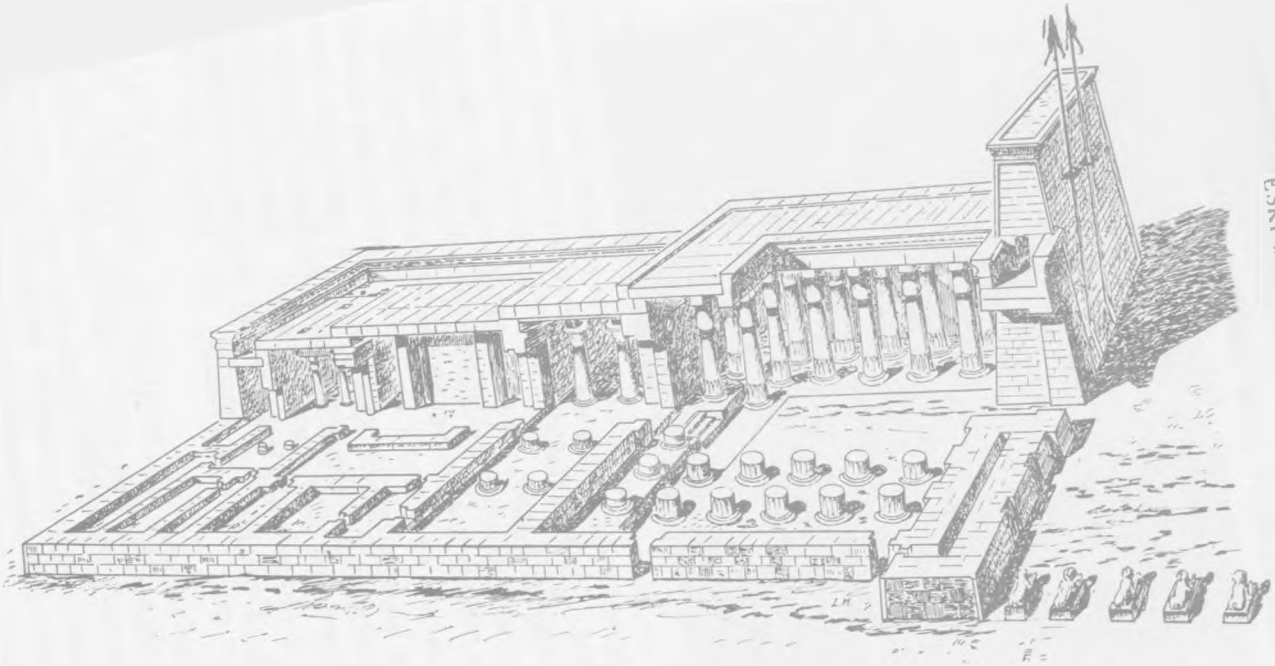
Pilon duvarlarının ortasındaki kapıdan içeri girilince üç tarafı bir veya iki sıralı sütunların bulunduğu bir avlu vardır. Burası halkın girmesine mahsus olan yerdir. Sütunlar. çevreliyen duvarlarda da yine kabartmalar bulunmaktadır. Bunlar ya dinî sahneler veyahut da yine ender olarak muharebe tasvirleridir. Lüksor mâbedinde bu sütunlar arasına kralın büyük mikyasta heykelleri yerleştirilmiştir.

Bu açık avluda, bir kaç basamak merdivenle asıl mâbedin en önemli kısmı olan, bir "hipostil„ salona girilmektedir. Burası da sütunlarla tutturulmuş ve tavanından yarı aydınlık alan, duvarlarında çeşitli ilâh ve ilâhelere ait kabartma ve oymalar yapıldığı gibi tavanlarında da yine, burada icra edilecek törenlerin mahiyetine göre, resimler yapılmıştır. Bu salon yarı ışıklı ve dekorlu hali ile, çeşitli törenlerde yüksek şahsiyetlerin rahiplerin ve nihayet kralın bulunacağı bir yerdir. (Res. 110)

Aynı zamanda eğer kralın bir varisi olmazsa, bu hipostil salonda, Amon'un mucizesi ile yeni kral, ilâh tarafından işaret edilerek seçilmek için törenler yapılmıştır. Bu hipostil salonlardan birisi hakkında bir fikir vermek için, I. Setos tarafından başlatılıp da, II. Ramses'in bitirtebildiği Karnak mâbedinin ölçüleri şöyledir: Genişliği 103, derinliği 50, Tavanı ise 130 sütunla tutturulmuştur.

Ancak burada şuna da işaret etmek lâzımdır ki, her mâbette bu hipostil salon aynı yerde değildir, bâzen pilonlardan hemen sonra da yepılabilmiştir.

Bu yarı aydınlık hipostil salondan sonra, iki üç bölmeli bazen yine sütunlarla tutturulmuş, mikyas itibariyle daha küçük kısımlar gelmektedir.

Res. 110— Karnak mabedinin perspektiv kesitini gösteren şema.

Buraları kapalı ve karanlık yerlerdir. Bu kısımlarda mukaddes eşyalar, mâbedin hazineleri ve taşınabilen ilâh heykelciklerinin konmasına mahsus odalar bulunmaktadır.

Böylece isfenkslerle sıralanmış, (Res. 111) ilâh yolundan sonra ortası tamamen açık bir avlu, yarı aydınlık olan sütunlu hipostil bir salon ve daha sonrada ilâhın mukaddes addedilen mevcudiyetine ve hazinesine yaklaştıkça, mistik bir karanlık içine gömülen bir mâbet plânı ortaya çıkmıştır. Bu esaslar, az çok farklarla, yeni İmparatorluk devrinde her mâbede tatbik edilmiştir.

Res. 111 — Karnak mabedinin Isfenksli giriş yolu

Ayrıca Eski Mısır mimarisinde mabetleri şu esaslara göre de ayırmak mümkündür:

1 — Klâsik mâbetler, 2 — Kayalıklar içine oyulan mâbetler, 3 — Güneş ilâhına mahsus mâbetler, 4 — Kralların küçük mâbetleri, 5 — Ölülerin ayinleri için yapılan mâbetler.

Bütün bu mâbet tipleri, Mısır mimarisinin özelliklerini gösteren örnekler vermişlerdir. Düz arazi üzerinde yapılan büyük

nisbetli mabetlerden başka, kayalıklara set set tırmanan veyahut doğrudan doğruya kayalıklar içine oyulan kolosal heykelli, çok sutunlu ve duvarlı kabartma ve oymalarla süslü mabetlerin bir çoğu asırlara mukavemet ederek, bugün dahi ayakta durmaktadırlar.

Eski Mısır'ın son devirlerindeki mabet mimarisi, siyasî durumların tesiri altında kalarak ona göre şekil almış ye artık bu eski devir büyüklükleri kalmamıştır.

Mabetler dinî fikirlerden mülhem olmakla beraber, âyinler siyasî ve içtimaî toplantılar ve büyük törenlere vesile verdiği için, daima büyük, haşmetli ve halk üzerinde tesir yapan binalar olarak düşünül'müştür. Böylece, Mısır'ın çeşitli ilâhlarının tebcil edildiği bu binalar yapılmıştır.

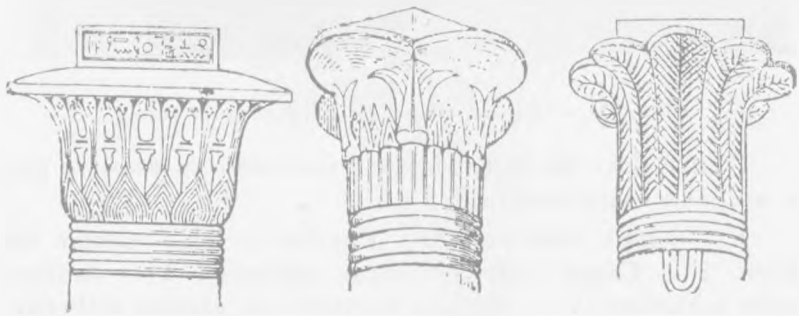
Eski Çağ Mısır mimarisinde sütunlar:

Umumiyetle, eski çağ Mısır mimari eserlerinde, bilhassa mabetlerde, tavan kısımları için destek vazifesini gören sütunlar veya direkler yapılması zarurî ve âdet olmuştur.

İlk sütunlara "Güney evi„ denilen Sakkara'da rastlanır. Burada, sade bir kornişi tutan dört sütun ve iki de destek vardır. Bu sütunlar sekiz metre kadar yüksekliği olan ve Mısır'ın protodarik denilen sistemine göre yapılmışlardır,

Sütunların üst kısımları uzamış iki yaprağı andırmaktadır.

Aynı zamanda diğer yapılarda bu sütunların papirüs şeklinde (papiriform) olanları da yapılmıştır. (Res. 112 a, b, c)

Res. 113— Sütün başlıklarından üç tip

Bu ilk taş sütunlar, eski kerpiç ve ağaç desteklerin yerine geçerken, sonraları mimarların bunlardan mülhem olduğu anlaşılmaktadır.

Kefren ehramının yanındaki İsfenks mâbedinde, Eski İmparatorluk devrinin granit sütunları tam şeklini bulmuş olarak yapılmışlardır. Bunlarda hakim olan uslup düz, başlıksız ve kaidesiz kalın sütunlardır.

Çeşitli mabet yapılarında sütunların uslubu şu şekillerde görülmektedir: Papirüslerin açık ve kapalı durumda olan veya papirüsün tek bir dalını gösteren sütun başlıkları olduğu gibi, lotus nehatını taklid edenler veya tamamen yuvarlak ve başlıksız olanlarla, sütun başlıklarında, ilâhe Hatoru temsil eden insan başlarının konulduğu Hatorik uslubunda olanlar vardır. (Res. 113, a, b, c)

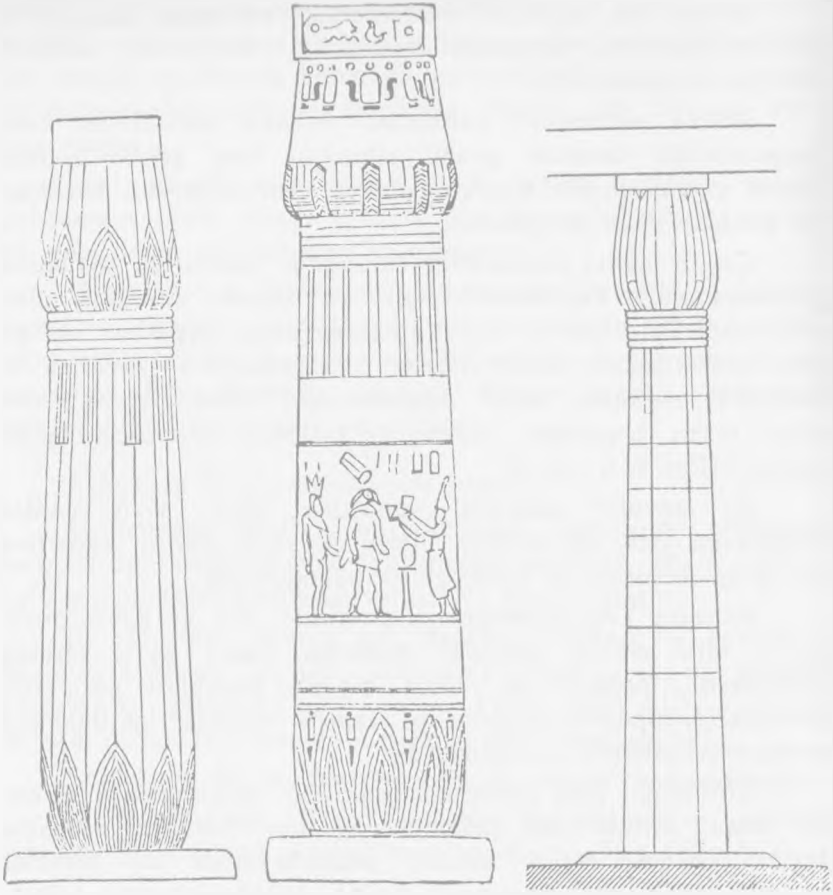
Bu sütunlar arasında yukardan aşağı yivli olanlar bulunduğu gibi, düz silindir biçiminde yapılanlar da kabartma ve oyma dekorlar ve hiyeroglifler hakedilmiştir.

Bilhassa Yeni İmparatorluk devrinde düz ve kalın, proto dorik tâbir edilen, sütunlar ekseriya ölüler âyini yapılan mabetlerde, papirüs ve lotüs biçimli başlıkları olanlarını mabetlerin, hipostil salonlarında, Hatorik başlıklar ise ilâhelere mahsus mâbetlerde yapılmışlardır.

Görüldüğü gibi, mimarinin esaslı bir unsuru olan sütunlar ahşap direklerden mülhem olmakla beraber, zamanla taştan örülmüş veya silindir şeklinde uzun taş direkler halinde yapılmaya başlanmıştır. Fakat, asıl önemli olan cihet bu sütun başlıklarının mahallî mabetlerden ve ilâhe senbollerinden mülhem olarak yapılmış olması ve eski Mısır mimarisine kendine has bir karakter vermesidir.

Dikili Taşlar=(obelisk)

Eski İmparatorluk devrinde ufak nisbette olan yekpare granitten dikili taşlar, sadece ölülerin isimlerini ihtiva eden veyahut nezir formülü yazılmış anıtlardır. Fakat, Orta İmparatorlukta dikili taşlar, çift olarak mabetlerin önlerine konulmaya başlanmıştır. Tek blok granit üzeride dört tarafı yazılarla süslenmiş bu dikili taşlar, çeşitli büyüklüklerde

Res. 112 — Mısır mimarisinde sütün örnekleri

yapılmışlardır. Yukarı doğru sivrilen kısımlarına ise, cilalanmış madenî levhalar konulmuştur.

Yeni İmparatorluk zamanında, köşeli ve uçlarına doğru sivri bir şekil alan bu dikili taşlar, Mısır mimarisinde hususiyeti olan ve mabetlerde esaslı bir yer işgal eden birer anıttırlar. Ekseriya pilon duvarlarının önüne, çift olarak dikilmişler ve uzunlukları gittikçe ehemmiyet kesbetmiştir. Bu granitler, taş ocaklarında yatık olarak yerinde yontulmuş

ve ancak yekpare çıkabilenlerin üzerine kabartma ve oymalar yapılarak mâbetlerin önüne dikilmişlerdir*. Bu dikili taşları Mısır'da asıl dikilen yerlerinde görmek, mümkün olduğu gibi, taş ocaklarında yontulmuş ve yarım kalmış granitler de bulunmaktadır.

2 — Mezar âbideler mimarisi :

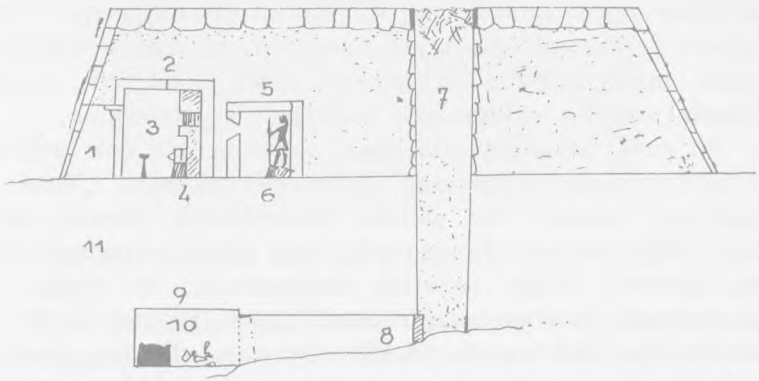
Mısır'da mezar mimarisi için çok şeyler bilinmektedir. Çünkü bugüne kadar gayet iyi bir halde kalabilen ve tetkik edilmesi mümkün olan bu mezar abidelerin, bütün inşa sistemini ve tekâmülünü takip etmek imkânı vardır. Mezar mimarisinde Mısırı'ın her devir tarihidde başlıca iki grup görülür :

Şahıslara ait mezar abideler. Krallara mahsus olanlar.

Bunlar esas itibariyle biri birinden farklı fikirlere göre inşa edilmişlerdir. Çünkü dinî inanışlara göre, krallar öldükten sonra ilâhlaşmış addedildiklerinden, onlar için yapılacak mezarların ebediyete intikal etmesi düşünülmüştür.

Şahıslara ait, mezar mezar abideler.

Eski İmparatorluk devrinde hususî ve resmî şahıslara ait olup, asırlar boyunca bir tekâmül seyri takip eden mezar tiplerine umumiyetle arkeoloji edebiyatında "mastaba„ adı verilir (Res. 114).

Res. 114— Bir Mastaba'ın toprak derinliğinde ve satıhdaki kesit plânı

* Bu dikili taşlardan biri İstanbulda Sultan Ahmet meydanında, bir diğeride Pariste bulunmaktadır.

Bu mastabaların en eskileri, kerpiçten yapılmış ve ancak bir mezar odası büyüklüğündedirler. Fakat sonraları bunlar daha büyük mikyasta yapılmıya başlanmıştır. Mastabaların esas planı şu şekildedir: Dik bir kuyu içinde olmak üzere toprak altında yapılmış bir mezar odası; bunun üzerine tesadüf eden toprak seviyesinde bank şeklinde tuğladan veya taştan bir yapı, doğu yüzünde kapı vazifesini görecek bir veya iki hücre vardır. Bunlar Eski İmparatorluk devrinde "yalancı kapı" sistemine model olmuştur. Bu kapının üstüne konan taş kiriş üzerine, ilâhların himayesine terkedilen, ölünün ünvan ve ismi yazılmıştır.

Bu yer bir nevi ölü ibadet odasıdır, III. üncü sülâle zamanında bu oda, mastabanın içine doğru daha genişlemiştir. IV. üncü sülâleden itibaren ise, iki yenilik göze çarpar: Biri nezir masası, diğeri heykel konacak yer ki, buna arkeoloji edebiyatında "Serdab" denilmiştir.

Nezir masasının üzerine yiyecek maddelerini temsil eden şekiller veyahut hakikî yiyecekler; "Serdab"a ise ölünün heykel ve heykelcileri konuyordu. Eğer mumyalanmış cesed bozulursa, ruh bu heykellerden birinin içine girebilir farzedilirdi. Yine aynı devirde memleket zenginleşmiş olduğundan mastabalar daha esaslı ve süslü yapılmıya başlanmıştır. Tuğla yerine taştan yapılan bu mezar abideler içinde, oda adetleri fazlalaştığı gibi, duvarları da çeşitli hayat sahnelerini temsil eden resimlerle süslenmiştir. Bu durumda iki maksat gözetiliyordu· Ölüye dünyada yaşamış olduğu hayatı canlandırmak, aynı zamanda da yiyecek maddelerinden istifadesini temin etmek için, istihsal şekillerini hayatta olduğu gibi resimlerde göstermek.

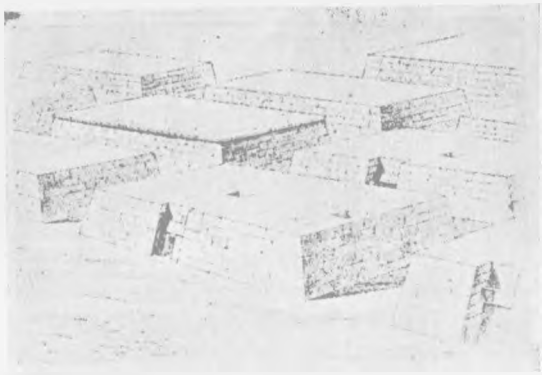
Bu duvar resimleri eski Mısır tarihinin bir çok safhalarını aydınlatması bakımından ilgiyi çekmektedir. Çünkü bu sahnelerde, ziraatin her safhası gösterilmiştir, meselâ ekim, hasad, bağ bozumu, hayvancılık, balık tutma, avlanmak gibi; diğer taraftan bütün sanatlar, dokumacılık, ev eşyası ve daha bir çok işleri yapanlar resmedilmiştir. (Bakınız S. 189 da Res. 44 den 61 e ve 63, 65, 66). Oyunlar, danslar, bayram gösterileri, aile toplulukları, hizmetkârların taşıdıkları mahsul, harekete hazır bir durumda olan yelkenli kayıklar da gösterilmiştir. Velhasıl bu duvar resimleri, dünyada yaşayışın her safhasını bütün teferruatı ile canlı ve hareketli bir şekilde

göstermektedir. Bu sahnelerin her birini, bizzat mezarda yatan ölen şahıs, idare eder durumda tertibedilmiştir. Bu sahnelerin içinde ne bir ilâh resmi ne de dinî herhangi bir metin mevcut değildir. İstisnaî olarak cenaze merasimi, fakat bunda da ölümden bahsedilmez, ölen insan daima yaşar durumda temsil edilir.

VI. ncı sülâleden itibaren bu duvar resimleri yanında bazen ölen şahsın biyografisi de yer almıştır. Bu çeşit yazılı ve resimli vesikalar Eski İmparatorluk devrinden kalan en kıymetli bilgilerdir.

Umumiyetle bu çeşit resimlerle süslenmiş olan mastabalar, Eski İmparatorluk zamanının tipik mezarlarıdır, ve bunlar kral ehramlarının çevresinde sıralanmışlardır (Res. 115).

Bunlardan gayrı, bazı yerlerde tabiatın şekline uyularak bir başka mezar sistemi de mevcuttur. Kayalıklara oyulan bu mezarların içine, yine aynı şekilde odalar yapılarak kaya duvarlarına resimlerle hayattan sahneler resmedilmiştir. Bu tip mezarlar başlangıç devresindedir.

Res. 115— Mastaba tabir edilen mezarların umumî görünüşü

Orta imparatorlukta, mühim mevki sahibi şahıslar mastabalar inşasına devam ederler; fakat bunlar daha önceki devirde olduğu gibi ehemmiyetli değildirler. Ve yine kral ehramlarının etrafında yer alırlar. Ancak sade ve küçük nisbette tuğladan yapılmış mezarlardır. Bu devirde taş inşaat mabedlere mahsus olduğu anlaşılıyor.

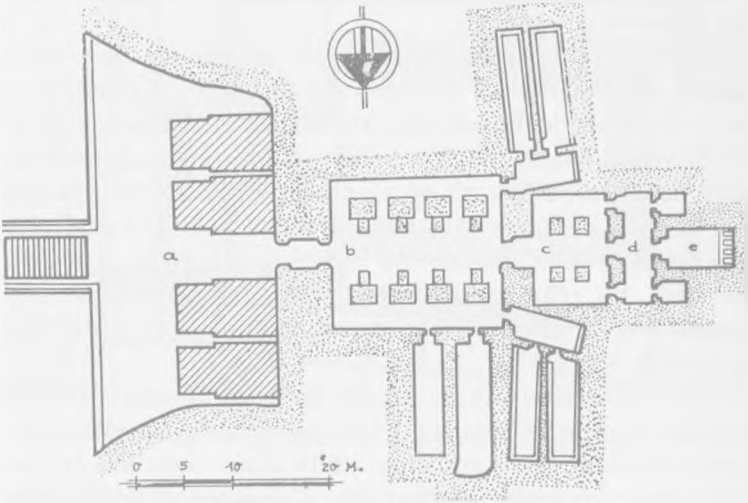
Eyaletlerde bu devrin önemli mezar inşaatı dağların yamaçlarında oyulan kaya-mezarlardır. Yukarı ve Orta Mısır'ın prens ve beylerine ait olan bu kaya mezarlar arasında, Beni-Hasan'da bulunanı en önemlilerinden biridir.(Res. 116) Kayalıklar içine oyulan ve muayyen bir plân, dahilinde giriş, salon ve mezar odası bulunan bu inşa sisteminde, tavan sütunlarla tutturulmuştur. Bu

Res. 116 — Beni Hasandaki (Alen Simbel) kaya mabet mezarlarından birinin heykelli giriş kısmı

sütunlar, aynı blokta başlıksız ve yukardan aşağı uzunlamasına oyuklar yapılmış en eski dorik sistemine benzerler. Onun için bunlara sanat tarihinde "Champallion„'un yazdığı gibi "protodorik" tabiri kullanılmaktadır. Kapı tarafı Nil vadisine doğru açılan bu mezarın giriş yeri iki sütunludur. Buradan dörtgen şeklinde dört sütunla desteklenen büyük bir mezar mabedi denilen salona girilir. Bunun nihayetinde küçük bir hücreden, asıl mezar kısmına bir kuyu vasıtasile inilir. (Res. 117)Bu mezar abidenin kaya duvarlarında, sıva üzerine hayattan alınan

sahneler fevkalâde bir şekilde gayet canlı olarak, resmedilmiştir. Bu kaya mezarlarda "Serdab„ denilen yer yapılmamaktadır. Ölünün heykeli ekseriya tahtadandır. Bir de bu devirde mumya biçiminde heykelcikler yapılmıya başlanmıştır. Bu suretle mezar mimarisinde ve içine konulan eşyalarda hem şekiller ve hem de maddeler değişmiş oluyordu. Ara devir denilen zamanda eyalet beylerinin ve ailelerinin mezar abideleri çok önemlidir, Bunlardan bilhassa El kâb (Nekhebt) de kayalar içine oyulmuş olanları zikre değer. Buralarda da duvarlar ananevî resimlerle süslenmiştir ve mimarî bakımdan bir plâna göre kayalar içine oyulmuştur.

Res. 117 — Kaya mabet mezarının iç plânı

Yeni imparatorluk devrinde şahıslar için yapılan mezar abideler, yine kayalıklar içine oyulan muhtelif büyüklükdeki yerler ve daha soraki devirlerde de ise lahitlerdir. Artık mastabalar tamamen terkedilmiştir.

İşte böylece görülüyorki, şahıslara ve eyalet beylerine ait yapılmış mezar-abideler, mimarlık tarihi bakımından çeşitli safhalar geçirmiş ve bunlar da dinî inanışların tesirile ve ölenin öteki âlemde de, dünyadaki gibi yaşamasını temin maksadile inşa edilmişlerdir.

Kralların mahsus mezar - âbideler :

En eski devirlerden itibaren krallar için yapılmış mezar-abideler şahıslara ait olanlardan, biçimi, büyüklüğü ve iç kısmındaki tertipleri bakımından çok farklıdırlar. Bu mezar-âbide yapılarında bir başlangıç ve tekâmül seyrini takip etme imkânı vardır.

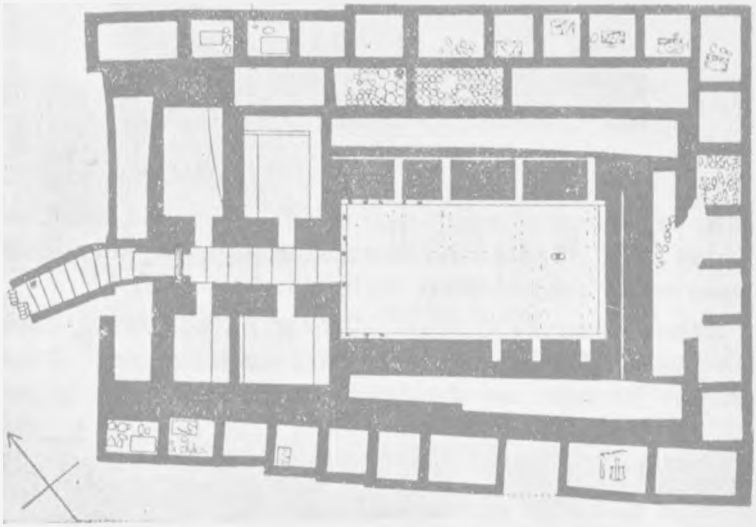
Tarih boyunca bir sıralama yaparsak, Tinitler devrinden kalan mezarlar, yer altında inşa edilen ilk mimarî eserleri teşkil ederler. Bunlar, mukaddes sayılan Abidos şehrindeki birinci sülâleleye ait mezarlardır. İlk inşa edilen mezarlar, üç metre derinlikte kazılan, beşe yedi uzunluğunda kerpiç ile örülmüş duvarlar içinde, sırıkların tuttuğu tahtalarla örtülmüş ve üstü kumla kapatılmış yapılırdı.

Böylece ilk kral mezarları basit şekilde ise de sonraları nisbetleri daha büyümüş, duvarları itinalı bir şekle girmiş ve asıl mezarın etrafına, iç bölme duvarlarile niş şeklinde küçük odacıklar ilâve edilmiştir. Büyük merdivenlerle inilen kısmın etrafındaki odalarda, ölüye ait eşya ve yiyecekler konulmaya başlamıştır. Meselâ, bunlardan II. nci sülâlenin son hükümdarlarından birine ait olan mezar, 83 metre uzunluğunda, 58 odayı ihtiva eden bir plân üzerine yapılmıştır. Asıl mezar, bu plânın ortasında yer almakla beraber, büyüklüğü diğer odalardan fazla değildir. (Res. 118)

Tinit devrinden diğer mühim bir eser, Thebes'in hemen kuzeyinde Negade de bulunan I. inci sülâleden Aha=Menes'e ait bir mezar âbidedir. Bu yapı, kum içinde derin temeller yapılarak üzerine kalın duvarlar örülmüştür. Kerpiçten girintili çıkıntılı muntazam duvarlarile, 54 metre uzunluk 27 metre genişlikte yapılmış asıl mezar ile odalardan ibarettir. Fakat asıl iç kısma girecek hiç bir kapu mevcut değildir. Dış kısma pencere ve kapusu olmıyan şekil Sumerlerdeki yapı sistemine benzetilmektedir [1]. Öyle anlaşılıyor ki cenaze ve eşyalar üst taraftan konularak örtülmüş ve yahut ta cenaze konduktan sonra kapılar örülmüş ve etrafına sonradan odalar yapılmıştır. Mısır'ın en eski mezar ânıtlarından biri olan bu Negede yapısı Kahire ehremlarına ait nisbetlerle inşa edilmiştir [2].

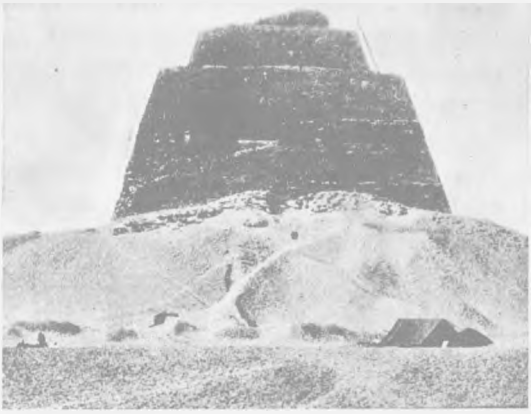
[1] A. Moret. 1932. Çilt II. S. 74.
[2] Vladiminov. 1947 - S. 4 - 5.

III. üncü sülâleden itibaren ise, kral mezarları büyük mastabalar şeklinde yapılmıya başlanmıştır. Cezer'in mimar İmhotep'e atfedilen meşhur kademeli-ehramı, taştan yapılmış büyük bir mastaba üzerine birbirinden daha küçük mastabaların şekil itibarile üst üste konulmasından meydana gelen bir nevi ehram başlangıcıdır. (Bakınız S. 66 - Res. 24). Bu basamaklı ehram mezarın, asıl iç kısmındaki odalar çok harap olup bozulduğundan, tam plân şekli bilinmemektedir. Fakat aynı devirden buna

Res. 118 — İlk Kral mezarlarından birinin plânı

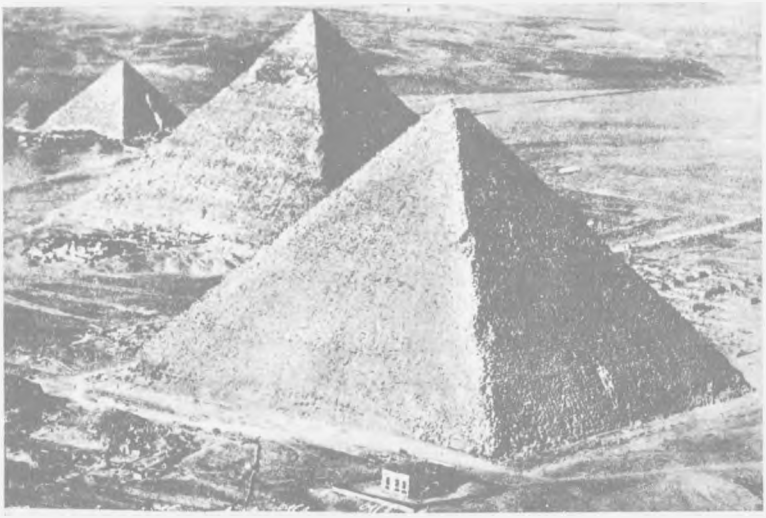
benzer diğer bir abideden anlaşıldığına göre yapının kuzey tarafına geniş bir iniş yolu ile, dipte lâhti koyacak yer ve odalar yapılmıştır. IV. üncü sülâleden Snefru'nun inşa ettirdiği Meidum mezarı yine ehram tipinden ziyade, büyük bir mastabadır. Fakat ayni hükümdar zamanında asıl kare şekil üzerine köşeli ehram tipi tespit edilmiştir. Onun Dahçur çölünde yaptırdığı mezar - abide bu şekildedir. (Res. 119) Çok küçük olarak yapılan odalar hemen hemen toprak seviyesindedir ve üzerleri, büyük yapı yığını ile örtülmüştür. Snefru'nun halefleri ise kendi mezar âbidelerini bu modeli kabul ederek mümkün olduğu kadar büyük nisbette yaptırmışlardır. (Bakınız S. 65. Res. 23). Esas şekil aynı olmakla beraber teknik meseleler daha iyi hal

Res. 119 — Kademeli ehram tipi (Mesdum).

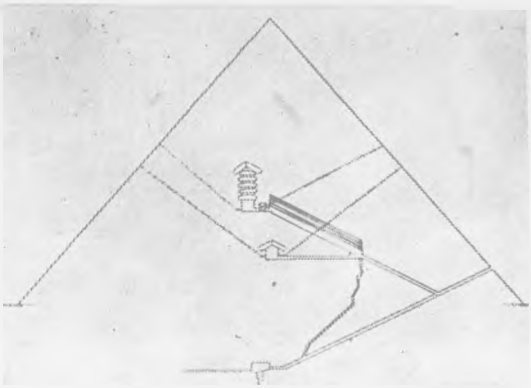
edilmiş ve dikkate değer derecede bir olgunlukla IV. üncü sülâleden (M. ö. III. üncü bin) Keops, Kefren ve Mikerinos'un ehramlarındaki şekiller tatbik edilmiştir. (Res. 120).

Kahire civarında Gize'de bulunan bu üç ehram, büyüklükleri bakımından mimarî tarihinde önemle üzerinde durulan yapılardır. Bunların en büyüğü, 146 metreden fazla yük-

Res. 120 — Keops, kefren ve mikerinas ehremberi.

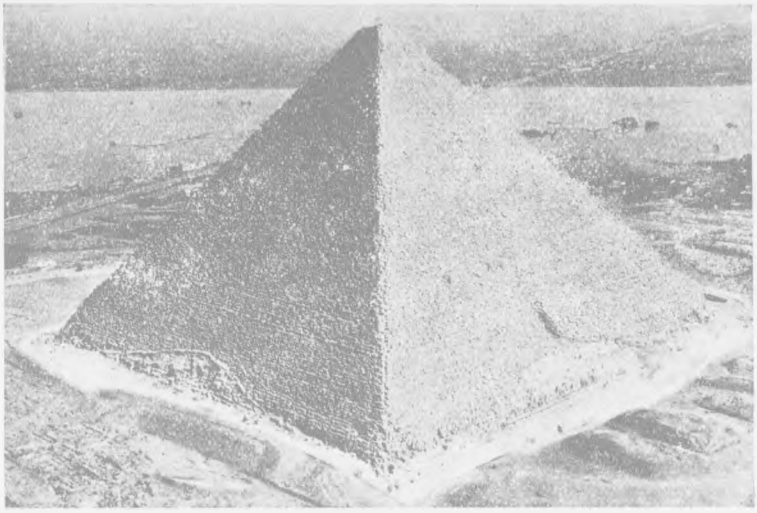
sekliğe ve her yanı 227 metre genişlikte başlıyan ve yukarı doğru daralan bir biçimdedir. Bu yapılar bir yığın teşkil ederler; iç plânları inen ve çıkan uzun dehlizlerle odalardan ibarettir. (Res. 121). Aynı zamanda hava delikleri bütün yapı kalınlığından geçerek, mail bir surette üst kısma ulaşmaktadır. Odalar ve

Res. 121 — Bir Ehramın iç plânı

dehlizler gayet büyük, cilâlı taş bloklarla kaplanmıştır. O derecede muntazam bir surette bir birine eklenmiştir ki, bu gün bir bıçak ucu dahi aralarına sokulamaz. Binanın hemen ortasına rastlayan yerinde, üst üste gelen iki oda yeri bırakılmıştır. Bu iç inşaatta hemen hiç bir nevi süsleme yoktur Cenaze içeri yerleştirildikten sonra dehlizlerin muhtelif yerlerinde ve ehramın dış yüzündeki kapı deliği granit bloklarla örtülmüştür. Asıl abidenin dış yüzü ince kalker taşlarla kaplanmıştır. Bu ehram mezarlar, şekil itibariyle Mısır'a has mimarî bir tiptir. (Res. 122)

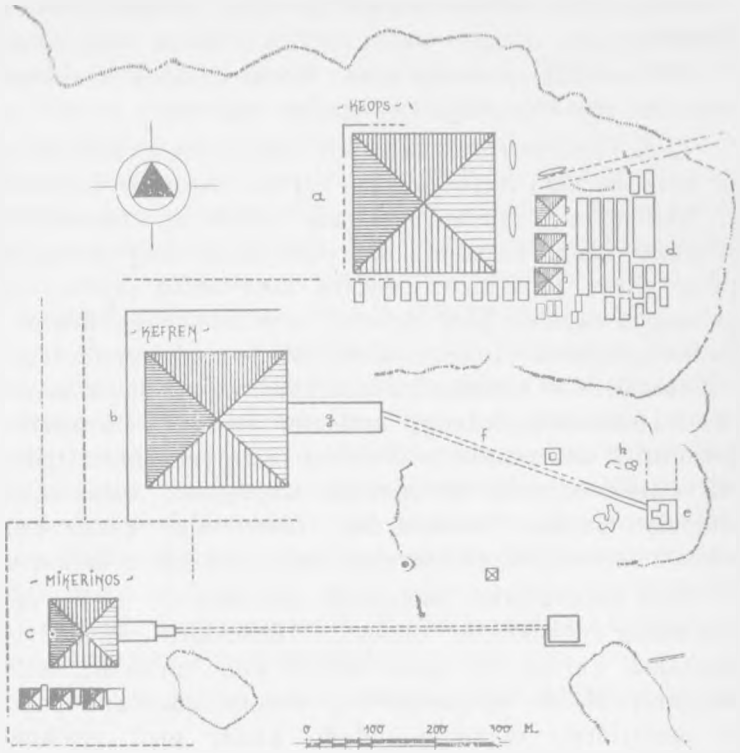
Plânları büyük bir deha eseri göstermezlerse de, büyüklük, biçim ve işçilik bakımından hususiyeti olan, bir değerle mütalaa edilirler. Ehram tek başına yapılmış bir mezar âbide değildir. Onun çevresinde ölüler kültü yapılan mabed ve mağazaları, aynı zamanda kral ailesine ait küçük ehram mezarlar da bulunur. Kefren ehramının bu çeşit yapıları, İsfenks mabedi adı ile tanınan gayet büyük penbe granitten yapılmış âbide-ehrama, muntazam taş kaldırımlır bir yol ile birleştirilmiştir. (Res 123).

Rsş. 122 — Keops'un Ehram mezarı.

V. inci sülâle hükümdarlarının ehramları daha küçük nisbette yapılmışlardır. Fakat buna mukabil, asıl mabet kısmına daha çok önem verilmiş ve bilhassa süslenmesine çok itina gösterilmiştir. Büyük kalın destekler, yerini palmiye veya papirüs şekillerindeki başlı sütunlara terketmiştir. Umumî plân hemen aynıdır. Küçük bir kapıdan kapalı avluya girildikten sonra, sutunlarla çevrilmiş asıl mabet kısmına ulaşılmaktadır. Daha uzakta heykel odaları, mağazalar ve bir çok küçük odalar bulunmaktadır. Bunlardan sonra, bazı dolambaçlı yollardan asıl mezarın bulunduğu ehrama bitişik yerde, bir yalancı kapıya tesadüf edilir. Ölen kimsenin bu kapıdan çıkarak, kendisi için sunulan şeylerden istifade edebileceği sanılırdı. Mabedin asıl salonlarının zemini bazalt, duvarları ise kalker taşından kaplanarak üzerlerine oyma ve kabartma resimler yapılmıştır. Bunlar hükümdarın yaptığı büyük işleri, seferleri, düşmanların kendisine gösterdiği saygıyı, temsil etmektedirler. Bazen de kral avlanırken, balık tutarken ilâhların himayesi altında gösterilmiştir.

V. nci sülâlenin son hükmdarı Unas zamanında bir yenilik daha görülür, o da asıl mumyanın konacağı yer altı mahzeninin duvarlarına dinî metinler yazdırmaktır. Bu suretle ilâh mertebesine

Res. 123 — Gizedeki üç kral Ehramı'nın umumi plânı.

çıkacak olan kral, kendisi gibi ilâh olmuş olanların *yanına daha hazırlıklı bir halde girmesi içindir*. Bu metinler, Heliyepolisli rasipler tarafından, bütün eski majik ve dinî formüllerin bir araya getirilmiş kısımlarıdır. Bunlar, Mısır'lıların ilâhları hakkındaki düşüncelerini belirttiği gibi, asıl yazı dilinin ilk şekli üzerinde de bilgi vermektedir.

Unas bu metinlerden istifade etmiş ve bunları mezarının duvarlarına yazdırmıştır. VI. ncı sülâle kralları bu metinlerden daha çok istifade etmişler, hattâ bunları giriş koridorlarına dahi yazdırmışlardır. Bu devirdeki sülâle hükümdarlarının asıl ehramları bir yığın harabe haline geldiği halde, bu metinlerin yazıldığı kısımlar daha iyi bir durumda kalabilmişlerdir Ehram etrafındaki mabet kalıntılarından da anlaşıldığına göre,.

bir evvelki sülâle devrinde yapıldığı gibi, umumî plân tatbik edilmiştir.

VI. ncı sülâleyi takip eden feodal devirde kral mezarlarından bir şey kalmadığı için malûm değildir.

Orta İmparatorluk zamanında kral mezarları mimarî bakımdan artık önemini kaybetmiştir. Yapılan ehramlar büyük değildir. Kullanılan malzeme zamana daha az dayanabilmiştir. Asıl mezar odaları ehramın içinde olmayıp, derinliğine oyulmuş ve toprak altına yapılmıştır. Mezara inen dehliz şaşırtıcı şekilde yapılmasına rağmen yine hırsızlar tarafından keşfedilerek içine konulan eşyalar soyulmuştur. Kralın âbide mezarı yanında, kraliçe ve Prenseslere ait kısımlar bulunmaktadır. Arkeolojik araştırmalarda bu mezarlar, çok zengin hazineler vermiştir. Bu suretle Orta İmparatorluk zamanında krallara ait mezarlar mimarî bakımdan daha önceki devrin bir devamı sayılabilir, ancak nisbetler küçülmüş, yapılan ehramlardan zamanımıza kadar pek azı ayakta kalabilmişler. ve ekseriya onlar da yığın halindedirler,

Yeni İmparatorluk zamanında kralara ait mezar mimarisinde esaslı değişiklikler olmuştur. Hiksosların Mısır'ı istilâsı esnasındaki karışık devreden istifade eden hırsızlar, mezarları daha geniş ölçüde soymuşlardır. Bunun için, yeni yapılacak kral mezarlarını mümkün olduğu kadar gizli ve kimsenin kolaylıkla giremiyeceği yerlerde inşa ettirmek lâzım gelmiştir. Bu maksatla Tehbes şehrinin karşı sahilinde, kayalıklı bir dağ vadisi seçilmiş ve burada yer altına inen kral mezarları yapılmıştır. Onun için buraya krallar vadisi denir. Bu vadi bir çok kral mezarını ihtiva etmektedir. Üst kısımlarında her hangi bir mimari yapı mevcut değildir. İç kısımlarının plânları sadece iyi saklama çareleri araştırılarak tanzim edilmiş ve hırsızları şaşırtacak yollar ve yalancı kapılar yapılmıştır.

Bu kral mezarlarının en mühim hususiyeti, bütün duvarların renkli, düz veya kabartma resim ve yazılarla kaplı olmasıdır. Bu sahneler hem cenaze merasimine aittir, hem de öteki dünyada rastlanılacak acayip mahlûkları göstermektedir. Aynı zamanda da hayat sahneleri tesbit edilmiştir Fakat, bütün bu sanat eserleri en itinalı ve en güzel boyanmış bir şekilde bu güne kadar renklerini ve tazeliklerini muhafaza edebilmişlerdir.

Bu dehlizlerden geçilerek gidilen odada cenaze, hazırlanan lahdin içine yerleştirildikten sonra mezarın kapısı kapanır ve muhtelif yerlerde kayalarla yollar tıkanırdı. Fakat bütün bu itinaya rağmen mezar soyucuları hazinelerin saklandığı yerlere kadar inebilmişler ve onları ele geçirmişlerdir. Bu yüzden XXI. inci sülâle zamanında bu hırsızlardan arta kalan eşyaları bir araya toplamışlar, kral mumyalarile beraber yeniden gizli yerlere saklamak luzumu hissedilmiştir. İşte bu depolardan, Arkeolojinin yardımile çeşitli eşyalar meydana çıkarılmış ve bütün eski Mısır hayatını canlandırmak imkânı bulunmuştur.

Yeni İmparatorluk hükümdarlarının mezarları hep bu kayalık vadi içindedir. Yalnız, Amarna'daki kral mezarlarında, süsleme sanatı bakımından ayrı bir hususiyet vardır. çünkü bu devrin sanat anlayışı diğer devirlere nazaran çok değişiktir Fakat inşa tarzı, yine kayalık içine oyulmuş şekillerdir. Son devirlerde ise yeni bir mezar tipi belirmiştir. Bu sisteme göre 30 metre kadar derinlikte bir kuyu da yapılmış mezar odasının yanından, daha küçük bir kuyu içine cenaze konulduktan sonra tamamen kapanmaktadır. Fakat bunlardan krallara ait her hangi bir mezar bulunmamıştır.

Son devirlerde ise mezar âbideler, yerini büyük lâhitlere terketmiştir.

Mimarî bakımdan mütalâa ettiğimiz mezar abideler, eski Mısır tarihinde devir devir bazı hususiyetler göstermiş ve kendine has biçimler meydana getirmiştir. Tarih boyunca şu seyri takip edebiliyoruz:

Toprak altı mezar ve odalar, mastabalar, ehramlar, kayalar içine oyulan mezar odaları, krallar vadisinde yer altı dehliz mezarları ve nihayet sadece lâhitlerdir.

Mısır için bunlardan en şöhretlileri şüphe yok ki, Eski İmparatorluk devrinde, en büyük inşa sistemini bulan ehramlardır. Ehram mezar âbideleri Mısır'a has bir şekildir. Kral veya şahıslar için yapılan bu muazzam ve asırlara mukavemet eden mimarî eserlerde, şu fikrin hâkim olduğu anlaşılıyor. Eski Mısır'lılar dirilerinden ziyade ölülerini düşünmüşler ve onları her ne suretle olursa olsun, bilhassa bu gibi âbidelerle ebedileştirmek istemişlerdir.

Mısır'lıların dinî inanışları da bunda mühim rol oynamıştır. Bu suretle Mimarî tarihi de çeşitli mezar örneklerine ve plânlarına sahip olmuştur.

3- *Eski Mısır'da Sivil mimarî:*

Sivil mimarîden saraylar, evler ve mağazalardan, yapı harabesi olarak ayakta kalabilen pek az şey mevcuttur. Fakat bunların şekil ve plânlarını resimlerden, kabartmalardan ve bazı, tasvirlerden anlamak imkânı vardır.

Eski imparatorluk devrinde bu nevi inşaat, hafif malzemeden ağaç, kerpiç ve tuğladan yapılmış olduğundan hemen hiç bir iz kalmamıştır. Fakat IV. üncü sülâleden itibaren lahitlerin üzerindeki resimler, bir saray veya ev şeklini göstermeleri bakımından önemlidirler. Mastabalardaki dikili taşlardan veya lahitlerin üzerlerinde, ya bir evin cephesini veyahut da saray kapılarını gösteren şekiller vardır [1]. Bunlardan anlaşıldığına göre büyük kapıların üstündeki pencereler, hem aydınlığı hem de havalandırmayı temin etmeğe yaramıştır. Meselâ Mikerinos'ın lahdı böyle bir saray resmini bize vermektedir. Bilhassa mezarlardaki yalancı kapılar ev ve saraylardaki kapı örneklerini göstermektedir.

Orta İmparatorluk devrinde lahitlerin iç ve dışına bir ev manzarası vermek âdeti daha çok revaç bulmuştur. Ölülerin hayatlarında oturdukları ev şekillerini gösteren lahitlerde yatması, bir nevi tekrar yaşamasını temin demek oluyordu. Bu bina cephe modelleri, sade çizgilerle gösterilmekle beraber evlerin asıl inşası ve mimarisi bakımından da bir fikir vermektedir

Orta İmparatorluk devrine ait yapılar arasında Fayyumda meydana çıkarılan küçük ve birbirinin içine girmiş bir durumda yapılmış tuğladan evler, hakikî bir şehir manzarası vermektedir. Bunlar, birbirinden uzun ve dar yollarla ayrılmıştır. Bu yapıların amele veyahut memur evleri olması ihtimali vardır. Bu evlerin köşelerinde, saklanmış olarak bulunan vesikalarda çeşitli mektuplar ve bilhassa hesap cetvelleri bulunmuştur [2]. Bu binalar hakkında Yunan müverrihi *Herodot* malûmat verir ve

[1] G. Contenau, 1930, S. 23.
[2] Jequier. 1930, S. 213.

kendi üzerinde mühim bir tesir icra ettiği anlaşılan bu yapıları (Labirent) adı ile tanıtır. Aynı zamanda iki katlı üç bin odalı bir yer olarak tasvirini yapar.

Aynı yapıları Mısır'lı müverrih Maneton, Amenemhat tarafından inşa ettirilmiş bir mabet olduğunu kaydeder [1].

Arkeolojik keşifler Herodot'ın verdiği malûmatı teyid etmemektedir. Mabet oluşuna gelince bu kadar küçük ve çok yapıların inşa tarzı, Mısır mabetlerinin plân sistemine hiç bir suretle uymamaktadır. Fayyum'daki imar faaliyetini göz önüne getirecek olursak, bu "Labirent„ denilen yerlerin ikametgâh maksadile yapılmış olmaları bize daha mantıkî bir izah şekli gibi gelmektedir.

Yeni İmparatorluk devri için saray ve ev örnekleri yine resimlerden anlaşılmaktadır.

Mısır'da saraylar olsun evler olsun, oturulan binaların inşa tarzı daima hafif malzemeden yapılmış olduğu ve zamanla tahribata uğradığı anlaşılıyor (Res. 124). Her hükümdarın kendi hayatile kaim olacak, saraylar yaptırdığı farzedilebilir. Saraylar umumiyetle büyük sahalar işgal etmiş ve büyük bir merkezi avlunun etrafında sütunlu kısımlar ve onlardan sonra daha küçük odalar, sıralanmıştır. Bu yerler daima iyi hava alan durumdadırlar. Prenseslerin ve zengin şahısların da evleri zevkle ve muayyen plânlar dahilinde yapılmıştır. Bunlar bir veya iki katlı güzel bahçeler içine yerleştirilmiş köşklerdir. Bahçeler muntazam bir şekilde tanzim edilmiş, meyva ağaçları çiçekler yetiştirilmiş ve havuzlar da yapılmıştır.

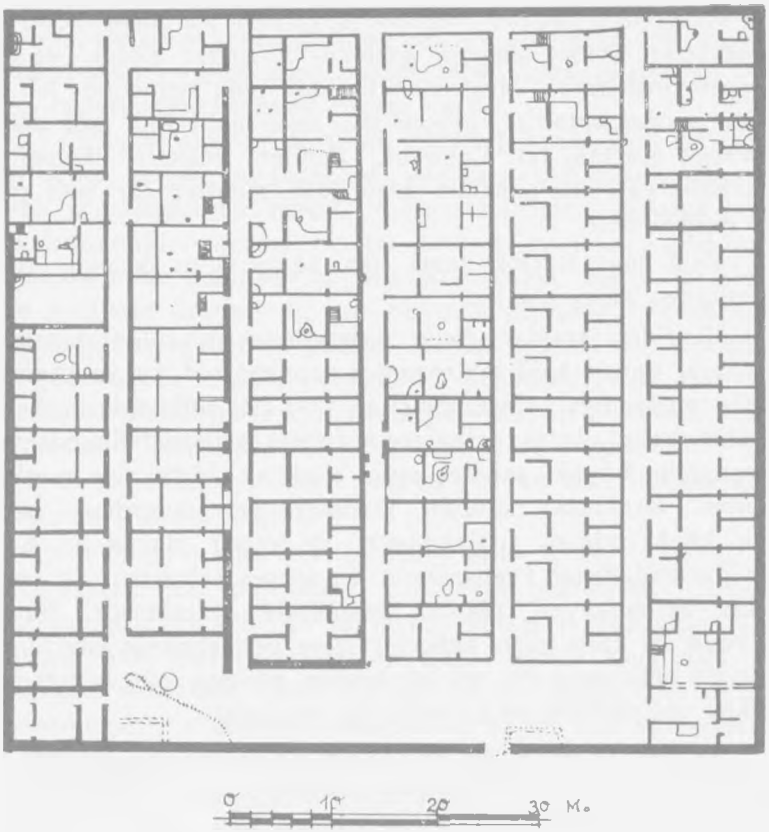
Aynı zamanda saray ve evlerin duvarları çok zengin bir surette resimlerle süslenmiştir. Büyük tören salonlarında, içinde balıklar yüzen gölcükler ve etrafında uçan kuşlar ve çiçekler bulan resimler yapılmıştır. Bunlar çok orijinal ve güzel bir şekilde meydana getirilmiş eserlerdir. (Bakınız s. 199. Res. 56)

Böylece Mısır'lılar her çeşit mimarî yapılarını, resim ve kabartma süslerle de tamamlamak istemişlerdir.

[1] A. M. Mansel, 1938, S. 130.

4 Eski Mısırda Askerî mimarî

Askerî mimariye gelince Mısır memleketi M. ö. IV ncü binde birliğini temin ettikten sonra, uzun müddet haricî tehlikeden masun kaldığı için, kaleler inşasına lüzum duymamışlardır

Res. 124 — Amarna'da, Akenaton şehrinin doğu mahallerinden bir plân. Evleri ve sokakların durumu çok muntazamdır.

Meselâ Eski İmparatorluk devrinde sadece Elkâb ve Abidosta ki kerpiçten yapılmış kalın dört köşeli duvarlar, bir nevi kaleyi andıran yapılardır. Fakat bunlar da, tam kesin olarak tarihlenememektedir. Orta İmparatorlukta siyasî ve askerî durum değişmiş olduğundan, kalın ve yüksek kale

duvarları inşasına önem verilmiştir. Güney sınırında bu çeşit yapılardan iki örnek mevcuttur Bu kaleler etraf araziye hakim bir surette ve müdafaası kolay olabilecek bir durumda yapılmışlardır. Bu hususiaki ilerlemeyi pek tabii bulmak lâzımdır. Çünkü Mısır krallığı bu devirde tamamile askerî bir karaktere maliktir.

Yeni İmparatorluk devri ise istilâ ve fütuhat siyasetine uygun olarak askerî yapılara önem vermiştir. Kuzey sınırlarında ve Suriye'de bu çeşit kaleler pek çoktur. Hattâ bunların modellerinden birini, III üncü Ramses'in Medinet-Habu'daki mabedin ön kısmına, seferlerinin bir hatırası olarak yaptırmıştır. Gayet iyi muhafaza edilebilen bu yapı, tamamen o devrin bir Suriye kalesini gösterir durumdadır.

Eski Mısır medeniyetinin mimarî eserlerini bir sıra dahilinde böylece gözden geçirmiş olduk.

Umumî olarak kaydedeceğimiz esaslı noktalar şunlardır.

İlk devirlerde Mısır memleketinde vücude getirilen eserlerin esas yapı ve plânları, Ön Asya mimarisinden mülhem olarak, onlara benzer tarzda yapılmıştır. Hattâ ilk mabetlerin esas plânlarının, Mezopotamya mimarisinin esaslarına göre yapılmış olduğuna işaret ettik. Fakat sonraki devirlerde kendi içinde, bir inkişaf seyri takip eden mimarî esaslar, bu ilk ilham kaynağından istifade etmiş olmakla beraber, kendine has bir durumda sekil almış ve hattâ memleketin coğrafî hususiyetleri, bu yapılara tesir etmiştir. Sütunlarının lotüs, papirüs ve palmiye şekillerinde yapılmaları, bunlara birer misal teşkil eder.

Bir diğer nokta da mabet ve mezarların ebediyete intikali düşünülmüş ve asıl bunlar taştan ve sağlam olarak yapılmıştır. Ev ve saraylar ise bir hayat boyunca veya bir kaç nesil süresince dayanabilen, hafif ve dayanıklı olmıyan malzemeden yapılmış olduğu anlaşılıyor. Nil çamuru, kerpiç yapmıya çok yaramıştır. Onun için kerpiç yapıtar daima rağbet kazanmıştır. Mısır'ın mimarisi hakkında bol bilgi edinmek imkânı vardır. Biz burada sadece bazı *esasları* ele alarak medeniyet *tarihî* bakımından, kısa bir fikir vermek istedik.

c — *Eski Mısırlılarda Heykeltraşlık; Kabartma ve oymalar:*

Umumiyetle keykeltraşlığı iki esas dahilinde mütalaa edebiliriz.

Taş üzerine yapılan kabartma veya oymalar Ağaç, kemik taş, ve madenlerden yapılan heykeller.

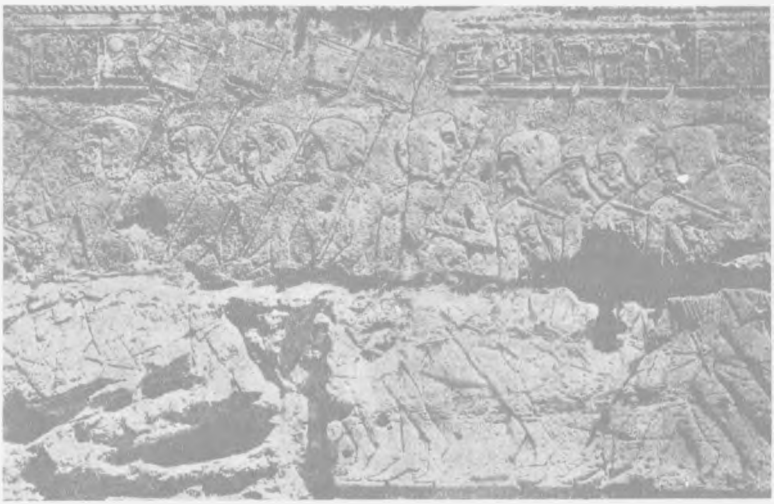
Mısırlılar için kabartma ve oymalar, mimarinin bir tamamlayıcısı addediliyordu. Yalnız en eski devirlerden kalma ilk kabartma eserler, şist plaklar üzerinedir. Bunlar hem ilk kabartma sanat örneklerini verirler, hem de tarihî bilgi itibariyle bazı izahlarda işe yararlar. (Bakınız S. 55. Res. 21) Çünkü bu plaklarda görülen sahneler, sembolik mahiyette harpler, bir düşman sitesinin harap edilmesi, mağlûpların boyun eğmesi ve nihayet birçok hayvanlar temsil edilmiştir. Bu plaklar, kuvvetli bir ihtimalle, nezir taşıdırlar, sonraki devirlerde de bu gîbi nezir (adak) eşyaları harp aletleri üzerinde yapılmış olarak bulunmuştur.

Eski İmparatorluk devrinde bu çeşit kabartma eserler mimarî yapılara sıkı sıkıya bağlıdırlar. Bu kabartmaların ilk şekilleri bir abidenin süs kısımını tamamlamaktı, fakat mezarlar büyüdükçe bu süsler de ehemmiyet kazanmıştır. V. inci sülâle zamanında bu kabartmalar sanat ve teknik bakımından en yüksek derecesine gelmiştir. Çünkü, bu zamanlarda yüzlerce metre kare olan mezar ve mabet duvarları hep kabartmalarla doldurulmuştur. (Res. 125)

Mısır'ın bu sanat eserlerini iyi anlayabiimek için bazı esasları daha önceden tesbit etmek gerektir.

Bir kere bu sahnelerde persfektif yoktur, ve bu hata çeşitli surette kendisini göstermektedir, resimde konulan bütün şahıslar ön planda ve aynı büyüklüktedir. Tablolar sadece uzunluğuna gösterilirler, asla derinliğine yapılmazlar. İnsan vücutlarında bu perspektif hatası, daha fazla görülmektedir. Çünkü, daima profilden çizilen insan vücudunda göğüs ve karnın dörtte üç nisbeti öne çevrilmiş olarak yapılmıştır. Kalabalık içinde kralı göstermek icabederse, onun tebaasından üstün durumda olduğunu belirtmek maksadiyle daha büyük olarak yapılmıştur. Mezarlardaki asıl ölünün resmi de, yine diğerlerine nazaran üç dört mîsli daha büyük gösterilmiştir. Fakat bu

eksikliklere rağmen, Mısırlıların bu kabartma levhalarında hareket ve çalışma halinde bir çok insan ve hayvanları, muhiti ve eşyaları içinde göstermiş olmaları, bilhassa önemlidir. Bu sahnelerde ne teferruatı bütününe ne de bütünü teferruata feda edilmemiştir. Bunun için sanatkâr her resmi ayrı ayrı ele alarak onları gruplandırmış ve muntazam bir şekilde muvazeneli olarak yeknesak bir kompozisyon meydana getirmeğe muvaffak olmuştur. Teknik itibariyle kabartma ve oymaları yapan sanatkârlar en aşağı heykeltraşlar kadar mahirdirler. Taş üzerine çizerek kabarttıkları resimleri, gayet açık ve kuvvetlidir. (Bakınız. S. 252 - Res - 200) Resim ne şekil ve durumda olursa olsun etraf çizgilerini fevkalâde maharet ve kesinlikle yapabilmişlerdir. Hayvan resimlerinin görünüşü ve birbirlerine benzemeleri gayet olgunlukla yapılabilmiştir. Bütün bu kabartmaların bariz hususiyetleri, sanatkârların elinin maharetinden emin bir şekilde hiç şaşmadan ve çizgilerini bozmadan yapabilmek kudretinde oluşudur, Aynı zamanda yapılan kompozisyonun iyi tanzim edilmiş olması, umumî heyetinin dekoratif bir karakter taşıması ehemmiyetlidir. Arada kalan boşluklar ise, bu sahneleri izah eden kısa hiyeroglîf metinler doldurulmuştur.

125 — Taş duvar üzerine bir kabartma

Kabartmaları yapanlar, icadeden sanatkârlar olmaktan ziyade, mesleklerinde mahir, kabiliyetli alışkan işçilerdir. Onların önlerinde ekseriya birçok modeller bulunuyor, bunları yapacakları yerin büyüklüğüne veya küçüklüğüne göre uydururken, bazı boş kalan yerlere yeni resimler ilâve edebiliyorlar veya fazla gelenleri büsbütün kaldırabiliyorlardı.

Bu suretle ananeden uzaklaşmadan, kabartma işcileri yerin boşluklarına göre yenilikler yapmakta kısmen serbestı idiler. İşte asıl bu ilâvelerde, ananevî hatlardan çıkmamak şartiyle sanatkâr kendi icad kabiliyetini tatbik edebilirdi. Muayyen bir sahne için daima aynı motifler verilmiştir. Fakat, bunun yapılış ve tanzim edilişindeki değişiklikler hepsine ayrı bir zevk vermeğe kâfi gelmiştir. Meselâ, bu kabartmalardan V. inci sülâle kralların dan birinin yaptırdığı: güneş mabedi duvarlarındaki mevsimleri tasvir eden sahnelerde, motiflerinin orijinalliği ve işçiliğin incelik ve mahareti bakımından fevkalâde bir eserdir Bir de burada kaydedilmeğe değer olan bir halşudur: Yapan sanatkârın imza veya kendi resmini koymayıihmal etmemiş olmasıdır. Meselâ, Sakkara'da Ptahhotep'in mezar kabartmalarında, sanatkâr bizzat kendi resmini de çizmiştir. Kefren'in oğullarından birinin mezarında da sanatkâr, imzasını koymuştur. Bundan anlaşıldığına göre, sanatkârlar içinde şöhretliler ve imza sahibi olanlar vardır.

Eski İmparatorluk devrinde, çok inkişaf etmiş olan bu sanat siyasî ve kültürel merkez olan Menfis'te toplanmış ve tatbik sahası bulmuştur. Bundan dolayı bu şehrin baş ilâhı Ptah, sanatkârları himaye eden ilâh olarak da tanınmıştır.

VII. inci sülâleye kadar yapılmış olan bu kabartma levhaları yapan sanatkârlar hilhassa devlet merkezinde tolanmış ve en iyi eserlerini burada vücuda getirmk imkânlarını bulmuşlardır.

Eski İmparatorluk devrinin bu çeşit eserlerindeki resimler gayet açık çizgilerle birbirinden ayrılmış kabartmalardır. (Bakınız. S. 193 Res. 50).

Bu sanatta, Orta Imparatorluk devrinde büyük bir değişiklik yoksa da kabartmalar daha az çıkıntılıdırlar, fakat resim çizgileri yine aynı kuvveti ve sadeliği belirtmektedirler.

Yeni İmparatorluk devri bu kabartmalarda bazı değişiklikleri vücuda getirmiştir. Çünkü II. inci bin ortalarında Mısır' bilindiği gibi, artık sadece kendi memleketinde kapalı değildir. Fütuhat siyaseti, Asya kıtasına doğru gitmektedir. Onun için daha zenginleşen Mısır devleti, büyük abideleri yaptırmıştır. İşte bu büyük abide mabetlerinin duvar ve sütunlarını hep kabartma ve oymalarla doldurması lâzım gelmiştir. Bu sebeplerden dolayı daha kolay usuller ve şekiller bulunmuştur. Sadeleştirilen bu sanatta, eski devirlerde olduğu gibi artık teferruata ehemmiyet verilmemektedir. Bu devrin bir icadı olarak sanatkâr daha büyük konuları resmetmek mecburiyetindedir. Sanatkârlar bu devirde sadece herhangi bir muayyen modele bağlı kalmamışlardır. Bu mabetlerin çok geniş ve büyük olan iç ve dış duvarlarına, kralın önemli rol oynadığı harp sahnelerini, dinî bayram törenlerini yapmışlardır. Meselâ, Kadeş muharebesi safhaları II nci Ramses'in abidelerinde resmedilmiştir

Bu mabet duvarları, eski mezar duvarlarına nazaran büyük olduğundan, kabartma ve oyma resimler çok umumî hatlarla ve daha geniş olarak gösterilmiştir. Binaların ilk kısımlarında kabartmalar devam ediyorsa da, dış kısımlarda güneş ışığının fazla tesiri gözönünde tutularak oymacılığa önem verilmiştir.

Oymacılığın bu devirde daha çok rağbet kazanmasının bir başka sebebi de vardır. Eski devirlerde yapılmış olan eserleri sonradan gelen hükûmdarlar kendilerine mal etmek istemişler ve gerek kendi resimlerini yaptırabilmek, gerekse isimlerini yazdırabilmek için kabartmaları düzelterek oyma resimler yaptırmışlardır. Hattâ Mısır mabetlerinde buna örnek olarak II. inci Ramses'in kartuşunu gösterirler. Bir el derinliği sığacak kadar derin kazılmış olan II. nci. Ramses adını aynı taş üzerinde sildirmeğe imkân bırakılmamıştır. Bu kral, kendi devrinde yapılmayan bir binaya sahip çıkarken, eski kabartmaları belki kolaylıkla kazıtabilmiş ve yerine yenilerini böyle derin oymalarla yaptırmıştır. Bu sanat tarzı şüphe yok ki bir inhitat devridir. Bu devirden pek çok eser olmakla beraber sanat değeri bakımından eski devirlerin inceliği daima daha üstün bir durumdadır. Onun içindir ki eski devirlere, bu kabartmalar bakımından da Mısır'ın "Klâsik devri„ saymak yerinde bir görüş olur.

Kabartma ve oymalar için şunu da kaydetmek lâzımdır ki, bu eserler ekseriya renklerle de boyamışlardır.

Böylelikle Eski Mısır'ın medeniyetinde kabartma ve oyma sanatı kendine has bir üslup ve tekniğe sahip olmuş ve kendi içinde bir tekâmül ile, pek çok eser bırakmıştır.

Heykeltraşlık :

Mısır'lıların ölüm hakkındaki düşünce ve endişeleri, insan hayatını ve vücudunu yokolmaktan korumak için çareler aramıya teşvik etmiştir. İşte bundan dolayıdır ki, tâ ilk devirlerden itibaren sivil mimariden ziyade, dinî mimariye önem verilmesine ve bu sonuncuların gayet sağlam malzemeden yapılmasına sebep olmuştur.

Yine aynı fikrin bir icabı olarak, heykeltraşlık mimariden ayrı doğmuş ve ilk devirlerde tamamen müstakil bir sanat halinde inkişaf etmiştir.

Dinî inanışlarda, insanın bir ikinci varlığı addedilen "Ka„ bir nevi ruhî vücut addediliyordu. Mısır'lılarca bu şekil, her insanın aynen kendisi gibi idi, ve bu maddî varlık, öldükten sonra da diğeri, ebediyyen yaşıyabilirdi. Fakat, bu ebedî yaşamak bir şartla kabil sayılırdı, o da ya vücudü mumyalıyarak aynen muhafazasını temin etmek ve yahutta daha dayanıklı bir maddeden aynı insanı heykel halinde yapmak.

Birinci hali, ebedî yaşatmak için kâfi addetmiyen Mısır'lılar ölünün yanına onun sağlığındaki şeklini gösteren kemikten, ağaçtan, taştan veya madenlerden yapılmış heykelini koymayı âdet edinmişlerdir. Bunlar tabiî büyüklükte veya daha küçük nisbette yapılan heykellerdir.

Bu heykeller iki türlü idi: Biri krallara ait olanlar ki, bunlar en muktedir sanatkârlar tarafından vücude getiriliyordu. Bu çeşit heykellerin Tinitler devrinden itibaren gösterdikleri inkişaf seyrini takip etmek mümkündür. İkincisi ise hususî şahıslara ait olan heykellerdir. Bunlar arasında, çok mütekâmil olanları varsa da, gayet iptidaî durumda yapılmış olanlar da mevcuttur.

Heykeller umumiyetle dört şekilde görülür:

Çömelmiş durumda,

Masif ve kübik, bir sandalya üzerinde oturmuş olarak ve Ayakta.

Başı insan, vücudü herhangi bir hayvan ve yahut başı hayvan, vücudü insan olarak temsil edilen karışık varlıklar.

Bu vaziyetler hemen hemen kaide halinde bütün Mısır tarihi boyunca devam etmistir.

Bunlara bir de hayvan heykellerini ilâve etmek lâzımdır.

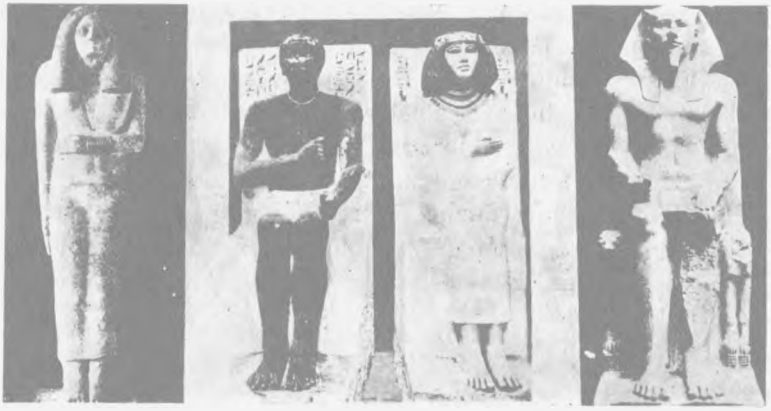
En eski devirlerden itibaren, Mısır'ın heykeltraşlık tarihini gözden geçirecek olursak, evvela Tinit devrinde heykel yapmak âdeti kurulmuştur, fakat bu devirden kalma eserlere çok nadir olarak tesadüf edilmektedir. Bu bulunanlar da. küçük boyda kral heykelleri ve hususî şahıslara ait olanlardır. Fil dişinden kadın ve erkek heykelcikleri ve başka maddelerden figürinler hayvan heykelcikleri bu meyandadır.

Bu devrin heykel biçimleri kaba ve ağırdırlar, fakat daha bu zamandan itibaren Mısır heykelciliğinin esasları tesbit edilmiştir. Nesa kadın heykeli burada örnek olarak gösterilebilir. (Res. 126 No. 1)

Eski İmparatorluk zamanının heykelciliği daha geniş bir inkişaf safhasına girmiştir. Bu devir heykeltraşları kendi mes eklerinden emin olarak, yaptıkları heykele istedikleri mâna ve ifadeyi verebilmişlerdir. Bu sanatkârların aradıkları cihet, konu olarak aldıkları insana, yaptıkları heykeli mümkün olduğu kadar benzetmek ve ona canlılık intibaı yaratabilmek, aynı zamanda da sükûnet içinde bir ifade verebilmektir. Onlar modellerinin herhangi bir anını yaşatmaktan ziyade, bir nevi sentez yapmaktadırlar. Maddelerine ideal bir şekil vermiyorlar, fakat ebediyete intikalini temin ediyorlardı. Buna da hakları vardı, çünkü, bu yapılan heykeller, herkesin gözü önünde duracak ve hayranlık celbedecek değildi, bunlar mezar derinliklerinde herkesin nazarlarından uzak ve saklı bir durumda muhafaza edilmek için yapılıyorlardı.

Bu heykellere daha tabiî bir hal vermek için, bazılarını, renklerle boyamışlardır. Vücudün asıl ehemmiyet verilen kısmı baştı, Diğer vücut âzalarına, bilhassa anatomik cihetten o kadar önem verilmemiştir.

Baş kısmına ve bilhassa yüze daha bir canlılık ve ifade vermek için, gözlere beyaz ve renkli taşlar koyuyorlar, kirpik ler ise, madenî bir parça ile tamamlanıyordu. Bu çeşit heykelerden verilebilecek örnekler şunlardır: Ağaçtan yapılmış olan şeyhül-Beled bağdaş kurmuş durumda gösterilen kâtip heylkelleri (birisi Kahire'de diğeri Paris'tedir. (Bakınız s. 171. Res. 39). Rahotep (erkek) ve Nefret'in (kadın) ve boyanmış heykelleri örnek, olarak verilebilir (Res. 126 No. 2-3). Bu hasusî şahısların heykellerinde tesbit edilen ifade tarzları çok canlı ve güzeldir.

1 2 3 4

Res. 126 — No. 1 Nese heykeli, No. — 2-3 Boyalı erkek ve kadın heykeli No. — 4 Kefren.

Kralların heykellerine gelince, bu eserlerde takip edilen prensipler değişmektedir. Çünkü sanatkâr kralın bir benzerini yaparken, buna ilâhî bir ifade vermeğe mecburdur. Bu eserlere hareket vermek asla caiz değildir. kıral bir taht üzerine, gayet dik bir vaziyette oturur gösterilmektedir. Bu duruşta mukaddes bir eda sezilmelidir. Kralların heykellerinde sunî gözler yapılmamıştır. Yalnız yine bir kaide olarak, hepsinin yüzünde muammalı bir gülümseme farkedilir. Kefren, Mikerinos ve Dadefra heykelleri, sakin ve haşmetlidir, ilâh oğlu olmıya lâyık bir durumda temsil edilmişlerdir.

(*) Bu heykel ilk meydana çıkarıldığı vakit, şehrin o sıradaki Belediye reisine benzettiklerinden dolayı buno Şeyhül-Beled ismini vermişlerdir. (Bakınız S. 10. Res. 3).

Kefre'nin heykeli, istilize edilmiş, arslan ayakları olan bir tahtta oturmuş olarak yapılmıştır. Kralın sol eli bacağının üstüne açık olarak, diğer eli ise öteki bacağında mühürünü tutar bir şekilde konulmuştur; ayaklar çıplak ve yanyanadır, vücudu dik bir durumda temsil edilmiştir. Vücut adeleli, bacaklar ağır ve kalındır. Kral elbise olarak sadece kısa bir etek giymektedir, başında yanları düz ve köşeli olarak sarkan bir başlık vardır. Arka tarafında kanatlarını açarak, bu başı himaye eden bir durumda temsil edilen Şahin kuşu yapılmıştır. Sanatkâr Horüsün sembolü olan bu kuşu, kralın başını himaye eder bir durumda yaparken, çok güzel ve mahirane bir surette kombine etmesini bilmiştir. Kralın "*Oziriak*„ denilen sivri bir sakal vardır. Bu kral heykeli, Eski İmparatorluğun oturur durumda yapılan heykel biçimine en iyi bir örnektir (Res. 126 No. 4).

Mikerinos'un heykeli ise iki ilâh arasında ayakta duran bir şekilde gösterilmektedir. Bu esere heykeltraş, hakim bir gülüş fakat aynı zamanda ciddî bir ifade vermesini sağlamıştır.

Bu heykellerin çalışıldıkları maddeler de ehemmiyetlidir. Meselâ, Kefre'nin heykeli en sert diorit taşından işlenmiştir. Fakat, bununla beraber, bu taş işlenirken verilmek istenen hiç bir teferruat ihmal edilmemiştir.

VI. ıncı sülâle zamanındn kral heykelleri hep ayakta olarak yapılmıştır, fakat asıl değişiklik tahta üzerine bronz plaklarla yapılan heykelciliğin başlamış olmasıdır. Meselâ I. inci Pepi ve oğlu Merenren'ın heykelleri bu suretle yapılmıştır ve en güzel örnekleri teşkil ederler. Eski İmparatorluk devrinde heykeltraşlık mimariden tamamen ayrı, bir yol takip etmiştir. Yani, bu yapılan heykeller herhangi bir abideyi tamamlamak veya süslemek için değildirler. (Res. 127)

Bu devirde kaydetmemiz lâzım gelen bir diğer heykeltraşlık örneği de Kefren ehramının yanı başında (40 metre mesafede) duran Isfenks dir. (Res. 128)

Bu insan başlı arslan vücutlu mahluk, Eski Mısır eserlerinin en sembolik olanlarından biridir. Heykeltraşlık noktasından ele alınacak olursa, bilhassa büyüklüğü dikkati çeker. Bu abide asıl bir ana kaya üzerine işlenmiş, sonradan duvarlarla çevrilmiş insan başlı, yatan bir arslanı temsil etmektedir. Bu büyük isfenks, başından yere kadar derinliği 20 metre

Res. 127 — Hamur yuguran bir insan heykeli

uzunluğu ise 57 metredir. Bu abide zaman zaman kumlara gömülmektedir ve yeniden meydana çıkarılmak için açılmaktadır. Meselâ IV. üncü Tutmosis, bu temizlemeyi yaptırdığına dair, Isfenks'in ayakları arasına bir kitabe yazdırmıştır.

Bu eserin vücut kısmından ziyade, heykeltraşlık bakımından baş kısmı ilgiyi çeker. Baş, iki tarafı düşük ve düz biçimde olan başlık ile örtülüdür. Asıl yüze verilen ifade, çok manalı ve muammalıdır. Asırlara mukavemet eden bu heykel yapısında

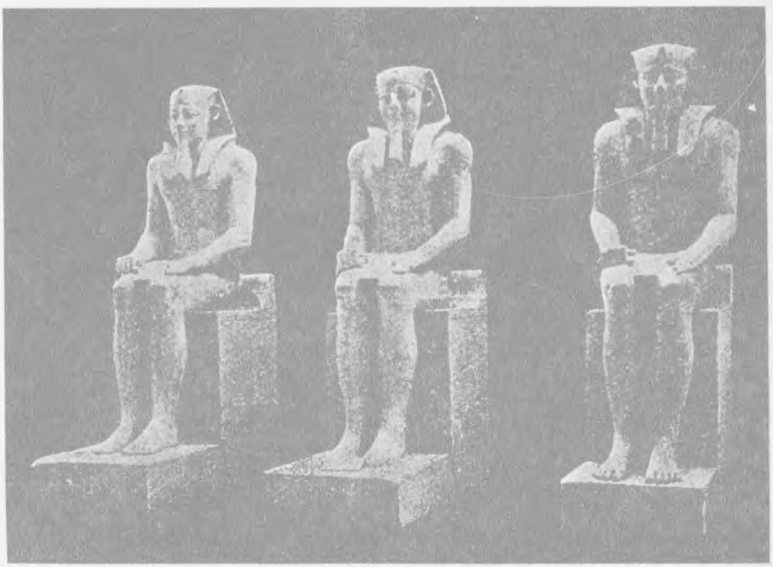
Res. 128 — Ehramların yanında İsfenks

büyüklük içinde bir tenasübün oluşu ve aynı zamanda da yüzünde gizli bir ifadenin mevcudiyeti, her vakıt dikkati çeken bir olaydır.

Böylece çeşitli örneklerile Eski İmparatorluk devri, Mısır sanatının her bakımdan kuruluş ve kaideleşmiş şeklini gösterir.

Orta İmparatorluk devri bu ananeleri pek az bir farkla olduğu gibi devam ettirir. Bu zamanda yapılan heykellerde, bacak kısımlarına daha ziyade bir itina gösterilmektedir. Heykeller daima aynı biçimde, aynı duruştadırlar. Ancak, bunlar daha ince yapılı ve daha az kudret ifade ederler.

Seri halinde aynı şahsın yapılan heykelleri, hemen hemen birbirinin aynıdır; Meselâ I. inci Senusrit'in meydana çıkarılan on tane heykeli, umumî hatları itibariyle ilk bakışta, tamamen birbirinin aynıdır. (Res. 129). Fakat bu seri halinde yapılmış heykellerin bazı teferruatı incelenecek olursa, birbirinden farklı cihetler olduğu meydana çıkar. Yalnız bu kral heykellerinde, esas olan kaidelerden, heykeltraş için ayrılma imkânı olmadığı anlaşılıyor.

Res. 129 — I. inci Senusrit'in, seri halinde yapılan heykellerinden üç tanesi.

Orta İmparatorlukta bulunan heykeller arasında, hususî şahıslara ait olanlar pek azdır. Çünkü bu devrede hususî şahıslar, mezarlarına sadece ağaçtan yapılmış heykellerini koydurmuşlardır.

Heykeltraşlıkta kronolojik sırayı takip ederek, Yeni İmparatorluk devresini ele alacak olursak, umumî hatlarda büyük bir değişiklik yoktur. Bu sanat için tespit edilmiş olan kaidelerden hemen hemen yüzyıllar boyunca ayrılmak istenmemiştir. Yalnız, Yeni İmparatorluk devrinde, şu değişiklikler görülür: Fizyonomiyi benzetmek kaygusu eski devirlerde olduğu gibi, heykeltraşı meşgul etmemektedir. Bu yeni devir eserlerinde daha ziyade zarafet, incelik olmakla beraber, sanatkârlar daha çok büyüklük aramışlardır. Yüz kısımlarında şahsî karakter pek belli olmamakla beraber, vücudun diğer azaları, başa verilen itina kadar özenilerek yapılmaktadır. Bu durum, umumîdir ve bütün heykeltraşlar eserlerinde bu prensiplere riayet etmişlerdir. Yalnız yine bu devre içinde kısa bir müddet, tamamen realist bir üslûp, heykeltraşlığa da hâkim olmuştur. Bunun için verilen örnek heykeller, Amarna çağında IV üncü Amonofisin bütün vücut kusurlarını dahi gösterecek kadar, realist yapılmış olan eserlerdir.

Kraliçe "Nefertiti„ nin büstü, bilhassa üzerinde durulmıya değer. Bu heykel başının boyalı oluşu ve gözlere renkli taşlar konması, Eski İmparatorluk ananesinin bir devamını gösteriyor. Fakat aynı zamanda, Amarna okulunun tesiriyle yapılmış, bu çok sanatkârane büste, canlılık ve karakter ifadesi verilmiştir. Bir Asyalı olan kraliçe Nefertitinin, bu büstü ile enerjik ve iradeli bir şahsiyet gözünüzde beliriyor. Bu kadının Mısır sarayında, zamanındaki olaylara tesir edişi, bu büstte görülen karakterle de izah edilebilir. Bu büst Amarna uslubunun güzel bir örnegidir. (Bakınız. S. 109. Res. 31).

Böylece Amarna okulunda tabiata uyma ve onu olduğu gibi canlandırma fikri, tam realist bir sanat görüşünün ifadesi olmuştur. Fakat bu cereyan devam etmemiş Amarna çağında bilhassa IV. üncü Amenofis'ın hayatiyle kaim olarak, onun ölümünden sonra yine eski tarza dönülmüştür.

Yeni İmparatorluk devri sülâlelerinin kral heykelleri pek çoktur. Bunların arasında ilâha takdimeler veren çömelmiş durumda heykeller de mevcuttur. II inci Ramses'in bu vaziyeti gösteren heykeli bilhassa zikre değer (Bakınız, S. 117 Res. 35). Çünkü, bu eser, hareket halinde gösterilen heykeltraşlık bakımından en güzel örnektir.

II. inci Ramses'in pek çok heykeli yapılmıştır. Bunlar arasında çok büyük "Kolos„ halinde olanları da vardır.

Bu devirde yüksek şahsiyetlerden bazıları mabede heykellerini koymak için imtiyaz sahibi olabilmişlerdir. Mezarlara konulan heykellerde ise, bu devrede yeni bir inanış safhası olmuştur. İnsanın ruhunun girdiği, bir ikinci vücut olarak mezara konulan heykele, artık aynı rol izafe edilmemektedir. Ruh mezarda bir heykel içine girmemektedir. O Ozirs'in hâkim olduğu göklere, yani "İahu„ya gitmektedir. Bu yeni inanışa göre "Uşabtis„ adı verilen, bu ölü heykellerinin sadece majik bir hizmetkâr rolü kabul edilmektedir. İşte bunlar arasında mezar kayalıklarına oyulmuş, veyahut ağaçtan pek ince olarak yapılmış, karı koca ve aile heykelcikleri bulunmaktadır. Fakat, bu devirde bunların mezarlara konması, umumî bir âdet olmaktan çıkmıştır.

Yeni İmparatorluk devrine ait pek çok heykel vardır. Bunlar arasında, en güzellerinden biri, koyu renkli ağaçtan çilâlı olarak yapılmış rahibe " Tui „ yi alabiliriz (Res. 130).

XX. inci sülâle zamanında yapılmış olan bu heykel, ayakta ve sol ayağını biraz öne atmış, sağ elini yumruk halinde yanına sarkıtmış, sol elini göğsünde tutan bir durumda yapılmıştır.

Başında ağır ve sarkan bir başlık taşıyan bu rahibe heykelciği, silueti itibariyle gayet muvazeneli bir surette vucude getirilmiştir. Bu suretle görülüyor ki, Yeni İmparatorluk devri heykellerinde, en ince işler olduğu gibi teferruata hiç itina edilmeden, esas tesiri büyüklükte arayan çok büyük heykeller de mevcuttur.

Heykeltraşlık sahasında bir de hayvan heykellerinden bahsetmek icabeder.

Karışık varlıklar halinde temsil edilen heykeller, (Res. 131) yani yarı hayvan yarı insan olanlardan gayrı, sadece bir hayvanı temsil eden heykeller, dikkate alındığı vakit, bunlarda müşahede ve incelemenin sonucu olarak yapılmış eserlerin mevcudiyeti görülür. Meselâ, bir kurt köpeğinin çömelmiş, ön ayakları üzerinde dik duran heykeli, dikkate şayan bir eserdir (Res.132) Hayvanda öyle bir tetik durma hareketi tesbit edilmiştir ki, derhal harekete hazır olduğu hissi, bu eserde canlandırılabilmiştir. Bu hal, Mısır'lıların da Asya'lılar gibi hayvanlar üzerinde ne derece meşgul olduklarını, tebarüz ettiriyor. Çünkü, heykellerinde, anatomik bilgi ile beraber, ehli hayvanların bütün karakterlerini belirtebilmektedirler.

Res. 130 — Tui adı verilen kadın heykeli. Yeni İmparatorluk devri

Mısır tarihinde, XXI inci ve XXV inci sülâleler devrini heykeltıraşlık bakımından takip edecek olursak, gitgide bu sanatın azaldığı tesbit edilir. Umumiyetle heykeller, küçülmiye doğru bir yol almışlardır.

Heykeltraşlık, bu devrelerde bir araştırma ve İnceleme safhasına girmiştir. Bunun neticesi olarak, antik devreye dönüş ve oradan alınan fikirlerle, yeni bir yaratma meydana gelmiştir.

Sayısız krallar zamanında, bu sanat fevkalâde bir inkişef devrine ulaşmıştır. Bu, Mısır rönesansı diyebileceğiniz hareket ile

Res. 131 — Başlarında Krallık alâmeti olan taç'ı taşıyan, insan başlı, vucudu arslan biçiminde yapılmış çift heykel.

meydana getirilen eserlerde, zarafet, incelik ve realist bir görüş hâkim olmuştur. Bilhassa, teknik daha ilerlemiş bir durumdadır.

Sayıslı krallar devrinden itibaren, heykeltraşlıkta bronzun kullanılması çok revaç bulmuştur. Bundan önceki devirlerde bu maddeden çok nadir olarak heykeller yapılmıştır.

Bu yeni devirde, Mısırlı sanatkârlar, ilâh heykellerini umumiyetle bronzdan yapmayı tercih etmişlerdir. Bunlardun o kadar çok bulunmuştur ki, dinî sahada da bir değişiklik olduğu anlaşılıyor. Bronz heykelciklerden, hemen hemen her evde bulunması bir âdet, haline gelmiş olduğu anlaşılıyor. Çünkü, ilâh heykelciliği karşısında, herkesin evinde hususî bir ayin yapılması lâzım addedilmiştir. Halbuki bundan önceki devirlerde böyle bir âdet pek yoktu. Yine bu devirde yapılan bronz kral heykelciklerine, gümüş ve altından kakmalar işlenmiştir. Bunlardan, mesela Kraliçe "Karomama„nın heykelinde, elbisesinin üstü, altın kakmalarla süslenmiştir. (Res. 133).

Res. 132 - Bir kurt Köpeği Heykeli. Anatomisi ve bilhassa duruşundaki tabiilik dikkate değer

Bu devirde yapılan heykellerde sanatkâr modelini, idealize etmeden, olduğu gibi göstermek istemektedir.

Bir de bu devrenin bir çok büst ve heykellerinin baş kısımları, arkadan küçük bir taş levhaya, veyahut, Apris öküzüne dayanmaktadır.

Bundan sonraki devirlerde artık Mısır siyasî değişiklikler icabı olarak, başka medeniyetlerin tesiriyle yeni heykeller meydana getirecektir.

Bu suretle, dört bin yıllık Mısır tarihinde heykeltraşlık muhtelif safhalar geçirmiş, fakat ilk devirlerinde kurulmuş olan umumî kaideler asırlar boyunca, bazı farklarla devam etmiştir. Tekâmül daha ziyade teknikte ve teferruatta olmuştur.

Res. 133 - Kraliçe "Karomama'nın altın takmalı bronz heykeli. XII. sülâle devri.

D — Eski Mısırlılarda resim sanatı :

Eski Mısır'ın, hemen bütün mimarî eserlerini resim, kabartma ve oymalarla süslemek âdet olmuştur. Mısır'ın en eski devirlerinden itibaren, resim yapan sanatkârlar daima işleyecek saha bulmuşlardır. Bir kere, Mısır'ın yazı sistemi, resimlerle olduğu için, bu hususta bir alışkanlık daima mevcut olmuştur.

İlk boyalı resim örneklerini, çanak çömlek üzerinde görebiliyoruz. Kuzey Mısır'a yerleşenlerin yaptıkları çeşitli biçimlerdeki çanak çömlekler üzerine, kırmızı renkte süsler yapmışlardır. Bunlar bir merkeze doğru toplanan daireler şeklinde ve yahut düz çizgilerle sepet örgüsünü hatırlatan jeometrik süsler olduğu gibi, başka resimlere de tesadüf edilir. Bunlar her nevi nebatların, hayvanların, Nomların amblemlerini taşıyan Nil üzerinde işleyen kayıkların resimleridir. Bu suretle ilk boyalı resim örnekleri bu toprak vazolar üzerinde müşahede edilebilmektedir (Bakınız S. 43 Res. 16 S. 45. Res. 17).

Tinit devrinde ise şisitten yapılmış paletler üzerinde ilk kabartma resimler görülmektedir. İlk yazılı vesikalar tamamen resimle ifade edilen sahnelerdir. Sanat ruhu ve kabiliyeti, Mısırlı'larda bu erken devirlerden itibaren başlamıştır.

Eski İmparatorlukta mezarların duvarlarını renkli kabartmalarla veyahut sıva üzerine boyalı resimlerle doldurmak çok revaçta idi. Bu suretle mimarî eserleri resimlerle süslemek, onları daha ömürlü kılmak demek oluyordu. Her resmedilen şeyin, renkle birbirinden ayırd edilmesi ve daha ziyade göze iyi görünebilir bir hale konması, hem yapan artistte bir sanat ruhu yaratıyor, hem de onu göreceklere daha büyük bir zevk temin ediyordu. Aynı zamanda sıva üzerine yapılan resimlerdeki kaideler kabartmalara da tatbik edilmiştir *.

IV. üncü sülâle zamanında yapılmış olan Dahçur, Meidumda bulunan resimlerde, sanatkârlar tamamiyle kendilerinden emin bir

* Mısırlılar renkleri, madenî boyaları su içinde eriterek bir nevi lastikle karıştırmak suretiyle elde etmiştlerdir.

olgunlukla eserlerini meydana getirmişlerdir (Res. 134). Bu resimlerde hayat, canlılık, incelik ve hareket vardır. Fakat bir müddet için resim, yerini kabartma ve oymacılığı terkediyor ve sıva

Res 134 — Meidum da IV. sülâle devrine ait resimlerden

üzerine yapılan resimlere, hükûmet merkezindeki eserlerde hiç tesadüf edilmez oluyor. Sadece, bazı eyaletlerde bu kabil resimler yapılmağa devam edilmiş olduğu görülüyor. Bu resimlerin asıl önemli noktası Mısır'ın yaşayış tarzını tamamen canlandırmasıdır. Bu hayat sahneleri tabiî manzaralar içinde de geçmektedir. Bundan dolayı Mısır'ın nebat ve hayvanları da bu resim sahnelerini tamamlar görünmektedir.

Orta İmparatorluk devrinin resim sanatı eskinin bir devamı olmakla beraber, bütün kabartma ve oyma resimleri de boyamak bir kaide haline gelmiştir. Sanatkârlar ellerine aldıktarı konuyu, mümkün olduğu kadar canlı bir surette yapmak kaygusunu gütmüşlerdir.

Yeni İmparatorluk devrinde resim menşedeki durumuna dönmektedir. Yani, oyma ve kabartmaları boyamak değil, asıl düz satıhlar üzerine yapılan eserlerdir. Çünkü bu devirde mezarlar kolay işlenebilen kayalar içine yapıldığından, bunların duvarları kabartma veya oymadan ziyade, boyalı resimlerle süslemek zarureti karşısında kalınmıştır. Bundan dolayı resim başlı başına, daha geniş bir inkişaf safhası göstermiş ve krallar vadisindeki bütün yer altı mezarlarının duvarları, bir çok renkli boyalı resimlerle doldurulmuştur. Bu devirlerdeki resim sanatkârları fevkalâde mahir bir duruma gelmişler ve kendi fantazilerine göre sanatlarında bir serbestiyet kazanmışlardır. Sahneler

ve konular hemen hemen aynıdır, fakat bunları yapış daha şahsî bir karakter taşır.

Pitoresk motifler daha fazlalaşmıştır. Esas alınan konular kırmızı ve siyah renklerle, gölgesiz, yassı ve sade bir şekilde yapılmışlardır. Fakat, bunu çevreleyen diğer teferruat, çok renkli ve dolu bir haldedir. Nebat motifleri, gerek girland şeklinde gerekse buketler halinde asıl sahneleri daima süslemektedir. (Bakınız 5.26. Res. 9 S. 198, 199. Res. 55, 56)

Tavanlardaki resimlere gelince, bunlar kumaş veya hasır işlerini taklid eder şekiller halinde, renkli olarak yapılmışlardır.

Mezarlardaki duvar ve tavan resimleri, Yeni İmparatorluk devri sanatkârlarının en karakteristik eserlerinden sayılmaktadır. Karanlık ve derin dehlizlerde, çok renkli sahneleri ressamların gayet mahirane ve kendilerinden emin bir tarzda işlemesini bilmiş oldukları anlaşılıyor. Lahitler üzerine yapılan resimler bunlar kadar sanatkârane değildir. Yalnız papirüsler üzerinde, ölüler kitabına yapılan mitolojik sahneler, hakikî birer sanat eseridir. Mısır medeniyetinin her sahasında olduğu gibi, bunlarda da bir inkişaf bir devamlılık ve kendilerine has bir karakter mevcuttur.

Bu devre içinde diğer konularda olduğu gibi, kısa bir zaman resim sanatında da önemli sayılan bir değişiklik olmuştur. Amarna çağı denilen bu devrede, yani ikinci bin ortalarında resimdeki bu değişiklik yep yeni ve realist bir usul takip etmiştir (Res. 135).

Res — 135 Amana çağında, XVIII. sülâle devri, Papiüs üzerine yapılmış resimlerden

Sivil mimarî eserlerinde görülen bu resimler, başka bir uslubun tesiriyle meydana getirilmişlerdir. Amarna ve Medinet-i ve Habu saraylarından kalan bu çeşit resimler. hareket ve canlılığın tam örnekleridirler. Bu parçalarda tabiî ve zarif şekiller resmedilerek boyanmıştır. Bu sahneler ekseriya doğrudan doğruya hayattan alınmışlardır. Mesela, kral karısı ve kızlariyle, hususî hayatlarında gösterilmişlerdir. Fakat bu devrenin siyasî, ve içtimaî muvaffakiyetsizliği diger kısımlarda olduğu, gibi bu başlıyan resim sanat hayatına da tesir etmiş, onun için resim üzerindeki bu yeni buluşlar bir inkişâf seyri takip edememiştir.

Bu devreden sonra yapılan resimler, daha eski tarzın bir devamı olmuştur. Hülâsa Mısır tarihinde resim sanatı, Eski İmparatorluk devrinde kaideleşmiş ve bunu takip eden devirlerde, o esaslar dahilinde bir inkişafa tabi olmuştur. Ondan dolayı Mısırlılar Eski İmparatorluk devri sanatını her mevzuda "klâsik sanat„ addetmişlerdir.

Res. 136 — Kuş resimleri

Eski Mısır medeniyetinde, böylece bir devamlılık olabilmesi, eserlerin muhafaza edilmesine de yaramıştır. Bugün hemen hiç bozulmamış olan renkleriyle, bu resimleri görmek imkânı mevcuttur (Res. 136).

E — Eski Mısırlılarda Musiki ve Raks:

Musiki, sesleri kulağa hoş gelecek bir tarzda terkip etmek sanatıdır. Bunda iki esas vardır. 1 — İnsan sesi 2 — Musiki aleti vasıtasiyle çıkarılan sesler. Her ikisi için, tesbit edilen nazarî esaslar hakkında, eski çağ kavimlerine ait vesikalar, bize kâfi bilgi verememektedir. Ancak, kabartma levhalar ve renkli duvar resimlerinde, musiki sahnelerine hemen her medenî kavme ait eserlerde, tesadüf edilmektedir.

Eski Mısır tarihinde musiki bakımından bu çeşit kabartmalar ve resimler pek çoktur. Bu vesikalar IV. üncü sülale zamanından itibaren başlar.

Bu vesikalardan anlaşıldığına göre Eski Mısırlılar, sesleri ahenkli bir surette, hem insanlarda hem aletlerde tanzim etmişlerdir. İnsan seslerini aletlerden çıkan ahenk ile de birleştirilerek, koroları teşkil etmişlerdir. Bu resimler bize, "harp„ çalan, flüt üfliyenlerle beraber, şarkı söyleyen grupları göstermektedirler (Res. 137). Kabartmalar insan adedini az göstermişlerse

Res. 137 — XIII. sülâle devrinde bir duvar resminde görülen müsiki konseri

de aslında daha fazla olmaları lâzımgelir. Şarkı söyliyenler aynı zamanda bir takım hareketlerde bulunurlar ve bazanda ellerini çırparlardı, IV. üncü bin yıllarına ait vesikalarda el çırpmanın şarkı ile hem ahenk gittiğini gösterir tasvirler vardır.

Eski Mısır dilinde şarkı söylemek "Hsjtmdrt„ el ile musiki yapmak manasına gelmektedir. Kabartmalarda görüldüğüne göre bu el hareketlerini yapanlar ayni zamanda çalgı çalanları da idare etmektedirler (Res. 138).

Res. 138 — XVIII. sülâle devrine ait bir makette, musiki konseri

Şarkı söyliyenlerin yüzlerinde bir takım hareketler de tesbit edebilmektedir. Meselâ, şarkıcılar, süzülmüş gözler, buruşturulmuş burunlar, ya az açık ve yahut ta büzülmüş ağızlar ve gerilmiş boyunlarla, temsil edilmişlerdir. Böylece burundan sesler çıkardıkları anlaşılıyor. Ayrıca, şarkı söyliyenler arasında ellerini yanak, kulak ve burunlarını örtecek şekilde yüzlerine dayadıkları görülmektedir. Böylece seslerini titretmek için ellerinden kuvvet almış oldukları anlaşılıyor (Res. 139).

Res. 139 — XIII. sülâle devrinde kabartma bir duvar resminde musiki konseri

Yeni imparatorluk devrinde Asya üzerindeki fütuhat neticesinde, zaptedilen ülkelerin tesirleri görülür. Bu devirde şarkı korolarına kadınlar da iştirak ettiği tesbit edilmektedir (Res. 140).

Ön Asya'lı esir kadınlar saraylara, getirdikleri yenilikler arasında, musiki heyetleri de teşkil etmişlerdir. Bu suretle Eski Mısır sosyetesinde, her devirde insan seslerinin ahenginden istifade edilerek bedîî zevklerini tatmin etmişler ve bunları usul ve nizama tabi tutmuşlardır. Belki de, bu iş bir meslek dahi ad edilmiştir.

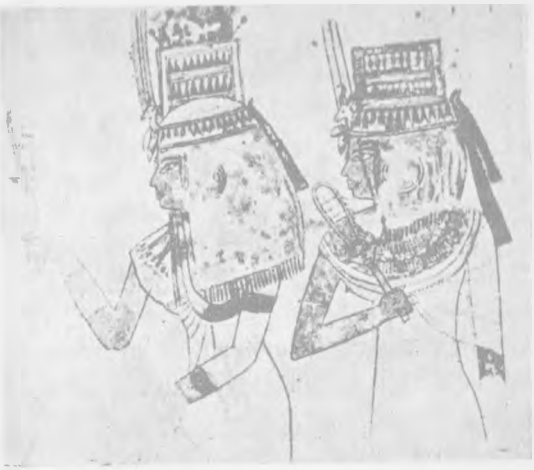
2 — Musiki aletlerine gelince, bunlar umumiyetle üç esas üzerinedir: Telli sazlar. Üfleme ile çıkarılan sesler. Vurulma ile çıkan sesler.

Mısır kabartmalarında, duvar resimlerinde ve bulunan musiki aletlerinde bütün bu çeşitler mevcuttur.

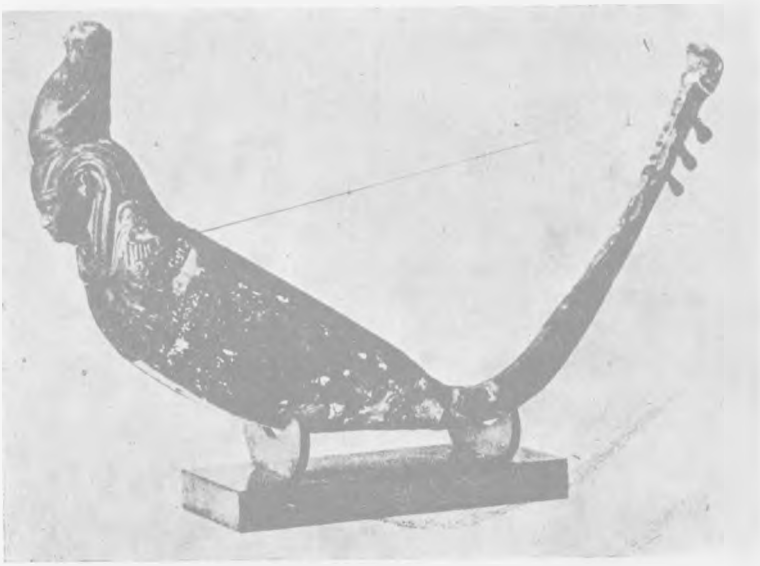
Bunlardan "harp„ aleti en eski kabartmalarda yay şeklinde olarak gösterilmiştir. Sonraları, Suriye tesiriyle yaylı şe-

killer yerine köşeli harp veyahut tambur kullanılmıştır. Bu zamanda eski çeşit "harpler„ daha büyümüş süslenmiş ve tellerinin adedi çoğalmıştır. En eski musiki aleti olan "harp„ yabancı tesirler altında kalındığı zaman dahi, bu suretle mevkiini muhafaza edebilmiştir (Res. 141).

"Lir„ aleti de şarktan gelen göçebelerin delaletiyle Mısır'a girmiştir.

Res. 100 — Müzik çalan iki rahibe

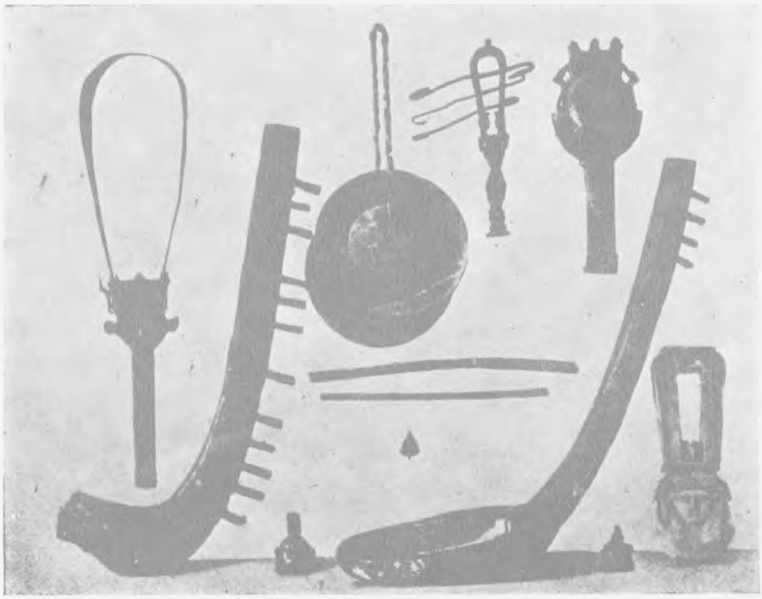

Res. 141— Harp âleti. XVIII. sülâle devri.

Telli sazlardan diğer bazı çeşitleri de tesbit etmek mümkündür. Fakat hemen hemen hepsi birbirine çok benzemektedir.

Üfleme ile ses çıkarılan aletlerin başında, flüt gelir. Bu alet, her iki tarafı delik bir metreye yakın bir kamıştan ibarettir. Resimde görüldüğü gibi bu alet, aşağı doğru eğri bir şekilde tutulur. Üstündeki deliklerde parmakların oynamasiyle gayet yumuşak ve tatlı bir ses çıkarması lâzımgelmektedir. Bu nevi flütler bu gün dahi, Kopt çobanları tarafından kullanılmaktadır. Diğer bir alette çifte kamışlı klarnettir.

Yeni İmkaratorluk devrinde yine Asya'nın tesiri ile fülüt yerine flavta (Haut-bois) geçmiştir, ve resimlerde artık fülüt yoktur. Çünkü saray musikisi arasından kalkmıştır. Fakat halk arasında flüt daima çalınmıştır. Flavta'da sesler flüte nazaran keskin çıkmaktadır. Onun için Yeni İmparatorluk devrinde Mısırlıların musiki zevkinin değişmiş olduğu anlaşılıyor. Bu devirde her nevi ses sistemleri, yeni bir safhaya girmiştir. Eski Mısırlıların basit beş sesli oktavları yerine, Suriye tesiri ile yeni bir melodi meydana gelmiştir (Res. 142).

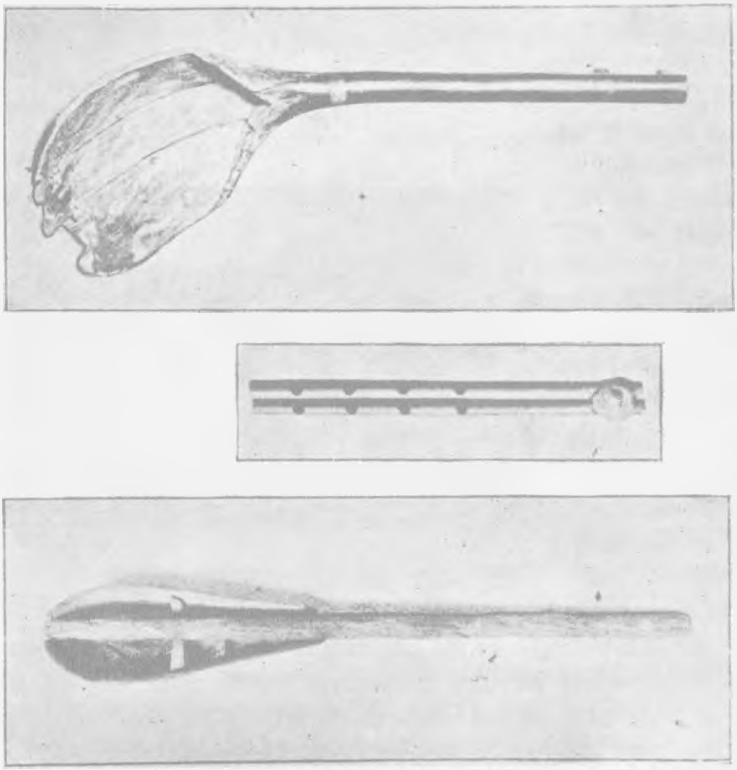
Res. 142 — Çeşitli müzik aletleri bir arada

Bu durum, "harp„ lerdeki tellerin çoğalmasından, flavtaların deliklerinin fazlalığından ve tanburlardaki değişiklikten anlaşılıyor. Bu sistem musikide "Diatono - Chronatique„ denilen bir usuldür.

Mısıra yeni giren aletlerle beraber vurma ile, gürültü çıkaran davullar da yer almağa başlamıştır. Bu suretle Yeni İmparatorluk devri musikisi, daha gürültülü ve keskin sesli bir ahenge malik olmuştur. Halbuki ilk devirlerde daha ziyade yumuşak bir musiki zevki vardır (Res. 143).

Mısırda musiki, hem dinî ayinleri idare eden hem de bedii zevkler için icra edilen bir ahenktir.

Musiki ile beraber oyunlar da yer almıştır. Bu rakslar dinî ayinlerin bir parçası addedilirdi. Musikideki iki ayrı devir

Res. 143 — Musiki aletleri

gibi raks ta, önceleri daha sakin iken, son devirlerde oyuncular çok canlı ve hareketlidirler. Musiki alemleri adetâ ruhları kamçılayıcı, hisleri coşturucu bir hale gelmiştir (Res. 144).

Res. 144 — XX. sülâle devrinde akrubasi yapan bir dansöz

Eski Mısır' da musiki, esas itibariyle Tanrılar vergisidir. başta "Tot„ ilahı olmak üzere Izis, Oziris musikinin yaratıcısı addedilmişler ve bu Tanrılar o bakım dan da tebcil edilmişlerdir.

Bilhassa ilk devirlerdeki Mısır'ın musikisi, bu ilahların himayesinde olarak gösterilmiş ve onların takdis ettiği belirtilmiştir.

Res. 145 — Dans yapan kadınlar

Musiki ve raks güzel sanatların mühim şubelerinden olduğuna göre her devirde medeniyet hayatı için büyük değer taşırlar (Res 145). İşte bu bakımdan Eski Mısır tarihinde musiki konusu, bize kısaca, bu bilgileri verebilmektedir.

F — *Eski Mısır'ın büyük ve küçük el sanatları,*

Mısır ülkesinde küçük sanat eserleri, yazılı vesikalardan önceki devirlerde başlar ve bütün eski çağ tarihi boyunca en güzel ve çeşitli örneklerini vererek devam eder.

Bu eserlerin yapıldığı maddeler de bilhassa, mühim olmuştur. Çünkü her devirde bu iptidaî maddelerin cinslerine göre verilen kıymet başka başka olmuş ve işleme tarzları değişmiştir.

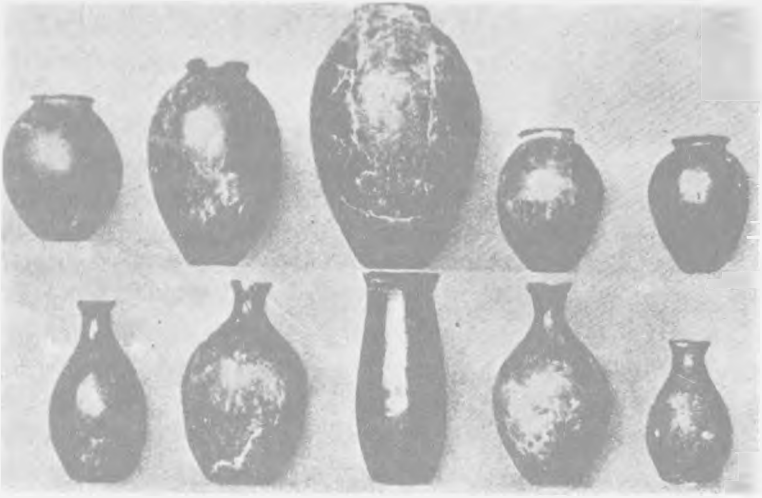
Umumiyetle küçük el sanat eserleri şu maddelerden yapılmıştır: Çakmak taşları ve her nevi renkli taşlar, kemikler, fil dişi, her nevi madenler ve ağaçlardır.

Mısır'lıların, mezarlarına hayatta iken kullandıkları her çeşit kıymetli eşyalarını koymaları bir âdet halinde idi. Fakat Bunlardan bilhassa çok eski devirlere ait olanları daima hırsızlar tarafından çalınmış ve aynı zamanda da mezar yapılarının tahta kısımlarında çıkan yangınlar neticesinde, konulan eşyalar mahvolmuştur. Bununla beraber bu tehlikelerden mâsun kalabilen eşyalarla ve bilhassa resim ve kabartmalarda gösterilen şekilleriyle, bu çeşit sanat eserleri üzerinde bir fikir edinmek imkânı vardır.

1 — Her nevi taştan ve topraktan yapılan küçük sanat eserleri:

Mısırlılar çakmak taşlarından âletler yaparken, bunları en güzel ve sanatkârane bir şekilde işlemeyi ihmal etmemişlerdir. Bu ilk çakmak taşı âletler arasında ok uçları veya mızrak, bıçak, balta ve testere gibileri olduğu gibi, bilhassa en güzel ve itina ile işlenmiş olanları büyük ve geniş yüzlü bıçaklardır. (Bakınız S. 40, 41 Res. 14 a 14 b) Bunların bir yüzü yontulmuş, diğer tarafları ise cilâlanmışlardır. Çoğunun her iki tarafı gayet itinalı ve muntazam bir şekilde yontulmuştur. Aynı zamanda bu bıçakların kabzaları, bakır, altın veya fil dişi ile kaplanmıştır. Bu çeşit çakmak taşı âletler mezarlarda veyahut da Nil'in taraslarında, bulunmuaktadır.

Yine aynı devirlerde diğer taş cinslerinden vazo ve kaplar da yapılmaktadır.(Res.146)Bunlar, üstüvane ve karınları yuvarlak kap biçimindedirler. Bazılarına küçük kulplar da konmuştur. (Res. 147) Bu devre, Mısır küçük el sanatlarının doğuşudur. Onun için, hemen hemen sonradan inkişaf edecek olan el sanatlarının başlangıcının, bütün örneklerini bu devrede bulmak mümkündür.

Res. 146 — Çeşitli cins taşlardan yapılmış Vazo örnekleri

Res. 147 — Çeşitli taşlardan yapılmış kulplu kaplar

Bu kaplar, en sert ve dayanıklı taş cinslerinden yapılmak tadır. Bazalt Siyah mermer, granit, koyu yeşil, kırmızı somaki mermerler ve diyorit gibi. Bu nevi taşları Mısırlılar basit âletlerle o kadar mâhirane bir şekilde işlemişlerdir ki, gayet hafif bir surette, elle kaldırılabilen bu kaplar doldurulduğu zaman epey bir ağırlık vermektedir. Bunlardan bir kısmı, o kadar incelmişlerdir ki adeta şeffaf bir hale getirilmiştir. Bu taş kapları tarihten önceki devirlerdeki (38. S.D.) rastlar. Umumiyetle bu çeşit taş kaplar süslü değildir.

Yalnız bazılarının ağız kısımları insan veyahut da hayvan başlariyle temsil edilmişlerdir.

Bu devrenin sonuna doğru daha yumuşak taşlardan da bu çeşit kaplar yapılmış ve miktarları fazlalaşmıştır.

Taştan yapılan bir diğer şekil de insan ve hayvan biçimindeki topuz veya disklerdir. Bunlara kemikten ve fildişinden sapları konmuştur.

Yine aynı devirde alde kullanılan taş eserler, yukarda da bahsi gecen paletlerdir. Bunların iptidaî şekilleri hendesî biçimde ve süslü olmıyanlardır. Daha sonraları geniş hatlariyle çizilmiş, hayvan silüetleridir. Fakat daha sonraki devirlerde yapılanlar üzerinde, bilhassa pek çok çeşitli hayvan resimleri bulunur.

Bu paletlerin resimsiz olanları, ihtimal ki boya renklerinin karıştırılması için kullanılmıştır. Kabartmalı olanlar ise, ya harplerde veyahut da avlanmada bir sembol mahiyetinde kullanılmıştır.

Bunların bir çoğu, mezarlarda nezir eşyaları arasında bulunmuştur (Bakınız s. 51 - Res. 19 - s. 55. Res. 21).

Paletler tarihî devirlerin başlangıcı ile ortadan kalkmışlardır.

Eski İmparatorluk devrinde taş eserlerde görülen yenilikler şunlardır. Bilhassa şistten yapılan yassı yuvarlâk disk şeklindeki levhalardır. Sakkarada I. sülaleye ait mezarlarda bulunan bu çeşit eserlerin ortası delik, kenarları inceltilmiştir. Bu disklerin deliklerinden geçirilen birer sopa ile hareket ettirildiği anlaşılıyor. Şistten yapılmış diskler üzerinde bazen hen-

desî çizgilerle süsler, bazen de hayvan resimleri, renkli olarak veya kabartma halinde yapılmışlardır. Bunlardan en güzeli bir gazeli kovalayan köpeklerin yapıldığı parçadır. Bu eser, prehistorik paletlerden tamamen farklıdır.

Tinit devrinden itibaren, mezarların depo kısımlarına doldurulan eşyalar arasında, çok çeşitli vazolar ve toprak kaplar vardır. Bunların içine hububat veya sulu şeyler konulmuştur. Bütün bu çeşit kaplar lüks olmaktan ziyade, her gün kullanılan mutfak eşyalarına aittir. Fakat bunlarda dahi güzel bir biçim göze çarpar. Yalnız daha önceki devirlerde olduğu gibi seramikten resimli süslü kaplar, vazolar bu devir eşyaları arasında pek yoktur. Buna mukabil Tinit devrinin taştan kapları hiç bir devirde bu kadar ileri bir teknikle yapılmış değildir. Her biçim ve çeşitteki kaplar taştan ve fevkalâde güzel, kullanışlı bir şekilde yapılmıştır. Taş cinslerinin her türlüsü, işçinin elinde güzel denebilecek bir şekil almıştır.

En sert taştan en yumuşağına kadar işlenen bu maddelere verilen biçimler görüldüğü gibi çok çeşitlidir.

Diğer taraftan lüks addedilen taştan kaplar yapılmaya devam edilmiştir. Fakat bu devirde sert taşlar yerini su mermeri (albâtre) denilen daha yumuşak bir cinse terketmiştir. Bundan sonra taş âletler için başlıca iptidaî madde, bu nevi taş olacaktır. Sakkarada kademeli ehramda ve Etfu'daki vezir Izı'nin (IV. sülâle devri) karısının mezarında bulunan taş kaplar bilhassa zikre değer.

Bu devrenin taş kapları en güzel biçimini bularak, en ince birer el sanat eseri olarak gösterilebilecek mahiyettedir.

Orta İmparatorlukta, aynı maddeden olmak üzere bu taş kaplar yapılmağa devam edilmiştir. Yalnız bu devirde de karınlı biçimler daha çoğalır ve sivri olarak yapılan dipler hemen hemen kaybolmuştur. Vazolarda kulplar daha fazla yer almış, kenarlar yuvarlak ve kısadırlar. Yeni İmparatorluk devrinde taş vazolar pek rağbette değildir. Ancak, su mermerinden (albâtre) kapakları, hayvan başı şeklinde olan kaplar, bardaklar ve küçük kandillerdir. Aynı zamanda biçim ve süs itibariyle sâdelikten tamamen ayrılan çeşitli kaplarda renkli süsler de yapılmaya başlamıştır.

Böylece taş kapların mahiyet ve şekilleri değişmiş ve güzel kokulu yağlar konmaya mahsus hiyeroğlif süslü ve yanlarına heykelcikler ve şekiller ilâve edilmiş biçimler ortaya çıkmıştır. Su mermerlerinden yapılmış küçük çekmeceler de revaçtadır. Fakat, bunların üzerlerinde kralın ismini taşıyan hiyeroğlifler olduğu gibi, renkli süsler de yapılmıştır. Böylelikle küçük el sanatını ilgilendiren, taştan eşyalar tamamen şekillerini değiştirmişlerdir.

Tarihî devirlerde çanak çömlek olarak yapılan kaplar prehistorik devirde olduğu gibi önemli değildir. Ancak, sanat eseri olarak, bu devirde kaydedeceğimiz bir nokta çiniciliğin başlamış olduğuna delil olan bazı parçaların bulunmasıdır. Bunlarda çini rengi yeşildir, bu nevi çinicilik bütün Mısır tarihi boyunca devam etmiştir. Esasen bu devir mezarlarında bulunanlardan başka, bazı yapıların süslerini çok renki emaylarla dolduruyorlardı. Yine bu devirdedir ki çok renkli eritilmiş cam vazolar, ilk defa meydana çıkmıştır. Bu vazolar sadece Mısır memleketinde kullanılmakla kalmıyor, aynı zamanda bütün Akdeniz memleketlerine, ihracat malı olarak da yayılıyordu. Yalnız bu cam vazolar, henüz üfleme ile meydana getirilmiş değillerdir.

2 — Madenlerden yapılan küçük sanat eserleri:

Mısır'da Eneololitik devrin bâriz vasıflarından biri, sanata ve endüstri hayatına bakır ve altın gibi madenlerin girmesidir. Bakır madeninden yapılmaya başlıyan âletler cilâlı taş âletlerle başbaşa yer almaktadır.

Altın ise süs ve ziynet eşyalarını yapmıya yaramaktadır Bununla beraber, kama saplarına safiha halinde, kabartma ve kakmalı bir surette, harp sahnelerini ve avlanmaları gösteren. şekilerde süsler de yapılmıştır.

Eski İmparatorluk zamanında madenleri işleme konusunda teknik biraz daha ilerlemiş ve bilhassa küçük heykelcikler yapılmaya başlanmıştır. Diğer bir yenilik de güzel ve sanatkârane bir surette bakırdan yapılan ev eşyalarıdır.

Bunlar küçük kandiller ve ayakları uzun, gagalı ibrikler ve leğenleri ile, oval biçimde aynalardır.

Harp âletlerine gelince, bunlardan mahirane ve sanatkârane yapılmış olanları, bilhassa Negadah mezarlarında bulunmuşlardır. Çakmak taşından ok uçları ve kamalar örnek alınarak yapılan, bakırdan silâhlar mevcuttur. Bu madenden aynı zamanda vazolar ve kaplar da yapılmıya başlanmıştır.

Eski İmparatorluk devrinde bu çeşit sanat eşyalarını daha ziyade kabartma resimlerde görmek imkânı vardır. Çünkü, Mısırlılar, ölünün, hayatında kullandığı ve öteki dünyada lüzumlu olduğuna inandıkları her eşyanın kabartmasını ve resimlerini mezar duvarlarına yapmışlardır. Bu devre mezarlarına konulan kıymetli eşyalar hemen hepsi çalınıp kaybolduğundan, ancak bu resimler vasıtasıyle bilgi ediniliyor. Ele geçen eşyalar sadece taş vazolar ve heykellerdir.

Orta İmparatorluk devrinin bu çeşit sanat eşyalarından zikre değenler, bilhassa çeşitli renkli taşlardan yapılan parfüm vazolarıdır. Bunlar obsidiyen ve lacuvert "lapis-lazuli„ kırmızı "cornaline„ ve alçı taşından gayet güzel işçilikle meydana getirilen küçük sanat eserleridir. Bronzdan yapılan vazolara da devam edilmektedir.

Ara ve Orta İmparatorluk devirlerinde madenlerden yapılan ziynet eşyaları daha çoğalmış ve bilhassa ajurlu süslerle yenilikler meydana getirilmiştir. Bunlar arasında krallara mahsus olan bilezikler meşhurdur (IX. sülâleden Kheti).

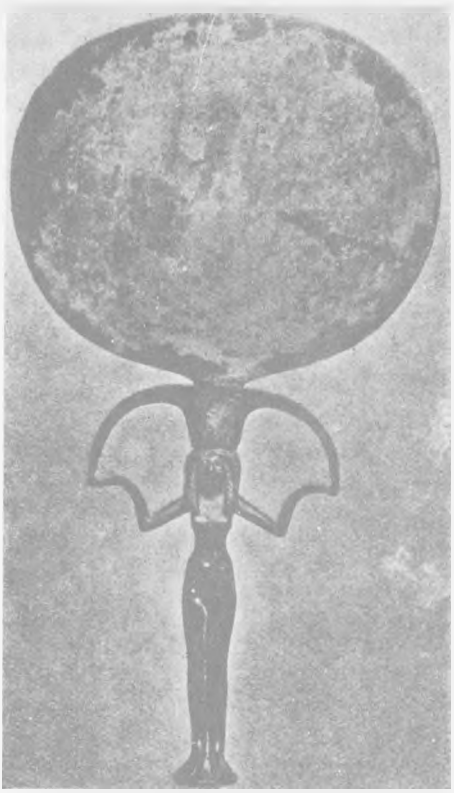
XII. sülâle zamanından kalma bakır aynalar zikre değer. Çünkü bu daire şeklinde cilâlı ve üst tarafı hafif yassıltılmış, kulpları papirüs dalı şeklinde olan aynalar'ın bu devirde pek rağbette olduğu anlaşılıyor.

Orta İmparatorluk devrinin kamalarının da hususî şekilleri vardır.

Sap kısımları fildişinden yapılan bu kamaların sanat bakımından güzel bir şekilde işlenmiş olması dikkati çekmektedir.

Yeni İmparatorluk devrinde maden işçiliğinde yenilikler göze çarpar. XVIII. sülâle zamanında en çok işlenmesi revaçta olan bronz eşyalardır. Ancak bunlar, bakırdan yapılanlara nazaran daha azdırlar. Bronzdan yapılan eşyalar arasında bir

tarafı altın ve diğer tarafı gümüşle kaplanmış aynalardan çok güzel bir şekilde olanları vardır. Bu aynaların sapları bazen bir kadın heykeli veya papirüs dalı şeklindedir (Res. 148). Bronzdan vazoların konulması için yapılan ajurlu ayaklar da, çiçek, hayvan veya insan şekilleriyle de süslenmişlerdir.

Res. 148 — Yeni İmparatorluk devrinde, bronzdan yapılmış bir ayna

Diğer taraftan bu devirde Mısır siyasî hâkimiyetinin Asya kıtası üzerinde yayılması neticesinde lüks eşyaya karşı rağbet fazlalaşmıştır. Altın madeni bu devrede en bol durumdadır. Gümüş ise Hatti ülkesinden Mısır'a getirilmektedir. İşte altın ve gümüşün muayyen miktarda karıştırılması ile "elektrom„ denilen bir cisim meydana gelmekte ve bundan çeşitli lüks eşyalar yapılmaktadır.

Bütün bu çeşit lüks eşyalar arkeolojik buluntularla ele geçmiştir. Bu devre mezarlarının duvar resimlerinde bu lüks eşyaların kullanış tarzını göstermek mümkündür. Bunların çokluğu, fevkalâde süslü oluşları aynı zamanda Asya tesiri altında imal edildiklerini göstermektedir. Bu eşyalar arasında vazolar, kupalar aynaların pek güzel örnekleri vardır ve bunlara Asya sanatının Mısır'a tesir ettiği görülmekle beraber asıl yerli sanatın

bir inkişafa mazhar olduğu da kabul edilir. Çünkü bu kıymetli madenlerden yapılan vazo biçimlerinde Eski İmparatorluk devrinin taş kaplarının örneklerini bulmak mümkün oluyor.

III. Tutmozis'in ordu kumandanına, zafer hediyesi olarak verdiği altın kupa sade ve kuvvetli süslerle Mısır el sanatının güzel bir örneğini verir. Tut - Ankh - Amon'un mezar hazinesinde bulunan kıymetli madenlerden yapılma kaplarda ise Amarna Çağının, yeni tarzı hissedilmekle beraber Asya uslubundan da pek çok örnekler alınmıştır.

Ramses devrinden kalma eserler arasında altından saplı bir kupa zikre değer. Karın kısmı çizgili süs erle yapılmış bu kabın boynu düz ve geniş ağızlıdır. Fakat asıl orijinal tarafı, kulp olarak yapılmış bir kenarında bir keçinin iki ayağı üstüne kalkmış ve iki ön ayağını bükerek kupanın ağız kısmına dayanmış ve ağzını âdeta kaptan bir içki içer durumda yapılmış olmasıdır. (Res.149). İşte bilhassa bu tarz kaplar tamamen Ön Asya medeniyetinde yer almış hususiyetlerden bir örnektir.

Böylece bu kıymetli madenlerden Mısır'da Yeni İmparatorluk devrinde yapılan çeşitli kaplar Mısır uslubunun inkişafına yardım etmekle beraber Asya ile temasları neticesinde onların sanat tesirinde kalmıştır. Fakat asıl önemli olan cihet bu sanatın kurulması

Res. 149 — Yeni İmparatorluk devrine ait gümüş bir şarap kâsesi. Burada dikkati çeken, bir keçi heykelciğinin kulp vazifesini görmesidir.

ile Mısırlı sanatkârların yetişmesidir. Aynı zamanda bunların bol miktarda imal edilerek Mısır hazinesinin bu gibi eserlerle doldurulmuş olması dikkkate değer.

3— Eski Mısır'da ev eşyalarından mobilyeler ve tuvalet takımları:

a — Mobilyeler :

Sanat eserleri olarak bazı mobilyalardan da bahsetmek icabeder. Çünkü bunlar arasında hakikaten itina ile yapılmış olanları vardır. Kral ve prenslere mahsus yapılmış olanlardan koltuklar, karyolalar, çekmeceler, tuvalet eşyaları, hatta arabalar, yalnız ağaç işçiliğinin en güzel örnekleri değil, aynı zamanda renk renk çeşitli kabartmaların oymaların yapıldığı eserler halindedirler.

Bunlar Mısır müzelerinde teşhir edildiği gibi, dünyanın bütün büyük müzelerini dahi doldurmaktadırlar. Her bir eser üzerinde sanat bakımından incelemeler yapıldığında değerli bir çok bilgiler edinilmektedir.

Eski Mısırlılar evlerininin döşenmesine, daha ilk prehistorik devirlerden itibaren önem vermişlerdir. Bu itibarla, ev döşeme eşyalarını, sadece ihtiyacın karşılığı olarak değil, aynı zamanda bunların bir sanat eseri olmalarına da gayret göstermişlerdir.

Prehistorik mezarlarda, masalar, arkasız iskemleler, boğa biçiminde ayaklı karyola parçalarına tesadüf edilmiştir.

Eski İmparatorluk devrinde tahtadan yapılmış olan mobilyalar üzerine ayni zamanda kakma olarak altın ve elektron süsler de konmaktadır. Bu mobilyaların örneklerini mezar resimlerinde görmek mümkün olduğu gibi, IV. sülâleden kraliçe Hetep - Heres'in mezarında bulunan mobilyalar, gayet ince bir şekilde kıymetli madenlerden kakmalı işlemeleriyle dikkati çekmektedir. Bilhassa bir koltuk üzerinde işçilik ve zarafeti kaydetmek lâzımdır.

İlk zamanlarda koltuk ve sandalyelerin arkalıkları hemen hiç yok iken, sonraları daha yükselmeğe ve hatta vucud'un rahatlığını temin edecek bir şekil dahi almağa başlamıştır.

Orta İmparatorluk devrinden kalma mobilyalar doğrudan doğruya ele geçmemekle beraber, duvar kabartmaları ve resimlerde görüldüğüne göre, biçimler eski devrin aynı kalmış ise de süsleri daha itinalı olmuş ve daha zenginleşmiştir.

Yeni İmparatorluk devri mobilya bakımından oldukça zengin bir durumdadır. Ancak mobilya biçimlerinde eski devirlere nazaran büyük bir uslup değişikliği yoktur. Hep aynı esaslar dairesinde yapılmaya devam edilmiş ise de, yine bu devrin zenginliği bu sanata da tesir etmiş durumdadır. En tam olarak ele geçen mobilyalar, IV. Amonofisin ailesine mensup olan Tut-Ankh-Amon'un mezarında bulunan mobilyalardır.Bunlar karyolalar, çeşitli iskemle ve koltuklar, çekmece ve sandıklardır. (Res. 150) Umumiyetle biçimlerde en eski devirlere nazaran bir değişiklik yok ise de, süslerde daha mübalagaya gidilmiştir. Hatlar zarif ve sade olmakla beraber, bu ağır süsler altında eserler estetik durumunu kaybetmektedirler. Bu süsler fildişinden, emaydan ve diğer kıymetli madenlerdendir. Koltuk ve karyolaların ayakları ekseri arslan veya diğer hayvan ayaklarının biçimindedir. (Res. 151) Bâzen karyolaların baş kısımlarındaki resimler ise "Bes" ilâhı ile Tueris ilâhesini temsil etmektedirler.Çünkü bunların uykuyu himaye ettikleri kabul edilmiştir.

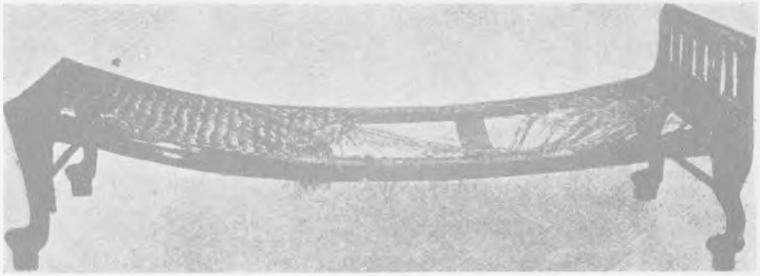
Res. 150 — Çok süslü yapılmış bir çekmece

Koltukların krallara mahsus olanında ise, ayaklarında birbirine geçen motiflerle, iki Mısır ülkesini birleştirici bir sembol mahiyetindedir. Bunlardan en güzeli, Tut-Ankh-Amon'un taht iskemlesidir. Koltuğun arkasında aile hayatını canlandıran

emaylı ve çok renkli bir resim yapılmıştır. Bu süsler ya bir sıra halinde hiyeroglifler, veyahut da hendesî motifler, harp ve av sahneleridir. Bu çekmecelerden oyun için kullanılanları olduğu gibi, tuvalet işlerine hasredilmiş olanları da vardır.

Bu mobilyalar arasında açılır kapanır karyola ve sandalyaların bulunuşu, o devrin askerî seferlerinde böyle portatif eşyaya da ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda hernevi mobilyaların bulunduğu bu mezar odalarında, birde mumyaların muhafazasına ait, iç içe lâhitler ve daha bir çok çeşit mezar eşyaları zikredilebilir.

Bu mobilyalar yanında aynı ağaç cinslerinden yapılmış bastonları da zikretmek lâzımdır. Çünkü bunların bilhassa sap kısımları insan heykelcikleriyle süslenmiştir.

Res — 151. Tut - Ankh - Amon'un mezarında bulunan Karyolardan biri.

İşte böylece Eski Mısır medeniyetinde ev döşemelerine itina edildiği gibi, bunların zarif birer sanat eseri olmalarına da önem verilmiştir.

Mısır ikliminin kuraklığı dolayısiyle de bu tahtadan yapılmış eşyalar zamanımıza kadar kalabilmiştir. Aynı zamanda, bir çok mobilyaların kullanılma tarzını gösteren duvar kabartmaları ve renkli resimlerde yapılmıştır. Bu suretle bulunan eşyaları bu resimlerdekilerle mukayese etmek mümkündür.

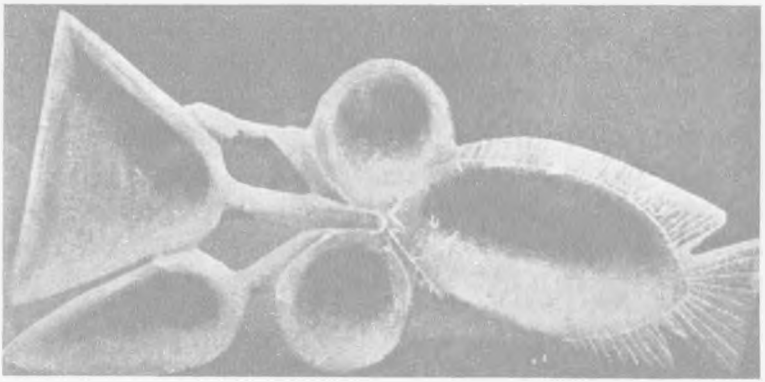
Eski Mısır üslûbu, her çeşit eserde daima hâkimdir.

b—Tuvalet takımları: Süslenmeye mahsus tuvalet eşyalarının pek çok çeşitleri vardır. Bunlar büyüklü küçüklü ve içlerinde bölmeleri olan çekmece şeklinde tuvalet kutuları, kremlikler, sürmedenlikler, iğnedenlikler, boya kaşıkları ve ayna mahfazalarıdır (Res. 152). Bunların arasında maden aynalar kemik ve

Res — 152. Tuvalet takımlarından bazıları. Yeni İmparatorluk devri

fildişinden taraklar da vardır. Ancak bu taraklardan bir de Mısır'da yetişen ağaçlardan yapılan cinslerinin olduğunu da kaydetmek lâzımdır. Tahtadan yapılmış tuvalet eşyaları arasında üzerinde, bilhassa durulacak olanlar, boya kaşıklarıdır (Res. 153).

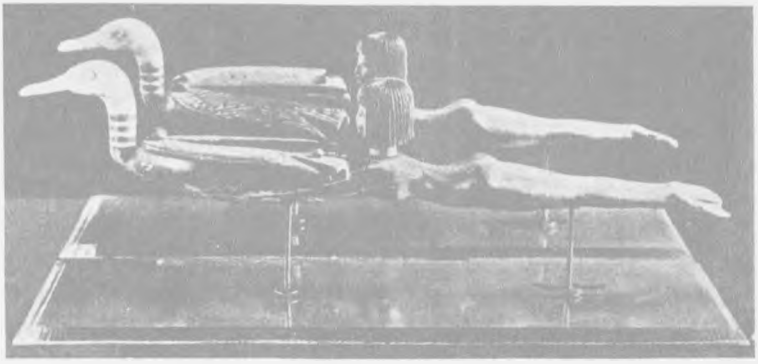
Res — 153. Çeşitli boyalar için tuvalet Kaşıklarından

Bu kaşıkların çeşitli modelleri içinde esas şudur: Ufak bir havuzu andıran kaşık kısmı ile sapının en itinalı ve süslü bir şekilde işlenmesidir. Her biri sanatkârın icad kabiliyetini ve zevkini gösteren bu kaşıklar süslenmede işe yarayan en güzel eşyalardır (Res. 154).

Res — 154. Eski Mısır sanat uslubu bu kapaklı boya kaşığında Çok iyi görülmektedir.

Sap kısımları, kadın heykelcikleri halinde yapılanlarda, hareket ve anatomiye verilen itina gösteriyor ki Eski Mısırlı sanatkâr sadece süse değil, faka kullanılan eşyalarda da asıl sanata ehemmiyet vermiştir. Meselâ bu kaşıkların bazı örneklerinde yüzme vaziyetinde uzanmış bir kadını elleriyle tuttuğu kaşık kısmında ise bir ördeği temsil ettiği küçük havuz vardır (Res. 155). Bunlardan bir kısmında, oymalı şekillerle süsler yapılmıştır. Böylece bu tuvalet eşyalarında Mısır'a has bir takım şekiller, işlenmiş

Res — 155, XVIII. sülâle devrine ait bir tuvalet boya kaşığı.

ve elde kullanılan ve bir işe yarayan malzemeyi, birer sanat eseri halinde yapmasını bilmişlerdir Bunlardan bir kaç örneği burada görmekle bir fikir edinmek mümkün olmuştur.

4 — Ziynet eşyaları ve elbise süsleri:

Süslenme, daima her devirde ve her yerde rağbet bulmuştur. Mısır'da Prehistorik devirlerden itibaren, süslenmeye yarayan bazı ziynet eşyaları ele geçmiştir. Bunlar altın, fildişi veya çakmak taşından ve diğer renkli taşlardan yapılmış kolyeler, yüzükler ve bileziklerdir. Böylece prehistorik devirlerden itibaren başlıyan bu küçük el sanatları, Eski İmparatorluk devrinde daha fazla ilerlemeye muvaffak olmuştur. Ziynet eşyası için hemen her yerde altın en başta gelmiştir. Bu eski devirlerde Mısır'da gümüş pek enderdir.

Ziynet eşyaları olarak ele geçen altından, kırmızı ve mavi renk taşlardan yapılmış yuvarlak boncuk şeklinde gerdanlıki ve bilezikler, bu sanatın daha bu eski devirlerden itibaren ileri bir durumda olduğuna tanıklık ederler.

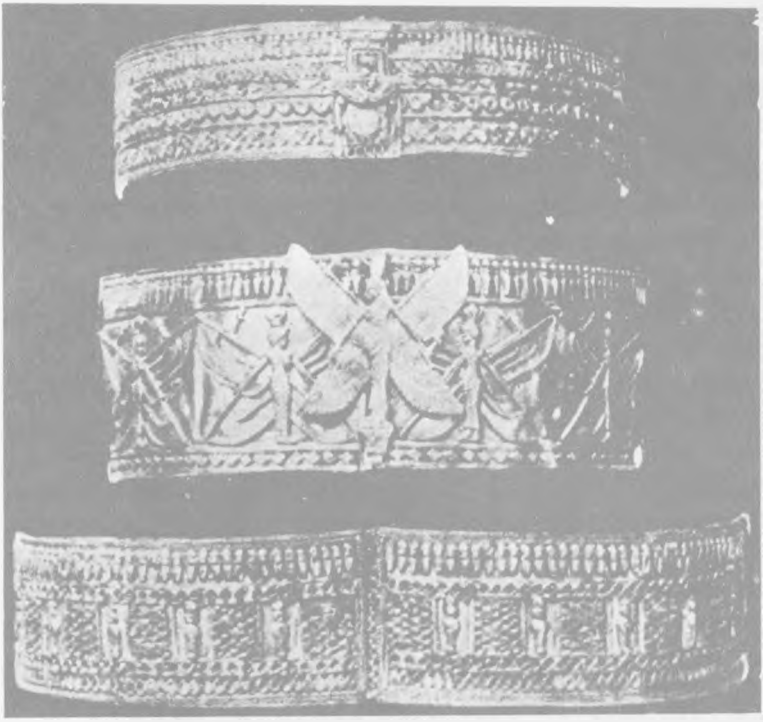
I. inci sülâleden itibaren ele geçen ziynet eşyalarının teknik itibariyle olduğu kadar biçim bakımından da pek güzel şekillerine tesadüf edilir.

İlk sülâlelerin kraliçelerine ait ziynet eşyaları arasında, öyle örnekler vardır ki, bunlar her bir parçası ayrı ayrı işlenerek sonradan bir araya getirilmiştir.Meselâ I. inci sülâleden kraliçe Neit Hetep'e ait olan ziynet eşyaları arasındaki bilezikler her bakımdan ince zevkle yapılmış eserlerdir. Küpeler, mühür olarak ta kullanılan yüzükler hem ayak bileği hem de kollar için yapılan bilezikler zikre değer. Bu devrin bazı kadın büstleri ve heykellerinde, bu çeşit ziynet eşyalarının ne suretle takılmış olduğu görülür. Bilhassa altın üzerine renkli taşlarla işlenmiş, kraliçelere mahsus taçlar lotüs ve papirüs nebatının çiçekleri şeklinde yapılmışlardır. Bu devrenin kraliçe mezarlarında bu taçlar dan bir kaçı bulunmuştur.Kolyeler arasında küçük böcekler veinci biçiminde boncuklar bulunmaktadır. Keops'un annesi Hetep-Heres'in mücevherleri yeni örnekler vermektedir. Gümüşten yapılmış yirmiye yakın kol ve bacak bileziklerine renkli taşlarla kakmalar konmuştur. Bunlar kelebek biçi-

minde süslerdir. Altından yapılan ziynet eşyalarında güzel şekil verilmiş el işlemeleri vardır.

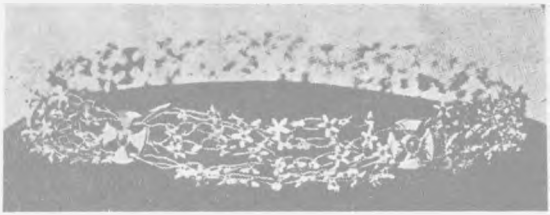
Orta imparatorluk devrinde ziynet ve süs eşyaları, bilhassa altın işçiliğinde. XII. inci sülâle zamanında çok ileri bir duruma erişmiştir. İşçiler öyle eserler meydana getirmiye muvaffak olmuşlardır ki, bundan sonraki devirlerde bu eserlere erişebilmek âdeta gaye olmuştur.

Bu ziynet eşyaları, maden işçiliği ile taş yontmacılığını bir birine mezcetmeyi başarmıştır. Renkli taşları gayet mâhirane bir surette altından yapılan çiçekler ve her nevi süsler içine yerleştirmişlerdir. Altın işçiliğinin bilhassa telkâri ve kalemle oymalı şekilleri pek ileri gitmiştir. (Res. 156)

Res. 156 — Kral «Merere» ye ait altından, çeşitli motiflerle süslü bilezikler

Bu kuyumculuk işlerini, taç, gerdanlık, küpe, bilezik, kama ve kılıç saplarında çeşitli örneklerile bulmak mümkündür. Hepsi kendine has örneklerle yapılmışlardır. (Res. 157)

Res. 157 — Bir kraliçe taçı. Altın teller üzerinde kırmızı ve mavi yıldızlar serpiştirilmiştir. Bunları, altı adet ortası kornalin etrafındaki dört yaprağı mavi renkte haç biçiminde ki süslerle birbirine tutturulmuştur. Orta İmbaratorluk devrine aittir.

En rağbette olan örnek göğüse konulan geniş gerdanlıklardır. Ekseri altından safiha halinde bir parça üzerine işlenen bu çeşit gerdanlıklar ajurlu ve renkli taşlarla yapılmışlardı. Süs motifleri olarak, insan, hayvan ve nebat resimleri konulmaktadır. Bilhassa krallara mahsus olanları kendi isimlerini taşıyan hiyeroğlifli kartuşlar yanında, sembolik kuşlar ve hayvanlar, kıymetli renkli taşlarla süslenmişlerdir. (Res. 158)

Res — 158, III. Amenanhat'ın altın üzerine renkli gerdanlığı. Buradaki motiflerde insanlar gösterildiği gibi, kanatları açık bir Akbaba kralın isminin yazıldığı iki kartuşa ayaklarıyle dayanmaktadır.

Bu ağır ve resmî gerdanlıklar yanında kadınların kullandığı zarif ve ince kolye ve pandantifler de mevcuttur (Res. 159).

II. Sesostris'in kızına ait bir kolye bu bakımdan tetkike değer. Su damlası şeklinde uzunca, her nevi renkli taşlardan boncuklar yanında yuvarlaklar, bir sıra halinde dizilmiş, zincirin ucunda asıl pandantif yer almaktadır. Bu pantantife ise kanatları kıvrık iki doğan kuşunun ortasında altından ajurlarla süslü bir şekil verilmiştir. Boncuk kolyeler aynı zamanda bir kaç sıra halinde olabiliyordu.

Res — 159. Çeşitli kolyeler. Altın kordon; filigran yıldızlar cam mozayikten madalya deniz böcek kabuklarını taklit eden yuvarlak ve kalp biçiminde sarkıntılı kolyeler.

Bu devreden kalma eserler arasında bilezikler ve kemerler de bulunmaktadır (Res. 160). Bilhassa kemerler, bazı hayvan başlariyle toka haline getirilmişlerdir. Fakat bu devrin asıl en güzel eserleri taçlardır. Bu taçların motifleri yine çiçek ve nebatlar olmakla beraber, altın tellerle tutturulmuş yuvarlak ve beyzî biçimlerde şekillendirilmiş ve araları ise lotus çiçeklerile birleştirilmişlerdir (Res. 161).

Res. — 160. Altından geniş ve sarkıntılı Kral "Merere"ye ait bilezikler. Üzerlerinde ki motiflerin çeşitliliği bakımından ve çengellenecek kısımdaki heykelcik dikkate değer.

Prenses Khnumit'e ait iki taç, her bakımdan ince ve sanatkârane yapılmış mücevherat arasındadır.

Yeni imparatorluk devri ziynet eşyalarında, yeni değişiklikler olmuştur. Asya tesiri bunlarda pek bariz olarak göze çarpmaktadır. Mücevheratın yapıldığı iptidaî maddelerde büyük bir fark yoktur. Yine esas madde altın ve üzerine konulan renkli taşlardır. Yalnız bunların üzerine renkli emay ile süsler yapılmaktadır.

Res — 161. Altın üzerine çiçek ve lotus motiflerine birleştirilmiş renkli taşları bulunan bir kraliçe taçı.

Yeni İmparatorluk devrinde bu çeşit sanat eserlerine daha fazla tesadüf ediliyor. Çünkü krallara ait olan bazı mezarlarda hazineler olduğu gibi bulunmuşlardır. Meselâ Aahatep, ve Tut-Ankh-Amon'un hazineleri gibi.

Bu devre kuyumculuğu, XV. inci sülâle zamanındakilerle kıyas edildiği vakit, o incelik ve zarafete erişilemediği görülür. Aynı esas ve teknik, yerini emaylara terketmiş ve kalemle yapılan oymalar, eskilerde olduğu gibi, o kadar ince ve sanatkârane olamamıştır.

Yeni İmparatorluk devrinden kalan I. Ahmosis'in karısı kraliçe Aahetep'e ait hazinede pek çok ziynet eşyası ele geçmiştir. Bunlar arasında Ahmosis'e ait kılıç ve baltadan gayrı kraliçenin bilezikleri, kolyeleri ağır bir uslup ile imal edilmişlerdir. Bunlarda Orta İmparatorluk devrinin zarif inceliği yoktur. Bu devrin her nevi ziynetlerinde göze çarpan, bir zenginlik olmakla beraber, zerafet yerine de bir kabalık ve bütün zenginliği gösterme gayreti sezilmektedir.

Tut-Ankh-Amon'un mezar hazinesinde bulunan mücevherat, bilhassa üzerinde durulmıya değer. Gerdanlıklar, pantan-

tifler, kobra yılanı ve kuş başlı taç, küpeler ve çok miktarda yüzükler ve kolyeler bütün bu zenginlik devrinin ifadesidir. Bu mezar hazinede, altın eşyanın çokluğu dikkati çekmektedir. Kralın maskeleri ve bütün krallık alâmetleri olan mücevherat, kaba bir işçilikle yapılmıştır. Bunlar, çok gösterişli olmakla beraber zerafetten uzak nümunelerdir. Fakat, işleme sanatı bakımından birer kıymet ifade ederler.

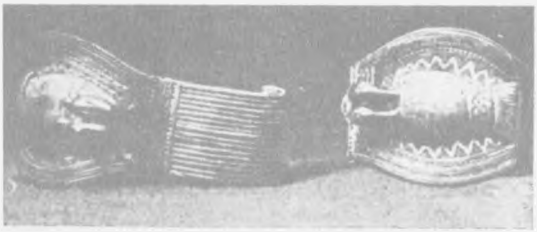
Tut - Ankh - Amon'un tarihî şahsiyeti mühim olmamakla beraber, hazinesinin tam bir şekilde ve bütün eşyalarının bir arada bulunması, kendisine bu bakımdan yeni bir şöhret temin etmiştir. Halbuki asıl Mısır tarihinde tarihî birer şahsiyet olan krallardan, III. Tutmosis, II. Ramses gibi çok yaşamış hükümdarların, tam hazineleri bir arada bulunmamıştır. II. Ramses'e ait, Serapeum' da bulunan bazı ziynet eşyası arasında bir gerdanlık ile yüzük zikre değer. Çok ağır bir uslup ile yapılmış olan bu gerdanlıkta, hem Asya tesiri hem de Mısır geleneği birbirine karışmış durumdadır. Bu gerdanlıkta krallığa ait bir sembol olan doğan kuşunun kanatları kapalı bir vaziyette yapılması ile, ağır bir ifade verilmek istenmiştir.

Bu arada II. Ramses'e ait bir kabartmalı yüzükten bahsetmek yerinde olacaktır. Çünkü bu yüzükte orijinal olan taraf, II. Ramses'in iki meşhur atının kabartma heykelcik halinde, harp arabasını çeker bir vaziyete konmuş olmasıdır. Diğer ziynet eşyalarından küpeler, çok sarkıncaklı ve çiçek, nebat şekilleriyle süslenmiş ağır ve zarif olmıyan bir usluptadırlar. Pandantifler de ise dinî motifler yani ilâh sembollerini yapmak daha çok revaçtadır (Res. 162).

Res — 162. III. Senusret'e ait bir gerdanlık. Bu altın işlerinde, iki tarafında lotüs sütunlar arasında bir kartuşa dayanan kanatları açık akbaba harp ilâhı Mantu'yu sembolleştiren iki ejderin insanları ezdiği görülmektedir.

Üçlü ilâh sistemini, bu ziynet eşyalar üzerine de koymuşlar ve âdeta Mısır'ın eski dinine mensup olanlar bu kıymetli maddelerle ve dinî motiflerle yapılmış mücevherlerini birer muska gibi boyunlarında taşımışlardır.

Res — 163. II. Ramses devrinde yapılmış üzerlerine lâcivert taşlarla süslenmiş bir bilezik

II. Ramses devrinin bütün şaşaasını bu mücevher işçiliğinde görmek mümkün olmaktadır (Res. 163). Bu devrin, her sanat eserinde olduğu gibi, ziynet eşyalarında da bir ağırlık ve bütün İmparatorluğun zenginliğini gösterme hevesi mevcut olmuştur.

Son devirlerdeki ziynet eşyaları, hep ayni hissin tesiri ile bir önceki devri kopye etmekten ibaret kalmıştır. Ancak kıymetli maddelerde bir azalma hissedilmekle beraber, yine altın işlemeciliğine rağbet fazladır. (Res. 164). Meselâ, son devirlerde yüzükler üzerinde, sihirli yazıları ihtiva eden skarebeusler pek moda olmuştur

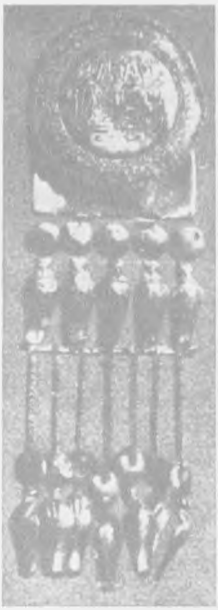

Res — 164. Üzerinde kral II Setos'un ismi yazılı bir küpe

Bu ziynet eşyalarının bir diğer hususiyeti de muayyen modellerin krallık, kraliçelik, kumandanlık alâmetleri gibi rütbe tevcihinde kullanılan bir mahiyet taşımasıdır. Yeni İmparatorluk devrinde emaylı işler çok büyük bir inkişafa mazhar olmuştur.

Mısır'lı sanatkârlar, mavi renkteki sırlı vazoları, küçük heykelcikleri, ilâh figürinlerini ve gerdanlık için kullanılan boncukları, fevkalâde bir maharetle yapıyorlardı.

Böylece, Eski Mısır'ın kadın ve erkeklerin de süslenme, sanat olarak inkişaf etmiş ve zengin devirlerinde sanat'tan ziyade ağırlık ve gösterişe ehemmiyet verilmiştir. Asıl Orta imparatorluk devrinde, zarif ve ince eşyalar vucüde getirmişler, en son devirlerdekiler ise, bir evvelkinin kopyelerinden ibaret kalmıştır. Fakat bununla beraber, Mısır'ın küçük el sanatlarından mücevherata rağbet bu sahadaki sanatkâra icad ve işleme imkânı vermiştir (Res. 165).

Res — 165. II. Ramses'e ait altın ve renkli taşlarla süslü Küpe.

Bu arada keramik ve fildişinden yapılan küçük sanat eserleri bilhassa zikre değer. Çünkü bu cins malzemeden yapılan küçük eşyalar süslenme vasıtaları olarak işe yaramaktadır. Bunlardan meselâ ilk zamanlarda yapılan tarakların dişleri, sonraki devirlerde yapılanlardan daha uzundurlar. Sonraları, bu çeşit taraklar, insan veya hayvan resimleriyle süslenmiştir.

Ayrıca kemik ve fildişinden kuş veya boğa başlı çengelli iğneler de yapılmıştır. Diğer bir süs eşyası da kemiklerden yapılan, kolye gibi kullanılması lâzım gelen, renkli, kakmalı işlenmiş olanlardır.

Diğer maddelerden, yani fildişi ve ağaçtan oyularak yapılmış, küçük nisbette tuvalet ve ziynet eşyaları zarif ve itinalıdırlar. Bu gibi eşyalar yapan işçinin, şahsî zevkine göre şekil, biçim değiştirmekte olduğundan, çok itinalı ve şaheser denecek parçalara tesadüf edilmektedir.

5 — *Giyim eşyası*

Eski Mısırlıların giyim eşyalarında da güzel sanatları ilgilendiren kısımlar vardır. En eski devirlerden itibaren, Mısır'lı kadın ve erkek elbiselerinin giyim tarzını gösteren kabartma ve renkli duvar resimleri mevcuttur.

Umumiyetle her devirde, giyimdeki uslup birbirine benzemekle beraber, bazı teferruat değişiklikleri olmuş ve yeni İm-

paratorlukta ise, elbiseler daha zenginleşmiştir. Halk sınıfı, daima peştamal şeklinde bir kumaşı, yarı bellerinden aşağı sararak giyinirlerdi (Res. 166). Erkek kıyafetlerinde zaman zaman

Res — 166. Kısa askılı eteklerile talimler yapan Mısırlılar

bu etekler uzamıştır. Çıplak bırakılan belden yukarı kısımda, bazen omuzdan itibaren pliseli bir pelerin örtülmektedir. Aynı zamanda büyük pliseli manto da daima rağbet görmüştür.

Kadınlarda ise, vücude yapışık uzun ve şeffaf kumaş üzerinde, işlemeler veyahut doğrudan doğruya dokunmuş hendesî şekillerle süslü, kenarlı elbiseler görülmektedir. Prenseslerin bu çeşit elbiselerinde, bazen altınlı ve boncuklu süslerle işlenmiş kısımları da mevcuttur.

Yeni İmparatorluk devrinde giyim değişikliği olmuştur.

Eski sadelik yerine bu devirde gösterişe fazla ehemmiyet verilmektedir. Bilhassa ketenden pliseli uzun ve şeffaf elbiseler pek revaçtadır. Bunların kısa pelerin şeklinde, omuzdan yarım bir surette örtülüşü, ayrı bir zerafet vermektedir. Bu çeşit elbiselerde bazen işlemeli süsler de göze çarpmaktadır (Res. 167).

Ayrıca, renkli bir kemer ile belden sıkılarak elbise vücude yapışık bir hale getirilebiliyordu. Bilhassa kadın elbiselerindeki zerafet ve inceliği, renkli duvar resimlerinde görmek mümkündür.

Heykel ve duvar oymalarında görülen kadın ve erkek kıyafetlerinde, renk belli olmamakla beraber, uzun pliseler veya kumaşın inceliğinin tesiriyle dökük ve vücuda yapışan biçimler pek çoktur.

Bu devirde sadece saray mensupları değil, halktan zengin olabilenleride, bu modalara uymuşlar ve giyim tarzında kısa veya

uzun peştamalları terketmişlerdir (Res. 168). Mamafih büsbütün de ortadan kalkmış değildir. Duvar resimleri, kabartma oyma ve heykellerden başka, kadın ve erkek kıyafetlerine ait mezarlardan çıkan elbiseler ve kumaş örnekleri de mevcuttur. Bunların pliseli şekilleri ve bilhassa ince dokunuşları resimlerdeki görülenlere tamamen uymaktadır.

Res. — 167. XIX sülale devrine ait bir kadın heykelinde görülen kıyafet.

Res. — 168. Yüksek memur sınıfına mensup bir Karı Koca heykeli. Giyim tarzı ve bilhassa saç tuvaletleri ile oturdukları sandalyeler dikkate değer.

Mısır'ın son devirlerinde, yabancıların, giyim tarzına daha çok tesirleri olmuştur. Vaka umumiyetle kabartmalarda eski Mısır uslubu devam ediyorsa da, Grek modası ve kenarları tırtıklı Makedonya mantosu moda olmaya başlamıştır. Umumiyetle her devirde, baş üzerine takılan, büyük iki tarafından sarkan

ve çeşitli ondüleli perükler konması eski bir Mısır âdetidir. (Res. 168). Gayet geniş ve ağır olan bu saçtan yapılmış başlıklar içinde, yüz hatları daha ince görülmektedir.

Bazen bu perüklere küçük mahrutî bir kap içinde kokulu yağ konarak, içlerine çiçekler yerleştiriliyordu. Buna "Thebesli mahrut„ ismi verilmektedir.

Res — 169. Bir kadın heykelinde baş tuvaleti ve giyim tarzını gösteriyor. XVIII sülâle devrine ait

Geniş gerdanlık ve bilezikler giyilen elbiselerin süsünü tamamlamaktadır. Gerek kadında ve gerekse erkekte, göğsü örter bir şekilde, geniş, yuvarlak ve bazen de köşeli olarak takılan gerdanlıklar, giyimi tamamlar mahiyettedir. Bilezikler ekseriya kolların üst kısmına konmaktadır. Ayakkabı olarak giyilen sandalların çok itinalı yapıldığı anlaşılıyor. Beyaz deriden veya kumaştan örülen sandallar üstüne, bazen boncuklarla veya altın payetlerle de işlenmişti. Yeni İmparatorluk devrinde bu sandalların burun kısımları, yukarı doğru kalkık yapılmıştır. Yine giyim eşyalarını tamamlıyan eldivenler ve yelpazeler de mevcuttur.

Böylelikle Eski Çağda yaşamış Msırlıları bütün bu vesikalarına dayanarak nasıl giyindiklerini ve bilhassa ne şekilde süslendiklerini, bugün dahi bu vesikalara göre yeniden ihya etmek mümkün olabilmektedir.

Umumiyetle bütün bu sanat eserleri, Eski Mısır'ın sosyal hayatının bir icabıdır. Aynı zamanda o devir insanlarının nelerden zevk aldıklarını ve çeşitli sanatkârların bu işlerde çalışmakla ne gibi eserler meydana getirdiklerini göstermesi bakımından çok önemlidir.

Spor :

Eski Mısırlılar'ın, giyimleri içinde temsil edilen heykel ve kabartmalarında, görüldüğü gibi vücut eğitimine riayet ettikleri anlaşılmaktadır. Bu çeşit vesikalardan edinilen bilgilere göre, Mısırlılar ince uzun veya orta boylu insanlardır.

Diğer bazı vesikalarda, meselâ duvar resimlerinde, Mısırlıları vücut hareketleri yaparken göstermektedir (Res. 170). Hatta bu sahnelerde, güreş usulleri tespit edildiği gibi, muntazam spor hareketleri de yapıldığı görülüyor. Diğer başka sahnelerde, kadınların grup halinde küçük toplarla oyun oynadıkları ve böylelikle spor hareketleri yaptıkları anlaşılmaktadır.

Res — 170. Spor hareketleri yapan eski Mısırlılar.

Bu vesikalarla, eski Mısırlıların dış giyime ve süse itina ettikleri kadar, vücut güzelliğine de önem verdiklerini tespit etmek mümkündür. Böylece eski çağın Mısırlıları bu resimler delâletiyle her bakımdan medeniyet tarihine bilgi vermektedir.

NETİCE VE HULÂSA

Eski Çağda Mısır Tarih ve Medeniyeti kitabımı burada bitiriyorum.

Bu satırlarla kitabın esas konularını gözden geçirerek hülâsa etmek ve bazı hususiyetlerini tebarüz ettirmek isterim:

Evvelâ, Mısır'ın Afrika kıtasında olduğu halde, eski Ön-Asya medeniyet camiası içinde kabul edildiği, Mısır'ın coğrafî durumu ve ikliminin tarihî seyri üzerinde büyük tesir icra ettiği tespit edilmiştir. Böylece coğrafî sahası belirli bir muhitte yaşamış insanların tavsifî ve antropolojik karakterleri ve Mısır'ın otokton halkı ile istilâ edip yerleşenlerin durumu gösterilmiştir. Buna göre ilk devirlerde yukarı Mısır, yani vâdi ile Deltada yaşayan halk arasında ırk bakımından bir fark bulunduğu, bilhassa Deltaya Asyalı, brakisefal bir kavmin yerleşmiş olduğu anlaşılıyor. Fakat, zamanla her iki bölge halkı birbirine karışarak tarihin Mısırlı diye tanıdığı ahali meydana gelmiştir.

Eski Çağ Mısır tarihinin kaynakları, bilhassa mühim yer işgal etmektedir. Çünkü Mısır'da iklimin kuraklığı ve vesikaların iyi saklanmış olması, tarihî kaynakların zengin durumda olmasını sağlamıştır.

Klâsik kaynaklardan, eski eserleri tavsif eden, bütün orta ve yakın çağda yazılmış eserlerden gayri, XIX. asırda Hiyeroglifl erin okunması ve arkeolojik keşiflerin yapılmasıyle geniş bir eski çağ Mısır tarihi meydana çıkmıştır.

Bu çeşitli kaynaklar sadece siyasî tarih için değil, bilhassa medeniyet tarihi için daha önemli bir yer işgal etmekte ve tarihçilere tükenmez vesika kaynağı olmaktadır.

Eski Mısırlıların zaman mefhumunu iyi anladıkları ve bunun için takvimlerini meydana getirirken, kronolojik bilgiyi de esas tuttukları tespit ediliyor. Mısır'ın kronolojisi, takvimlerinde ay ve güneş senesinin belirli coğrafî hâdiselere göre hesaplanması sebebiyle, tarihleme bakımından çok faydalı olmaktadır. Bu itibarla Ön Asya kronolojisinde, Mısır takvimi mukayeseler için esaslı bir unsur olarak ele alınabilir. Mısır'da

tarihten önceki devirler için de bir tarihleme esası kabul edilmiş, bu S. D. rumuzu ile gösterilmiş, böylece devirlerin kültür gelişmelerini bir zaman mefhumuna bağlamak imkânı hasıl olmuştur.

Birinci bölümümüz bu suretle Mısır tarihine bir giriş mahiyetinde olmuş, umumi bilgiler hakkında bir sıralama yapılmış ve Eski Çağ Mısır tarihini tetkik etmek için önemli addedilen bahisler yer almıştır.

Kitabın İkinci bölümünde "Tarihten önceki devirlerde Mısır„ başlığı altında, sıra ile yontmataş, ortataş ve cilâlıtaş devirleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu devir kültürlerinin, Mısır'da vadiye inmeden Nil teraslarında göçebe bir halde yaşayan halka ait olduğunu, toplanan taş aletlerden (Şelleen, Aşöleen, Musteriyen) anlıyoruz.

Bunlardan sonraki taş devirleri ise, muntazam bir sıra takip etmezler. Meselâ Mısır'da bir mağara devri kültürü yoktur. Ancak bu bölgenin hususî karakterine göre, önceleri Nil teraslarında göçebe olarak yaşayan insanlar, sular azaldıkça Nil boyuna inmişler ve kültür seviyeleri de buna göre zamanla bir inkişâf seyri takip etmiştir. Bu devrelerde Delta henüz teşekkül etmediğinden burada bir yerleşme de mevcut değildir

Cilâlı taş devri, Mısır ülkesine kurak bir iklim ile beraber gelir, ilk yerleşik hayat, her yerde olduğu gibi, burada da bu devir ile başlar ve ilk köyler kurulmuş olur. Deltada da ilk yerleşme izleri bu devirdedir.

İlk madenler devri ile başlıyan süslü çanak - çömleklerin Kuzey ve Güney Mısır'da ayrı ayrı hususiyetler göstermesi, bu yeni tarz medeniyetin menşei hakkında çeşitli nazariyelere yol açmıştır. Kuzeye, yani Deltaya yerleşenlerin Sumerlerle müşterek bir cedde malik olduklarını bazı bilginler ileri sürmekte ve bunu kabul etmektedirler. Bilhassa arkeolojik vesikalar Ön ve Orta Asya ile yakın bağlar gösteren bir kültür'ün, evvelâ kuzey Mısır'a yerleşmis olduğunu ve daha sonraları da Güney Mısır'a nüfuz ettiğini tespit etmektedirler.

Bu devirlere ait kültür izlerine ve arkeolojik yerleşme yerlerinden edinilen bilgilere göre, Mısır'ın ilk sitelerinin kuruluşuyla ziraat hayatının gelişmeğe başladığı anlaşılmaktadır. İlk

"Nomos„lar bu devrede mevcudiyet gösterirler. Yazılı vesikalar olmadığı halde, idarî teşkilât, Ekonomik gelişme, sosyal hayat, dinî inanışlar ve güzel sanatların çeşitli kısımlarından elde bulunan örneklerle, bu devrenin insan hayatını canlandırmak mümkündür. Diğer taraftan asıl önemli olan cihet, bu devre kültürünün Asya menşeli kültürlerle benzerliklerinin ve oradan akınlarla gelen bir kısım halkın, Mısır bölgesine yerleşmiş olduğunun anlaşılmasıdır.

Üçüncü bölümümüz, Mısır'ın kuzeyiyle güneyinin birleşmesini, bir kültür ve halk kaynaşmasının vücude gelmesi neticesi, tarihî devirlere girişini izah eder. İlk yazılı vesikalar Tinitler zamanından kalanlardır. Eski, Orta ve Yeni İmparatorluklar diye ayrılan tarihî devirlerde, Mısır'ın siyasî hâkimiyetini kral sülâleleri temsil eder. Bu devirlerin aralarında ise, mühim siyasî değişiklikler ve karışıklıklar olduğu için bu kısımlar Ara devirler adı altında izah edilmiştir.

Mısır'ın Eski Çağ tarihi bilhassa Eski İmparatorluk devrinde (M.ö. Üçüncü bin) kurulur. Birinci Ara devirde bir düzensizlik olursa da Orta İmparatorlukta (M. ö. İkinci bin) her bakımdan bir gelişme kaydedilir. II. Ara devrin iç karışıklığı üzerine, Asya'dan Hiksoslar'ın istilâsı vukubulur ve onların siyasî hâkimiyeti yer alır.

Yeni İmparatorluk, Hiksos hâkimiyetine karşı koyan yerli sülâlelerin siyasî hegemonyayı ele almalariyle başlar. Yabancı bir istilâya karşı olan aksülâmel ve birleşme kaygusu, Mısır'a kuvvetli bir devlet kazandırmıştır.

Fakat, Mısırlılar bu yabancı addettikleri Asyalı kavimlerden en esaslı medeniyet unsurlarını, demirin alet olarak işlenmesini ve ehli atın harp arabalarında kullanılmasını öğrenmişlerdir. Sonraları Hiksosların geldiği istikamete yönelmişlerdir.

İç idarede birliği kurabilen Yeni İmparatorluk hükümdarları, Filistin ve Suriye topraklarına fâtih orduları ile girmişler, Eski Mısır devletini bir İmparatorluk yapmağa uğraşmışlar ve bunda da muvaffak olmuşlardır.

Fakat bu fütuhat bölgelerinde Anadolu'nun kudretli devleti Hititlerle hegemonya mücadelesine girişmişler ve nihayet karşılıklı meydan muharebeleri vermeğe mecbur olmuşlardır.

Hatti-Mısır sulh anlaşması, tarihin ilk kaydettiği beynelmilel muahede örneğidir (M. ö. 1278).

Eski Mısır tarihinin son devirleri, sık sık sülâle değişiklikleri, iç karışıklıklar ve nihayet yabancı istilâlarla sona erer.

M.ö. VI. asırda Perslerin Mısır'a hâkim olmaları ve bunun üzerine Makedonyalı İskender'in Mısır'a girişi (M. ö. IV. asır) ile, Eski çağın yerli Mısır tarihi sona ermiş addedilebilir.

Çünkü, artık bu tarihten sonra Mısır ülkesi, ayrı bir siyasî varlık olmaktan çıkarak, eski tarihinin içine gömülmüş ve dört bin yıllık medeniyetinin gölgesi altında, uykuya dalmıştır.

Yazısının okunması unutulmuş ve bilhassa siyasî bakımdan Yunan, Roma-Bizans hâkimiyetleri altında kalmıştır.

Böylece Eski Mısır, Eski Çağ tarihinin son asırlarını yabancı hâkimiyet altında idrak etmiş ve müstâkil hüviyetini kaybetmiştir.

Orta ve Yakın Çağlarda ise Mısır, İslâm ve Türk hâkimiyetlerinin bir sahası olmuştur.

Kitabın dördüncü ve son bölümü, Eski Mısır'ın medeniyet hayatına ayrılmıştır.

Ön sözde de belirttiğim gibi 361 sahife tutan eserin sıklet merkezini asıl Mısır medeniyeti tarihi teşkil etmektedir. 56 sahifelik umumî bilgiler ve tarihten önceki devirler kısmını çıkarırsak, (57-164) Mısır'ın siyasî tarihi bu kitapta 108 sahife içinde izah edilmiştir. 165 inci sahifeden itibaren ise kitabın üçte ikisi Medeniyet tarihine tahsis edilmiştir.

Bu münasebetle önemini belirtmek istediğim cihet şudur: Şimdiye kadar devlet arşivlerine dayanarak millet ve kavimlerin tarihleri sadece siyasi cepheden mütalâa edilmiş ve böylece idare edenlerin, hükümdar ailelerinin tarihi üzerinde durulmuştur. Halbuki asıl bünyeyi teşkil eden ve belirli zamanlarda medeniyet müesseselerini kurabilen kavimlerin vücude getirdikleri eserlerde, tarihin büyük terbiyevî kudreti anlaşılır.

Eski Mısırlıları dört bin yıllık tarihlerinin medeniyet tarihi bakımından tetkik edip öğrendiğimiz vakit, bu devir insanlarının bütün yaşayış tarzı, iş hayatı, nelerdan zevk aldıkları, mânevi ve entellektüel hayatları içinde nasıl bir ömür

sürdüklerini gözönünde canlandırmak mümkün olmaktadır. Bu suretle medeniyet unsurlarının nasıl gelişmiş olduğu veyahut inhitat bulduğu takip edilebilmektedir. Edebî, ilmî veya dinî yazılarda ise, o devir insanlarının düşünüş tarzları, ifade kabiliyetleri hakkında fikir edinebiliyoruz. Evlerinde bulunan eşyaları, kendi giyim ve süsleri içinde karşımıza çıkabilen Mısır halkını, kafasındaki düşünceleriyle canlandırabilmek buğün tarih'in en önemli vazifesi haline gelmiştir. Meselâ, bir eski Mısırlı hekimin hastalıklara karşı koruyucu tedbirler alışı, hastalıkların çeşitlerini izah ederken, onların tedavi tarzını gös termesi, insan vücudu hakkında anatomik bilgi verebilmesi, tıp ilminin tarihî inkişafı bakımından üzerinde durulacak noktalardandır.

Şimdi medeniyet müesseselerini bu kitaptaki sıraya göre takip edelim:

Eski Mısır'da çeşitli devlet ve hükûmet müesseselerinin teşkilâtlanmış bir memurlar kadrosu vasıtasiyle idaresi, hükümdar ve vezirin salâhiyet ve vazifelerinin belli olması, siyasî düzenin kurulmuş olduğuna delâlet etmektedir. Ordu teşkilâtının, askerlerin talim ve terbiyesinin muntazam bir halde oluşu, harp vasıtalarının gerek duvar resimlerinde kullanılış tarzını göstermesi, gerekse bu harp aletlerinin arkeolojik buluntularla ele geçmesi dikkate değer bilgiler sağlamaktadır. İşte asıl bu bilgilerin ortaya konması ile, Eski Çağ Mısır devletinin Asya'ya dair fütuhat siyasetinin tatbik şekli kavranmış oluyor. Bu çeşit bilgilerin ışığı altında Mısır ordusunun hareket kabiliyetini, kullandığı silâhları anlamak mümkün olmaktadır.

Medeniyet tarihinde takip ettiğim plân; evvelâ devlet hayatı ile ilgili siyasi, askerî müesseselerin izahı, merkezi idare ile eyaletlerdeki teşkilât, kral ve vezirlerin hak ve salâhiyetleri, her devirde ayrı ayrı izah edilmiştir. Bu meyanda rahiplerin ve bilhassa Amon başrahibinin siyasî rolü tebarüz ettirilmiş, dinin siyasete karıştığı zamanlarda, iyi neticeler alınamadığı gösterilmek istenmiştir. Çeşitli vesikalardan öğrendiğimize göre, devlet teşkilâtı içinde ordunun hükûmet, kuvvet ve kudreti olarak, muntazam bir durumda bulunması, Mısır devletinin İmparatorluk kurmaktaki ruhunu anlatmaktadır.

Burada Eski Mısır'ın ekonomik hayatı en enteresan bir bahis olarak yer almaktadır. Çünkü avcılık, ehli hayvanlar ve ziraatin her türlü inkişafı ile verimli bir istihsal yapabilen Mısırlılar, endüstrinin hemen her branşında eserler meydana getirmişlerdir. Marangozlukta vücude getirdikleri mobilyalar dikkate değer tarzda örnekler vermektedir. Seramik ve taş işçiliği üzerinde durulmağa değer.

Bütün bu istihsal işlerinde çalışan işçiler, Eski Çağ Mısır ülkesinde, nizam ve kaidelere bağlıdırlar. Ayrıca gerek ziraat ve gerekse endüstriden elde ettikleri malları mübadele etmek ve müstehlike götürebilmek için, yollarını nakil vasıtalarını vücude getiren eski Mısırlılar, ticaret hayatına da atılmışlardır.

Bu maddî hayat yanında eski Mısırlıların mânevî cepheleri de tetkike değer. Çünkü din hayatı ile bir ilâhlar âlemi, yaşayan ve her kudrete ayrı bir ilâh ismi verebilen bu eski kavim, çok ilâhlı bir din sistemine bağlıdır. Aynı zamanda dinî hayat, devlet müessesesinde, teokratik bir sisteme de yol açmıştır.

İlâhlar âlemini rahipler vasıtasiyle anlayan eski Mısırlılar, mâbetlerinde âyinleri ve ölüleri hakkındaki bilgileri, hep bu zümreden öğrenmektedirler.

Ancak, Mısır'da, IV Amenofis devrinde Güneş ilâhı rahipsiz olarak tek ilâh vaziyetine girmiştir. Fakat bu inanış uzun sürmemiş, ve (M. ö. XVI. asırdan sonra) yine eski inanışa göre çok ilâhlı dinî sistem, eski çağda devam etmiştir.

Eski Mısırlıların bu mânevi hayatları yanında müspet ilme önem veren ve aritmetik, geometri, fizik ve kimya gibi ilimlerde, bazı esasları kurmuş oldukları anlaşılmaktadır.

Tıp, Mısırlıları hastalıklardan koruyan, kurtaran bir sisteme varabilmiştir. Bu devre insanları öğretim ve eğitim sahasında da, boş değildirler. Bilâkis, yazısını bir sisteme sokan, eğitimde güzel ve esaslı prensipler tespit edebilen öğretim usullerine maliktirler. Eski Mısırlılar, bilgili, ahlâk kaidelerine uyan ve ilim sahasında yenilikler vücude getirebilen insanlardır.

Güzel sanatlar ise her kavmin hayatında olduğu gibi, Mısır'da da başlı başına bir medeniyet sayılmaktadır. Zevk

bakımından herkesi tatmin eden bir durum olmamakla beraber, Eski Mısırlılar, güzel sanatların hemen her şubesinde muazzam, debdebeli, bazen zarif eserler vücude getirmişlerdir.

Edebiyat sahasında, bugün bile zevkimizi okşıyacak yazılar vardır. Şiir, Atasözleri, nasihatler, biografyalar, seyahatnâmeler gibi edebiyat çeşitleri bulunmaktadır.

Eski Mısırlılar güzel sanatların, gözle görülebilen örneklerini, mimarî, heykeltraşlık, resim gibi şubelerde vermişler ve bunları asırların mukavemetine hazırlamışlardır. Hem kendi devirlerinde istifade etmişler, hem de ebedî kalabilecek tarzda bir inşaat sistemi kurmuşlardır. Mâbetleri, mezarları, ayrıca kayaların içine oyulmuş olarak yapılan mâbet ve mezarları, dikili taşları ile, Eski Mısır medeniyeti, bu gün dahi ayakta durmaktadır. Sivil ve askerî mimariye ait eserlerde âbidevî değer taşıyan kısımlar bulunmakla beraber, bu nevi inşaatın yapıldığı maddelerin zamana mukavemetsizliği yüzünden ayakta kalabilmeleri mümkün olamamıştır.

Eski Çağ'ın Mısırlı zihniyeti, kabartma, heykel ve resimlere çok önem vermektedir. Taş yapıların, duvar ve sütunları kabartma veya oymalarla kaplıdır. Esasen yazı sistemleri resimden mülhem olduğu için, hiyeroglif metinler de bu süslemede yer almıştır. Mısırlıların mâbed duvarlarında her çeşit hayat sahneleri ve bilhassa ilâh, ilâhe kabartmaları, gözlerimizin önünde daimî bir geçit resmi yapar gibidirler.

Böylece eski devirlerde yaşamış Mısırlıları bugün kabartma veya oyma taş duvarlar, sütunlar üzerindeki hayallerine bakarak, canlandırmak mümkün oluyor.

Eski Mısırlı, heykele de çok önem vermiştir. Taştan her nevi madenden, kilden, fildişinden ve kemiklerden heykeller yapmışlardır. Çok büyük heykeller yanında en küçük heykelcikler de vardır. Eski Mısırlı'nın heykel sanatında fizyonomiye verdiği ehemmiyeti kavramamak mümkün değildir. Vücut anatomisinde ve bilhassa resmî şahısların heykellerinde hep aynı usul hâkimdir. Kabartmalarda nasıl perspektif yoksa, Mısır heykellerinde de hareket hali pek azdır. Çoğu zaman ya oturur vaziyette ve yahutta ayaktadır. Ancak bir ayağını öne atar şekilde heykeller de yapılmıştır. Bazılarında bir iş görüyormuş gibi bir şekilde de temsil edilmişlerdir.

Mısır heykelciliğinin hususiyetlerinden biri de, yarı hayvan yarı insan veya sadece hayvanları temsil eden eserlerin pek maharetle yapılmış olmalarıdır.

Güzel sanatların en esaslı şubelerinden biri olan resim sanatı, eski Mısır'da pek çok örnekler vermiştir. Renk ve mevzu bakımından da çok çeşitlidir.

Eski çağ Mısırlıları bu resimlerde, gözlerimizin önünde renkli sahnelerde, işleri başında faaliyet halinde görülüyorlar. Bunlardan başka, dekoratif mahiyette tabiat resimleri şaheser değeri haizdirler.

Eski Mısırlıların musiki ve raksa ait belgeleri, bize bu mevzu için epey bilgi sağlamaktadır. Duvar resimlerin de, kabartmalarda, mâbetleri de Mısırlıları, bir musiki aleti çalarken koro halinde şarkı söylerken, musiki aletleri ve insan sesinin iştiraki ile toplu halde konserler verirken, görmek mümkündür. Aynı zamanda bu resim ve kabartmalarda görülen musikî aletleri, arkeolojik buluntularla da ayrı ayrı ele geçmiş bulunuyor. Resimlerini ve orijinal aletlerini gördüğümüz bu musiki sahnelerinin seslerini işitmek mümkün değildir. Ancak aletlerin biçimleriyle şekillerinden, bu ses ve ahenkler hakkında da bir fikir edinilebiliyor. Eski ve Orta İmparatorluk devirlerinde daha çok sakin bir musiki nağmesi yerine, yeni imparotorluk devrinde gürültülü, çok sesli bir musiki zevki Mısırlılara hâkim olmuştur. Raks musiki ile beraber Mısırlı'nın ihmal etmediği bir konudur.

Güzel sanatların bu kısımlarından başka, büyük küçük el sanatlarını temsil eden örnekler de, bu mevzuun içine girmektedir. Her nevi taş maden ve kemiklerden yapılan çeşitli el sanatları örnekleri, eski çağ Mısırlılarının kullandıkları ve süs eşyası olarak taktıkları eserler arasındadır,

Mobilyalarından bazılarını birer sanat eseri olarak gördüğümüz Mısırlı'nın, elde kullandığı kaplar ve üzerine taktığı ziynet eşyaları ile estetik zevki hakkında bir fikir edinmek kabil oluyor.

Ağır üslûp yanında, zarif örneklerin de bulunduğu bu eserlerde, bir sanat hayatına değer verme zihniyeti hâkimdir.

Bu ziynet eşyalarını takan Mısırlı kadın ve erkeklerin kıyafetleri üzerinde durulmak icap eder. Çünkü giyinme ihtiyacını estetik bir tarzda yapmaya gayret ederken, onları kendi devirlerine has bir tarz vücuda getirmişlerdir.

Nihayet, eski Mısır halkı vücudunu spor yaparak muhafaza etmeyi hedef tutmuştur.

İşte, bu saydığım pek çok, çeşitli medeniyet unsurları ve müesseseleri ile, Eski Çağ'da Mısır'ı, Devlet ve hükûmeti temsil eden idare başında bulunanlarla, halkın yaşayış tarzını her bakımdan ortaya çıkarmak, izah etmek mümkündür.

Böylelikle, tarihte yaşamış ve medeniyet eserleri bırakmış insanların vücuda getirdiği bir medeniyetin inkişaf ve inhitatını mütalâa edebiliyoruz.

Bir ziynet eşyasını takan bir hükümdar olsa dahi, onu vücuda getiren bir sanatkârdır. Burada takandan ziyade, ismini bilmediğimiz sanatkârın, eseri bizce mühimdir. Bir kavmin medeniyet sahasında vücuda getirdiği eserlerin bütününü, çagdaş medeniyetlerle mukayese ve tetkik etmek gerektir.

Böylelikle tarih, bitaraf bir görüşle, eserleri ortaya koyar ve çeşitli medeniyet elemanlarının bilinmesiyle beşeriyete hizmet etmiş olur.

* * *

Tinitlerden önceki devir kralları:

Akrep - Kral, Narmer } M. ö. IV. Bin

Tinitler devri kralları :

I inci sülâle

Menes (M. ö. 3315?)
Khent
Cet
Udimu (Den Anzib)
Semerkhet
Ka

II inci sülâle

Peribsen

Eski imparatorluk (M. ö. 2778 — 2413)

III üncü sülâle

Nekherafes (Babaü)
Ceser
Hu (Huni)

IV üncü sülâle

Snefru
Keops (Khufu)
Kefren (Khafre)
Mikerinos (Menkaure)

V inci sülâle

Uzerkof
Unas

Birinci Ara devir (M. Ö. 2413 — 2065):

VI ıncı sülâle

Teti

Uzerkare
I inci Pepi
Merenre
II inci Pepi
II inci Merenre

VII - VIII - IX - X uncu Sülâleler

Orta İmparatorluk (M. Ö. 2065 — 1585)

XI inci sülâle

Antef
I inci Mentuhotep
II „ „
III „ „
IV „ „
V „ „

XII inci sülâle (M. ö. 2000—1787)

I inci Amenemhat	M. ö. 2000—1970	
I „ Sesostris	M. ö. 1970—1939	
II „ Amenemhat II „ Sesostris	M. ö. 1936—1887	
III „ Sesostris	M. ö. 1887—1850	
III „ Amenemhat	M. ö. 1849—1800	
IV „ Amenemhat	M. ö. 1800—1792	
Sebeknefrure (Kraliçe)	M. ö. 1791—1788	

İkinci Ara devir ve Hiksoslar (M. Ö. 1788—1580)

XIII üncü sülâle

Amenemhat - Sebekhotep
Neferhotep
Diodumes

XIV üncü Sülâle

XV inci Sülâle

Salitis
Bnôn
Apakhnas

Apofis
Iannas
Assis

XVI - XVII inci sülâleler.

Yeni İmparatorluk (M. Ö. 1580—1085)

XVIII inci sülâle (M. ö. 1580—1320)

I inci Ahmosis	M. ö. 1580—1558
I „ Amenofis	M. ö. 1558—1530
I „ Tutmosis	M. ö. 1530—1520
II „ Tutmosis	M. ö. 1520—1505
Haçepsut(Kraliçe)	M. ö. 1505—1483
III üncü Tutmosis	M. ö. 1484—1450
II inci Amenofis	M. ö. 1450—1425
IV üncü Tutmosis	M. ö. 1425—1405
III „ Amenofis	M. ö. 1405—1370
IV „ Amenofis	M. ö. 1370—1352
Semenkhare Tutankhaton Ay Horemheb	M. ö. 1352—1320

XIX uncu sülâle (M. ö. 1320—1200)

I inci Ramses	M. ö. 1320—1318
I „ Setos	M. ö. 1318—1299
II „ Ramses	M. ö. 1298—1232
Mineptah	M. ö. 1232—1224
Arsu	M. ö. 1223—1200

XX inci sülâle (M. ö. 1200—1085)

Setnaht	M. ö. 1200—1198
III üncü Ramses	M. ö. 1198—1166
IV „	M. ö. 1166—1160
IX uncu Ramses	M. ö. 1115
XI inci Ramses	M. ö. 1100—1085

XXI inci sülâle (M. ö. 1085—950)

Herihor

Smendes
I inci Psusennes
Piankhi (I inci Pinecen)
Menkheperre

XXII. ve XXIII üncü sülâleler (M. ö 950 — 730)

XXII inci sülâle

I inci Şoşenk	M. ö. 950
I „ Oserkon	
III üncü Şoşenk	M. ö. 750

XXIII üncü sülâle

Teduhast	
III üncü Oserkon	M. ö. 730

XXIV üncü sülâle (M. ö. 730—715)

Tefnakht	M. ö. 730
Bokharis	M. ö. 720—715

XXV inci sülâle (M. ö. 715—663)

Şabaka	M. ö. 715—701
Şabataka	M. ö. 701—689
Taharka	M. ö. 689—664
Tenktamon	M. ö. 664—663

XXVI ıncı sülâle (M. ö. 663—525)

I inci Psammetik	M. ö. 663—609
II „ Nekao	M. ö. 609—594
II „ Psammetik	M. ö. 594—588
Apries	M. ö. 588—568
Amasis	M. ö. 568—526
III üncü Psammetik	M. ö. 525

XXVII inci sülâle (M. ö. 525—405)

XXVIII - XXIX - XXX uncu sülâleler (M. ö. 405 — 333)

XXX uncu sülâle

Akoris

* * *

RESİMLER LİSTESİ

Sayfa

1 — Ebu Simbelden Nil'in görünüşü 4
2 — Eski Mısırlıların resmettikleri insan tipleri 9
3 — Eski Mısırlı tipi (Şeyhül-Beled) 10
4 — Reşit (Rosette) taşı 20
5 — Abidos'ta I inci Seti mabedindeki kral listesi 22
6 — Palermo taşı 23
7 — Torino papirüsü 24
8 — Amarna mektuplarından biri 25
9 — Thebes'de bir asılzade mezarında günlük hayata ait resimlerden biri 26
10 — Yontma taş devri âletlerinden bir el baltası 34
11 — Teb'te kral mezarlarının bulunduğu vâdiden bir görünüş 35
12 — Batı Avrupa (A. C.) ve Mısır (D. G.) dan alt paleolitik çağına ait çakmak taşı âletler 36
13 — Tarihî devirlerin başlangıcında Mısır'da yaşayan hayvanları gösteren fildişi bıçak sapı 38
14ª — Fayyum'da bulunan çakmak taşından ok uçları 40
14ᵇ — Abidos mezarlığında ve Heluan'da bulunan çakmak taşı ok uçları. 41
15 — Neolitik devrin cilâlı baltalarından 42
16 — Koyu zemin üzerine beyaz süslü çanak - çömlek örnekleri 43
17 — Süslü resimli çanak - çömlek tipleri 45
18 — Üst sırada II kültürün boyalı kapları, altta taş kaplar 49
19 — Şistten yapılmış bir palet 51
20 — Fildişi ve kemikten taraklar 54
21 — Şistten boya paleti 55
22 — Narmer'e ait iki yüzlü bir levha 59
23 — Yontma taşlarla yapılmış ehram duvarı 65
24 — Kuzey Sakkara'da kral Ceser'in kademeli ehramı 66
25 — Snefru Sina'da bir bedeviyi tedip ederken gösterilmiştir. İki Mısır'ı birleştirici sembol olan taç, doğan kuşunun başındadır 67
26 — Fildişinden yapılmış Keops'un başı 68
27 — Kefre'nin heykeli 69
28 — I inci Sesostris'in heykeli 84
29 — III üncü Amenemhat 87
30 — III üncü Tutmosis'in büstü 105
31 — Kraliçe Nefertiti'nin renklerle süslü meşhur büstü 109
32 — Tutankamon'un mezarından çıkan eşyalar arasında ona ait resim. 110
33 — I inci Setos iki ilâh arasında; o mâbudun önüne diz çökmüş bir çok seneler hükümdar olacağına dair söz almaktadır 114

34 — II inci Ramses'in heykeli 116
35 — II inci Ramses ilâhlara bir takdime verirken..... 117
36 — IV üncü Ramses'in mezar plânı (Thebes'te krallar vâdisinde)..... 121
37 — Edfu mâbedinden bir kabartma (M. ö. 332)..... 167
38 — Kartuş içinde yazılmış Kleopatra ve oğlunun adı..... 170
39 — IV üncü sülâle devrine ait (M. ö. 2750) yapılmış bir kâtip heykeli. 171
40 — Bir kale muhasarasına ait duvar resmi. Burada ok yay ve kalkanların kullanış şekillerini göstermektedir 184
41 — Beni Hasan'da bir güreş sahnesi..... 185
42 — Yaya asker bölüklerini, silâhlariyle mücehhez olarak yürüyüş nizamında gösteren modellerden biri..... 186
43 — Su üzerinde bir dövüş sahnesi..... 187
44 — Bir balık avcılığı sahnesi..... 189
45 — Ağ ile bir avlanma sahnesi..... 190
46 — Bir avlanma parkını gösteren resim..... 191
47 — Öküzlerin beslenmesi ve bakımı..... 192
48 — Kümes hayvanlarının bakımı..... 192
49 — Çeşitli cins hayvanların beslenmesini gösteren sahneler..... 193
50 — Eski imparatorluk devrinde bir çift sürme sahnesi..... 193
51 — Hasat. Ekinlerin biçilip demet haline konulması..... 196
52 — Hayvanların ayaklariyle ezdirilen hububatın tane ve samanlarının ayrılması..... 196
53 — Harman yerinde tanelerin rüzgâr istikametinde savrularak samandan ayrılması..... 197
54 — Thebes mezar duvarlarında gösterilen, harman yerinde zahirenin ölçülmesi ve miktarının kaydedilmesi..... 198
55 — Kenevirlerin elle çekilerek toplanması..... 198
56 — Bir Mısırlının ev ve bahçesi..... 199
57 — Ekim ve ziraat işleri..... 200
58 — İplik büken ve kumaş dokuyan kadınlar..... 201
59 — Hasırların örülmesi..... 202
60 — Dericiler ve ayakkabıcılar..... 203
61 — Kıymetli madenlerden ziynet eşyalarının yapılmasını gösteren bir atelye 204
62 — Altın madenlerinin çıkarılıp yıkandığı yeri gösteren papirüs üzerine harita 205
63 — Marangozlar iş başında..... 207
64 — Kral'ın taht sandalyesi 207
65 — Kapların yapıldığı atelyede işçiler çalışırken..... 208
66 — Taş vazoları yapan işçiler..... 209
67 — Sırtta taşınan tekerleksiz araba..... 210
68 — M. ö. XIV üncü asra ait bir araba..... 210
69 — Bir sal'ın yapılışı..... 211
70 — Bataklıklarda sal üzerinde balık ve ördek avcılığı..... 211
71 — IV üncü sülâle zamanına ait yelkenli ve kürekli bir gemi 211

72 — VI ncı sülâle devrine ait dörtgen yelkenli bir gemi 212
73 — Punt memleketine giden Haçepsut'un sefer heyeti..... 212
74 — XVIII inci sülâle zamanına ait bir ticaret filosu ve malların gemiye yükletilmesi 213
75 — Bir pazarda alış veriş sahnesi..... 214
76 — Samî kabilelerin Mısır'a mal getirişi..... 215
77 — XIX uncu sülâle (M. ö. 1350—1205) zamanına ait birkaç ilâhın bir arada yapılmış temsili kabartması..... 217
78 — Babası Oziris'i koruyan şahin başlı Horüs..... 219
79 — Güneşin seyrini gösteren sembolik tablo (M. ö. 1580—1090)..... 220
80 — Amon. Thebes ilâhı, Amon-Ra ünvanile güneş ilâhı olmuş ve yeni imparatorluk devrinde ise Mısır'ın başlıca ilâhı olmuştur. Onun mukaddes hayvanı koçtur..... 221
81 — Oziris ölüler ilâhıdır ve Abidos'ta mezarı olduğu kabul edilir... 221
82 — Aton Heliyopolis'in mahallî ilâhı güneşin batışını temsil eder. Mukaddes hayvanları arslan ve yılandır..... 222
83 — Yazı ilâhesi Seshet - Heliyopolis'te mukaddes ağacın üstüne kralın adını yazarken..... 224
84 — Yukarı Mısır eyâletlerinin ölüler ilâhı Amofis..... 224
85 — İlâh Anübis'in cenaze üzerine itina göstermesini temsil eden tablo 225
86 — Şahin başlı Horüs. Heliyopolis ilâhı..... 226
87 — Sular ilâhı Sobek. Onun mukaddes hayvanı timsahdır..... 226
88 — Gök, neşe ve aşk ilâhesi Hathor. Onun mukaddes hayvanı inektir. 227
89 — Harp ilâhesi Sekhmet. Mukaddes hayvanı dişi arslandır..... 227
90 — Menfis'in mahallî ilâhı Ptah. O, artistlerin patronu addedilirdi... 227
91 — Çöllerdeki seyyahların koruyucusu aynı zamanda son devirlerde hasad ilâhı olan Min..... 228
92 — Maat, Hukuk ilâhesi..... 228
93 — Ay ve ilim ilâhı Tot. O, kuş başlıdır..... 229
94 — Kanatlı güneş. Bu şekil her âbideye eski Mısır medeniyetinin bir sembolü olarak konmuştur..... 229
95 — Oziris'in eşi ve Horüs'ün anası olarak kabul edilen İzis..... 229
96 — Oziris'in kız kardeşi Neftis..... 230
97 — Rakamların yukarıdan aşağıya yazılışını gösteren tablo..... 236
98 — III üncü Ramses'in lâhdi üzerindeki kabartma..... 243
99 — Kâtipler ellerinde papirüs ruloları, yazmak için emir beklerlerken. 251
100 — Bir duvar oymasında, resim etrafında hiyeroglif metinler. Kartuş içindeki yazı kral ismidir..... 252
101 — Denderah mâbedinden bir bölme duvarı ve sütunlar üzerinde aynı zamanda dekartif mahiyette olan "hiyeroglif" metinler.... 253
102 — Abusirde güneş mâbedinin Borchardt tarafından rekonstruksiyonu. 279
103 — Mentuhoteb'in Deir-el-Bahari mevkiinde ölüler âyini için yapılan mâbedinin rekonstruksiyonu 281
104 — Deir-el-Bahari de krallar vadisinin, Nil nehrine bakan kayalık yamacına, yaslanarak yapılmış Haçepsut'un teraslı mâbedi..... 283

105 — Kraliçe Haçepsut'un Deir-el-Bahari (Thebes) terası mabedinin Naville tarafından rekonstruksiyonu 284
106 — Luksor'da (Thebes) III Amenofis'in çifte sütunlu avlusu 285
107 — Karnak'ta Khnusu mâbedinden bir görünüş 286
108 — Abu Simbel'de kayalıklar içine oyulan mâbet 287
109 — Etfu'da Horüs mabedinin pilon duvarları ve üzerindeki oyma resimler 288
110 — Karnak mabedinin perspektiv kesitini gösteren şema 290
111 — Karnak mabedinin İsfenksli giriş yolu 291
112 — Sütun başlıklarından üç tip 292
113 — Mısır mimarisinde sütun örnekleri 294
114 — Bir Mastaba'nın toprak derinliğinde ve satıhdaki kesit plânı 295
115 — Mastaba tâbir edilen mezarların umumi görünüşü 297
116 — Beni Hasan'daki (Abu-Simbel) kaya mâbet mezarlarından birinin heykelli giriş kısmı 298
117 — Kaya mâbet mezarının iç plânı 299
118 — İlk kral mezarlarından birinin plânı 301
119 — Kademeli ehram tipi (Mesdum) 302
120 — Keops, Kefren ve Mikerinos'un ehramları 302
121 — Bir ehramın iç plânı 303
122 — Keopos'un ehram mezarı 304
123 — Gize'deki üç kral ehramı'nın umumi plânı 305
124 — Amarna'da Akenaton şehrinin doğu mahallerinden bir plân. Evleri ve sokakların durumu çok muntazamdır 310
125 — Taş duvar üzerine bir kabartma 313
126 — 1- Nese heykeli, 2- 3 boyalı erkek ve kadın heykeli, 4- Kefren 318
127 — Hamur yoğuran bir insan heykeli 320
128 — Ehramların yanında İsfenks 320
129 — I inci Senusrit'in seri halinde yapılan heykellerinden üç tanesi .. 321
130 — Tui adı verilen kadın heykeli. Yeni imparatorluk devri 324
131 — Başlarında krallık alâmeti olan taç'ı taşıyan insan başlı, vücudu arslan biçiminde yapılmış çift heykel 325
132 — Bir kurt köpeği heykeli. Anatomisi ve bilhassa duruşundaki tabiîlik dikkate değer 326
133 — Kraliçe "Karomama'nın altın takmalı bronz heykeli. XII sülâle devri 326
134 — Meidum'da IV sülâle devrine ait resimlerden 328
135 — Amarna çağında XVIII. sülâle devri, Papirüs üzerine yapılmış resimlerden 329
136 — Kuş resimleri 330
137 — XIII. sülâle devrinde bir duvar resminde görülen musiki konseri. 331
138 — XVIII. sülâle devrine ait bir makette, musiki konseri 331
139 — XIII. sülâle devrinde kabartma bir duvar resminde musiki konseri. 332
140 — Müzik çalan iki rahibe 333
141 — Harp âleti XVIII. sülâle devri 333

142 — Çeşitli müzik aletleri bir arada 334
143 — Musiki aletleri 335
144 — XX. sülâle devrinde akrobasi yapan bir dansöz 336
145 — Dans yapan kadınlar 336
146 — Çeşitli cins taşlardan yapılmış vazo örnekleri 338
147 — Çeşitli taşlardan yapılmış kulplu kaplar 338
148 — Yeni imparatorluk devrinde bronzdan yapılmış bir ayna 343
149 — Yeni imparatorluk devrine ait gümüş bir şarap kâsesi 344
150 — Çok süslü yapılmış bir çekmece 346
151 — Tut-Ankh-Amon'un mezarında bulunan karyolalardan biri 347
152 — Tuvalet takımlarından bazıları. Yeni imparatorluk devri 348
153 — Çeşitli boyalar için tuvalet kaşıklarından 348
154 — Eski Mısır sanat üslûbu, bu kapaklı boya kaşığında çok iyi görülmektedir 349
155 — XVIII. sülâle devrine ait bir tuvalet boya kaşığı 349
156 — Kral "Merere"ye ait altından, çeşitli motiflerle süslü bilezikler .. 351
157 — Bir kraliçe tacı. Orta imparatorluk devrine aittir 352
158 — III. Amenemhat'ın altın üzerine renkli gerdanlığı 352
159 — Çeşitli kolyeler 353
160 — Altından geniş ve sarkıntılı kral Merere'ye ait bilezikler 353
161 — Altın üzerine çiçek ve lotüs motiflerine birleştirilmiş renkli taşları bulunan bir kraliçe tacı 354
162 — III. Senusret'e ait bir gerdanlık 355
163 — II. Ramses devrinde yapılmış üzerleri lâcivert taşlarla süslenmiş bir bilezik 356
164 — Üzerinde kral II. Setos'un ismi yazılı bir küpe 356
165 — II. Ramses'e ait altın ve renkli taşlarla süslü küpe 357
166 — Kısa askılı eteklerile talimler yapan Mısırlılar 358
167 — XIX. sülâle devrine ait bir kadın heykelinde görülen kıyafet ... 359
168 — Yüksek memur sınıfına mensup bir karı koca heykeli 359
169 — Bir kadın heykeli baş tuvaleti ve giyim tarzını gösteriyor 360
170 — Spor hareketleri yapan eski Mısırlılar 361

* * *

HARİTALAR*

I — Mısır
II — Aşağı Mısır : Deltada ilk kurulan Nomos'lar (Siteler).
III — Yukarı Mısır : Nil vadisinde ilk kurulan Nomos'lar (Siteler).
IV — Suriye ve Filistin.

* Haritalar, Melâhat Aksel tarafından çizilmiştir.

II, III, ve IV. Numaralı olanlar için "A. Moret : Histoire de la Nation Egyptienne, Paris, 1932" kitabındaki haritalar esas alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

Mısır tarihi için müracaat edilecek Bibliyografya pek çoktur. Onlardan ancak bir kısmını buraya koydum. Kitabımın alt sahifelerinde verdiğim notlarda, fazla yer işgal etmemek için, bu listede bulunan kitapların sadece müellif adı ile basılış tarihi ve sahife numarası yazılmıştır.

Baedeker, Karl : *Egypte et Soudan*, Paris, 1914.

Bataillon, L.: *La Terre et l'Evolution humaine*, Paris, 1922

Becker C. H.: *Egypte. Encyclopédie de l'Islam*, Tome II.

Bilabel : *Geschichte Vorderasiens und Ägyptens*, Heidelberg 1937.

Billard : *Moeurs et Gouvernement de l'Egypte*, Paris, 1867.

Bittel, Kurt : *Ön Asya Tarih öncesi çağları, Mısır, Filistin, Suriye.* Çeviren: Halet Çambel, İstanbul 1945.

Borchard L. - H. Ricke : *L'Egypte.* Berlin.

Bovier, Lapierre : *L'Egypte préhistorique. Précis de l'histoire d'Egypte par divers historiens et archéologues.* Le Caire, 1932.

Breasted, J, H.: *Ancient Times.* 1916.

Breasted, J. H. : *A History of Egypt.* London, 1935.

Breasted J, H. : *Ancient Times, A History of the Early World.* 1935.

Breasted J, H. : *Geschichte Ägyptens.* Wien, 1936.

Breasted, J. H.: *La Conquête de la Civilisation.* Paris, 1945.

Brion M. : *La Résurection des Villes mortes.* Paris, 1937.

Brunet P. ve Aldo Mieli : *Histoire des sciences, (Antiquité)* Paris, 1935.

Castiglioni : *Histoire de la Médecine.* Paris, 1931.

Cavaignac, E. : *L'Egypte, le Mitanni et les Hittites, de 1918 à 1350.* Revue Hittite et Asianique Tome I. Oct. 1930-1932. S. 61-75.

Champollion : (*1790 - 1832*)

1 - Précis de système hiéroglyphique. Paris 1824.

2 - Grammaire Egyptienne. Paris, 1835.

3 - Dictionnaire Egyptien. Paris, 1841.

4 - Les Monuments de l'Egypte et de la Nubie. (*1833*) Paris, *1872*

Clement, C. : *Les Religions du Monde.* Paris, 1930.

Colombier, Pierre du : *Histoire de l'Art.* Paris, 1942.
Conteneau, G. : *La Civilisation des Hittites et des Hurrites du Mitanni.* Paris, 1948.
Contenau G. ve Chapot, V. *L'art antique.* Paris, 1930.
Delaporte L. : *La Mésopotamie.* Paris, 1923.
Delaporte L. : *Les Hittites.* Paris, 1936.
Durant, Will : *Histoire de la Civilisation.* Çeviren *Ch-Mourey* Paris, 1937.
Desroches - noblecourt Christiane: *Le Style Egyptien.* Paris, 1946.
Drioton, et Vandier J. : *Des peuples de l'Orient Méditerranéen II. L'Egypte.* Paris, 1938.*
Ebu'l-Mahasin b. Tangribirdi: *En-Nucumu'z-Zahire fi Mülüki Misre ve'l-Kahire,* Kahire, 1929, c. I.
El-Makrizi : *El-Hitat,* Kahire, 1270.**
Eichathol D. G.: *Sortie d'Egypte d'après les récits combinés du Pentateuque et de Manathon.* Paris, 1850—1872.
Erman A. : *Ägyptisches Glossar.* Berlin, 1904.
Erman A. : *Die Ägyptische Religion.* Berlin, 1909.
Erman, Adolf von - Hermann, Ranke: *Ägypten und Ägyptisches Leben im Altertum.* Tübingen, 1923.
Erman A. : *Literature of the Ancient Egyptians.* 1927.
Erman A. : *La Religion des Egyptiens.* Fransızcaya çeviren H. Wild. Paris, 1937.
Erman A. : *L'Egypte des Pharaons.* Paris, 1939.
Evliya Çelebi : *Seyahatname,* cilt X. (S. 5 - 15). İstanbul, 1938.
Fontane, H.: *Histoire Universelle de l'Egypte* (de 5 000 à 715 av. J.C.). Paris, 1882.
Gonbrich, E. H.: *The story of Art.* London, 1953.
Gordon, Childe : *L'Orient Préhistorique.* Paris, 1925.
Götze : *Der Alte Orient,* 1947.
Haddon A. C. : Çeviren *Les Races humaines et leur répartition géographique. Van Gennep.* Paris, 1930.

* Bu kitapta, Mısır tarihi ve medeniyeti için, tam, teferruatlı ve izahlı bibliyografya vardır. Ancak burada yazılı olanların hepsini Ankarada bulmaya şimdilik imkânı yoktur.

** Bu kitaplardan luzumlu olan bilgileri, Prof. Dr. Şinasi Altundağ tercüme etmiştir. (S. 16-17) Kendisine teşekkür ederim.

HADDON A. C. : *History of Anthropology*. London, 1945.
HERODOT *Tarihi* G. Rawlinson'un'un İngilizce tercümesinden Türkçeye çeviren Ömer Rıza Doğrul, cilt II. İstanbul, 1943.
JEGUIER, G.: *Histoire de la Civilisation Egyptienne*. Paris, 1930
KEES, H.: *Kulturgeschichte des Alten Orients*. München, 1933.
KUENTZ, M.: *La Bataille de Quadech*. Le Caire, 1928—29.
LANGDON S., A. H. GARDINER : *The Treaty of Alliance between Hattushili King of the Hittites, and the Pharaon Ramses II. of Egypte*. Journal of Egyptian Archaeology VI. (1920) s. 179.
LAIER J. P.: *Le Problème des Pyranides d'Egypte*. Paris, 1948.
LESTER P. ET J. MİLLOT : *Les Races humaines*. Paris, 1936.
LORET : *L'Egypte au temps des Pharaons. La Vie, la Science et l'Art*. Paris, 1884. cilt I.
MANSEL A. M. : *Mısır ve Ege tarihi notları*. İstanbul, 1938. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi No. 70.
MARIETTE: *Aperçu de l'Histoire de l'Egypte*. Alexandrie, 1864. cilt I.
MASPERO G. : *L'Archeologie Egyptienne*. Paris 1867.
MASPERO G. : *Ouverture des Momies de Ramses II. et Ramsès III*. Revue Arch. 1886.
MASPERO G. : *Histoire des peuples de l'Orient*. Paris, 1909.
MASPERO G. : *Egypte. Histoire gênerale de l'art*. Paris, 1911.
MASPERO, G. : *Essai sur l'art Egyptienne*. Paris, 1912.
MEYER E. : *Histoire de l'Antiquitê*. Tr. par Maxime David. Paris, 1912.
MEYER, E.: *Histoire de l'Antiquitê*. Traduit par A. Moret, Tome II. Paris 1914.
MORET A. ET - DAVYS : *Des Clans aux Empires*. Evolution de l'humanite. VI, Paris, 1923.
MORET, A. : *Une liste des Noms de la Haute Egypte*, III. Paris, 1914.
MORET, A. : *L'Egypte Pharaonique*. Paris, 1927.
MORET, A. : *Histoire de la Nation Egyptienne*, cilt II. Paris 1932.
MORET, A. : *Le Nil et la Civilisation Egyptienne*. Paris, 1936.
MORET, A. : *Histoire Ancienne*. Tome I. Paris, 1941.
MORET, A. : *Au temps des Pharaons*. Paris, 1941.
MORET, A. : *Histoire de l'Orient, Tome I*. Prehistoire, IVe et IIIe Millenaires. Paris, 1941.

MORGAN, J. DE: *L'Humanité Préhistorique.* Paris, 1924. L'Évolution de l'humanité, II.

MORGAN, J. DE : *La Préhistoire Orientale, L'Egypte et l'Afrique du Nord.* cilt I ve III. Paris, 1926.

MÜLLER - LIYER : *History of Developement.* 1921.

OTTO - A.: *L'Asie Occidentale et l'Egypte.* Paris.

PEET, ERIC : *The Rhind Mathematical Papirus.* 1923.

PETRIE, FLINDERES : *Prehistoric Egypt.* London, 1920.

PETRIE, W M. F : *A History of Egypt.* London, 1923.

PIRENNE, J.: *Les grands Courants de l'Histoire Universelle.* Neuchatel 1945. vol. I.

PITTARD, E. : *Les Races et l'Histoire. Evolution de l'humanité, V.* Paris, 1924.

PRESLE : *Examen critique de la Succession des Dynasties Egyptiennes.* Paris, 1850.

REY, ABEL : *La Science orientale avant les Grecs. Evolution de l'Humanité,* Paris, 1930.

RAEDER : *Urkunden zur Religion des alten Ægypten.* Iena, 1915.

TOYNBEE, A. : *A study of history.* Fransızcaya Çeviren. JULIA ELIZABETH: *L'Histoire. Um essai d'interprétation.* Paris, 1951.

SACHS, CURT : *Muzik des Altertums. Breslau.* 1924, S. 7 - 18*.

SANDFORD K. S. - W. Y. ARKELL: *Paleolithic man and The Nile-Faiyum - Divide* - Chicago, 1929. OJP. Vol. X. S. 70 - 73.

SCHAEFFER, H. : *Von ägyptischer Kunst.* Leipzig, 1930.

SCHARFF A. : *Gründzüge der Ægyptischen Vorgeschichte.* Leipzig, 1927.

SETHE, KURT : *Urkunden der 18. Dynastie.* Leipzig, 1914.

SEDWICK, W. T. and FEYLER H. W: *A Short History of Science.*

STEINDORFF, G. : *La Religion Egyptienne.* Leipzig, Paris, 1914.

VLADIMINOV, V. : *Eski Mısır mimarisindeki nisbetler.* Çevirenler: Prof. Hamid Dilgun, Doç. Selim Palavan. İstanbul, 1947.

VIAU J. : *Mythologie Egyptienne.* (S. 5 - 42.) F. Guirand - Mythologie Générale. Paris, 1935.

WEIGALL, A. : *Histoire de l'Egypte ancienne.* Paris, 1935.

***

* Bu Kitabı, Prof. Dr. E. Akurgal kendi kütüphanesinden vermiştir. Teşekkür ederim.

İNDEKS *

A

Aahetep, 354.
Abbasî, 16, 35.
Abidos, 21, 34, 42, 81, 99, 150, 223, 300, 310.
Abusir El-Melek, 43.
Ac-mer, 172.
Aegyptica, 15.
Afrika, 1, 12, 28, 86, 213.
Afroditopolis, 74.
Aha, 61, 300.
Ahmosis, 95, 100, 126, 354.
Ahmosis I., 100, 101.
Akâ, 60.
Akalar, 120.
Akat, 143.
Akerblad, 19.
Akhet-Aton (Tel-el-Amarna), 108.
Akhnaton, 108, 110, 135.
Akhthoes, 78.
Akkâ, 18.
Akoris, 161.
A. Mariette, 21.
Amarna, 24, 127, 177, 232, 270, 322, 329, 330.
Amasis, 160.
Amelineau, 41.
Amenemhat I., 1, 81, 97, 265.
Amenemhat II., 81, 85, 97.
Amenemhat III., 87, 88, 184, 199.
Amenemhat IV., 88.
Amenemhat-Sebekhotep, 89.
Amenemope, 272.
Amenofis I., 101.
Amenofis II., 106.
Amenofis III., 24, 107, 108.
Amenofis IV., 24, 108, 109, 177, 180, 220, 232, 346,
Amon, 80, 138, 156, 162, 177, 185, 205, 219.
Amon - Ra, 103, 227.
Amrah, 45.
Amu, 90, 92.
Amurru, 115, 120, 123, 135, 139.
Anadolu, 2, 94, 102, 147, 204.
Anastasi I., 272.
Ankhesenamon, 111.
Anquetil Du Perron, 18.
Antef, 77.
Anubis, 223.
Apakhnas, 91.
Apepi, 93.
Apis, 62, 224.
Apofis, 91, 93, 271.
Apries, 160, 326.
Arabistan, 86.
Arad, 128.
Arinna, 144.
Arsu, 118.
Artatama, 106, 133.
Askalon, 128.
Assarhadon, 156.
Assis, 91.
Asur, 24, 107, 114, 130.
Asurbanipal, 157.
Asuvan, 2, 97, 126, 181.
Asya, 1, 12, 13, 45, 111, 219.
Aşdod, 159.
Aşöllen, 34.
Athribis, 157.
Atina, 161.
Atlantik, 37.
Aton, 108, 222, 232, 233.
Auput, 150.
Avaris, 91, 95, 101, 128, 177.
Avesta, 18.
Avrupa, 1, 16, 33.
Avusturalya, 1.
Ay, 111, 232.

* İndeks, Melâhat Aksel tarafından yapılmıştır.

B

Babil, 93, 107, 130, 160.
Badari, 45, 51.
Bahr-Yusuf, 4.
Beni-Hasan, 90, 92, 298.
Beni-Salame, 39.
Benteşina, 115.
Berlin, 237.
Bes, 346.
Betiyarik, 144.
Beyrut, 138.
Biblos, 98, 128, 135, 138, 266.
Bizans, 18.
Blücistan, 47.
Bnôn, 91.
Boğazköy, 110, 115, 127.
Bokharis, 153, 163.
British Museum, 209.
Bubastis, 93, 150, 152.
Bulak, 174.
Busiris, 224.
Buto, 224.
Buyuva, 150.

C

Cebelitarık, 1.
Cemdet-Nasır, 43.
Ceres, 229.
Cet, 61.
Cezer, 6, 64, 301.
Champollion, 19, 21, 251, 298.
Ch. Perry, 19.
Clepsydre, 239.

Ç

Çin, 18, 47, 229.

D

Dadefra, 318.
Dafne, 159.
Dahçur, 65, 301, 327.
Danlar, 120.
Darius III., 162.
Deir-el-bahri, 103.
Delta, 2, 3, 7, 12, 98, 148, 213, 235.
Demeter, 229.
Dendara, 71, 96, 223, 224.
Diatono-Chronatique, 335.
Didufri, 69.
Dimeh, 39.
Dimyat (Schweinfurth), 39.
Diodoros, 24, 153, 206, 216.
Diodumes, 91.
Dür-el-Ballas, 96.

E

Ebers, 240, 242.
Efganistan, 47.
Ege, 13, 133, 146, 214.
Elâm, 46, 90.
El-Bâdari, 38, 41.
Elefantin, 5, 73, 159.
El-Kab (Nekheb), 41, 50, 85, 95, 298, 310.
Elliot Smith, 46.
El-Omari, 38.
Elötras (Nehr-El-kebir), 128, 138.
Epifan V., 19.
Epitome, 15, 23.
Eratosten, 15.
Eskülap, 64.
Etfu, 219, 340.
Eti (Hitit), 146.
Everjet, 29.
Evliya Çelebi, 17.

F

Fayyum, 4, 34, 39, 87, 95, 308.
Fenike, 98, 160, 214.
Fırat, 102, 114, 140, 191.
Fıravun, 110, 168.
Filistin, 47, 77, 93, 98, 121, 147, 155, 181, 271.
Filistler, 120.
Flavta, 334.
Flinders Petrie, 31, 41.

G

Gaza, 131.
Gazze, 128.
Geb, 228.
Gerze, 43, 45.
Giges, 159.
Gilu-Hepa, 133.
Girit, 93, 98, 128, 215.
Gize, 62, 106, 302.
G. Legrain, 41.
Grek, 60, 77, 160, 245, 359.
Grotefend, 18.

H

Habeşistan, 3, 7, 14, 18, 24, 60, 68, 87, 155, 216, 240, 246, 308.
Habirru, 134.
Habu, 271, 330.
Haçepsut, 90, 92, 102, 130, 175, 177, 212.
Haleb, 132.
Halfa, 85.
Hamamat, 71, 82, 154, 204.
Hapatanya, 144.
Hapi, 5, 6.
Harpon, 248.
Harris, 118, 271.
Harsafes, 150.
Hartum, 5.
Hathor, 53, 219, 223, 224, 226, 293.
Hatti, 24, 134, 136, 139, 142, 146, 343.
Hatuşil II., 135, 139.
Haut-Bois, 334.
Hebron, 128.
Hekate, 14.
Heliopolis, 14, 64, 109, 222, 232, 240.
Hellen, 151.
Heluan, 36.
Hemaka, 62.
Henu, 81, 99.
Herakleopolis, 75, 150.
Her-Cedef, 260.
Heredot, 3, 7, 14, 18, 24, 60, 68, 87, 155, 216, 240, 246, 308.
Herihas, 149.
Herihor, 122, 148.
Heri-Şeşata, 172.
Hermopolis, 58, 95, 235.
Hesiodes, 5.
Hetep-Heres, 350.
Hiksos, 88, 90, 99, 163, 193, 271.
Hindistan, 47.
Hipostil, 289.
Hisashapa, 144.
Homer, 240.
Hor, 222, 272.
Horemheb, 111, 124, 136, 186.
Horüs, 46, 50, 166, 219, 224, 227, 229.
Huni (Hu), 65.
Hurri, 90.
Hsjtmdrt, 331.
Hwy, 240.

İ

İannas, 91, 93.
İbis, 235.
İmhotep, 64, 247, 301.
İran, 162.
İsfenks, 68.
İsis-Hathor, 58.
İskender, 14, 18, 161.
İskenderiye, 238.
İssos, 162.
İştar, 144, 229.
İyon, 159.
İzi, 340.
İzis, 15, 228, 229, 336.
İz-Tavi (İti-Tau), 83.

I

Iaa, 266.
Inen, 232.

J

J. De Morgan, 41.
Jenealoji, 24.

Josef, 15, 91.
Junker, 41.

K

Ka, 62, 221.
Kademiye, 266.
Kadeş, 115, 131.
Kahire, 3, 22, 44.
Kahun, 174, 237.
Kalde, 236 238, 239.
Kames, 94, 95.
Kambis, 161.
Kaper, 120.
Kapsa, 36.
Kar, 159.
Karahma, 144.
Karmer, 128.
Karnak, 21, 24, 80, 103, 131, 151, 180.
Karnavon, 95, 271.
Karomama, 325.
Karzi, 144.
Kasres-Sagha, 39.
Kefren, 66, 293, 318.
Kenaneli, 115, 121.
Keops, 66, 302.
Kharu, 129, 160.
Khent, 61.
Kheperkare Senusret, 84.
Kheti, 78, 257.
Khian (Hian), 93.
Khnumit, 354.
Khnusu, 219.
Khufhar, 73.
Kıbrıs, 105, 120, 133, 215.
Kızıldeniz, 3, 38, 213.
Kircher, 17, 19.
Kizvatna, 145.
Knosos, 93.
Kom-Uşim, 39.
Kopt, 16, 17, 18, 334.
Koptos, 30, 42, 71.
Kudüs, 155.
Kuhi, 72.
Kurnah, 34.
Kuş, 181.

L

Labirent, 309.
Lapislazuli, 47.
Lepsius, 21.
Libya, 3, 4, 8, 64, 69, 97, 119, 149, 265.
Lihzim, 144.
Likas, 115.
Lotanu, 129.
Luksor, 77, 107, 152, 289.
Lübnan, 139.

M

Maat, 226.
Magdeleniyen, 36.
Mageddo, 128, 131, 239.
Maghara, 64, 66, 72.
Makare, 148, 150.
Makedonya, 162, 359.
Maneton, 14, 15, 22, 48, 60, 65, 68, 92, 111, 152, 154, 234.
Marea, 159.
Maşavaş, 120, 150.
Mattivaza, 148, 150.
Meadi, 43.
Medimet-i Habu, 119, 311, 330.
Meidum, 301, 327.
Memfis, 3, 7, 14, 21, 28, 49, 57, 92, 152, 157, 177, 223, 224, 245.
Memun, 16.
Menes, 7, 14, 59, 60, 168, 260.
Menkheperre, 149.
Mentuemhat, 155, 159.
Mentuhotep I., 81, 99.
Mentuhotep II., 80.
Mentuhotep III., 81, 96.
Mentuhotep IV., 81.
Mentuhotep V., 81, 99.
Merenre, 72, 75, 319.
Merim, 39.
Meritaton, 109.

Methen, 237.
Mezopotamya, 2, 47, 102, 165, 236, 238.
Mikerinos, 66, 69, 318.
Milet, 14.
Mineptah, 117, 147, 271.
Mitamin, 109, 115.
Mitanni, 24, 106, 127.
Mısır, 1, 2, 4, 8, 12, 13, 116, 147, 162, 333, 335.
Montu, 173.
Moskova, 237.
Möris, 37, 87, 95, 199.
Murşil II., 112, 136, 145.
Musa, 234.
Musen, 150.
Musteriyen, 34.
Mut, 219.
Mutemuia, 106, 133.
Muvatalli, 116, 137, 142.

N

Nag Hamadi, 34, 36.
Naharina, 129, 139.
Napata, 150.
Narmer, 59, 248.
N. Bonapart, 17.
Neferhotep, 89, 174.
Neferkere, 241.
Neferrahu, 264.
Nefertiti, 109, 110, 322.
Negada, 42, 300.
Neithhotep, 61.
Neka-Het, 172.
Nèkao, I., 156, 157, 159.
Nekao II.. 160.
Nekben, 71.
Nekherafes, 64.
Nemrud, 150.
Nenshi, 266.
Neolitik, 37.
Nesa, 317.
Nil, 1, 2, 4, 5, 6, 51, 87, 179, 213, 266, 272, 298, 327.
Ninova, 157.
Nitokris, 75, 159.
Nofritari, 101.
Nübya, 3, 46, 76, 95, 97, 123, 129, 150, 181.

O

Ombos, 42.
Oracle, 162.
Orinyasiyen, 36.
Orşelim, 128.
Oront, 115, 121, 128.
Oserkon, I., 77, 150, 152.
Oserkon III., 152, 153.
Oserken IV., 153.
Ostrakon, 55.
Oziriak, 319.
Ozirias, 15, 50, 58, 222, 224, 229, 231, 323, 336.

Ö

Ön Asya, 2, 13, 30, 187, 214.

P

Palmir, 128.
Palermo taşı, 22, 168.
Palestin, 24.
Panehezi, 122.
Pentaur, 271.
Pepi I., 71, 319.
Pepi II., 73, 74.
Pera-a, 168.
Peribsen, 63.
Pers, 14, 18, 46, 159.
Persepolis, 18.
Physician, 260, 314.
Pinecem, 148.
Piankhi, 148, 153.
Pilon, 289.
Piphururias, 110.
Plutark, 15.
Pline, 87.
Pockoke, 17.

Post Hitit, 147.
Pronostik, 244.
Prusya, 21.
Psamltek, 157.
Psammetik, I., 158, 159, 187.
Psammetik II., 160.
Psammetik III., 161.
Psusennes I., 148, 150.
Ptah, 61, 138, 185, 224, 225.
Ptah-Hotep, 260, 314.
Ptoleme, 14, 15, 19.
Pudu Hepa, 145.
Punt, 73, 81, 86, 103, 213, 215.
Pythagoros, 237.

R

Ra, 6, 68, 109, 185.
Ramses I., 186.
Ramses II., 22, 24, 113, 115, 185, 271, 323, 355.
Ramses III., 118, 121, 311.
Ramses IV., 121.
Ramses IX., 121.
Ramses XI., 122, 123.
Ramseum, 139, 255.
Ras-Şamra, 145.
Re, 138.
Rebu, 120.
Reisner, 41.
Rekhmire, 176.
Remusat, 18.
Reşit taşı, 19.
Retanu, 266.
Rhind, 237.
Roma, 13, 16, 163, 229, 245.

S

Sabako, 154.
Sabili, 137.
Sabni, 73.
Sais, 61, 153, 157, 240.
Sakkara, 21, 22, 62, 81, 221, 226, 292, 314, 339.
Salitis, 91, 92.
Sallier, 271.
Salmanasar, 140.
Samal, 73.
Sami, 90.
Sargon II., 154.
Sarissa, 144.
Saruhan, 131.
Sayda, 128.
Scharff, 31, 41.
Sdutreen, 36.
Sebekhotep, 89.
Sebeknefrure, 88.
Sebil, 36.
Sekenere, 94, 271.
Semenkhare, 109.
Semerkhet, 62.
Senharib, 155.
Senmut, 104.
Senusrit I., 184, 263, 321.
Seped, 120.
Sequence Date, 31.
Serapeum, 226, 355.
Serdab, 296, 299.
Seshet, 247.
Sesostris I., 84, 85. 97, 265,
Sesostris II., 85, 97, 353.
Sesostris III., 86, 98.
Seşemta, 172.
Set, 46, 50, 167, 185, 229.
Seth, 138, 247.
Setnaht, 118.
Setos I., 113, 137, 204.
Sezar, 238.
Sibel, 229.
Sibu, 227.
Sicilyalı Diodor, 15, 24, 87, 216.
Sina Y. adası, 66, 97, 204.
Sinuhet, 84, 257, 265, 266, 268.
Skarebeus, 23.
Smendes, 122, 148.
Smith, 46, 224, 246.
Snefru, 65, 68, 301.
Sobek, 224.
Sotiak, 29.
Sotis-İzis, 28.

Steatopyges, 36.
Sudan, 3, 69, 73, 85, 97, 126, 181, 215.
Sur, 128, 160.
Surive, 2, 24, 47, 98, 116, 127, 147, 181, 311, 332.
Suteh, 145.
Sümer, 165.
Süveyş, 1, 213, 266.
Sylvestre De Sacy, 19.

Ş

Şabaka, 154.
Şabataka, 155.
Şam, 116.
Şamaş, 142.
Şapenupet II., 159.
Şarahon, 101, 128.
Şardana, 120, 123, 149, 185.
Şaşu, 129.
Şekeleş, 120.
Şelleen, 34.
Şemu, 169.
Şeria, 128.
Şeyhül-Beled, 10.
Şuppiliuluma, 110, 112, 115, 134, 142.
Şutarna, 133.
Şoşenk, I., 150. 151
Şoşenk III., 151, 152.

T

Taharko, 155.
Tanis, 71, 113, 149, 155.
Ta'sa, 39.
Teb (Thebes), 4, 6, 14, 33, 49, 77, 110, 148, 232, 241.
Teduhast, 152.
Tefnakht, 153, 162.
Tentamon, 122, 148.
Teti, 71.
This, 60.
Thutii, 271.
Tinit, 60, 166, 327.
Tinis, 60, 79.
Tiy, 107, 111.
Torino, 22, 48, 78, 204.
Tot, 58, 227, 231, 235, 336
Torvah, 36.
Troya, 271.
Tueris, 346.
Tui, 323.
Tuhk, 39.
Tulunoğulları, 17.
Tunip, 132, 139.
Tunus, 36.
Tuşratta, 135.
Tut-Ankh-Amon 110, 234, 344, 354, 355.
Tuthalia III., 135.
Tutmosis I., 92, 102, 129.
Tutmosis II., 102.
Tutmosis III., 24, 176, 239, 271, 344, 355.
Tutmosis IV., 320.
Tyr, 144.
Tzetzes, 18.

U

Uast, 77.
Udimu (Den Anzıb), 62.
Unas, 70, 221, 304.
Unemon, 272.
Uni, 71.
Urhi-Teşup, 139, 142.
Useret, 82.
Uşabtis, 323.
Uzerkare, 71.
Uzerkof, 69.

V

Vaşukani, 131, 136.
Veshptah, 241.

Y

Yafa, 128.
Yaradılış Destanı, 228.
Young, 19.
Yunanistan, 13, 162, 229, 249, 271.

Z

Zencirli, 157.
Zet, 221.
Zippalanda, 144.
Zithariya, 144.

Bu kitabımı hazırlar ve basılırken bana yardımları dokunan, T. T. Kurumu Başsekreteri Uluğ İğdemir, Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Prof. Dr. A. M. Mansel, Prof. Nusret Hızır, Doçent Dr. Muhaddere Özerdim, Doçent Dr. F. Kınal, Doç. Dr. Nimet Özgüç ve T. T. Kurumu Fotoğrafçısı Dursun Cankut, Sabahat Şen, T. T. Kurumu Basımevi Müdürü Gökmen İğdemir, İşletme Şefi Suad Tek'er, Musahhih Âdem Fikret Özsanat, Tertip Atölyesi Şefi Mehmet Çelikkol ile diğer mensuplarına ve bazı talebelerime ayrı ayrı teşekkür ederim.

DÜZELTMELER

Sahife	Satır	Yanlış	Doğru
8	22	Tarihî	Tavsifî
15	28	Faydalanmak	Faydalanarak
67	9	Sin'ya	Sina'ya
78	10	Eski	Orta
79	23	İnsalar	İnsanlar
79	24	Memleki	Memleketi
80	16-18	II Mentuhotep	I Mentuhotep
91	18	Ev	Ve
94	26	Görünüşlerdir	Görünmüşlerdir
95	4	Paylaşamalılar	Paylaşamadılar
128	2	Suriye'nin	Suriye'yi
148	15-17	XX	XXI
168	20	Kallarır	Kralları
170	12	Devrenin	Devletin
172	20	Taşırmak	Taşımak
186	33	Bigiler	Bilgiler
247	22	Edebiyat	Egitim
262	16	Eesrlar	Eserler
269	33	İnişlenmesini	Genişlemesini
287	8	Âyiler	Âyinler
305	3	Rasipler	Rahipler
306	22	Tehbes	Thebes
309	32	Bulan	Bulunan
311	32	Yapıtar	Yapılar
312	1	Keykeltraşlıgı	Heykeltraşlığı
312	26	Persfektif	Perspektif
314	29	Hilhassa	Bilhassa
314	29	Tolanmış	Toplanmış
314	30	Getirmk	Getirmek
317	22	Meseklerinden	Mesleklerinden
328	25	Aldıktarı	Aldıkları
339	17	Alde	Elde
341	15	Renki	Renkli
342	2	Negadah	Negada
349	7	Faka	Fakat
351	5	İlşciler	İşciler

Fiyatı : 3500 Lira

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ, ANKARA—1987